

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Špela Petric

Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2015

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Špela Petric

Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja

Doktorska disertacija

Mentorica: red. prof. dr. Andreja Žele

Študijski program: *Humanistika in družboslovje*

Področje: *Slovenistika*

Ljubljana, 2015

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), ki ga je na ZRC SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

Zahvala

Za spodbudo pri pisanju disertacije, dragocene nasvete in pripombe se zahvaljujem mentorici red. prof. dr. Andreji Žele, ki je kritično spremljala nastanek disertacije. Za dragocene komentarje se zahvaljujem tudi red. prof. dr. Eriki Kržišnik in doc. dr. Mateji Jemec Tomazin. Predstojniku Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU red. prof. dr. Marku Snoju se zahvaljujem za prijazno podporo. Za mnoge strokovne debate, posredovano znanje in izkazano pomoč se zahvaljujem sodelavcem na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, zlasti vsem sodelavcem na Leksikološki sekciji. Posebna zahvala gre sodelavcu Domnu Krvini za jezikovni pregled disertacije. Za podporo in potrpežljivost se posebej zahvaljujem svojim najbližjima, Ratku in Leonu, staršem Amaliji in Darku, bratu Mihi in Urški.

Ljubljana, 27. 4. 2015

Kazalo

Povzetek	8
Abstract	10
1 UVOD	12
1.1 Cilji.....	12
1.2 Metodologija	13
1.3 Zgradba disertacije	18
2 KRONOLOŠKI VIDIK PROUČEVANJA VEČBESEDNIH LEKSEMOV V SLOVENISTIKI.....	19
3 STALNE BESEDNE ZVEZE KOT LEKSEMI	21
3.1 Leksemi z vidika strukturalnega pomenoslovja	21
3.2 Potrjevanje leksemskosti na naglasni ravni v sodobni češčini	24
4 SKLADENJSKO-POMENSKI VIDIKI SAMOSTALNIŠKIH VEČBESEDNIH LEKSEMOV	26
4.1 Pridevniški levi prilastek v samostalniški zvezi.....	26
4.1.1 Pridevniška sestavina samostalniške besedne zveze z vidika strukturalnega pomenoslovja	26
4.1.1.1 Pomenskosestavinska zgradba pridevnikov	26
4.1.1.2 Pridevniki glede na vrsto denotata	28
4.1.1.3 Konverzni vrstni pridevniki v gradivu novejših večbesednih leksemov.....	31
4.1.1.4 Kriteriji za ločevanje vrstnih pridevnikov od lastnostnih	33
4.1.1.4.1 Mejni tipi vrstnega pridevnika	35
4.1.1.5 Prehajanje večbesednih leksemov v enobesedne: poenobesedenje.....	35
4.1.1.6 Pomenske skupine pridevnikov glede na mesto v levem prilastku	38
4.1.1.6.1 Tipologija pridevniške vrstnosti.....	39
4.1.1.7 Pridevnik kot sestavina stalne besedne zveze z vidika pomenske določnosti..	50
4.2 Desni (samostalniški) prilastek samostalniške zveze	54
4.2.1 Tipologija zvez z desnim prilastkom glede na skladenjsko strukturo.....	54
4.2.2 Pomenska tipologija samostalniškega desnega prilastka	57
4.2.1.3 Desni prilastek kot predstopnja levega prilastka.....	62
4.4 Novi besedotvorni in pomenotvorni vidiki proučevanja stalnih besednih zvez.....	69
4.4.1 Pretvorbno-tvorbni vidik besednih zvez	69
4.4.1.2.1 Medponskoobrazilne zloženske novejšega tipa	71
4.4.1.2.1.1 Slovarska obravnava medponskoobrazilnih zloženk novejšega tipa .	72

4.4.1.2.1.2 Pomen medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa.....	76
4.4.1.2.1.3 Kategorialne lastnosti določujoče sestavine (narazen pisane) zloženke	79
4.4.2 Pomenotvorni vidik: opomenjanje večbesednih leksemov	84
4.4.2.1.4.4 Sinonimija in večpomenskost novejših večbesednih leksemov	102
4.5 Besedne zveze z vidika stopnje pomenske zlitosti med besedami v smeri frazologizacije	105
4.5.1 Zamejitev področja frazeološkega raziskovanja: osnovni pojmi in definicije	105
4.5.1.1 Jedrno področje frazeološkega proučevanja.....	107
4.5.1.2 Frazemi v ožjem in širšem smislu	107
4.5.1.2.1 Mejni primeri v frazeologiji	108
4.5.1.2.1.1 Večbesedni termini v frazeoloških proučevanjih	109
4.5.2 Pomen frazema	111
4.5.2.1 Pomenska razmerja v okviru denotativnega pomena frazema	111
4.5.2.1.1 Razmerje med pomeni sestavin večbesednega leksema in pomenom celote	111
4.5.2.1.2 Razmerje med pomenom sestavine stalne besedne zveze in njenim slovarskim pomenom	113
4.5.3 Frazologizacija besednih zvez	114
5 NAČELA USLOVARJANJA VEČBESEDNIH LEKSEMOV V DOMAČIH IN TUJIH SLOVARJIH	116
5.1 Stalne besedne zveze v slovenskih slovarjih.....	116
5.1.1 Obravnavanje samostalniških nefrazeoloških stalnih besednih zvez v starejših slovenskih slovarjih.....	116
5.1.1.1 Upoštevanje oblike in skladenjskega pomena pridevnikov kot sestavin stalnih besednih zvez pri uslovarjanju besednozveznega gradiva	117
5.1.1.2 Vrednost stalnobesednozveznega gradiva v starejših slovenskih slovarjih ...	118
5.1.1.2.1 Izrazno ujemanje stalnih besednih zvez iz Pohlinovega in Murkovega slovarja z nemškim ustreznikom	118
5.1.1.3 Upoštevanje pomenskega prenosa pri stalnobesednozveznem gradivu – obravnavo stalnih besednih zvez kot večbesednih leksemov	121
5.1.2 Večbesedni leksemi v <i>Slovarju slovenskega knjižnega jezika</i> , v <i>Slovenskem pravopisu</i> in v <i>Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika</i>	124
5.2 Načela uslovarjanja večbesednih leksemov v enojezičnih razlagalnih slovarjih slovanskih jezikov	133

5.2.1	Slovník súčasného slovenského jazyka (I. (2006): A–G. II. (2011): H–L).....	133
5.2.2	Slovník spisovného jazyka českého (¹ 1960–1971, ² 1989).....	135
5.2.3	Толковый словарь русского языка (¹ 1992, ⁴ 1997)	136
5.2.4	Uniwersalny słownik języka polskiego (2004) in Wielki słownik języka polskiego (2007–2012)	137
5.2.5	Veliki rječnik hrvatskoga jezika (2004)	139
6	TIPOLOGIJA VEČBESEDNIH LEKSEMOV Z VIDIKA POMENSKE ZLITOSTI SESTAVIN IN POSLEDIČNE POMENSKE TRDNOSTI ZVEZE	142
6.1	Zasnova tipologije	142
6.2	Zrasleki.....	149
6.3	Sklopi	151
6.4	Skupi.....	160
6.5	Sestave.....	172
6.6	Analiza izločenega gradiva	181
7	SKLEP – POVZEMALNE UGOTOVITVE.....	183
7.1	Stalna besedna zveza kot leksikalna enota	183
7.2	Potrjevanje leksemskosti na naglasni ravnini.....	183
7.3	Novejši večbesedni leksemi z oblikoslovnega in skladenjskega vidika	184
7.3.1	Pridevniška sestavina samostalniških večbesednih leksemov.....	184
7.3.2	Večbesedni leksemi z desnim samostalniškim prilastkom	185
7.4	Leksikalnopomenske lastnosti večbesednih leksemov	186
7.4.1	Pomenskosestavinski vidik	186
7.4.2	Pomenotvorni vidik večbesednih leksemov	186
7.4.3	Pretvorbno-tvorbni vidik večbesednih leksemov	192
7.4.3.1	Pomen vrstnega pridevnika kot določujoče sestavine večbesednega leksema	193
7.4.3.2	Izrazne možnosti pomenskih razmerij med jedrom in določujočo sestavino večbesednega leksema.....	194
7.4.3.3	Pomen sestavin večbesednega leksema z vidika propozicije.....	196
7.5	Medponskoobrazilna zloženka in imenska zveza z določujočo sestavino, ki se sklanja z ničtimi končnicami	197
7.6	Poenobesedenje	200
7.7	Večbesedni leksemi z vidika frazeologije v ožjem smislu.....	200
7.8	Uslovarjanje večbesednih leksemov	201
7.8.1	Smernice v slovanskem slovaropisju	201

7.8.2 Uslovarjanje večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom....	202
7.8.3 Uslovarjanje pravih vrstnih pridevnikov	202
7.8.4 Uslovarjanje konverznih vrstnih pridevnikov	203
7.8.5 Uslovarjanje večbesednih leksemov glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin	203
8 VIRI IN LITERATURA	206
8.1 Viri	206
8.2 Literatura	208

Seznam krajšav

SNB = Slovar novejšega besedja slovenskega jezika

SP = Slovenski pravopis 2001

SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika

SSSJ = Slovník súčasného slovenského jazyka

USJP = Uniwersalny słownik języka polskiego

WSJP = Wielki słownik języka polskiego

Povzetek

Doktorska disertacija z naslovom *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja* prinaša tipologijo novejših samostalniških večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom, zasnovano na teoriji ruskega jezikoslovca N. M. Šanskega, ki temelji na štirih jasno opredeljenih stopnjah pomenske zlitosti sestavin večbesednih leksemov. S pomočjo analize posameznih sestavin večbesednih leksemov z oblikoslovnega, skladenjskega in leksikalnopomenskega vidika so ugotovljene tipološke tendence, ki jih s svojimi slovničnimi in pomenskimi lastnostmi nakazujejo samostalniški večbesedni leksemi, ki so se pojavili zlasti v zadnjih dvajsetih letih.

Pri tipologiji je upoštevana vzročno-posledična zveza med stopnjo prenesenosti pomena (sestavini) večbesednega leksema na eni strani ter med stopnjo pomenske zlitosti sestavin in s tem povezano leksikaliziranostjo, ustaljenostjo večbesednega leksema na drugi strani, ki se odraža tudi v omejeni povezovalnosti posameznih sestavin večbesednega leksema. Leksikalizirani ali neleksikalizirani metaforični in metonimični pomenski prenosi namreč prispevajo k novim pomenskoskladenjskim kombinacijam posameznih besed v besedni zvezi, k posledičnemu povezovanju njihovih pomenov v enotni pomen besedne zveze v smeri skupa, sklopa in zrasleka ter s tem k višji stopnji leksikaliziranosti in pomenske ustaljenosti večbesednega leksema.

Posledica leksikaliziranega pomenskega prenosa je pomenska osamosvojitev sestavine zveze, ki ima tako več povezovalnih možnosti, zato tvori več (stalnih) besednih zvez. Sestavina besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom pa ima samo eno povezovalno možnost (enopovezovalnost oz. monokolokabilnost). Največjo stopnjo stalnosti imajo besedne zveze, pri katerih imata obe sestavini neleksikaliziran pomen (le-te z vidika stopnje pomenske zlitosti sestavin spadajo med zrasleke). Tipologija v kombinaciji z določanjem stopnje povezovalnosti z metodo korpusnih statističnih izračunov tako omogoča tudi ugotavljanje stopenj leksikaliziranosti večbesednih leksemov in prikaz dinamike procesa stopnjevanja pomenske trdnosti (od sestave proti zrasleku, ki obdrži možnost tolmačenja kot proste zveze).

Tako zasnovana tipologija skupaj z upoštevanjem ustreznih teoretičnih izhodišč in že uveljavljenih smernic v slovanskem slovaropisju prinaša jezikoslovno utemeljene predloge za konsistentno uslovarjanje tovrstne leksike, zlasti v zvezi z izborom večbesednih leksemov, z mestom večbesednih leksemov znotraj slovarskega članka, z razlikovanjem tovrstnih večbesednih leksemov od frazemov, z obravnavanjem (pomensko neprozornih) terminoloških zvez, z upoštevanjem morebitne variantnosti, sinonimije in večpomenskosti večbesednih

leksemov ter v zvezi s slovarskimi razlagami vrstnega pridevnika kot sestavine samostalniškega večbesednega leksema.

Leksikalnopomenske lastnosti večbesednih leksemov, ki potrjujejo leksemkost stalnih besednih zvez, so v pričujoči disertaciji osvetljene s treh vidikov.

S pomenskosestavinskega vidika so prikazane pomenska zgradba večbesednega leksema in njene spremembe, ki so povezane s pomenskimi prenosi (sestavini) stalnih besednih zvez.

S pomenotvornega vidika so obravnavane vrste pomenskih prenosov (sestavini) stalne besedne zveze; posledica le-teh so različne stopnje pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema.

Teza o leksemskosti stalnih besednih zvez se potrjuje tudi z vključitvijo skladenjskobesedotvornega vidika, tj. z možnostjo pretvorbe samostalniških zvez z desnim samostalniškim prilastkom v medpionskoobrazilne zloženske. Pretvorba služi tudi kot prikaz različnih izraznih možnosti določenega pomenskega razmerja med dvema samostalnikoma (samostalniška besedna zveza z desnim samostalniškim prilastkom kot predstopnja samostalniške besedne zveze z levim pridevniškim prilastkom (popridevljenje) ali kot skladenjska podstava zloženske). Poleg tega omogoča natančnejšo razčlenitev pomena (sestavini(e)) večbesednega leksema, kar je neposredno uporabno za slovarske razlage določenih tipov večbesednih leksemov – pomensko prozornih in takih z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavin(e), kjer je to razmerje razvidno.

Ključne besede: *slovaropisje, večbesedni leksem, pomenska zlitost, pomenski prenos, metafora, metonimija, leksikalizacija, povezovalnost.*

Abstract

This thesis entitled *A Study of Slovenian Multi-Word Lexemes from a Lexicographical Perspective* provides a typology of newer nominal multi-word lexemes with potential terminological meaning, based on the theory of Russian linguist N. M. Shanskiy which brings four precisely defined levels of semantic merger of their components. The analysis of individual components of multi-word lexemes from a morphological, syntactic and semantic perspective reveals typological tendencies of nominal multi-word lexemes which occurred especially in the last twenty years.

The typology takes into account the causal relationship between the level of semantic transfer (of the components) of a multi-word lexeme on the one hand and the level of semantic merger of components of a multi-word lexeme and related lexicalization of a multi-word lexeme on the other hand, which is also reflected in the restricted collocability of their components. Lexicalized or non-lexicalized metaphorical and metonymic semantic transfers are contributing to the new semantic and syntactic combinations of individual words in the phrase, to the consequent integration of their meanings to form a single meaning of the multi-word lexeme and thus to a higher level of lexicalization and semantic firmness of a multi-word lexeme.

The level of semantic merger of words as components of a fixed phrase and thus the level of lexicalization of a multi-word lexeme depends on the lexicalised and non-lexicalized semantic transfers. The component with lexicalized transferred meaning is semantically independent and has several collocational options, as opposed to the component with non-lexicalized meaning which has only one collocational option (monocollocability) and is capable of forming a phrase which is »fixed« to greater extent (semantically and structurally more stable). The highest level of semantic merger of the components is characteristic for multi-word lexemes with non-lexicalized meaning of both components (the meaning of those is not the sum of the meanings of its components). In this way the typology allows determination of the level of lexicalization of multi-word lexemes (especially in combination with the determining of the level of collocability by the method of corpus-based statistics) and shows the dynamics of the progress of semantic and structural stability (from the phrases the meaning of which is the sum of the meanings of its components, to the ones the meaning of which is not the sum of the meanings of its components – those retain the possibility of semantic interpretation as free combinations).

The typology, together with consideration of the relevant theoretical principles and the already established tendencies in the Slavic lexicography brings linguistically based suggestions for consistent lexicographical treatment of this kind of lexicon, particularly in relation to the selection of multi-word lexemes, the position of multi-word lexemes inside the entry, distinguishing this type of multi-word lexemes from phrasemes and idioms, treatment of (semantically opaque) terminological phrases, taking into account any varieties, synonymy, polysemy in multi-word lexemes, and definitions of the classifying adjective as a component of a multi-word lexeme.

The semantic properties of multi-word lexemes which prove fixed phrases as lexemes are illustrated from three different perspectives.

The perspective of the distinctive semantic features (semes) shows the semantic structure of a multi-word lexeme and its changes which are associated with semantic transfers (of the components) of set phrases.

The types of semantic transfers (of the components) of set phrases which result in different levels of semantic merger of the components of multi-word lexemes are treated from a perspective of semantic derivation.

The thesis that set phrases are single lexemes is also confirmed by the inclusion of the perspective of transformational (generative) word-formation theory, with the possibility of the transformation of nominal phrases with a noun modifier to compounds with an interfixal formant. The transformation also serves as a display of various possibilities of a certain semantic relationship between two nouns (a noun phrase with a noun modifier that is transformed into a noun phrase with an adjectival premodifier, or a noun phrase with a noun modifier as a syntactic base of a compound). In addition, the transformation provides a more accurate breakdown of meaning of (the component(s) of) multi-word lexemes, which is directly applicable to the dictionary definitions of certain types of multi-word lexemes – semantically transparent and those with lexicalized semantic transfer of the component(s) where the relationship is apparent.

Keywords: *lexicography, multi-word lexeme, semantic merger, semantic transfer, metaphor, metonymy, lexicalization, collocability.*

1 UVOD

Potrebe po sproti jezikoslovni obravnavi nove (domače in prevzete) leksike so v leksikografiji stalnica. Z vidika skladenjskopomenskih lastnosti so jezikoslovno zanimivi in problemski zlasti večbesedni leksemi, ki jih je vedno več v novejšem slovenskem besedju, ki še ni v razlagalnem slovarju slovenščine, zato gre za eno od osrednjih slovaropisnih vprašanj.

Namen doktorske disertacije je na podlagi jezikoslovne analize razpoložljivega gradiva in dosedanjih ugotovitev domačih in tujih avtorjev pripraviti tipologijo samostalniških nefrazeoloških večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom ter izdelati merila za njihovo uslovarjanje, pri čemer bodo upoštevane tipološke tendence, ki jih s svojimi skladenjskopomenskimi lastnostmi nakazujejo novejši večbesedni leksemi, in že uveljavljene smernice zlasti v slovanskem slovaropisju.

1.1 Cilji

Jezikoslovna obravnava novejših¹ samostalniških večbesednih leksemov nefrazeološkega tipa s potencialnim terminološkim pomenom za potrebe razlagalnega slovarja,² tj. analiza (posameznih sestavin) večbesednih leksemov zlasti s skladenjskega in leksikalnopomenskega vidika, vključuje ugotavljanje tipoloških tendenc, ki jih s svojimi slovničnimi in pomenskimi lastnostmi nakazujejo novejši večbesedni leksemi.

Na podlagi analize leksikalnopomenskih lastnosti (sestavlin) tovrstnih večbesednih leksemov, osvetljenih s pomenskosestavinskega, pomenotvornega in pretvorbnega vidika, je izdelana njihova tipologija, ki temelji na jasno opredeljenih stopnjah pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema. Z opredelitvijo stopnje pomenske zlitosti sestavin stalne besedne zveze tipologija omogoča ugotavljanje leksikaliziranosti večbesednih leksemov, ki je pogojena z različno stopnjo prenesenosti in leksikaliziranosti pomenov sestavin, in prikaz dinamike procesa stopnjevanja pomenske trdnosti (od sestave proti zrasleku, ki obdrži možnost tolmačenja kot proste zveze³).

Tipologija skupaj z upoštevanjem ustreznih teoretičnih izhodišč in že uveljavljenih smernic v slovanskem slovaropisju prinaša jezikoslovno utemeljene predloge za konsistentno uslovarjanje tovrstne leksike, zlasti v zvezi z izborom večbesednih leksemov, z mestom

¹ Novejša leksika je opredeljena kot leksika, ki se je pojavila zlasti v zadnjih dvajsetih letih, gl. *Analitična osvetlitev novejših slovenskih leksik* (Gložančev v: Gložančev idr. 2009: 9–36); gl. tudi Gložančev – Kostanjevec 2006: 90.

² Na podlagi analize so bila izdelana merila za izbiranje, razvrščanje in razlaganje tovrstnih leksemov.

³ Povzeto po konzultacijah z red. prof. dr. A. Žele (24. 4. 2013).

večbesednih leksemov znotraj slovarskega članka, z razlikovanjem tovrstnih večbesednih leksemov od frazemov, z obravnavanjem (pomensko neprozornih) terminoloških zvez, z upoštevanjem morebitne variantnosti, sinonimije in večpomenskosti večbesednih leksemov ter v zvezi s slovarskimi razlagami zlasti vrstnega pridevnika kot sestavine samostalniškega večbesednega leksema. Rešitve navedenih problemov so do neke mere odvisne tudi od koncepta slovarja.

1.2 Metodologija

1.2.1 Gradivo za analizo sestavljajo **nefrazološki samostalniški⁴ večbesedni leksemi s potencialnim terminološkim pomenom.**⁵ Osnovni gradivski viri za večbesedne lekseme so *Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SNB), *Sprotni slovar slovenskega knjižnega jezika*,⁶ monografija *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*⁷ in korpusi *FidaPLUS*, *Gigafida* in *Nova beseda*. Ker je cilj disertacije čim bolj natančen opis vseh stopenj pomenske zlitosti sestavin večbesednih leksemov, mora biti gradivo za analizo dovolj obširno, da so zastopani vsi tipi večbesednih leksemov, ki se pojavljajo v besedilih.

1.2.2 Glavno merilo za razvrščanje večbesednih leksemov je jezikovna raba, potrjena v gradivu, ki ga zajemajo besedilni korpusi. Zbiranju gradiva je sledila statistična analiza novjših večbesednih leksemov. Z rezultati korpusnih⁸ statističnih izračunov vzajemnih vrednosti MI³ in LL lahko preverjamo, ali je dovolj pogosta sopojavnost v besedni zvezi, da lahko govorimo o stalni besedni zvezi. Korpusni kompleksni statistični izračuni nam tako pomagajo ločevati stalne besedne zveze od prostih in iz množice besednih zvez izločiti besedne zveze s *statistično* višjo stopnjo stalnosti. Ker je bil izbor stalnih besednih zvez za potrebe slovarja že narejen, sem s tovrstnimi izračuni preverjala zlasti stopnjo stalnosti besednih zvez iz monografije *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*, ki so bile izločene iz geslovnika SNB.⁹

⁴ Gradivo je omejeno na samostalniške večbesedne lekseme, ker so za nefrazološke stalne besedne zveze s potencialnim terminološkim pomenom najtipičnejši. Pri njih se uresničujejo vsi slovnično-pomenski tipi, zato služijo tudi kot prikaz tipoloških tendenc novjših večbesednih leksemov, rezultate analize pa lahko uporabimo tudi pri drugih besednih vrstah.

⁵ Takšno opredelitev gradiva povzemam po M. Jemec Tomazin (konzultacije z dne 8. 4. 2015).

⁶ Domen Krvina, *Sprotni slovar slovenskega jezika*, različica 1.0, www.fran.si, dostop 14. 10. 2014.

⁷ Gložančev idr. 2009 = Alenka Gložančev idr., *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.

⁸ Za tovrstne izračune je bil v prvi fazi dela uporabljen besedilni korpus *FidaPLUS*, kasneje pa *Gigafida*.

⁹ Za to zamisel in za pobudo se zahvaljujem red. prof. dr. E. Kržišnik.

1.2.3 Kljub temu, da lahko s pomočjo besedilnega korpusa na enostaven način pridemo do podatkov o stalnosti besednih zvez, ki temeljijo na statističnih izračunih stopnje *povezovalnosti (kolokabilnosti)* določene besede, je za vsak načrtovani slovar potrebno tako pridobljene podatke ustrezno interpretirati, gradivo pa natančneje proučiti in izdelati tipologijo večbesednih leksemov za slovaropisne potrebe.

1.2.3.1 Pri zasnovi tipologije izhajam iz vzročno-posledične povezave med stopnjo prenesenosti pomena na eni strani ter med stopnjo pomenske zlitosti sestavin in s tem povezano leksikaliziranostjo, ustaljenostjo večbesednega leksema na drugi strani, ki se odraža tudi v omejeni povezovalnosti sestavin večbesednega leksema.

Na stopnjo povezovalnosti besed kot sestavin stalnih besednih zvez in s tem na stopnjo stalnosti oz. pomenske trdnosti celotne zveze vplivajo *pomenski prenosi posameznih sestavin*, ki so dveh vrst: *leksikalizirani* (ki vodijo v pomensko osamosvojitvev sestavine zveze – le-ta tako dobi samostojni pomen in ima več povezovalnih možnosti, zato tvori več stalnih besednih zvez) in *neleksikalizirani* (sestavina besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom ima samo eno povezovalno možnost – gre za enopovezovalne (monokolokabilne) sestavine). Z manjšanjem povezovalnih možnosti se večja stopnja stalnosti (prim. Mel'čuk 1960: 73; Kržišnik 1986: 439) – največjo stopnjo stalnosti imajo torej besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom obeh sestavin (ki z vidika stopnje pomenske zlitosti sestavin spadajo med zrasleke).

Tako utemeljena tipologija večbesednih leksemov v pričujočem delu je zasnovana na dopoljnjeni tipologiji stalnih besednih zvez ruskega jezikoslovca Nikolaja Maksimoviča Šanskega, ki se je izkazala kot najprimernejša za slovaropisne namene in ki stalne besedne zveze glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin deli v štiri skupine (sestava, skup, sklop in zraslek).¹⁰

Ker izhajam iz predpostavke, da skladenjskopomenski pojavi (kot tudi pojavi na drugih slovničnih ravninah) niso nastali po naključju, ampak so sistemska lastnost razvoja leksike, cilj disertacije ni samo popis (tipov) večbesednih leksemov, ampak odkrivanje tendenc njihovega opomenjanja. Ob pripravi tipologije sem se tako ukvarjala tudi s postopnim ustaljevanjem večbesednih leksemov. Iz rezultatov analiz sem izpeljala splošna načela ustaljenosti večbesednih leksemov in posledično njihove pomenske trdnosti. Pri tem me je zanimalo, katere stopnje pomenske zlitosti sestavin prevladujejo pri obravnavanih

¹⁰ Izraze je iz ruščine prevedel J. Toporišič (gl. poglavje 6).

večbesednih leksemih in katere tendence pri tem izkazuje gradivo novjših večbesednih leksemov. Tako zastavljena tipologija omogoča odkrivanje tipičnih procesov razvoja besednih zvez v smeri terminologizacije in frazeologizacije, ugotavljanje produktivnosti posameznih tipov in izboljšavo slovaropisnih rešitev (v zvezi z obravnavo večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom in frazemov).

1.2.3.1.1 Stopnje pomenske zlitosti sestavin zveze v prvi vrsti določamo s pomočjo pomenskosestavinske analize tako, da slovarske razlage zbranih večbesednih leksemov primerjamo s SSKJ-jevskimi razlagami posameznih sestavin zvez in ugotavljamo spremembe v pomenskosestavinski zgradbi, ki so posledica pomenskih prenosov.

1.2.3.1.2 V drugi fazi večbesedne lekseme razvrščamo glede na vrsto pomenskega prenosa (metafora ali metonimija). Večbesedne lekseme tipa skup in sklop razvrščamo glede na neleksikaliziranost oz. leksikaliziranost pomenskega prenosa sestavin(e) – merilo za leksikaliziranost je dejstvo, da se sestavina določene zveze pojavlja tudi kot sestavina drugih zvez (pomen se osamosvoji).

Pri tipologiziranju tako opazujemo dve razmerji:

(1) razmerje med pomenom, ki ga ima beseda kot sestavina zveze, in izhodiščnim pomenom¹¹ te sestavine (pri čemer so tri možnosti: **(a)** sestavina zveze je v izhodiščnem pomenu, **(b)** sestavina zveze ima leksikalizirani¹² preneseni pomen in **(c)** sestavina zveze ima neleksikalizirani preneseni pomen) ter

(2) razmerje med pomeni sestavin in pomenom zveze, ki nam pove, ali je pomen besedne zveze vsota pomenov sestavin (oz. ali je pomen zveze izpeljiv iz izhodiščnih pomenov sestavin) ali ne; pri tem ugotavljamo tudi, ali je prenesen pomen ene sestavine ali več (vseh – v tem primeru je pomenski prenos vezan na celotno zvezo) (gl. Kržišnik 1986: 435; Kržišnik 1994: 138–144).

Zveze, katerih pomen ni izpeljiv iz pomenov sestavin, glede na merilo sinhronne razvidnosti motivacijskega izhodišča po N. M. Šanskem ločimo v dve skupini (zrasleki in sklopi).

¹¹ Za ugotavljanje pomenskih prenosov ter določanje razmerja med izhodiščnim in izpeljanim pomenom se opiramo na ureditev pomenja iztočnic, zabeleženo v SSKJ.

¹² »Leksikalizacija (uslovarjenje) pretvori metaforo v metaforični pomen. /.../ Najprej /.../ [pride] do opomenjanja (semizacije) – pretvorbe v pomensko sestavino – tiste vsebinske lastnosti, ki je pravzaprav sprožila povezavo dveh denotatov, šele nato se ta pomenska sestavina lahko leksikalizira (usloviri) kot nova, vendar za metaforični pomen odločilna« (Vidovič Muha 2000a: 149).

Pomenotvorna analiza novejših večbesednih leksemov razkriva tudi zakonitosti razvoja pomenja pri večbesednih leksemih. Pomenska in izrazna ravnina pri novejšem besedju sta pogosto asimetrični (gl. Vidovič Muha 2000a: 19), kar pomeni, da lahko pri nekaterih novejših (večbesednih) leksemih iz zgledov, tipičnih zvez, izpeljemo več različnih pomenov,¹³ najdemo pa tudi več izraznih variant, dvojnic, zlasti pri novejših prevzetih leksemih (kar velja celo za zveze s potencialnim terminološkim pomenom).¹⁴

Za slovarske razlage večbesednih leksemov je med drugim pomembno tudi, kolikšen je obseg pomenja večbesednih leksemov. Novejše besedje tudi v tej smeri izkazuje določene tendence in kaže, ali se pomenje širi ali so tovrstni leksemi – kot termini – večinoma enopomenski. Vzporedno z izdelavo tipologije se torej ugotavlja tudi obseg pomenja in sinonimije pri samostalniških večbesednih leksemih v povezavi s terminologizacijo – determinologizacijo.

1.2.3.2 Slovnico-pomenska analiza večbesednih leksemov je zasnovana zlasti na treh temeljnih delih, in sicer *Nova slovenska skladnja* J. Toporišiča ter *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (Govorica slovarja) in *Slovensko skladijsko besedotvorje* A. Vidovič Muha.

Pri samostalniških večbesednih leksemih z levim prilastkom so na osnovi tipologije pomenskih skupin razmernih pridevnikov A. Vidovič Muha zlasti s slovaropisnega vidika (za potrebe slovarskih razlag vrstnih pridevnikov) obravnavani vrstni pridevniki v prilastku, pri čemer so izpostavljene tipološke tendence novejšega besedja. Po *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* so povzeti tudi skladijski, pretvorbni in oblikoslovni kriteriji za razlikovanje vrstnih pridevnikov od kakovostnih, z vidika slovaropisne prakse pa so prikazani mejni primeri vrstnih pridevnikov.

Stalna besedna zveza z desnim prilastkom je po skladijskobesedotvorni teoriji A. Vidovič Muha potencialna skladijska podstava zloženke, kar služi kot dodatna potrditev leksemskosti obravnavanih zvez.¹⁵ S pomočjo pretvorbno-tvorbne metode proučujemo pomenska razmerja med dvema samostalnikoma, ki se lahko izrazijo v obliki samostalniške

¹³ Primer podiztočnice iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika: odprti telefon*. Ponazarjalno gradivo iz korpusa *Nova beseda: Na brezplačnem odprtem telefonu je odgovarjal minister; Odprti telefon bo odprt za javnost enkrat tedensko, vsakokrat o drugi temi; Prvi letošnji odprti telefon je namenjen vprašanjem s področja delovanja vrtcev, osnovnih in srednjih šol* (pregledano 21. 3. 2011). Ena od razlag bi lahko bila: *organizirano neposredno komuniciranje državljanov z odgovornimi o aktualnih vprašanjih, problemih po telefonu* – nekaterim zgledom pa bi ustrezala tudi drugačna razlaga, na primer *telefonska zveza/linija, namenjena komuniciranju državljanov z odgovornimi o aktualnih vprašanjih, problemih*.

¹⁴ Primer podiztočnice iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika: stiki z javnostmi/javnostjo, odnosi z javnostmi/javnostjo*.

¹⁵ Povzeto po konzultacijah z red. prof. dr. A. Žele (24. 4. 2013).

zveze z desnim prilastkom, v obliki samostalniške zveze z levim prilastkom (s popridevljenjem prilastka) ali v obliki zloženke (s pretvorbo desnega samostalniškega prilastka v določujoči del zloženke). Pretvorbno-tvorbna metoda služi kot merilo za tipologiziranje teh pomenskih razmerij (kar je uporabno za slovarske razlage) in razkriva njihove izrazne možnosti.

Pri tipologiji so upoštevani rezultati problemske analize pregledanega gradiva novjših večbesednih leksemov po posameznih jezikovnih ravninah, in sicer na oblikoslovni ravnini (pridevniška beseda kot sestavina večbesednega leksema s stališča kategorije določnosti, stopnje, besednovrstne opredelitve), na skladenjski ravnini (skladenjska struktura samostalniških večbesednih leksemov z desnim prilastkom; stavčne vloge leksemov kot sestavin večbesednega leksema), na besedotvorni ravnini (npr. samostalniška besedna zveza z desnim prilastkom kot pomenska podstava zloženke; medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa) in na (skladenjsko)pomenski ravnini (pomenskosestavinska zgradba pomena večbesednih leksemov; večbesedni leksemi s pomenotvornega vidika; pretvorbne možnosti večbesednih leksemov; pomenska razsežnost motivirane pridevniške besede; večpomenskost, sinonimija in variantnost večbesednih leksemov).

1.2.3.3 V disertaciji je z vidika frazeologije v ožjem smislu obravnavano tudi vprašanje ločevanja nefrazeoloških samostalniških večbesednih leksemov, ki imajo potencialni terminološki pomen, od frazemov.¹⁶ Primerjava definicije frazema v ožjem smislu kaže, da je edina razlikovalna lastnost prisotnost oziroma odsotnost konotativnega dela pomena in ekspresivnega učinka v besedilu. Izpostavljena je problematika mejnih primerov.

Nekatere lastnosti frazemov so lahko hkrati tudi lastnosti nefrazeoloških samostalniških večbesednih leksemov, saj gre za podoben postopek opomenjanja. Tudi nefrazeološki večbesedni leksemi so namreč lahko pomensko neprozorni (kar je definicijska lastnost frazeološkega pomena), zato lahko njihov pomen proučujemo z isto metodo kot pomen frazema: z ugotavljanjem razmerja med pomenom določene sestavine večbesednega leksema do njenega izhodiščnega (neprenesenega) pomena ali z ugotavljanjem razmerja med pomenom ene sestavine večbesednega leksema do pomena celotnega večbesednega leksema (Kržišnik 1986: 435; Kržišnik 1994: 138).

¹⁶ Temeljna literatura za to poglavje je doktorska disertacija E. Kržišnik *Slovenski glagolski frazemi: ob primeru frazemov govorenja* (1994).

V istem razdelku je povzeta tudi problematika pomensko neprozornih terminoloških zvez.

1.2.3.4 Pri določanju meril za uslovarjanje večbesednih leksemov mi je v smislu ugotavljanja smernic v slovaropisju pomagala tudi primerjava slovenskih slovarjev in primerjava načel enojezičnih razlagalnih slovarjev drugih slovanskih jezikov (ki so skladenjskopomensko najbližji slovenščini), in sicer češkega, slovaškega, ruskega, hrvaškega slovarja in dveh poljskih slovarjev. Novejša slovaropisna praksa teži k navajanju večbesednih leksemov kot podiztočnic ali iztočnic (*Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika* jih v nasprotju s tradicijo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ) in *Slovenskega pravopisa* (v nadaljevanju SP) navaja kot podiztočnice). Med cilji disertacije je torej tudi osmislitev večbesedne iztočnice.

1.3 Zgradba disertacije

Disertacija je sestavljena iz treh glavnih delov. Uvodu sledi opis proučevanja večbesednih leksikalnih enot v slovenistiki s kronološkega vidika. V osrednjem delu so podana teoretična izhodišča za analizo in tipologijo obravnavanega gradiva, s pomočjo katerih je analizirano gradivo novjših večbesednih leksemov. V sklepnem delu so povzeti glavne ugotovitve ter načela tipologiziranja in uslovarjanja večbesednih leksemov. Iz rezultatov analize so izpeljana merila za izbiranje večbesednih leksemov in njihovo razvrščanje v slovarju ter predlogi za slovarske razlage.

2 KRONOLOŠKI VIDIK PROUČEVANJA VEČBESEDNIH LEKSEMOV V SLOVENISTIKI

Na večbesedne lekseme in njihove pomensko-skladenjske lastnosti je v slovenskem jezikoslovju opozorjeno zlasti v zadnjih treh desetletjih.

2.1 J. Toporišič je v letniku 1973/1974 revije *Jezik in slovstvo* objavil prispevek z naslovom *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije*,¹⁷ kjer med drugim povzema teorijo pomenske zlitosti sestavin večbesednih leksemov iz monografije N. M. Šanskega.¹⁸ Frazeologijo definira kot stalne besedne zveze ali nauk o stalnih besednih zvezah (Toporišič 1982: 361). Za osnovno enoto frazeologije uvaja izraz *frazeologem*, kot varianto frazeologema pa *frazeologizem*. Frazeologem je vedno le stalna zveza več besed (ne more biti ena sama beseda, niti zloženka ali sklop); lahko je zveza predlog + x ali okrajšava tipa *avgusta* (= *meseca avgusta*), lahko pa obsega več povedi. K frazeologemom uvršča tudi strokovne večbesedne izraze (pri katerih se prilastki ne dajo zamenjati z drugimi) (Toporišič 1982: 362–363).

V Toporišičevi slovnici najdemo naslednjo definicijo stalne besedne zveze: »Besedne zveze, ki se dalj časa ohranijo v spominu ljudi (tako, kakor se tudi besede), imenujemo *stalne besedne zveze* (SBZ) ali *frazeologemi*.« Dalje: »Take SBZ, kadar jih v govoru rabimo, gotove jemljemo iz spomina (kakor besede), ne pa da bi jih šele delali po določenih skladenjskih vzorcih. SBZ, ki so primerljive besedam, imajo lahko zgradbo besedne zveze: *novo leto, iz dna srca /.../*, lahko pa polstavčno: *čakajoč na Godota, rečeno storjeno*, ali stavčno: *kot bi mignil/trenil /.../*, ne pa tudi zgradbe povedi: *Zarečenega kruha se največ poje, Človek človeku volk /.../*. SBZ, ki nimajo vrednosti povedi, imenujemo rekla, tiste z vrednostjo povedi pa rečenice« (Toporišič 2000: 133).

Teorija besednih zvez je podrobneje razdelana v *Novi slovenski skladnji* istega avtorja (1982: 39–130).

2.2 Teorijo N. M. Šanskega je leta 1988 v svojem članku¹⁹ uporabila tudi **A. Vidovič Muha**, in sicer kot pripomoček za tipologiziranje večbesednih strokovnih izrazov. Sicer pa je teorija besednozveznih leksemov z različnih vidikov (pomensko-skladenjskega, pomenotvornega in besedotvornega) razdelana v monografiji *Slovensko leksikalno pomenoslovje* iste avtorice, ki bo v nadaljevanju še posebej obravnavana.

¹⁷ Članek z naslovom *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije* je objavljen v reviji *Jezik in slovstvo* ter v avtorjevi monografiji z naslovom *Nova slovenska skladnja*.

¹⁸ Nikolaj Maksimovič Šanskij, *Фразеология современного русского языка*, 1963, 62011.

¹⁹ Vidovič Muha 1988 = Ada Vidovič Muha, Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez, *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 4.–16. julij 1988*, Zbornik predavanj, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 83–91.

2.3 E. Kržišnik je v 2. polovici 80. let uvedla zahtevo po ločevanju med stalnimi besednimi zvezami in frazeološkimi enotami, katerih temeljna lastnost je poleg stalnosti in večbesednosti tudi »neslovarski pomen (vsaj ene od) sestavin«, kar je pogoj, ki iz frazeologije izločuje terminološka večbesedna poimenovanja. Kot pomembno merilo pri določanju frazeoloških enot je definirala *povezovalnost* prvin in uvedla novo poimenovanje za osnovno enoto frazeologije, *frazem* (Kržišnik 1994: 30–34). Lastnosti frazemov so večbesednost oziroma fraznost, omejena povezovalnost sestavin, neslovarskost pomena vsaj ene od sestavin oziroma pomenska neprozornost, ustaljenost v smislu preštevnosti leksikalnih in drugih variant, pretvorbna omejenost ob ohranitvi celostnega frazeološkega pomena in opazna ekspresivna vloga zveze kot celote (Kržišnik 1994: 22).

2.4 J. Keber se v obširni bibliografiji ukvarja s frazemi tudi z etimološkega vidika (npr. v prispevkih na radiu Val 202 in v tedniku 7D), leta 2011 pa je izšel njegov zelo obsežen *Slovar slovenskih frazemov*.

2.5 M. Vrbinc, ki se ukvarja zlasti z dvojezičnim slovaropisjem, se frazeologiji in kolokacijam posveča z vidika njihovega prevajanja in obravnave v dvojezičnih slovarjih (Vrbinc 1998 in 2001).

2.6 P. Gantar, ki frazeologijo v širšem smislu proučuje zlasti z vidika besedilnega korpusa, večbesedne lekseme glede na stopnjo trdnosti in pomenske prozornosti deli na kolokacije, stalne besedne zveze in frazeološke enote (Gantar 2007: 10–11; 66–67).

2.7 N. Jakop proučuje zlasti področje pragmatične frazeologije. Potrdila je domnevo, »da so pragmatični frazemi v bistvu samo medmetni in členkovni frazemi« (Jakop 2006: 64; 164) in s tipologijo pragmatičnih pomenov naredila korak naprej v leksikografski obravnavi tovrstnih frazemov (in tudi vseh jezikovnih enot s pragmatičnim pomenom), saj je zanje predlagala ustrezne slovarske razlage, ki temeljijo na določenih pragmatičnih kategorijah, leksikaliziranih prvinah konteksta, ki postanejo obvezna sestavina pomena jezikovnih enot in s tem del jezikovnega sistema (Jakop 2006: 64).

3 STALNE BESEDNE ZVEZE KOT LEKSEMI

Ker je cilj doktorske disertacije jezikoslovna analiza stalnih besednih zvez za potrebe slovaropisja, izhajamo iz stališča, da je stalna besedna zveza leksem, tako kot tvorjena ali netvorjena beseda²⁰ (stalne besedne zveze so tako kot nosilke leksikalnega pomena izenačene z besedo).

Dokaze za leksemkost stalnih besednih zvez najdemo tudi na naglasni ravnini, in sicer v sodobni češčini (gl. razdelek 3.2).

3.1 Leksemi z vidika strukturalnega pomenoslovja

3.1.1 Pri proučevanju pomena večbesednih leksemov teoretično izhajam iz strukturalnega pojmovanja pomena leksema, ki kot lekseme vključuje tudi stalne besedne zveze. Prve obravnave slovenskega strukturalnega pomenoslovja imamo že v poglavju *Strukturalno pomenoslovje besed v Novi slovenski skladnji* (Toporišič 1982: 347–359).

Obširnejšo teoretično razdelavo z vključevanjem slovarskega gradiva pa prinaša monografija A. Vidovič Muha. Teoretična izhodišča za analizo gradiva novejših večbesednih leksemov v pričujočem delu so tako zasnovana na za slovensko leksikologijo in leksikografijo temeljni monografiji *Slovensko leksikalno pomenoslovje (Govorica slovarja)* A. Vidovič Muha (2000, 2013), ki izhaja iz leksema kot klasičnega jezikovnega znaka in se ukvarja predvsem s strukturalno interpretacijo slovarskega pomena.²¹

3.1.2 Leksemi imajo obvezni (kategorialni in denotativni) in neobvezni (konotativni) pomen (Vidovič Muha 2000a: 29). Kategorialnost je mogoče znotraj slovarja jezika vezati na denotativni in besedotvorni pomen (pri predvidljivi množici tvorjenk, pretvorbno povezanih s propozicijo povedi) (Vidovič Muha 2000a: 29; 2011: 24). Kategorialne slovnične lastnosti so na ravni slovarja hkrati tudi kategorialne pomenske sestavine skladenjskofunkcijsko določene (pod)množice besed – besednih vrst (Vidovič Muha 2000a: 23).²²

3.1.3 (Samostalniški) leksem ima lahko strukturo (le ene) besede (tvorjene ali netvorjene), nestavčne stalne (avtomatizirane) besedne zveze (z levim ali desnim prilastkom)²³ in

²⁰ Zato so stalne besedne zveze v slovarjih obravnavane tako kot druge leksikalne enote (imajo razlago in ponazarjalno gradivo).

²¹ Gl. tudi Toporišič *Strukturalno pomenoslovje besed v: Nova slovenska skladnja* (1982: 347–359).

²² Prek potencialne stalnosti skladenjskih funkcij postajajo kategorialne (slovarske) lastnosti pomenske sestavine besednih vrst (Vidovič Muha 2000: 32).

²³ Definiciji leksema ustrezajo samo besedne zveze, ki so nestavčne in stalne; le pri teh je namreč mogoče denotat prikazati s pomočjo pomenskih sestavin, oziroma: »samo te zveze določa “besedna” funkcija, se pravi referenčnost z istim tipom denotata, kot je značilen za izrazno (eno)besedne lekseme; na ravni pomena se to kaže

leksikalizirane krajšave – vse to predstavlja leksiko določenega jezika. Skupna lastnost vseh tipov leksemov je denotat, ki ga je mogoče strukturalno predstaviti s pomočjo pomenskih sestavin (semov). Leksikalno pomenoslovje tako obravnava tudi besedotvorne morfeme, stalne besedne zveze in frazeme, saj gre pri vseh pojavnih oblikah za besedno, poimenovalno funkcijo. (Vidovič Muha 2000a: 22–24; 2003: 37–39; 2011: 25)

3.1.4 Pomenska zgradba večbesednega leksema

Pomen večbesednih leksemov lahko analiziramo strukturalno, tj. s pomočjo pomenskih sestavin.²⁴ Različne stopnje pomenske zlitosti sestavin večbesednih leksemov²⁵ se z vidika pomenskih sestavin odražajo kot različne pomenskosestavinske kombinacije, ki povzročajo različno stopnjo leksikalizacije (Žele 2004: 136; Žele 2005: 243–244).

Za **sestave** (gl. razdelek 6.5) je zaradi odsotnosti pomenskih prenosov značilna razpoznavnost pomenskih sestavin posameznih besed iz pomenskosestavinske zgradbe celotne zveze.

Skladenjska pomena sestavin navadno ostajata znotraj izhodiščnopomenske razpoznavnosti (Žele 2004: 143). Po A. Vidovič Muha se v okviru pomenskih sestavin pri (strokovnih) besednih zvezah z lastnostjo sestave tudi izrazno ponovijo korenskomorfemske besede ali vsaj korenski morfemi, »kar lahko zapišemo $x + y \rightarrow xy$ (x, y = korenskomorfemske sestavine strokovne zveze). T. i. stalnost izvira iz vrste, boljše oblike skladenjske zveze, kar pomeni, da veljajo za posamezne besede in besedne zveze iste pomenske sestavine kot za celotno (terminološko) besedno zvezo²⁶« (Vidovič Muha 1988: 85).

Samostalniške zveze tega tipa se v slovarju navajajo kot ilustrativno gradivo pri prvem ali edinem pomenu vrstnega pridevnika ali jedrnega samostalnika in navadno ne potrebujejo razlage. Razlaga ima pri sestavah bolj pojasnjevalno, obvestilno funkcijo v smislu podrobnejšega opisa, dodajanja informacij o okoliščinah, obvezno pa razlago potrebujejo sestave terminološkega tipa.

v prekrivanju pomenskosestavinske zgradbe besede in besedne zveze /.../« (Vidovič Muha 2000a: 24). »/G/re torej za “globinske” besede. Posebnost tovrstnih besednih zvez je avtomatiziranost, kar pomeni, da so kot take sestavine slovarja – prav zato po govornem dejanju ne razpadejo. Avtomatiziranost kot razpoznavna lastnost večbesednih leksemov je v nasprotju z aktualiziranostjo kot razpoznavno lastnostjo neleksikaliziranih besednih zvez – slednje po govornem dejanju dosledno razpadejo /.../« (Mikuš 1960; 1972 v: Vidovič Muha 2000a: 24).

²⁴ Tako razumevanje pomena se odraža tudi v konsistentnem sistemu slovarskih razlag temeljnega razlagalnega slovarja slovenskega jezika, SSKJ. Razlage endogenih leksemov imajo obliko podredne nestavčne besedne zveze z uvrščevalno pomensko sestavino v jedrnem delu in razločevalnimi pomenskimi sestavinami v odvisnem delu (Vidovič Muha 2000a: 15).

²⁵ Tu se opiramo na tipologijo stalnih besednih zvez N. M. Šanskega, ki sta jo v slovenistiki povzela zlasti J. Toporišič in A. Vidovič Muha in bo v nadaljevanju podrobneje predstavljena (gl. poglavje 6).

²⁶ Avtorica navaja primere sestav: psih. *čutna prevara*; gradb. *baritni beton*; jezikosl. *dvozložna beseda*; med. *bedrni živec*; pravo *obtožni predlog*; med. *barvna slepota*; jezikosl. *besedna analiza*; jezikosl. *besedotvorna skladnja*; jezikosl. *povedna skladnja*; jezikosl. *enomorfemsko obrazilo*; jezikosl. *desni prilastek*; jezikosl. *tožilniški delovalnik* (Vidovič Muha 1988: 84).

Za **skupe**, **sklope** in **zrasleke** (gl. razdelke 6.2, 6.3 in 6.4) pa je zaradi pomenskega prenosa (ene od) sestavin in s tem povezane spremembe skladenjskopomenskega odnosa med sestavinama značilna višja stopnja pomenske zlitosti sestavin in leksikaliziranosti celotne zveze, ki se glede na pomenskosestavinsko zgradbo posameznih sestavin kaže kot nova pomenskosestavinska kombinacija.

V pomensko novi besednozvezni enoti nova skladenjskopomenska kombinacija besed spremeni pomenskosestavinsko zgradbo ene ali več vključenih besed, zato gre za zveze z višjo stopnjo pomenske zlitosti sestavin in leksikaliziranosti (Žele 2004: 142; Žele 2005: 243). Opomenjanje aktualne povezovalne vsebinske lastnosti, ki se vzpostavi med izbranimi denotatoma, v pomensko sestavino vzpostavi vzajemno vsebinsko in predstavno povezavo med besedama; nova zveza z novo skladenjskopomensko kombinacijo sestavin spremeni pomenskosestavinsko zgradbo vsaj ene od podstavnih besed v jedru ali prilastku besedne zveze (skup) in ji tako da nov skladenjski pomen (Žele 2004: 142; Žele 2005: 243–244).

A. Vidovič Muha navaja, da je za **skupe** značilno, da je »vsaj ena izmed besed, v veliki večini je to jedrna, pomenskosestavinsko predvidljiva, ali natančneje, tudi v skupu ohrani pomenske sestavine svojega osnovnega pomena; druga beseda (več besed) pa v besedni zvezi z lastnostjo skupa dobi nove (metaforične, metonimične ipd.) pomenske sestavine, kar lahko zapišemo: $x + y \rightarrow xz/yz$ (z = nova(-e) pomenska(-e) sestavina(-e), ki jo dobi beseda v skupu; / = ali)« (Vidovič Muha 1988: 85).²⁷ Pri **sklopih** sta obe skupini pomenskih sestavin izrazno neprekrivni z besedami iz besedne zveze, »kar pomeni, da imajo posamezne besede iz besedne zveze drugačne pomenske sestavine, kot jih imajo v sklopu. To dejstvo lahko zapišemo $x + y = zn$ (z, n = nove pomenske sestavine, ki jih dobijo korenskomorfemske besede v sklopu). /.../ /G/re za poimenovanja, nastala z metonimičnimi, metaforičnimi in drugimi pomenskimi prenosi, vendar vedno z ohranjeno (razvidno) asociativno potjo (z ohranitvijo pomenskosestavinske povezave)« (Vidovič Muha 198: 86).²⁸ V besednih zvezah z lastnostjo **zrasleka** pa sta (kot pri sklopih) obe skupini pomenskih sestavin izrazno neprekrivni z besedami iz besedne zveze – »zapis je torej enak kot pri sklopnih zvezah: $x + y \rightarrow zn$; razlika med sklopi in zrasleki je vezana na nepredvidljivost pomenskih sestavin besed iz zrasleka – tako kot pri besedi se je treba tudi pri večbesedni zvezi, ki je zraslek, pomena

²⁷ Avtorica navaja primere vet. *belgijski konj*, vet. *belgijska pasma*, jezikosl. *vrstni pridevnik* (Vidovič Muha 1988: 85).

²⁸ Avtorica navaja naslednje primere sklopov: rel. *beraški red*, bot. *brezov goban*, jezikosl. *skladenjska podstava*, jezikosl. *povedkovo določilo*, rač. *krmilna palica*, rač. *svetlobno pero*, rač. *zbirna koda*, rač. *programski jezik*, rač. *strukturirani jezik*, voj. *črni smodnik*, med. *bela krvnička*, metal. *beli žar*, metal. *bela kovina* (Vidovič Muha 1988: 86).

naučiti; njegove pomenske sestavine niso v nobeni asociativni povezavi s pomenskimi sestavinami njegovih posameznih besed«²⁹ (Vidovič Muha 1988: 86).

Tovrstne zveze se v slovarju navajajo pri izpeljanih, drugotnih pomenih posameznih sestavin zveze ali samostojno, bodisi kot (pod)iztočnice, v gnezdih, kot samostojni pomeni ali podpomeni, zato jim vedno sledi razlaga.

3.2 Potrjevanje leksemskosti na naglasni ravnini v sodobni češčini

Leksemskost stalnih besednih zvez se v slovenščini težje potrjuje na naglasni ravnini. Potrditev hipoteze, da se stalne besedne zveze razvijajo kot ena pomenska (in naglasna) celota, torej kot leksem, čeprav so na videz (na izrazijski ravni) sestavljene iz več pomenskih (in naglasnih) enot, pa najdemo v sodobni češčini. Ta univerzalni princip dojemanja stalnih besednih zvez (ki velja torej tako za češčino kot tudi nasploh) lahko izpeljemo iz rezultatov raziskave spreminjanja praslovanske naglasne paradigme a³⁰ v češčini na gradivu samostalnikov ženske a-jevske sklanjatve (Hollan 2013).

Na praslovanskih staroakutiranih³¹ dvozložnicah je v češčini prvotna dolžina (Trávníček v: Hollan 2013: 70). Češka dolžina, ki je odraz psl. starega akuta, se pri delu psl. samostalnikov a-sklanjatve, ki pripadajo akcentski paradigmi a, posploši na celotno paradigmo, pri čemer se lahko v orodniku ednine nepričakovano pojavlja (sicer v tem sklonu zaradi psl. trizložnosti prvotna) kračina. K. Hollan v svojem diplomskem delu ugotavlja, da so krajše oblike včasih vezane na stalno besedno zvezo, in navaja primere *plnou parou*, *vší silou*, *značnou měrou*; or. mn. *šetřit silami* (čeprav je sicer zaradi prej omenjene analoške izravnave v orodniku ed. *párou*, *sílou*, *mírou*; or. mn. *sílami*) (Hollan 2013: 74). V paradigmah, kjer je sicer prišlo do analoške izravnave, se tako kot sestavine stalnih besednih zvez pojavljajo okamnele prvotne oblike s kračino. Ker so stalne besedne zveze v zavesti kot ena pomenska enota, so se te orodniške sestavine zveze izognile delovanju analogije znotraj paradigme.

Drugi dokaz za to, da se stalne besedne zveze razvijajo kot ena pomenska celota, pa je v češčini v nekaterih paradigmah tožilnik ednine, kjer se vzporedno z zaradi dvozložnosti pričakovano dolžino pojavlja kračina. Gre za samostalnik *víra* (tož. ed. *víru*), ki ima samo kot sestavina stalne besedne zveze različico s kračino, npr. *na mou věru*. K. Hollan kračino, vezano na sestavino stalne besedne zveze, razlaga kot kračino v večzložnici, kjer se je

²⁹ Avtorica navaja naslednje primere zraslekov: gastr. *belokranjski matevž*, bot. *bodeča neža*, etn. *babo žagati*, etn. *kozy biti*, zool. *črni dular*, filoz. *naravna luč*, med. *črne koze* (Vidovič Muha 1988: 86).

³⁰ Po norveškem jezikoslovcu Ch. S. Stangu (Stang 1957 = Christian S. Stang, *Slavonic Accentuation*, Oslo: Universitetsforlaget, 1957).

³¹ Praslovanski stari akut (") je značilen za akcentsko paradigmo a (nepremično naglasno mesto na osnovi skozi celotno paradigmo) – pojavlja se le na dolgih psl. zložnikih. Odras psl. starega akuta v češčini je dolžina v enozložnicah in dvozložnicah (npr. psl. *uěra > č. víra), v večzložnicah pa se je skrajšala (npr. psl. *malína > č. malina).

samoglasnik pričakovano skrajšal (Hollan 2013: 75), iz česar lahko sklepamo, da je bila stalna besedna zveza v zavesti kot ena (večzložna) pomenska (in zato naglasna) celota.

4 SKLADENJSKO-POMENSKI VIDIKI

SAMOSTALNIŠKIH VEČBESEDNIH LEKSEMOV

J. Toporišič v *Novi slovenski skladnji* (1982) in v *Slovenski slovnici* (2000) obširno obravnava besedne zveze v ožjem pomenu (s skladenjskopomenskega vidika so besedne zveze zgradbene enote v stavčnih povedih),³² ki jih imenuje tudi stavčne fraze (sestavine, iz katerih delamo stavčne člene); delijo se glede na besedno vrsto (so večbesedni ustrezniki besednih vrst) (Toporišič 1982: 39–130; 2000: 557–606).³³

Novejši večbesedni leksemi, ki sestavljajo obravnavano gradivo (gre za nefrazeološke večbesedne lekseme s potencialnim terminološkim pomenom), imajo najpogosteje podredno strukturo in lastnosti samostalniške besede (gl. Toporišič 1982: 41).³⁴ Glagolski, prislovni in pridevniški nefrazeološki večbesedni leksemi so manj tipični, pogosti in zato tudi manj relevantni kot potencialne slovarske (pod)iztočnice.³⁵

4.1 Pridevniški levi prilastek v samostalniški zvezi

Najpogostejše samostalniške stalne besedne zveze so tiste z levim prilastkom; v stilno zaznamovani rabi tak prilastek stoji na desni (npr. strela *gromska*) (Toporišič 1982: 42–43; 55).³⁶

4.1.1 Pridevniška sestavina samostalniške besedne zveze z vidika strukturalnega pomenoslovja

4.1.1.1 Pomenskosestavinska zgradba pridevnikov

Glede na to, ali slovarski pomen določenega leksema vsebuje oba tipa pomenskih sestavin (uvrščevalno (UPS) in razločevalne pomenske sestavine (RPS)),³⁷ ločujemo dve skupini

³² Prim. definicijo *besedne zveze* v *Enciklopediji slovenskega jezika*: »Odvisnostno ali logično povezane besede kake besedilne enote. Glede na medsebojno razmerje sestavin so troje: podredne, ko je ena izmed vsaj dveh besed vodilna, druga odvisna (*lepa hiša, govoriti resnico, tam zgoraj*), priredne, ko je od dveh enakovrednih besed prva vendarle jedrna, druga spremljevalna (*oče in mati, lepo in prav*), in soredne, ko sta besedi logično enakovredni (*o domovina; o, domovina*).« (Toporišič 1992: 7).

³³ »Besedne vrste same /.../ so gole (ali nezložene) besedne zveze. /.../ /S/o specializirane sestavine jezika za posebne skladenjske vloge /.../. Besednim vrstam ustrezajo posamezne besedne zveze, tako da samostalniški besedni vrsti ustreza samostalniška besedna zveza /.../« (Toporišič 1982: 39).

³⁴ Tudi A. Vidovič Muha ugotavlja, da so strokovni termini v veliki večini samostalniški, terminološke zveze pa so večinoma s pridevniškim prilastkom (Vidovič Muha 2000a: 26).

³⁵ V *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* najdemo tudi nekaj pridevniških, prislovnih in glagolskih podiztočnic, npr. *okolju prijazen, občutljiv na dotik, energetsko/energijsko varčen; malo morje, na kip; napolniti baterije, pisati peš*.

³⁶ Na desni se rabi levi prilastek stilno zaznamovano, zlasti v vzklikih: *strela gromska, bog nebeški, prijatelj moj dragi ...* pod vplivom tujih jezikov (*Mestno gledališče ljubljansko*). Levi prilastek na desni in desni na levi je figura: *Vida lepa se zajoka huje; Dni mojih lepši polovica; mladosti leta* (Toporišič 1982: 55).

leksemov: notranjo pomenskosestavinsko zgradbo imajo *endogeni* (samostalniki in glagoli), zunanjo pa *eksogeni leksemi* (pridevniki, prislovi in povedkovniki) (Vidovič Muha 2000a: 53).

Pridevniki kot *eksogeni leksemi* znotraj svojega pomena ne izkazujejo uvrščevalne pomenske sestavine, ampak le množico razločevalnih pomenskih sestavin, ki določajo pomensko ustrezno samostalniško jedro.³⁸ Zato lahko pri pridevnikih kot eksogenih leksemih govorimo o povezovalnih pomenskih sestavinah, saj povezujejo lekseme s skupno temeljno lastnostjo (Vidovič Muha 2000a: 63).

Vrstni pridevnik kot sestavina večbesednega leksema lahko na pomenskosestavinski ravni povezuje več pomensko ustreznih samostalniških jeder z določeno skupno lastnostjo. Zgled za to je obširna množica večbesednih leksemov s prilastkom *digitalni* ali *elektronski*, nastala kot posledica digitalizacije, razvoja tehnike in razširjene uporabe računalnikov tako, da so določeni predmeti in dejavnosti dobili svojo elektronsko ali virtualno različico oz. nadomestilo (navadno kot internetno storitev). Ti primeri so tudi dokaz, da lahko določujoča sestavina samostalniške besedne zveze, tj. levi prilastek, prispeva k metaforizaciji jedrne sestavine (gl. razdelek 4.4.2.1.5.3.1.1). Zlasti pridevnika *digitalni* in *elektronski* namreč z RPS (ki v tem primeru pomensko določajo samostalniška jedra kot *digitalne, elektronske*³⁹ različice izhodiščne pojavnosti) povežeta denotate več različnih jedrnih samostalnikov, kot sta npr. *pošta, redovalnica*, v metaforičnem pomenu, pa tudi samostalnikov s podkategorijo človeško v prvem pomenu, npr. *tajnica, varuška*, kjer je prek metafore ohranjena funkcija določenega poklica, izgubi pa se kategorialna sestavina živost.

Primeri:

(1) predmeti *redovalnica, denar, tablica, slovar, črnilo* (sklopi *elektronska redovalnica* (UPS: storitev, RPS1: ki staršem omogoča pregled nad šolskimi ocenami /.../, RPS2: prek interneta),⁴⁰ *elektronski denar* (UPS: denar, RPS1: na računih, RPS2: ki je namenjen brezgotovinskemu poslovanju med različnimi računi), *elektronski slovar* (UPS: slovar, RPS: v

³⁷ »Pomen leksema kot aktualizirane vsebine jezikovnega znaka je mogoče opredeliti v smislu hierarhično urejenega zbira tistih vsebinskih lastnosti, ki omogočajo (jezikovnosistemsko) pomensko prepoznavnost tako znotraj (večpomenskega) leksema kot sploh v razmerju do pomenov drugih leksemov. Vsebinske lastnosti s pomensko razpoznavno vrednostjo imenujemo pomenske sestavine, sicer tudi semantične komponente (Orešnik 1972, npr. Hansen idr. 1985), pogosto pa semi (npr. Lyons 1980 I: 336); do njihove izbire pripelje opomenjevalni postopek ali kratko opomenjanje« (Vidovič Muha 2000a: 21).

³⁸ Tako samostalnik kot tudi glagol kot jedro zveze s pomenskofunkcijskega vidika ne moreta biti pravi UPS, saj nimata vloge načeloma neposredne nadpomenke, se pravi uvrščanja denotata v višje pojmovno in s tem pomensko polje (Vidovič Muha 2000a: 63).

³⁹ Oziroma *internetne*, če gre za leksikalizirani preneseni pomen vrstnih pridevnikov *elektronski, digitalni*.

⁴⁰ Vsi primeri in razlage so, če ni drugače navedeno, iz SNB.

elektronski izdaji), *elektronsko črnilo* (UPS: tehnologija, RPS: ki omogoča grafični prikaz podatkov na posebnih zaslonih, ki niso občutljivi na sončno svetlobo)) in skup *elektronska tablica*⁴¹ (UPS: elektronska naprava, RPS1: majhni tablici podobna, RPS2: za evidentiranje prehodov cestninskih postaj)) ali

(2) **storitve, dejavnosti:** *pošta* (in s tem povezan *naslov*), *forum*, *podpis*, *poslovanje*, *trgovanje* (sklopi *elektronska pošta* (UPS: sistem, RPS1: za pošiljanje sporočil, RPS2: med uporabniki računalnikov ali drugih elektronskih naprav, povezanih v omrežja), *elektronski forum* (UPS: spletno mesto, RPS: na katerem lahko uporabniki v obliki pisnega pogovora razpravljajo, zapisujejo svoja mnenja, stališča), *elektronski naslov* [sinonima *e-poštni naslov*, *e-naslov*] (UPS: naslov, RPS1: za pošiljanje in prejemanje elektronske pošte /.../), *elektronski podpis* [sinonima *digitalni podpis*, *e-podpis*] (UPS: kodirana datoteka, RPS: ki omogoča preveritev istovetnosti podpisnika), *elektronsko poslovanje* (UPS: poslovanje, RPS: prek internetnega omrežja), *elektronsko trgovanje* (UPS: trgovanje, RPS: prek internetnega omrežja)).

Kopičenje elektronskih naprav je vir za novo pojavnost – škodljivo sevanje elektromagnetnega polja, ki nastaja ob vključenih električnih ali elektronskih napravah; večbesedni leksem *električni smog* z različico *elektronski smog* je ravno tako nastal po metaforični poti – asociativna prvina je podobnost z onesnaževanjem okolja s strupenimi plini.

4.1.1.2 Pridevniki glede na vrsto denotata

Glede na **vrsto denotata** A. Vidovič Muha pridevnike loči v dve temeljni skupini.

(1) Pridevniki, katerih pomen je **povezan z govornim dejanjem**, so pridevniki, nastali iz krajevnih in časovnih prislovov (Prid_{v2}, npr. *zgornji*, *lanski*), in vrstni vrstilni pridevniki (vrstilni števnik), nastali iz (glavnih) števnikov (Prid_{v3}).⁴² (Vidovič Muha 2000a: 46)

(2) Pridevnike, katerih pomen je **od govornega dejanja neodvisen**, glede na neposrednost ali posrednost izražanja denotata oz. iz njega izhajajočega pomena ločujemo na (2.1) pridevnike z **lastnim**, nepridobljenim denotatom (gre za količinske in lastnostne pridevnike) in (2.2) pridevnike z obvezno **pridobljenim** denotatom. Pomen le-teh je določen z besedotvorno podstavo motivirajoče besede; gre za vrstne (Prid_{v1}) in svojilne pridevnike. (Vidovič Muha 2000a: 65–66)

⁴¹ Skupi so označeni tako, da je sestavina s prenesenim pomenom podčrtana.

⁴² A. Vidovič Muha dodaja, da so v slovenskih slovnica ti pridevniki uvrščeni med vrstne, čeprav ne izkazujejo temeljnih lastnosti “klasičnih” vrstnih pridevnikov (Vidovič Muha 2003: 46).

Ker je težišče naše obravnave pri pridevnikih kot sestavinah stalnih besednih zvez, se v nadaljevanju osredotočamo na del druge skupine pridevnikov, katerih pomen je od govornega dejanja neodvisen, “predmetnostni” (Vidovič Muha 2000a: 63–64). Kot sestavine stalnih besednih zvez so relevantni tvorjeni pridevniki iz slednje skupine; denotat samostalnikov v podstavi teh pridevnikov A. Vidovič Muha deli na štiri tipe, ki nakazujejo štiri pomenske skupine pridevnikov:

- (1) pri **svojljnih** pridevnikih je denotat vezan na **pomen, ki ga označimo s človeško** (izrazno predvidljivi obrazili iz edninske svojilnorodilniške podstave sta *-ov* in *-in*);
- (2) pri **snovnih** pridevnikih so denotat **snovne prvine** (ti pridevniki so nastali s pretvorbo predložnega (iz) rodilnika; označimo ga s podkategorijo neživo, znotraj tega razločevalno snov, snovne prvine glede na vse drugo neživo, npr. *čokolad-ni, jagod-ov*);
- (3) pri **vrstnih svojljnih** pridevnikih ($\text{Prid}_{v(sv)}$) so denotat **sestavine koga ali česa**; priponsko obrazilo je nastalo s pretvorbo glede števila nezaznamovanega svojilnega rodilnika, npr. *tovarniški* (dimnik), *človeška* (roka), *lasni koren*, *šivankino uho*;⁴³
- (4) pri **pravih vrstnih** pridevnikih (Prid_{v1}) pa je denotat lahko **katera koli predmetnost** (Vidovič Muha 2000a: 66).

4.1.1.2.1 Od osnovnih štirih pomenskih skupin tvorjenih (razmernih) pridevnikov v gradivu novjših večbesednih leksemov kot sestavine večbesednih leksemov prevladujejo t. i. **pravi vrstni** pridevniki in **vrstni svojilni** pridevniki (npr. sestavi *ozonska plast* (sinonimni skup: *ozonski plašč*), *področna koda*, skupi *dijaški parlament*, *piščančja gripa* in *ptičja gripa*, *prašičja gripa*,⁴⁴ *ženska pisava*; *mačja bolezen*); sledijo jim konverzni⁴⁵ **izlastnostni** vrstni pridevniki, najpogosteje pridevniki **barve**, pri čemer samostalniško jedro (oz. njegov denotativni pomen) povzroči konverzijo.

A. Vidovič Muha pomen samostalnika, ki motivira pravi vrstni pridevnik, opredeljuje kot abstraktni in ekstenzivni pomen; pomen takšnega pridevnika je zato mogoče opredeliti zelo abstraktno, npr. *cerkveni* ‘povezan s cerkvijo’ (Vidovič Muha 2000a: 66). V SSKJ je izhodiščni pomen vrstnih pridevnikov podan s tipom sklicevalne razlage *nanašajoč se na* +

⁴³ Svojljni vrstni pridevniki – $\text{Prid}_{v(sv)}$ so nastali iz predvidljivega sklona, in sicer svojilnega, številsko nezaznamovanega rodilnika, pogovorno vezanega na predlog *od*. Pomensko samozadostni so ti pridevniki le, če njihov podstavni samostalnik poimenuje žival, npr. *lisič-ji* ← (*od*) *lisic-e* (Vidovič Muha 2000: 72–73).

⁴⁴ Pri pridevnikih *ptičji*, *piščančji* in *prašičji* gre v teh zvezah morda za pomen **vzročnosti** oziroma **izvora**.

⁴⁵ Gre za znotrajpridevniško konverzijo oz. sprevračanje znotraj iste besedne vrste glede na različni tip pridevnika (Vidovič Muha 2000a: 27, 72); gl. 4.1.1.3.

motivirajoča beseda.⁴⁶ Izpeljani pomeni, navadno na ravni podpomenov in pomenskih odtenkov pa so podani posredno, prek pomenske razlage posameznih stalnih besednih zvez, ki jih slovar navaja za poševnicami, t. i. količki.

Natančnejša opredelitev pomena vrstnega pridevnika kot sestavine stalne besedne zveze bi zahtevala metajezikovni opis *razmerja* med pomenom samostalniškega jedra stalne besedne zveze in pomenom samostalnika, ki je motivacijsko izhodišče določujoče sestavine zveze, ki ga razkrije pretvorba v zvezo s samostalniškim desnim prilastkom (samostalnik v vlogi desnega prilastka je motivacijsko izhodišče vrstnega pridevnika). Pomen vrstnega pridevnika (ki je vedno sestavina stalne besedne zveze) je namreč odvisen tudi od pomena samostalniškega jedra, ki ga pridevnik določa, npr. sestava *abstinenčni sindrom* ← *sindrom zaradi abstinence* (pomensko razmerje **vzročnosti**, tudi **izvora**).⁴⁷

Tip slovarske razlage vrstnega pridevnika predstavlja nabor razločevalnih pomenskih sestavin pomena večbesednega leksema (gre za tip [ta] *ki* ...),⁴⁸ ki podrobneje določajo uvrščevalno pomensko sestavino oz. samostalniško jedro stalne besedne zveze: (*sindrom*,) *ki se lahko pojavi pri odtegotanju, odtegnitvi zdravila, alkohola, mamila pri odvisniku* (gl. razdelek 4.1.1.6.1 o tipologiji pridevniške vrstnosti). Če pri tem upoštevamo še pretvorbni vidik, ugotovimo, da je obrazilo pretvorba katerega izmed sklonskih pomenov; »šele pomen skladenjskojedrnega samostalnika omogoča (pomensko) konkretizacijo pridevnika – abstraktna podstava priponskega obrazila se konkretizira s posameznimi sklonskimi pomeni, npr. *tovarniški delavec* ‘delavec v tovarni’, *tovarniška dvorana* ‘dvorana v tovarni’, *tovarniški dimnik* ‘dimnik (od) tovarne’« (Vidovič Muha 2000a: 66).

Omenjena razmerja so **namembnost** (npr. **pralni** *ki je namenjen za pranje* (*pralni stroj; pralni prašek, pralno sredstvo*)) oz. **posredna namembnost** (npr. **nogometni** *ki je namenjen za igranje nogometa* (*nogometna žoga, nogometno igrišče*)), **krajevnost** (npr. **vrtni** *ki je na vrtu* (*vrtna lopa, uta*)), **časovnost** (**zimski** *ki je pozimi* (*zimski dan, zimska pokrajina*)), **spremljenost** (npr. **briljantni** *na katerem je briljant* (*briljantni nakit, prstan*)) in **snovnost** (npr. **jagodni** *ki je iz jagod ali vsebuje jagode* (*jagodni sok; jagodni sladoled*)) (primeri so iz SSKJ).

⁴⁶ Gre za besedotvorno razlago. A. Žele ta tip razlag (poleg *nanašajoč se na še v zvezi s/z in (svoji)lni*) pridevnik *od*) imenuje **splošnorazmerne** razlage, »saj pomensko zajamejo vse **vrstne** in **svoji)lne pridevnike** /.../« (Žele 1998: 132).

⁴⁷ »O izbiri denotata jedrnega samostalnika pri tvorjenem pridevniku odloča podstavna oz. motivirajoča beseda, najprej njena besednovrstnost /.../« (Vidovič Muha 2000a: 63).

⁴⁸ Vidovič Muha 2011: 142.

Zanimivo je, da lahko zlasti pomen krajevnosti in časovnosti vrstnega pridevnika delimo dalje na pomenske odtenke,⁴⁹ npr. **vrtni** (1. ki je na vrtu) **1.a.** ki poteka, se izvaja na vrtu (vrtna veselica); **kožni** 1. ki je v, na koži (kožni pigment, kožne celice) **1.a.** ki se pojavlja na koži, prizadene (najprej) kožo (kožni rak, kožne spremembe); **gozdni** 1. ki je v gozdu ali iz gozda (gozdni požar; gozdna cesta, pot; gozdne živali) **2.** ki ima gozd, na katerem je tudi gozd (gozdne površine, gozdno zemljišče) **2.a.** ki ima gozd v lasti (gozdni posestnik)⁵⁰ (prim. razdelka 4.1.1.6.1 Tipologija pridevniške vrstnosti in 5.1.2 Večbesedni leksemi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, v Slovenskem pravopisu in v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika).

4.1.1.3 Konverzni⁵¹ vrstni pridevniki v gradivu novejših večbesednih leksemov

A. Vidovič Muha pri obravnavi večbesednih terminov ugotavlja, da lastnostni pridevniki ne morejo tvoriti terminološke besedne zveze, ker »izražajo relativnost vrednotenja, ocene, lastnosti, kar je mogoče formalno najpreprosteje dokazati s sposobnostjo stopnjevanja, najsi bo obrazilnega ali opisnega, npr. *lep, globok – lep-ši, globlji, bolj/manj/nekoliko lep, globok /.../ /S/*talne besedne zveze in v tem okviru tudi strokovna poimenovanja, natančneje njihove pridevniške sestavine, pa lahko izražajo samo lastnosti, ki se dajo definirati kot absolutne in zato stalne, nespremenljive – skupaj s samostalnikom gre za vrstne (generične) pojme« (Vidovič Muha 2000a: 26).

Večbesedne lekseme z lastnostmi skupa, sklopa ali zrasleka⁵² lahko poleg **pravih vrstnih** in **vrstnih svojilnih** pridevnikov tvorijo tudi **konverzni vrstni** pridevniki.

Konverzne pridevnike obravnavamo v okviru večpomenskosti; izhodiščni pomen pridevnika potrjujejo nestalne, proste besedne zveze, izpeljane (konverzne) pomene pa praviloma stalne besedne zveze,⁵³ zato je v takih primerih v slovarju iztočnična, izhodiščna oblika pridevnika

⁴⁹ Zglede z razlagami mi je posredoval sodelavec D. Krvina. Gl. tudi Osnutek 1.1 2015: 37–38.

⁵⁰ Nekateri vrstni pridevniki imajo več podpomenov oz. pomenskih odtenkov, npr. **kožni** 1. ki je v, na koži (kožni pigment; kožne celice, plasti, pore) **1.a.** ki se pojavlja na koži, prizadene (najprej) kožo (kožni melanom, rak; kožne bolezni, reakcije, spremembe) **1.b.** ki se izvaja na koži (alergijsko kožno testiranje) **2.** ki je namenjen za kožo (kožni oblič, pripravki; kožni presadek) **3.** ki je tak kot pri koži (nogavice kožne barve) (zglede z razlagami mi je posredoval sodelavec D. Krvina; gl. tudi Osnutek 1.1 2015: 37–38), ali **gorski** 1. ki je v zvezi z goro (splošno razmerje) (gorski greben; gorski vrhovi) **2.** ki je, se nahaja v gorah (krajevnost) (gorski zrak; gorska cesta; gorske rastline, živali) (primeri so iz SSKJ).

⁵¹ Gre za znotrajpridevniško konverzijo oz. sprevačanje znotraj iste besedne vrste glede na različni tip pridevnika. V teh primerih navadno obravnavamo neprvotne vrstne oz. izpridevniške vrstne pridevnike (Vidovič Muha 2000a: 27, 72).

⁵² A. Vidovič Muha v razdelku o večbesednih terminih piše, da »/z/a vse besedne zveze s konverznimi vrstnimi pridevniki velja, da so strokovne, glede na stopnjo pomenske zlitosti so predvsem skupi ali sklopi, zdi se, da nikoli sestave, kar je glede na definicijske lastnosti te stalne besedne zveze smiselno; nekaj primerov: *les. mehki, trdi les, bot. črni, rdeči bor, žel. razsuti tovor, um. tolčeni baker* ipd.« (Vidovič Muha 2000a: 27).

⁵³ Zveze, ki dokazujejo pomen, F. Novak imenuje *tipične zveze*, vse tipične zveze skupaj pa imenuje *mrežo tipičnih zvez* (Novak 1975: 38). S. Suhadolnik je v članku *Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika*

nedoločna, čeprav gre pri enem pomenu za kakovostni pridevnik, pri drugem pa za vrstni pridevnik.⁵⁴

Konverzija se pri skupih z jedrno sestavino v izhodiščnem pomenu in pri sklopih pojavlja samo ob določenih samostalniških jedrih, ki zahtevajo poseben opis, pomensko širitev. Iz tega lahko sklepamo, da so denotativne in kategorialne lastnosti samostalnika v jedru tiste, ki jo povzročijo. Sodeč po primerih novejših večbesednih leksemov, konverzijo dopuščajo tudi kategorialne lastnosti samostalnika, kot sta na primer živost, človeškost (npr. *zlati prinašalec*, *zlati maturant*). A. Vidovič Muha s tem v zvezi pravi, da je »/i/z primerov v SSKJ /.../ mogoče sklepati, da dobi lastnostnost poimenovalno moč, se pravi, da poimenuje (pod)vrsto tega, kar poimenuje samostalniško jedro v primerih, ko je ta lastnost zelo obsežna, intenzivna ali nepričakovana, npr. *lahki beton*, *čisti bencin*, *beli žar*, skratka, ko je v izraziti predstavnici povezavi navadno z osnovnim ali pa s katerim drugim, vendar izrazitim pomenom« (Vidovič Muha 2000a: 27).

Konverzni vrstni pridevnik v prilastku zveze lahko izkazuje tudi izrazitejši metaforični pomenski prenos, kot npr. pri skupih *črno odlagališče*, *rumeni časopis*; *goveja glasba*, *jogurtna revolucija*, kjer je pomen pridevniške sestavine težje izpeljiv iz izhodiščnega pomena pridevnika barve oziroma snovnega pridevnika.

Prvi tip konverzije predstavljajo vrstni pridevniki, ki so nastali iz **svojilnih** (npr. skup *Alzheimerjeva bolezen*).

V drugi, bolj razvejeni tip konverznih pridevnikov pa sodijo vrstni pridevniki, nastali iz **mernih** (kot del *širše kakovostnih*, ki spadajo med **lastnostne**),⁵⁵ npr. skupi *hitra hrana*, *hitra*

zapisal: »Iz spoznanja, da živita beseda in njen pomen le v sobesedilu, in sicer v tipičnem sobesedilu, bodo imele besede ob sebi tako navadne, proste zveze z ustreznimi vezavami kot posebne in stalne oz. terminološke ter frazeološke zveze. /.../ Vse to gradivo potrjuje pomene in kaže možne realizacije v sobesedilu, s tem pa tudi stalnost in sistemskost knjižnega jezika« (Suhadolnik 1968: 222). B. Vodušek pa v zvezi s tem ugotavlja, da mora biti »/a/naliza besednih pomenov /.../ predvsem analiza sintagem, v katerih določena beseda nastopa« (Vodušek 1961: 5–6), z upoštevanjem dejstva, da »se mora semantična /.../ analiza jezika opirati na njegovo celotno strukturo, in sicer ona sama še prav posebej na njegovo gramatično in sintaktično ureditev. Kakorkoli namreč že presojamo nastanek dejstva, da se na eno besedo navezuje ponavadi več pomenov, gotovo je, da se to dejstvo predstavlja opazovalcu vselej v različnih sintagmatičnih zaporednostih (kontekstih), ki so s svoje strani zmeraj pogojene od gramatičnih in sintaktičnih zakonitosti danega jezika« (Vodušek 1961: 5–6).

⁵⁴ Prim. iztočnico *anksiozen* (*Fran*, pregledano 26. 12. 2014): 1. psiht. ki je v zvezi z anksioznostjo: *anksiozna motnja*; *anksiozno stanje*; *Poskušala sem zmanjšati depresivne in anksiozne simptome* 2. neprijetno vznemirjen, napet zaradi občutka ogroženosti, strahu brez stvarnega zunanjega razloga; tesnoben /.../

⁵⁵ **Lastnostni** pridevniki se delijo na **kakovostne** in **kolikostne**. Kakovostne delimo na **prave kakovostne** in **merne**, prave kakovostne pa na **ožjlastnostne** pridevnike, **atmosferske** pridevnike, pridevnike **barve**, pridevnike **stanja** in **snovne** pridevnike (Vidovič Muha 2000a: 292–300).

pošta, malo delo, malo gospodarstvo ter sklopa drobni tisk, mladi raziskovalec, in **pravih kakovostnih**, in sicer iz **ožjela**stnostnih pridevnikov (npr. sestave *leva poševnica*, *nevarni odpadek*, *rizični odpadek*, *skrajni rok*, skupi *dobri holesterol*, *mehka droga*, *trda droga*, *mehka pornografija*, *trda pornografija*, *nore gobe*, *tiha okužba*, *usodna ženska* [sinonim *fatalna ženska*], *vroča linija*, *vroči telefon*, sklopi *domača stran*, *kisli dež*, *kritična javnost*, *pametna tabla*, *prosti dostop*), iz pridevnikov **barve** (npr. skupi *črna točka*, *črno odlagališče* [sinonim *divje odlagališče*], *rdeče meso*, *rumeni časopis*, *zelena meja*, *zelena trgatev*, *zlata maturantka*, *zlati maturant*, sklopi *črni rak*, *oranžna revolucija*, *zlati prinašalec*) in iz **snovnih** pridevnikov (npr. sestavi *vodna postelja*, *zračna blazina*, skupi *goveja glasba*, *jogurtna revolucija*, *krompirjeve počitnice*, *mesna štruca*, *pomarančna koža*, *sojin sir*, *vinilna plošča*, *žametna revolucija*).

Tretji tip konverzije pa predstavljajo vrstni pridevniki, nastali iz **deležnikov**; med novejšim besedjem najdemo npr. sestave *gostujoči profesor*, *šumeča tableta*, *ločeno zbiranje* in skupa *uravnotežena prehrana* in *varovano stanovanje* [sinonim *oskrbovano stanovanje*].

Poseben tip konverzije predstavljajo **podobnostni lastnostni** pridevniki, ki so »vedno tvorjeni in razen pri obrazilu *-(e)n* : *-ni* lahko homonimni z vrstnimi, tip je *zelo kmečki*, *kmečka nevesta* : *kmečko delo* ipd.« (Vidovič Muha 2000a: 27). Nastali so po konverziji **iz vrstnih** pridevnikov (npr. **epski** 1. *nanašajoč se na epiko*: epske oblike; epska pesem; epsko delo 2. *ki nadrobno in na široko literarno popisuje*, *podaja*: omenjeni pisatelj je izrazito epski; epsko pripovedovanje; **biblijski** *nanašajoč se na biblijo*, *svetopisemski*: biblijske zgodbe; biblijska zgodovina / biblijski slog *slovesen*, *privzdignjen slog* ♦ papir. biblijski papir *tanek in trden papir*) ali **iz snovnih** (npr. **bakren** 1. *ki je iz bakra*: bakren novc; bakrena cev, pločevina, posoda, žica 2. *po barvi podoben bakru*: pijanček z bakrenim nosom; bakreni lasje).⁵⁶ Podobnostni lastnostni pridevniki lahko s konverzijo postanejo (znova) vrstni: »/.../ njihovo samostalniško jedro je mogoče po kaki definicijski lastnosti povezati s pomenom njihovega podstavnega samostalnika, npr. *svileni papir* – *zelo tanek papir*; ločiti moramo torej med zvezami kot npr. *papir je čisto svilen* – po kaki lastnosti podoben svili, od *svileni papir*, kjer je ta podobnostna lastnost izpostavljena kot definicijska /.../« (Vidovič Muha 2000a: 27).

4.1.1.4 Kriteriji za ločevanje vrstnih pridevnikov od lastnostnih

Kriterije v celoti povzemam po A. Vidovič Muha, ki glede na oblikoslovne in skladijske lastnosti pridevnikove deli v dve skupini (A in B).

⁵⁶ Razlage in zgledi izbranih primerov so iz SSKJ.

V skupini A so pridevniki, pomensko vezani na govorno dejanje (po A. Vidovič Muha vrstni izprislovni in vrstni vrstilni pridevniški skupini Prid_{v2} in Prid_{v3}, v vseh slovenskih slovnica uvrščeni med vrstne), svojilni in lastnostni pridevniki, v skupini B pa je pridevniška pomenska skupina, ki jo v celoti določa posredno izražanje denotata in je bila v dosedanjih slovenskih slovnica obravnavana kot vrstna.

Pridevniki iz skupine A tvorijo imensko zvezo sproti v konkretnem govornem dejanju; po končanem govornem dejanju taka zveza razpade, zato jo lahko imenujemo aktualizirana. Ker s pomensko ustreznim samostalnikom ne tvorijo stalne besedne zveze, gre dejansko za njihovo leksemsko samostojnost – s samostalnikom torej za zvezo dveh leksemov. Pridevniki iz skupine B s samostalniškim jedrom tvorijo stalno besedno zvezo. Zveze Prid_{v1} s samostalniškim jedrom so globinske besede – torej endocentrični leksemi.

Ker pridevniki iz skupine A s samostalnikom tvorijo naključne, od govornega dejanja odvisne besedne zveze, so načeloma lahko v vseh skladijskih vlogah: *Obleka je zelena; Vodnjak je globok; Klobuk je očetov; Krompir je lanski; Tone je prvi/zadnji (po vrsti)*, kar pomeni odprt prehod med povedkovnike. Pridevniki iz skupine B v celoti ne morejo prehajati v povedkovo določilo, iz njih torej ne morejo nastajati (konverzni) povedkovniki.⁵⁷

Glede razvrstitve v levem prilastku velja, da se vse navedene skupine razvrščajo levo od snovnih, svojilnih vrstnih in pravih vrstnih pridevnikov – Prid_{sn}, Prid_{v(sv)} oz. Prid_{v1}.

Lastnostni pridevniki (Prid_i) se lahko stopnjujejo (*lep-ši, bolj rdeč*), zanje so značilni skladijska določnost, ki je lahko izražena tudi končniško - \emptyset : -i (*zelen plašč : zeleni plašč*), dopolnila na desni strani (*bogat rud, dober kot kruh*), možnost rabe v povedkovem določilu katere izmed pomenskih sestavin samostalnika v osebku (pleonazem; (*Vsa trava je zelena*) in vprašalnica *kakšen*. Za pridevnike tipa B pa velja, da ne morejo tvoriti besedne zveze s prislovi stopnje (se ne stopnjujejo), da nimajo desnih dopolnil in da ne morejo biti besedilni aktualizatorji.⁵⁸

Eden od kriterijev za določanje pridevniške vrstnosti je tudi ta, da imenska zveza s Prid_{v1} deluje pri pretvarjanju v pridevnik tudi formalno kot ena beseda, npr. *literarna zgodovina – literarnozgodovinski* (Vidovič Muha 2000a: 64–71).

⁵⁷ A. Vidovič Muha zveze kot (*Ta stroj je šivalni* razlaga z izpustom: (*Ta stroj je šivalni (stroj)*, pri čemer je »razmerje med vsebino samostalnika v osebku in samostalnika v povedkovem določilu /.../ nad-/podpomensko /.../ Veljavnost trditve je /.../ odvisna od tega, kaj postavljamo v povedkovo določilo – jedro stalne besedne zveze ali njen prilastek. Zadrega glede zapolnitve povedkovega določila odpade, če je v osebku nadpomenka jedra stalne besedne zveze, torej njena posredna nadpomenka, npr. (*To drevo je črni bor; (Ta) naprava je šivalni stroj; (Ta) beseda je dovršni glagol, prislovni zaimek*. Ti zadnji zgledi še dodatno potrjujejo, da so obravnavane zveze leksemi – torej slovarske enote, ki poimenujejo samo podvrsto določene vrste« (Vidovič Muha 2000a: 69).

⁵⁸ »Sprememba katere izmed navedenih lastnosti – zelo preprost preizkus je možnost stopnjevanja, seveda tudi opisnega (prislov stopnje) – vpliva na spremembo pomena pridevnika oz. na (konverzni) prehod Prid_{v1} med druge pomenske skupine pridevnikov, ali obratno: konverzni prehod npr. lastnostnih pridevnikov med Prid_{v1}, npr. (*Ta razlaga je zelo šolska; (Ta) koroška vas je še precej slovenska /.../«* (Vidovič Muha 2000a: 72).

4.1.1.4.1 Mejni tipi vrstnega pridevnika

V slovaropisni praksi kakovostne in vrstne pridevnike ločujemo na podlagi zgoraj navedenih meril, pri čemer izhajamo iz jezikovne rabe. Za slovarski prikaz so problematični konverzni vrstni pridevniki, pri katerih prehod v vrstnost še ni popolnoma izvršen oziroma ustaljen; gre za mejne primere vrstnosti (prim. razdelek 5.1.2).

Zlasti izdeležniški vrstni pridevniki v povedkovem določilu še izkazujejo nedoločno obliko in s tem deležniški pomen stanjskosti (npr. *Zdaj je samozaposlen v kulturi, predvsem pa je eden najuglednejših slovenskih pisateljev za otroke in mladino; deluje kot samozaposlen v kulturi*), v poziciji levega prilastka pa so že vrstni pridevniki, formalno izkazani z določno obliko (npr. *samozaposleni zavarovanec, zdravnik ipd.*).⁵⁹

4.1.1.5 Prehajanje večbesednih leksemov v enobesedne: poenobesedenje

Eno od meril za višjo stopnjo stalnosti besedne zveze je prehajanje večbesednih leksemov v enobesedne z zlaganjem in poenobesedenjem (univerbizacijo). Med gradivom iz SNB je veliko primerov poenobesedenja, npr. *anonimka* 'anonimno sporočilo', *bolšjak* 'boljši trg', *ležalka* 'ležalna podloga', *lokalec* 'lokalni prebivalec, vlak, avtobus, radio', *nacionalka* 'nacionalna televizija, ustanova', *nadnacionalka* 'nadnacionalna družba', *perzijec* 'perzijski maček', *perzijka* 'perzijska mačka', *spalka* 'spalna vreča' (kval. pog.), *triletka* 'triletno obdobje', *trivialka* 'trivialna knjiga', *ustvarjalnica* 'ustvarjalna delavnica', *žepnica* 'žepna knjiga'.

Možnost poenobesedenja imajo sestave in skupi (s preneseno jedrno ali prilastkovno sestavino); sklopi in zrasleki te možnosti nimajo. Čeprav je za poenobesedenje (v nasprotju z besedotvornim postopkom izpeljave) značilno, da izhodiščna besedna zveza v rabi obstaja, se v SNB le-ta navadno pojavlja le v razlagi ali v etimološkem razdelku, redko pa je uslovarjena tudi (sinonimna) stalna besedna zveza, kot npr. *generično zdravilo* → *generik*.

4.1.1.5.1 Pojav poenobesedenja povzroči prehod nezaznamovano rabljene besedne zveze v navadno zaznamovano rabljeno tvorjenko, ki je zlasti žargonizem ali slengizem, npr. *alzheimer* 'alzheimerjeva bolezen', *anabolik* 'anabolični steroid'; v šolski žargon sodijo primeri *maturanec* 'maturantski ples, izlet', *popravec* 'popravni izpit' (kval. pog.), *računalnica* 'računalniška učilnica', *predšolec* 'predšolski otrok', *sprejemec* 'sprejemni izpit'; primera s področja jezikoslovja sta *prevedenka* 'prevedena beseda' (kval. jezikosl.) in *priložnostnica* (kval. jezikosl.); na področje filma spada primer *dolgotražec* 'dolgotražni

⁵⁹ Primeri so iz besedilnega korpusa *Gigafida*, pregledano 10. 11. 2014.

film', s področja gradbeništva je primer *protipotresnik* 'protipotresni zidak', s področja prava *prisilka* 'prisilna poravnava' (kval. pravn. žarg.), s področja bančništva, zavarovalništva pa sta primera *trajnik* 'trajni nalog' in *vzajemec* 'vzajemni sklad'.

Leksemi, nastali s poenobesedenjem, »zaradi jezikovne gospodarnosti v veliki meri in razmeroma hitro izgubljajo svojo konotativnost; postopek poenobesedenja je načeloma tak, da se jedro besedne zveze preprosto opusti, v najboljšem primeru pa morfemizira« (Vidovič Muha 2000a: 100).⁶⁰ A. Vidovič Muha navaja naslednje tipe poenobesedenja (avtoričinim primerom je pri nekaterih tipih dodano posebej označeno gradivo novejših večbesednih leksemov):

- poimenovanja študentov glede na smer študija: *biolog*, *geograf* /.../;
- izdelek glede na snov: *baker* 'posoda iz bakra ← bakrena posoda' /.../;
- razne pasme, zlasti konj: *belgijec* 'konj belgijske pasme ← pasme iz Belgije' /.../;
- širše znana terminološka poimenovanja, npr. *brom* 'kalijev bromid', *hipermangan* 'vodna raztopina hipermangana' /.../;
- prevozno sredstvo, zlasti vlak glede na smer vožnje, npr. *dolenjec*, *gorenjec* 'vlak, ki vozi na Dolenjsko, Gorenjsko', glede na kakšno drugo tipično lastnost, npr. *brzec*, *ekspres* 'brzi, ekspresni vlak', *spalnik*, *jedilnik* idr.; v gradivu novejših večbesednih leksemov se pojavlja še *kamničan* 'vlak, ki vozi med Kamnikom in Ljubljano (2. pomen 'vzdolžni ali prečni klin, izdelan v Kamniku'),
- pridelki, značilni za določeno pokrajino, zlasti vina kot *vipavec*, *štajerec*;
- oseba glede na podjetje, v katerem je zaposlena, npr. *smeltovec*, *colorjavec*, *donitovec*, idr.; med novejšim besedjem so sorodni primeri *dnevnikovec*, *mobitelovec*, *morisovec*, *petrolovec*, *poptevejavec* in *radijka* (*radijska delavka*);
- avtomobil glede na znamko, npr. *beemvejavec*, *fičo*, *fičko*; *katrca* idr.;
- poimenovanja, nastala iz kratic oz. krajšav, npr. *esesovec*, *enobe(-j-a)*, *eldeesovec*, *eskadejevski*; v gradivu novejših večbesednih leksemov najdemo primere, kot so *embeajavec*, *enbeajavec*, *ertevejavec*, *esdeesovec*, *esdejevlec*, *eselesovec*, *eskadejevlec*, *hadezejavec*, *kforjevlec*, *kudovec*, *natovec*, *NBA-javec*, *penovec*, *SD-javec*, *SDS-ovec*, *SKD-javec*, *SLS-ovec*, *sforjevlec*, *tevejavec*, *unicefovec*, *unproforjevlec*;

⁶⁰ V poglavju o sopomenskosti A. Vidovič Muha univerbizacije, poenobesedenja omenja kot poseben tip primerov, »ki jih je SSKJ pač glede na (takratno) gradivo zaznamoval s pogovorno, ne da bi zanje imel ustrezno nezaznamovano sopomenko, tip *astrahanka* 'čepica ali kučma iz astrahana' ali tip *biolog* 'slušatelj oddelka za biologijo', *češnja* 'pohišstvo iz češnje', *dežurna* 'dežurna služba' idr.« (Vidovič Muha 2000a: 164).

- igrati določene igre: *hazardirati*, *bijardirati* 'igrati hazard, biljard', *hajlati* 'pozdravljati s hajl', *eksati* 'piti na eks', *garažirati* 'dati v garažo' ipd.; v gradivu novejših večbesednih leksemov so primeri *glisirati*, *grafitirati*, *granatirati* in *kelnariti* 'delati kot kelnar';
- leksemi, po izvoru iz (stvarnih) lastnih imen, npr. *kalodont* 'pasta za zobe', *globin* 'krema za čevlje', *aspirin* 'zdravilo proti glavobolu' idr. (gl. Vidovič Muha 2000a: 100).

Poenobesedenje v gradivu novejših večbesednih leksemov sega zlasti na naslednja področja:

- **tehnika** (naprave, deli naprav): *antivirusnik* 'antivirusni program', *brizgalnik* 'brizgalni tiskalnik', *daljinec* 'daljinski upravljalnik', *digitalec* 'digitalni fotoaparati', *dirkalnik* 'dirkalni avtomobil', *disketnik* 'disketna enota', *dlančnik* 'dlančni računalnik', *dostavnik* 'dostavni avtomobil', *elanka*, *elanovka* 'smučka tovarne Elan', *fotokopirec* 'fotokopirni stroj', *halogenka* 'halogenska žarnica', *igličar* 'iglični tiskalnik', *krmilka* 'krmilna tipka', *masažnik* 'masažni aparat', *mikrovalovka* 'mikrovalovna pečica', *mobilnik* 'mobilni telefon', *neonka* 'neonska žarnica', *plašilka* 'plašilna pištola', *prenosnik* 'prenosni računalnik', *protivirusnik* 'protivirusni program', *registrirnik* 'registrirni stroj', *sedalnik* 'priprava za sedenje', *sekljaknik* 'aparat za sekljanje', *snemalnik* 'snemalna naprava', *terenec* 'terensko vozilo';
- **ceste**: *dolenjka* 'dolenjska avtocesta', *dvopasovnica* 'dvopasovna cesta', *magistralka* 'magistralna cesta', *regionalka* 'regionalna cesta';
- **prehrana**: *dunajec* 'dunajski zrezek', *kristalka* 'kristalna solata', *pehtranka* in *pehtranovka* 'pehtranova potica', *rjavka* 'rjava solata', *tatarec* 'tatarski biftek' (kval. pog.);
- **oblačila**: *leviske*, *minica*, *plisirka* 'plisirana kika' (kval. pog.), *žametke* 'žametne hlače' (kval. pog.).

Pogosto se univerbizirajo stalne besedne zveze, ki poimenujejo osebe, zlasti z vidika njihovega poklica, delovanja oziroma funkcije ali pa po kaki negativni lastnosti (pri teh je poudarjena ekspresivnost), npr. *civilnik* 'kdor je na civilnem služenju vojaškega roka', *dodiplomec* 'dodiplomski študent', *dopoldanec* 'dopoldanski uslužbenec, vlomilec', *forumovec* 'sodelujoči na forumu', *igralničar* 'lastnik igralnice', *igričar* 'kdor igra računalniške igrice', *izbrisanec* 'kdor je bil izbrisan iz registra stalnega prebivalstva Slovenije /.../', *jahtar* 'kdor pluje z jahto', *kamionar* 'voznik kamiona', *kronik* 'kronični alkoholik', *marihuanar* 'kdor uživa marihuano', *metadonec* 'kdor je odvisen od metadona', *nahrbtnikar* 'popotnik, turist z nahrbtnikom', *oskarjevec* 'dobitnik oskarja', *razvojniki* 'razvojni inženir, svetovalec', *regionalec* 'regionalni predstavnik, prebivalec', *poslovnica* 'poslovna ženska',

rekreativka 'rekreativna športnica', *režimec* 'režimski človek', *rušenec* 'lastnik stavbe, predvidene za rušenje', *socialec* 'prejemnik socialne podpore', *scenec* 'scenski delavec', *slavnež* 'kdor je slaven', *smetiščar* 'kdor živi na ali ob smetišču', *specialec* 'specialni policist, vojak', *totalitarec* 'totalitaren človek', *spozoriranec* 'kdor je spozoriran', *spustaš* 'športnik, ki se ukvarja s spustom /.../', *transseksualec* 'transseksualni človek', *stolpičar* 'kdor piše stolpice', *totalitarnež* 'totalitaren človek'; primera s kvalifikatorjem ekspr.: *smolček* 'kdor je rojen 29. februarja', *zgubar* 'neuspešen človek'; kvalifikator pog.: *ziheraš* 'kdor je izredno previden in ne tvega'.

Med novejšimi primeri poenobesedenja so tudi poimenovanja za pripadnike določenega gibanja, določene smeri, npr. *gongovec*, *greenpeaceovec*, *hamasovec*, *jungovec*, *krišnovec*, *lionist*, prim. tudi *metalec*, *raeljanec*, *raeljanka*, *rogovec*, *rotarijanec*, *valovec*, in člani, pristaši, privrženci določenih politik, političnih strank, npr. *janševce*, *kučanovec*.

V posebno skupino sodijo poimenovanja za tolarske bankovce (s kval. pog.), kot npr. *cankar* 'bankovec s podobo Ivana Cankarja', tako še *kobilca*, *plečnik*, *prešeren* in *trubar*, in poimenovanja za ljudi, rojene v določenem astrološkem znamenju, npr. *kozorog*, *kozoroginja*, *lev*, *levinja* ipd.

4.1.1.5.4 V gradivu novejših večbesednih leksemov najdemo tudi poenobeseditve prostih besednih zvez priložnostnic, vzeti neposredno iz govora:⁶¹ *emocionalec* 'emocionalen človek', *japonec* 'japonski avto', *korejec* 'korejski avto', *kampanjec* 'kampanjski učenec', *kontemplativec* 'kontemplativen človek', *marginalec* 'marginalen človek', *odštekanec* 'odštekan človek', *negativec* 'negativen lik, človek', *pozitivec*, *pozitivka* 'pozitiven človek, ženska' (kval. pog.), *suhica* 'zelo suha ženska', *stigmatiziranec* 'stigmatiziran človek', *zaslužnež*, *zagretež* 'zagret človek' (kval. ekspr.), *zafrustriranec* 'zafrustriran človek', *zakompleksanec* 'zakompleksan človek' (kval. pog.), *zamaskiranec* 'zamaskiran človek', *zavrtič* 'zavrt človek' (kval. ekspr.) in *z dolgočasenec* 'z dolgočasen človek' (kval. ekspr.).

4.1.1.6 Pomenske skupine pridevnikov glede na mesto v levem prilastku

J. Toporišič v *Novi slovenski skladnji* pridevniške besede v levem prilastku razporeja po naslednjem vrstnem redu: (1) vrstilni števniki /*prvi*/, če so zamenljivi z izrazi, kot *vsi*; (2) količinske /*trije*, *pet*/; (3) svojilni /*vaš*, *bratov*/; (4) kakovostni /*dober*/; (5) vrstni /*mali*/ → *vsi/prvi trije vaši dobri mali avtomobili*. Kazalni zaimki stojijo pred navadnimi pridevniškimi

⁶¹ Povzeto po konzultacijah z red. prof. dr. A. Žele (z dne 4. 6. 2014).

besedami (*ti mali avtomobili, taki mali avtomobili*), s količinskimi nezaimenskimi pridevniškimi besedami pa se vežejo po vzorcu *trije taki mali avtomobili, ti prvi trije mali avtomobili, zgornji prvi trije mali avtomobili* (Toporišič 1982: 43–45).

A. Vidovič Muha ugotavlja, da lahko samostalniško jedro s svojim pomenom in slovničnimi lastnostmi vpliva na uvrstitev nekaterih pomenskih skupin t. i. *razmernih* pridevnikov (po J. Toporišiču *odnosnih*) (Vidovič Muha 1981: 132). To so nekakovostni izpeljani pridevniki, torej vrstni, količinski in svojilni, katerih pomen določa »podstavna beseda, razvidna v pomensko ustrezni nepridevniški besedni zvezi, in pa t. i. jedro, se pravi tisti samostalnik, ob katerem se pridevnik uveljavlja s svojo osnovno, tj. prilastkovno skladijsko vlogo« (Vidovič Muha 1981: 124). Avtorica pridevnike v levem prilastku razvršča v sedem osnovnih pomenskih skupin s podskupinami s pomočjo pomenske podstave pridevnika, pretvorbe v pomensko ustrezno zvezo z desnim prilastkom (Vidovič Muha 1981: 124; 2000a: 311).⁶² Pomenske skupine pridevnikov se utemeljujejo s stalno stavo – s stalnim (nezamenljivim) mestom v levem prilastku (o tem podrobneje v razdelku 4.1.1.6.1.1): Prid_{sn} / (Prid_{v(sv)}) / Prid_{v1} (Sam) v stalnih besednih zvezah, npr. *plastična (otročka) igrača*, oziroma Zaim_d / Prid_{sv} / Prid_{v3} / Prid_{kol} / Prid_{v2} / Prid_l (Sam), npr. *te njegove (otrokove) prve tri lanske majhne (igrače)*⁶³ v prostih besednih zvezah (Vidovič Muha 2000a: 70).

4.1.1.6.1 Tipologija pridevniške vrstnosti

Nekakovostni izpeljani pridevniki se torej razvrščajo v levoprilastkovni samostalniški zvezi v stalnem in nezamenljivem zaporedju, ki ga določa njihova skladijska podstava, ki se da izraziti z desnim nepridevniškim prilastkom (Vidovič Muha 2000a: 310–311). V tem razdelku so, izhajajoč iz tipologije A. Vidovič Muha, podrobneje opisane pomenske skupine vrstnih pridevnikov kot sestavin samostalniških večbesednih leksemov glede na mesto v levem prilastku. S tega vidika so analizirani novejši samostalniški večbesedni leksemi, rezultati analize pa so interpretirani kot njihove tipološke tendence.

Pomenska analiza vrstnega pridevnika kot določujoče sestavine večbesednega leksema vključuje pretvorbno-tvorbni vidik, ki omogoča obravnavo večbesednih leksemov kot

⁶² »/.../ /N/a glagolniško jedro so vezani vrstni sredstveni, predmetni, pa tudi nepravi svojilni: *tovorni ladijski prevoz; očetovo delo*; ob glagolnikih oziroma ob lastnostnih samostalnikih so pridevniki smeri delovanja: *globinska razsežnost, debelinski prirastek*; na samostalnike, ki poimenujejo nosilce dejanja, stanja, so vezani razmerni svojilni pridevniki: *otrokov učitelj, materin brat*« (Vidovič Muha 1981: 132).

⁶³ Prid_{sn} = snovni pridevnik, Prid_{v(sv)} = vrstni svojilni pridevnik, Prid_{v1} = pravi vrstni pridevnik, Zaim_d = kazalni zaimek, Prid_{v3} = vrstilni števnik, izpeljan iz glavnega števnik, Prid_{v2} = pridevnik, izpeljan iz krajevnega ali časovnega prislova, Prid_{kol} = količinski pridevnik, Prid_l = lastnostni pridevnik, Sam = samostalnik.

pretvorbo podrednih razmerij v stavčni povedi (gl. Žele 2008: 41). Skladenjsko podstavo vrstnega pridevnika lahko določimo s postopkom pomenskorazločevalne pretvorbe tako, da zvezo z levim pridevniškim prilastkom pretvorimo v zvezo z desnim samostalniškim prilastkom (ki je motivacijsko izhodišče vrstnega pridevnika). S tem postane razvidno razmerje med pomenom besede, ki pridevnik tvori, in besede, ki jo tvorjeni pridevnik razvija – samostalniškim jedrom.

Pogoj za pomensko analizo vrstnih pridevnikov je ohranjena povezava med pomenom vrstnega pridevnika kot sestavine večbesednega leksema in pomenom besede, ki pridevnik motivira. Taka analiza pridevnika v levem prilastku zato ni smiselna pri večbesednih leksemih z najvišjo stopnjo leksikaliziranosti. Pri skupih in sklopih z neleksikaliziranim pomenom posameznih sestavin ter pri zraslekih so pomeni posameznih sestavin namreč že tako zlit, da je večbesednost samo izrazna, globinsko pa gre za eno, pomensko nedeljivo leksemsko enoto, katere pomenskosestavinska zgradba zaradi skladenjskorazmerne spremembe med sestavinama kot posledice pomenskega prenosa ni izpeljiva iz pomenskosestavinske zgradbe izhodiščnih pomenov sestavin večbesednega leksema.⁶⁴ Tako so iz novejšega besedja z vidika tipologije vrstnosti obravnavani le pridevniki v zvezah z lastnostmi sestave, dela skupov s preneseno jedrno, samostalniško sestavino ali z leksikaliziranim prenosom prilastkovne sestavine, kjer pridevnik nastopa v svojem, zaradi manjše stopnje pomenske zlitosti sestavin zveze iz pomena celotne zveze še razvidnem izhodiščnem pomenu. S tem so iz obravnave izključeni tudi skupi z neleksikaliziranim pomenom vrstnega pridevnika v levem prilastku. Večbesedni leksemi, pri katerih analiza vrstnega pridevnika zaradi zgoraj navedenih razlogov ni možna, so s pomenotvornega vidika obravnavani v razdelku o pomenotvorju (4.4.2).

4.1.1.6.1.1 Vrstni pridevniki se po tipologiji A. Vidovič Muha delijo na šest skupin s podskupinami. Zadnji dve skupini tvorijo vrstni izprislovni in vrstni vrstilni pridevniki (t. i. Prid_{v2}, in Prid_{v3}, katerih pomen je povezan z govornim dejanjem), ki niso nikoli del večbesednega leksema, zato podrobneje navajamo le prve štiri skupine s podskupinami.

(1) VRSTNI IZSVOJILNI PRIDEVNIKI⁶⁵ so v levem prilastku ob samostalniku: »(sevalni) rentgenski aparat ← aparat vrste Röntgen (ki seva). /.../ Prvostopenjska pretvorba je morda

⁶⁴ Prim. definicijo frazema kot večbesedne leksikalne enote z najvišjo stopnjo pomenske zlitosti sestavin (kot posledico neleksikaliziranosti pomenov posameznih sestavin besedne zveze); med drugim je definiran z visoko stopnjo anomalnosti – nemožnostjo pretvorbe (gl. Kržišnik 1994: 22; 98–113; gl. tudi razdelek 4.5).

⁶⁵ A. Vidovič Muha ugotavlja, da so za razliko od pridevnikov tipa Prid_{v1} snovni in deloma vrstni svojilni pridevniki (Prid_{sn} in Prid_(sv)) pomensko samozadostni, v svoji pomenski prepoznavnosti neodvisni od samostalniškega jedra. Njun nastanek je namreč mogoč samo iz določenega sklonskega pomena: snovni

homonimna s svojilno pomensko skupino. Pomenskemu razmerju med jedrom in podstavno besedo bi lahko rekli izvorno« (Vidovič Muha 2000a: 315). **VRSTNI IZIMENSKI PRIDEVNIKI** »so tvorjeni v glavnem iz lastnih imen s priponskimi obrazili *-ov, -ev, -in, -ski, -ški, -ji*. Druga pretvorbena stopnja izraža, da je kaj poimenovano **a)** po izumitelju: *papinov lonec* ← *lonec (od) Papina* ← *lonec, ki ga je izumil Papin /.../*, in **b)** po tipični lastnosti koga, česa, po podobnosti komu, čemu: *Ahilova peta* ← *peta (od) Ahila* ← *peta, značilna za Ahila /.../*« (Vidovič Muha 2000a: 315).

Med novejšim besedjem najdemo samo dva primera izsvojlne vrstnosti, za katero je značilno poudarjanje **razmerja med sestavino in celoto v stalni besedni zvezi** (to sta **skupa** *alzheimerjeva bolezen* (*Alzheimerjeva bolezen*) in *creutzfeldt-jakobova bolezen* (*Creutzfeldt-jakobova bolezen*)).

(2) **VRSTNI JEDRNOVARIANTNI PRIDEVNIKI** se delijo na neglagolniškojedrne in glagolniškojedrne pridevnike (Vidovič Muha 2000a: 316).

(2.1) **VRSTNI NEGLAGOLNIŠKOJEDRNI PRIDEVNIKI** »posredno ali neposredno izražajo dejanje, ki ga lahko opravlja z jedrom poimenovani predmet. Prvostopenjska pretvorba ima obliko predložnega tožilnika, njena vprašalnica pa je za *koga, kaj: (ljubljsko) šolsko hokejsko vadbeno igrišče* ← *igrišče za vajo za igranje hokeja za uporabo šoli (v Ljubljani) /.../*« (Vidovič Muha 2000a: 316). Delijo se v štiri podskupine.

(2.1.1) Kot sestavine novejših večbesednih leksemov so pogosti **VRSTNI NAMENSKI PRIDEVNIKI**, ki so na drugem mestu v levem prilastku. »Tvorijo jih v glavnem glagoli s priponskimi obrazili *-alni, -ilni, -ivni, -(e)ni, -(a)tivni*. Podstava ima obliko prilastkovega odvisnika z neprehodnim glagolom v povedku: *dvigalni mehanizem* ← *mehanizem, s katerim se dviga; šivalni stroj* ← *stroj, s katerim se šiva /.../*« (Vidovič Muha 2000a: 316).

(2.1.2) Še pogosteje se pri novejšem stalnobesednozveznem gradivu pojavljajo **VRSTNI POSREDNONAMENSKI PRIDEVNIKI**.

Ti imajo podstavni samostalnik v tožilniku s predlogom *za* – dejanje je razvidno v drugostopenjski pretvorbi, kjer postane prvotni predmet prilastek glagolnika. S stališča

pridevniki so lahko nastali le iz snovnega rodilnika, določenega s predlogom *iz* in snovnim samostalnikom: *beton-ski* ← *iz betona*, *les-ni* ← *iz lesa*, *fižol-ov* ← *iz (zrnja) fižola*. Ti pridevniki se pogosto pojavljajo tudi v povedkovem določilu, vendar takrat ne s poudarkom na vrstnosti (generičnosti) pojma – vrstnost glede na vrsto snovi, poimenovano s (snovnim) samostalnikom – ampak glede na izvornost – iz česa in ne kateri. Torej ločimo *kateri sok* od *sok iz česa*, npr. *Sok na mizi je jagoden : jagodni*. (Vidovič Muha 2000a: 72–73)

razvrstitve v levem prilastku sta mogoči dve podskupini, t. i. nehomonimna in homonimna (Vidovič Muha 2000a: 316).

(2.1.2.1) **VRSTNI POSREDNONAMENSKI NEHOMONIMNI PRIDEVNIKI**, ki so v levem prilastku na tretjem mestu, so najobširnejši tip vrstnih pridevnikov v gradivu novejših večbesednih leksemov. Ti pridevniki niso homonimni s svojlno pomensko skupino.⁶⁶ Tvorjeni so navadno iz glagolnikov oziroma samostalnikov, ki so povezani z glagolskim dejanjem: *nogometno igrišče* ← *igrišče za nogomet* ← *igrišče za igranje nogometa/na katerem se igra nogomet* (Vidovič Muha 2000a: 316–317).

(2.1.2.2) Nekaj manj je **VRSTNIH POSREDNONAMENSKIH HOMONIMNIH PRIDEVNIKOV**, ki so homonimni s svojlno pomensko skupino in so na četrtem mestu v levem prilastku. Tvorjeni so iz neglagolniških samostalnikov in imajo možnost tretjestopenjske pretvorbe v prilastkov odvisnik: *šolsko igrišče* ← *igrišče za šolo* ← *igrišče za uporabljanje šoli* ← *igrišče, ki ga uporablja šola*; *konjski hlev* /.../, *aranžerska šola*, *cevna pločevina* (Vidovič Muha 2000a: 317).

NEGLAGOLNIŠKOJEDRNI NAMENSKI in **POSREDNONAMENSKI** vrstni pridevniki skupaj s samostalniškim jedrom tvorijo najproduktivnejši tip večbesednih leksemov. Prevladujoča težnja pri nastajanju večbesednih leksemov je torej vzpostavljanje **namenskosti** celotnega leksema.

VRSTNI NAMENSKI pridevniki so pri novejših besednih zvezah pogosti; pogosteje se pojavljajo pri sestavah kot pri skupih. Primeri za **sestave**: *bivalni vrt* ← vrt za bivanje, tako še *fotokopirni stroj*, *negovalna bolnišnica*, *plašilna pištola*, *preizkusna lutka*, *premostitvena operacija*, *previjalna miza*, *prodajni agent*, *raziskovalna novinarka*, *raziskovalni novinar*, *opozorilna stavka*, *testna lutka* [sinonim *preizkusna lutka*], *učna pot*, *vlečni pes*; primeri za **skupe**: *igralna palica*, *igralni plošček*, *jadralna deska*, *negovalna kozmetika*, *plačilna kartica*, *parkirni listek*, *plužna enota*, *prevajalno orodje*, *prodajna veriga*, *raziskovalna politika*, *tržna znamka*, *zaščitne slušalke* (vse z metaforičnim pomenskim prenosom jedrne sestavine zveze); *zaščitni faktor* (metonimični pomenski prenos jedrne sestavine zveze).

Med gradivom se pojavljajo tudi sestave in skupi z vrstnimi **POSREDNONAMENSKIMI NEHOMONIMNIMI** pridevniki. **Sestave**: *dokapitalizacijski delež* ← delež za dokapitalizacijo, *faksna številka* ← številka za pošiljanje faksov, *gospodinjska soba* ← soba za opravljanje gospodinjskih del, *imunski sistem* ← sistem za vzdrževanje imunosti; tako še: *konkurenčna*

⁶⁶ »Obravnavana pomenska skupina ima torej dvojno pretvorbno možnost in zato seveda tudi možnost dvojne uvrstitve v levem prilastku: *levja kletka* ← *kletka (od) levov/za bivanje levov*« (Vidovič Muha 2000a: 316).

*klavzula, krajinska arhitektura, arhitekt, mestno kolo, nagibni vlak,*⁶⁷ *napenjalna rjuha, napotni zdravnik, obrazni lifting, obrtno-industrijska cona, podjezična tableta, predklicna številka, prenosni računalnik, prenosni/mobilni telefon, prenosno stranišče, protipotresni zidak, smerna tipka [sinonim smerniška tipka], stopniščni vzpenjalec [sinonim stopniščni vzpenjalnik], telovadna žoga [sinonim terapevtska žoga], transplantacijska medicina, turistična kmetija,*⁶⁸ *turistični vlakec, ustanovitveni kapital, varnostna kopija, varnostna nitka, varnostna blazina [sinonima zračna blazina, varnostni meh], zobna nitka, ženska kvota.*

Skupi z metaforičnim prenosom jedrne sestavine: *debatna kavarna* ← “kavarna” (prireditvev) za debato, *drevesna kirurgija* ← “kirurgija” za sanacijo poškodovanih dreves; tako še: *družinska politika, finančna policija, genetski inženiring* [sinonima *gensko inženirstvo, genska tehnologija*], *glasbeni stolp, glikemični indeks* ← “indeks” za določanje povečanja glikemije, *grafična kartica, grafična tablica, grafični vmesnik, izbirna vsebina, jezikovno orodje, kuhinjski otok, naravovarstvena policija, parkirna hiša* [sinonim *garažna hiša = spremstveni*], *pralna steza, programska podpora, programski jezik, programski pas, prometni stožec, računalniška pismenost, računalniško opismenjevanje, snežna deska, snežno kolo, sobno kolo, strešni kovček, telefonska tajnica* [sinonim *avtomatska tajnica*], *transakcijski račun, transplantacijska mreža, tržna niša,*⁶⁹ *zvočna kartica* [sinonimni sklop *glasbena kartica*]; skup z metonimičnim prenosom jedrne sestavine: *avkcijska hiša*.

Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo naslednje primere vrstnih **POSREDNONAMENSKIH HOMONIMNIH** pridevnikov: *sestave: davčna številka* ← številka za davke/(od) davkov, *družinski zdravnik* ← zdravnik za družino/zdravnik (od) družine, *mladinski hotel* ← hotel za mladino/(od) mladine; tako še: *očetovski dopust, osebna številka, pasje zavetišče, področna koda, starševski dopust, študentski bon, študentsko delo, študentsko posojilo*; **skupi** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine: *bolečinski prag* ← “prag” za bolečino/(od) bolečine; tako še: *disketni pogon* [sinonim *disketna enota*], *informacijska avtocesta, laserska plošča, maturitetna pola, maturitetni katalog, pasja šola, pasji hotel, pokojninski steber, programski vmesnik, programsko orodje, računalniški virus,*⁷⁰ *refleksna cona, robotska roka, rolkarski park, slikovna pika* [sinonim *slikovna točka*], *telefonska kartica, tolerančni prag, uporabniško ime*.

⁶⁷ Možna je tudi interpretacija *vlak z nagibom* (razmerje spremstvenosti).

⁶⁸ Možna je tudi interpretacija *kmetija s turizmom* (razmerje spremstvenosti).

⁶⁹ Možna je tudi interpretacija *niša na trgu* (razmerje krajevnosti).

⁷⁰ Možna je tudi interpretacija *virus v računalniku* (razmerje krajevnosti).

Izglagolske vrstne pridevnike, ki spadajo med namenske ali med posrednonamenske vrstne pridevnike, smo razvrstili tudi glede na pretvorbno povezavo njihovega pomena s propozicijo (pomensko podstavo povedi). Udeleženske vloge samostalniškega jedra zveze so najpogosteje delovalniki, in sicer:

- D₁, vršilec (mesto osebk): *fotokopirni stroj* → stroj fotokopira, *negovalna kozmetika* → kozmetika neguje, *plašilna pištola* → pištola plaši, *plužna enota* → enota pluži, *prevajalno orodje* → orodje prevaja, *prodajni agent* → agent prodaja, *raziskovalna novinarka*, *politika* → novinarka, novinar, politika raziskuje, *jadralni padalec* → padalec jadra, *napotni zdravnik* → zdravnik napoti, *opozorilna stavka* → stavka opozori, *vlečni pes* → pes vleče; *prodajna veriga* → “veriga” prodaja, *tržna znamka* → “znamka” trži, *zaščitni faktor* → “faktor” zaščiti, *zaščitne slušalke* → “slušalke” zaščitijo;
- D₄, rezultat (mesto tožilniškega predmeta): *napenjalna rjuha* → napenjati rjuho, *izbirna vsebina* → izbirati vsebino;
- D₆, sredstvo (mesto orodniškega predmeta): *jadralna deska* → jadrati z desko, *preizkusna lutka* → preizkusiti z lutko, *plačilna kartica* → plačati s kartico, *premostitvena operacija* → premostiti z operacijo; *igralna palica*, *igralni plošček* → igrati s palico/ploščkom; *parkirni listek* → parkirati z “listkom”.

Precej manj pogosteje pa so vloge samostalniškega jedra večbesednega leksema okoliščine; v gradivu se pojavljajo samo krajevne: *bivalni vrt* → bivati na vrtu, *negovalna bolnišnica* → negovati v bolnišnici, *previjalna miza* → previjati na mizi; *pralna steza* → prati na “stezi”, *parkirna hiša* → parkirati v “hiši”.

Namembni vrstni pridevniki lahko določajo tudi samostalnike s kategorijo živosti in človeškosti, npr. *krajinski arhitekt*; *prodajni agent*, *raziskovalna novinarka*; *borzni posrednik*.

(2.2) Manj pogosti so novejši večbesedni leksemi z VRSTNIMI GLAGOLNIŠKOJEDRNIMI PRIDEVNIKI, ki določajo sredstvo in predmet dejanja, ki ga izraža jedrni glagolnik: (*rečni tovorni ladijski prevoz* ← *prevoz z ladjo tovora (po reki)* (Vidovič Muha 2000a: 317). Imajo dve podskupini.

(2.2.1) Med vrstnimi glagolniškojedrni pridevniki v gradivu novejših večbesednih leksemov prevladujejo VRSTNI SREDSTVENI PRIDEVNIKI ali PRIDEVNIKI SREDSTVA, ki »zavzemajo drugo mesto v levem prilastku (2’). So iz predložnega orodnika, ta pa iz glagolskega stavka, v katerem je podstava pridevnika osebek: *ladijski prevoz* ← *prevoz*

z ladjo ← *ladja prevaža*; *mikroskopski pregled* ← *pregled z mikroskopom* ← *mikroskop pregleda* /.../« (Vidovič Muha 2000a: 317).

Primeri: **sestave**: *balonska dilatacija* [sinonim *balonsko širjenje*] ← širjenje/dilatacija z balonom ← balon širi, *deležijsko izražanje* ← izražanje z deležjem ← deležje izraža; tako še: *kataloška prodaja*, *mrežni marketing* [sinonim *mrežno trženje*], *računalniška simulacija*, *robotska operacija*; **skupi** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine: *jezikovni imperializem*, *medijski atentat*, *svetlobno onesnaževanje*.

(2.2.2) Precej manj je v gradivu **VRSTNIH PREDMETNIH PRIDEVNIKOV**, ki »zavzemajo tretje mesto v levem prilastku (3')». Podstava je brezpredložni rodilnik, nastal iz tožilniškega predmeta: *tovorni prevoz* ← *prevoz tovora* ← *prevažati tovor*; tako še *gozdni nadzor*, *osebna kontrola*, *družbena zaščita*. Vprašalnica je *koga, kaj*« (Vidovič Muha 2000a: 317).

Primeri za **sestave**: *lastninsko preoblikovanje* ← preoblikovati lastnino, *podatkovno vodilo* ← vodenje podatkov ← voditi podatke, *žensko poimenovanje* ← poimenovanje žensk ← poimenovati ženske; med **skupi** sta le dva primera: *etnično čiščenje* ← "čiščenje" etnosa (naroda) ← "čistiti" etnos in *jezikovno načrtovanje* ← "načrtovanje" jezika (z dodatnimi zakonskimi členi in ustaljevanje jezika s posodobljenimi priročniki).

(3) **VRSTNIH IZPRISLOVNIH PRIDEVNIKOV**, ki so »tvorjeni iz prislovnega določila, ki ima obliko predložnega samostalnika« (Vidovič Muha 2000a: 317), je med novejšimi večbesednimi leksemi najmanj. Delijo se na vrstne pridevnike smeri delovanja in vrstne pridevnike okoliščin s podskupinami.

(3.1) **VRSTNI PRIDEVNICI SMERI DELOVANJA** »so na petem mestu levega prilastka (5). Samostalniško jedro določajo glede na smer razraščanja; vezani so torej na glagolniške oziroma lastnostne samostalnike. Preko pojmovnih samostalnikov so tvorjeni iz mernih pridevnikov. So iz predložnega tožilnika v vlogi prislovnega določila kraja: *debelinski prirastek* ← *prirastek v debelino*; tako še: *dolžinsko razrezanje*, *globinska razsežnost*. Vprašalnica po pretvorbi je *kam*« (Vidovič Muha 2000a: 317).

Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo dve zvezi tega tipa, in sicer sestavi *centralno zaklepanje* ← zaklepanje iz centra in *daljinski upravljalik* ← upravljalik na daljino.

(3.2) VRSTNI PRIDEVNIKI OKOLIŠČIN določajo jedro glede na obstojanje ali izvor.

(3.2.1) VRSTNI PRIDEVNIKI NAHAJANJA, OBSTAJANJA »izražajo krajevnost ali časovnost, nastajajo pa s pretvorbo iz mestniškega prislovnega določila /.../« (Vidovič Muha 2000a: 318).

(3.2.1.1) VRSTNI KRAJEVNI PRIDEVNIKI NAHAJANJA, OBSTAJANJA »so na šestem mestu (6) levega prilastka: *alpsko rastlinstvo* ← *rastlinstvo v Alpah* ← *rastlinstvo, ki je v Alpah* /.../« (Vidovič Muha 2000a: 318).

Med gradivom najdemo *sestave balkanske vojne* ← vojne na Balkanu; *cestna ovira* ← ovira na cesti (za zmanjševanje hitrosti na cesti), *domači studio* ← studio doma (za domačo rabo), *evropski komisar, parlament* ← komisar, parlament v Evropi; *poulično gledališče, slovenski tolar* ← tolar v Sloveniji, *ulično gledališče* ← gledališče na ulici; *živčni prenašalec* ← prenašalec med živci, pri živcih (sinapsah) in **skupe cestni obroč** ← “obroč” na cesti, *ozonska luknja* ← “luknja” v ozonski plasti, *pisemska bomba* ← “bomba” v pismu, *slovenska pomlad* ← “pomlad” v Sloveniji; **skup** z metonimičnim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine: *žitni krog* ← krog na žitnem polju.

(3.2.1.2) VRSTNI ČASOVNI PRIDEVNIKI NAHAJANJA, OBSTAJANJA »so na sedmem mestu levega prilastka (7). Podstava izraža časovnost obstajanja (igrišče v zimi), lahko tudi v obliki prilastkovnega odvisnika: *zimsko igrišče* ← *igrišče v zimi* ← *igrišče, ki je v zimi*; tako še: *aprilski sejem, jesenski dež, avgustovska vročina*. Vprašalnica po pretvorbi je *kdaj*« (Vidovič Muha 2000a: 318).

Primeri: *adventni venček* ← venček v času adventa, *predmenstrualni sindrom* ← sindrom pred menstruacijo, *referendumski molk* ← “molk” (prepoved predvolilne propagande) dan pred referendumom.

(3.2.2) VRSTNI IZHODIŠČNI PRIDEVNIKI »izražajo krajevno ali časovno izhodišče; so iz roditeljskega prislovnega določila« (Vidovič Muha 2000a: 318).

(3.2.2.1) VRSTNI ČASOVNI IZHODIŠČNI PRIDEVNIKI, ki so na devetem mestu v levem prilastku, se med novejšim besedjem ne pojavljajo. »Pretvorbeni roditelj izraža čas, iz katerega kdo, kaj izhaja. Drugostopenjska pretvorba je prilastkov odvisnik z motivirajočo besedo v vlogi prislovnega določila časovnega izvora: *srednjeveška plastika* ← *plastika iz srednjega veka* ← *plastika, ki je narejena v srednjem veku* /.../. Vprašalnica po podstavi je *iz katerega časa*« (Vidovič Muha 2000a: 319).

(3.2.2.2) VRSTNI KRAJEVNI IZHODIŠČNI PRIDEVNIKI »so na osmem mestu levega prilastka (8). Podstavna predložna zveza izraža kraj, okolje, iz katerega kdo, kaj izhaja, predložna zveza sama je iz prilastkovega odvisnika: *bavarsko pivo* ← *pivo z Bavarske* ← *pivo, ki je z Bavarske /.../*. Vprašalnica po podstavi je *od kod, od kje*« (Vidovič Muha 2000a: 319).

Med gradivom novejših večbesednih leksemov sta dva **skupa** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine *kitajski datelj* ← “datelj” iz Kitajske in *morski sadeži* ← “sadeži” iz morja.

Poseben tip predstavljajo skupi z metonimičnim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine, ki tudi izražajo izvornost, npr. *dunajski zrezek*, *francoska štruca*, *francoski rogljiček*; *daytonski sporazum*; *lymska borelioza*.

(3.2.3) Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo **nov tip** vrstnih pridevnikov, izpeljanih IZ PRISLOVNEGA DOLOČILA NOTRANJIH OKOLIŠČIN (iz samostalniške predložne zveze) – vzroka in načina. Ena od prevladujočih teženj nastajanja večbesednih leksemov je tako vzpostavljanje odnosa vzročnosti in zlasti načinovnosti, pri čemer gre za vzrok za potek glagolskega dejanja in način njegovega poteka.

VRSTNI PRIDEVNIKI VZROKA IN NAČINA

Nov produktivni tip vrstnega pridevnika je pridevnik, ki je pretvorbno povezan s prislovnim določilom notranjih okoliščin, tj. vzroka in načina.

Načinovne vrstne pridevnike lahko primerjamo z glagolniškojedrnimi sredstvenimi. Razlika med njimi je, da načinovni nikoli ne stojijo ob glagolniškem jedru, sredstveni pa so po definiciji glagolniškojedrni. Načinovni namreč izražajo potek glagolskega dejanja, sredstveni pa konkretno sredstvo, orodje glagolskega dejanja. Sredstvene lahko interpretiramo podobno kot načinovne, npr. *svetlobno onesnaževanje* ← onesnaževanje s svetlobo, *S čim?* ali *Kako?*, načinovni pa imajo samo eno možnost pretvorbe, npr. *diahrono jezikoslovje* in *ekološki pridelovalec* ← jezikoslovje (veda, ki proučuje jezik), *Kako?* (z diahronnega vidika); pridelovalec (kdor prideluje), *Kako?* (na ekološki način). Sredstveni tako izražajo opredmeteno, materialno sredstvo, pri načinovnih pa je poudarek na nepredmetnem, abstraktnem načinu.

Primeri vrstnih pridevnikov, izpeljanih iz prislovnega določila **načina**: **sestave**: *brizgalni tiskalnik* ← tiskalnik, ki tiska z brizganjem, *diahrono jezikoslovje* ← jezikoslovje, ki proučuje jezik z diahronega vidika, *digitalna fotografija, kamera, fotoaparati* ← fotografija, kamera, fotoaparati, ki nastane, deluje na digitalni način, *ekološka kmetija, pridelovalec, kmetijstvo* ← kmetija, pridelovalec, kmetijstvo, ki prideluje na ekološki način, *elektronsko pisalo* ← pisalo, ki piše s pomočjo elektronike, *glasbena terapija* ← terapija s pomočjo glasbe, *iglični tiskalnik* ← tiskalnik, ki tiska z iglicami, *kemično stranišče* [sinonima *mobilno stranišče, prenosno stranišče*] ← ki namesto vode učinkuje z dezinfekcijskim sredstvom za razkuževanje, *laserski gramofon* ← gramofon, ki predvaja z laserjem, *optični bralnik, čitalnik, disk (laserska plošča)* ← ki deluje s pomočjo laserske svetlobe, *partnerska šola* ← šola, ki v okviru svoje dejavnosti kot partner sodeluje z drugimi šolami /.../, *prostoročno telefoniranje* ← ki se opravlja prostoročno, navadno v motornih vozilih, *računalniška igrice, računalniška tomografija, tomograf, tomogram, računalniška umetnost* ← ki nastane, deluje s pomočjo računalniškega programa, *satelitski telefon* ← telefon, ki deluje s pomočjo satelita, *sonaravni razvoj* [sinonim *trajnostni razvoj*] ← razvojna usmeritev, ki omogoča zadovoljevanje potreb sedanjih generacij ljudi na način, ki ne ogroža možnosti zadovoljevanja potreb prihodnjih generacij, *toplozračni balon* ← balon, ki leti s toplim zrakom, *umetnostna terapija* ← terapija s pomočjo umetnosti, *vedenjska terapija* ← terapija, ki temelji na spreminjanju vedenja, *vibracijski nabijalnik* ← nabijalnik, ki deluje na vibracije, *zvočni semafor* ← semafor, ki opozarja z zvokom; **skupi** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine: *elektronska tablica, elektronska tajnica, elektronska varuška, sklopi: elektronska denarnica, elektronska glasba, elektronska konferenca, elektronska pošta, elektronska redovalnica, elektronski časopis, elektronski denar, elektronski forum, elektronski naslov* [sinonima *e-poštni naslov, e-naslov*], *elektronski slovar, elektronsko črnilo* ← ki deluje, je prikazan s pomočjo elektronike oz. na digitalni način (*elektronsko poslovanje* in *trgovanje* ter *elektronski podpis* [sinonima *digitalni podpis, e-podpis*] in *digitalni zapis* [sinonim *elektronski zapis*] zaradi glagolniškega jedra spadajo k sredstvenim pridevnikom).

Zvezo *električni smog* [sinonim *elektronski smog*] lahko interpretiramo kot “smog” zaradi elektronike (razmerje vzročnosti). Med gradivom novejših večbesednih leksemov sicer najdemo dva primera **vzročnosti**, in sicer pridevnik *abstinenčni* v zvezah *abstinenčna kriza, abstinenčni sindrom*, katerega podstavo bi lahko interpretirali kot *kriza/sindrom zaradi abstinence*, in pridevnik *elektromagnetni* v zvezi *elektromagnetno sevanje* ← sevanje zaradi valovanja električnega in magnetnega polja. Poseben primer predstavlja skup z metonimičnim

pomenskim prenosom prilastkovne sestavine: *vietnamski sindrom* (sindrom zaradi vietnamske vojne).

(4) **VRSTNE VIDEZNE PRIDEVNIKE** povezuje »objektivno preverljivo opisovanje videza oziroma sestava tega, kar poimenuje jedro« (Vidovič Muha 2000a: 319). V novejšem gradivu se pogosteje pojavljajo videzni spremstveni in sestavni, snovnih je malo.

(4.1) **VRSTNI SPREMSTVENI PRIDEVNIKI** »so na desetem mestu v levem prilastku (10). Nastali so iz predložnega orodnika, ta pa iz oziralnega odvisnika: /.../ *briljantni prstan* ← *prstan z briljantom* ← *prstan, na katerem je briljant* /.../. Vprašalnica po pretvorbi je *s čim*« (Vidovič Muha 2000a: 319–320).

Primeri iz novejšega besedja: **sestave**: *arhitekturna krajina* ← krajina z arhitekturnimi značilnostmi ← na kateri so arhitekturne značilnosti, *ekološka tržnica* ← tržnica z ekološkimi živili ← na kateri so ekološka živila, *evrsko območje* ← območje z evrom ← na katerem je evro; tako še: *kvarčna ura*, *panoramska cesta*, *večžariščno steklo* [sinonim *progresivno steklo*], *vodna postelja*, *vodni park*, *zračna blazina* [sinonima *varnostna blazina*, *varnostni meh*]; posebna primera sestav tega tipa sta *dezoksiribonukleinska kislina* in *poliklorirani bifenil*; **skupi** z metaforičnim prenosom: *energijsko polje* ← “polje” z energijo ← na katerem je energija, *ergometrično kolo* ← “kolo” z ergometrom ← na katerem je ergometer; tako še: *vodno mesto*; skup z metonimičnim prenosom: *solatni krožnik* ← “krožnik” s solato ← na katerem je solata.⁷¹

(4.2) **SESTAVNO-SNOVNI PRIDEVNIKI** »imajo podstavo v predložnem rodilniku, ki izraža določitev glede na snov, sestav tega, kar poimenuje jedro. Vprašalnica za podstavo je *iz koga, česa je kaj*« (Vidovič Muha 2000a: 320).

(4.2.1) **VRSTNI SESTAVNI PRIDEVNIKI** »so na enajstem mestu v levem prilastku (11); podstavni predložni rodilnik imenuje sestavne člene in je lahko samo množinski, podstava predl. rod. je deležniški polstavek ali prilastkov odvisnik. Priponska obrazila so največkrat *-(e)n*, *-ski*, *-ški*, *-ji*, lahko pa tudi *-ov*, *-ev*, *-in* idr.: *atletski klub* ← *klub iz atletov* ← *klub, sestavljen iz atletov* ← *klub, ki ga sestavljajo atleti* /.../« (Vidovič Muha 2000a: 320).

V gradivu novejših večbesednih leksemov najdemo **sestave** *besedilni korpus* [sinonim *jezikovni korpus*] ← korpus iz besedil ← ki ga sestavljajo besedila; tako še: *blagovno-*

⁷¹ Možna je tudi interpretacija *krožnik s solato* (razmerje spremstvenosti).

trgovinski center, črtna koda, klinični center, in **skupe** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine *dijaški parlament* ← “parlament” iz dijakov ← ki ga sestavljajo dijaki; tako še: računalniška *mreža*, računalniško *omrežje*, *solatni bar* [sinonim *solatni bife*].

(4.2.2) **SNOVNI PRIDEVNIKI** »so na dvanajstem mestu v levem prilastku (12). Kakor sestavni so tudi ti iz podstave s predlogom *iz*. Ker odgovarjajo na vprašalnico *kakšen* in */.../* [ker] delno ločijo določnost */.../* [ter so] enako mogoči */.../* v vseh skladijskih vlogah, so načelno uvrščeni med kakovostne. Z vrstnim jih povezuje poleg pretvorbe predvsem nestopnjevalnost in to, da nimajo desnih določil, ne dajo pa se tudi stopnjevati s prislovi. V pretvorbi se od sestavnih ločijo po tem, da so tvorjeni iz neštevnih samostalnikov, ki izražajo snov. Podstava snovnih pridevnikov je iz pridevniškega polstavka s pridevniško besedo stanja *narejen*. Priponska obrazila so različna, npr. *-en*, *-(e)n*, *-ov*, *-ev*, *-in*, *-at*, *-ast*, *-ski*, *-ški*, *-ji*: *lesen strop* ← *strop iz lesa* ← *strop, narejen iz lesa /.../*« (Vidovič Muha 2000a: 320–321).

Med novejšim besedjem najdemo **sestave** *kosovni odpadki* ← odpadki iz kosov, *mesna štruca* ← štruca iz mesa, *vinilna plošča* ← plošča iz vinila ter **skupe** z metaforičnim prenosom jedrne sestavine *sojin sir* ← “sir” iz soje, *travni tepih* ← “tepih” iz trave in *živalska moka* ← “moka” iz živali.

4.1.1.7 Pridevnik kot sestavina stalne besedne zveze z vidika pomenske določnosti

4.1.1.7.1 *Slovenska slovnica* A. Bajca, R. Kolariča in M. Rupla iz leta 1956 pri pridevniku obravnava skladijsko določnost oziroma določno in nedoločno *obliko* pridevnika; določna se rabi, »kadar govorimo o kaki določeni, že znani osebi ali stvari« (Bajec idr. 1956: 118). Vidika pomenske, neskladijske določnosti pridevnika slovnica ne obravnava, čeprav ločuje kakovostne, svojilne in vrstne pridevnike (Bajec idr. 1956: 117) in navaja primere posamostaljenih pridevnikov (*duhovni, popotni*) ter pridevnike v samostalniških stalnih besednih zvezah⁷² (Bajec idr. 1956 : 119–120).

4.1.1.7.2 V 70. letih 20. stoletja J. Toporišič že ločuje med določnostjo, ki spada v besedilo, pri kategoriji seznanjenosti ali poznanosti in pri t. i. tipu *znani zdravnik*, ter med sistemsko jezikovno določnostjo pri posamostaljenju pridevnika, predložno poprislovljenem pridevniku

⁷² »Nekateri pridevniki določajo samostalniku vrsto in so nekaj sestavni del imena samega; v takih primerih se ne vprašujem le: kakšen *stroj, vrt, prah, poudarek* itd. je to, marveč k a t e r i, t. j. katere vrste *stroj, vrt, laboratorij* itd. je to? Stalno rabljeni, ukrasni in določilni pridevki imajo samo določno obliko« (Bajec idr. 1956: 120).

in pridevniku v stalnih (frazoloških) zvezah (Toporišič 1978: 292). V nasprotju z dotedanjim slovenskim jezikoslovjem, ki pridevnike uvršča med nedoločne in določne oblike, J. Toporišič loči določnost besed od določnosti oblik.⁷³ V ti dve kategoriji uvršča vse vrste pridevniških besed (pridevnike, deležnike, števnike in zaimenske ustreznike) (Toporišič 1978: 287).

Nedoločni pridevniki so po J. Toporišiču samo pridevniki z izbiro (*lep – lepi*) – kakovostni, vsi drugi pridevniki (t. i. odnosni, in sicer svojilni in vrstni) pa so določni. Nedoločni pridevniki imajo torej lahko le svojo določno obliko. Določnost se izraža enkrat s samoglasniško končnico (tudi prazno), npr. *slovenski, fajn*, drugič pa z ničto imenovalniško za moški spol ednine (*bratov*) (Toporišič 1978: 288). Nedoločna *oblika* pridevniške besede je v Toporišičevi *Enciklopediji slovenskega jezika* pri pridevniku v redkih primerih posebna, nadomestna osnova, npr. *majhen – mali*, večinoma pa le v im. ed. m. spola z -∅ zaznamovana osnova nasproti oni z -i (*dober – dobri*). Imajo jo tudi po pomenu določni pridevniki (*očetov, materin; lipov*) /.../ (Toporišič 1992: 129).

Določne pridevniške besede so v Toporišičevi *Enciklopediji slovenskega jezika* definirane kot vse tiste, ki nimajo možnosti, da bi imele v enih položajih nedoločno, v drugih pa določno obliko. To so pridevniki na -ski, -ški, -čki, -nji (*slovenski, moški, kmečki, zgornji, današnji*), vrstni pridevniški zaimki (*ta, tisti, oni, neki, vsak, kateri ...*), vrstilni števniki več vrst (*prvi, drugi, tretji ...; levi, srednji, desni; prvi, srednji, zadnji; predpretekli, pretekli, sedanj, prihodnji*), posamezni primeri (*obči, pravni*), vsi s končnico -i. Končnico -∅ imajo naslednje določne pridevniške besede: svojilni pridevniki na -ov / -ev ali -in (*bratov, stričev, materin*), tudi zaimenski (*moj, njegov, njen, naš, njun*), izjeme so redke (*božji, slovenji / slovenj*) (Toporišič 1992: 27–28).

Določna pridevniška *oblika* pa je v *Enciklopediji* oblika lastnostnih pridevnikov, neopisnih deležnikov, množilnih in ločilnih števnikov s končnico -i v im. / (tož.) ed. moškega spola (*mladi, pretekli, dvojni, dvoji*). Določna oblika lastnostnih pridevnikov se rabi: **1.** če se pridevnik posamostali (*dežurni -ega m dežurna -e ž, belo -ega s*); /.../ **2.** v stalnih zvezah (*mala južina, veliki teden*); **3.** za vrstnimi kazalnimi zaimki (*ta/tisti/oni dobri človek*); **4.** ko gre za na določenem mestu besedila že uvedeno ali sicer znano lastnost (*znani pisatelj*). /.../ Samo določno obliko imajo s priponskim obrazilom tvorjeni primerniki (in iz njih sestavljeni presežniki): prim. *star oz. stari človek* proti *starejši (najstarejši) človek* (Toporišič 1992: 28). Pri primerih, kjer sta možni dve pridevniški obliki, J. Toporišič v *Slovenski slovnici* navaja vlogo vprašalnic, ki odločajo o rabi nedoločne ali določne oblike: »Kadar ima pridevnik eno

⁷³ Iz *Enciklopedije slovenskega jezika*, geslo *določnost*: »Lastnost besednih vrst in oblik: imajo jo pridevniške besede (*lep – lepi; lep – slovenski, bratov / materin; tak – neki, njen*), samostalniške besede (te so načeloma določne), glagol (t. i. osebne oblike oz. določni in nedoločni glagoli)« (Toporišič 1992: 28).

samo obliko, se le-ta rabi v vseh položajih: *očetova pipa – pipa je očetova, slovenski jezik – ta jezik je slovenski*. Kadar sta možni dve obliki, uporabljamo določno, če se po pridevniku sprašujemo s *kateri -a -o, katere vrste*, sicer nedoločno.« (1976: 263). »Nedoločno obliko rabimo takrat, kadar odnosnico kakovostno natančneje določamo, tj. kadar se po pridevniku sprašujemo s *kakšen -šna -o /.../*« (1976: 264).

4.1.1.7.3 Nadaljnje raziskave določnosti so se osredotočale na proučevanje **jezikovne določnosti** nasploh in na proučevanje **pomensko-skladenjske določnosti** oziroma **vrstnosti pridevnika**.

4.1.1.7.3.1 A. Vidovič Muha **jezikovno določnost** obravnava na dveh ravneh:

(a) znotraj jezikovnega **systema** v razmerju do govora (v smislu obravnavanja spremembe jezikovne zmožnosti – jezikovnosistemske nedoločnosti, slovarske pojmovnosti (virtualnosti) – govorečega v konkretno besedilo (govorna določnost))⁷⁴ in prvin, ki to omogočajo)

(b) ter znotraj **besedila** (tj. na ravni govorne določnosti) v razmerju (besedilna) določnost – nedoločnost (Vidovič Muha 1996: 115, 129). Besedilna določnost in besedilna nedoločnost sta razvidni iz različnosti njunih nosilcev, t. i. **aktualizatorjev** (Vidovič Muha 1996: 116).

Aktualizatorji so »izražena ali zakrita jezikovna sredstva, ki so že po definiciji deiktična (kazalna) v najširšem smislu« (Vidovič Muha 1996: 116); mednje sodijo (a) lastna imena, (b) zaimki, (c) števnik in (č) nefrazeološke, aktualizirane imenske zveze⁷⁵ (Vidovič Muha 1996: 116).

4.1.1.7.3.1.1 V vlogi prilastkov aktualiziranih zvez so lastnostni, svojilni in pridevniki, ki so tvorjeni iz krajevnih in časovnih prislovov, pri katerih gre za »besedilno določni skupini, natančneje – njihova predmetnostna referenca je mogoča šele glede na govorno dejanje –, časovna orientacija glede na trenutek govorjenja, *zdaj, prej, potem* ipd., prostorska glede na govorečega, *tu, zadaj, spredaj, zgoraj* ipd., vrstna vrstilna glede na prostorsko razporeditev vsaj dveh prvin glede na govorečega kot orientacijsko točko /.../« (Vidovič Muha 2000a: 73–74). Zaradi tega je smiselno ločevanje skupine, ki je po izvoru iz prislovov in količinskih pridevnikov, po A. Vidovič Muha Prid_{v2} in Prid_{v3}, glede na prave in svojilne vrstne pridevnike (Prid_{v1} in Prid_{v(sv)}). Za skupino pridevnikov, ki tvorijo s samostalnikom aktualizirane zveze (vsi nevrstni: lastnostni, svojilni, števniki – t. i. skupina A – gl. razdelek 4.1.1.4), »velja, da

⁷⁴ Pri tem gre za »sposobnost vzpostavljanja razmerij s konkretno predmetnostjo (vsebina – semiološka prvina), količino in prostorom oziroma časom« (Vidovič Muha 1996: 116).

⁷⁵ S tem so mišljene t. i. proste, nestalne zveze (frazeološkost (v širšem smislu) tu pomeni neprozornost pomena in stalnost zveze).

vnašajo v besedilo konkretni, besedilnodenotativni pomen samostalniškega jedra« (Vidovič Muha 2000a: 73).

4.1.1.7.3.1.2 Stalne (“frazеološke”) besedne zveze z vrstnim pridevnikom avtorica definira kot neaktualizirane, jezikovnosistemske nedoločne, v nasprotju z aktualiziranimi, ki po končanem govornem dejanju razpadejo. Govorne določnosti ne morejo izražati samo vrstni pridevniki, tvorjeni iz samostalnika, kot npr. *mestni (svet)*, *slovenski (izvoz)* (Vidovič Muha 1996: 122). Za tiste pridevnike, ki tvorijo s samostalnikom stalno besedno zvezo (t. i. skupina B – gl. razdelek **4.1.1.4**), »velja, da imajo kot leksemi slovarski, posplošujoči (abstraktni) denotat. Tudi zanje tako kot za vse druge npr. enobesedne lekseme je mogoče reči, da so kot prvine slovarja nedoločni – v jezikih, ki formalno izražajo določnost, jim kot slovarskim enotam ustreza nedoločni člen, npr. v primerih zvez z vrstnim pridevnikom kot *cestni promet*, *gorški prelaz*, *mrtva straža* idr. /.../ Ker ne morejo biti besedilni aktualizatorji, tvorijo lahko samo stalno besedno zvezo – kot take so del slovarskega fonda. Ker ne gre za aktualizatorje, jim tudi ne moremo pripisovati vloge (besedilne) določnosti ali nedoločnosti. Izrazno so vezani predvsem na obrazili *-ski* in *-ni* ter (konverzni) *-i*« (Vidovič Muha 2000a: 73).

4.1.1.7.3.2 A. Vidovič Muha se s **pomensko** določnostjo t. i. razmernih (vrstnih, svojilnih in snovnih) pridevnikov ukvarja s tvorbo-pretvorbne vidika, pri obravnavi določnosti pa izhaja iz pomenske oz. funkcijske vloge pridevnika (ne iz glasovnorazvojne razlage pridevniških oblik kot predhodniki od Kopitarja dalje; Vidovič Muha 1996: 127–129). V nasprotju z J. Toporiščem, ki določno obliko t. i. pridevnikov na *-en* (*-ən*) izpeljuje iz nedoločne oblike (pri čemer mu je nedoločna oblika primarna), ločuje dve vrsti priponskih obrazil, in sicer *-ni* za vrstne in *-(e)n* za tvorjene lastnostne pridevnike, ki imajo možnost zamenjave končnice \emptyset z *-i*, ko gre za skladenjsko določnost (Vidovič Muha 1996: 127). S pretvorbo samostalniških besednih zvez z levim prilastkom v besedne zveze z desnim prilastkom in z odkrivanjem stalnega mesta pridevnikov v levem prilastku samostalniške besedne zveze avtorica dokazuje vrstne pridevnike in jih deli na pomenske skupine (Vidovič Muha 1981; 2000a: 72–74; gl. razdelek **4.1.1.6.1** o tipologiji pridevniške vrstnosti).

4.1.1.7.3.2.1 Na praktično slovaropisno uporabnost jezikoslovnih ugotovitev proučevanj pomensko-skladenjskih lastnosti pridevnika na primerih t. i. pridevnikov na *-en* opozarja A. Žele, ki je ob analizi pridevniških iztočnic na *-en* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* opozarjala na nujnost upoštevanja teoretičnih ugotovitev o skladenjskooblikovni in besedni (generični) določnosti pri pridevnikih ter podala tipologijo dosedanjega upoštevanja teh

ugotovitev in predlagala nove rešitve (Žele 1998; podrobneje v razdelku 5.1.2 *Večbesedni leksemi* v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, v Slovenskem pravopisu in v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika).

4.2 Desni (samostalniški) prilastek samostalniške zveze

Stalnobesednozvezno gradivo z desnim samostalniškim prilastkom sem glede na skladijsko strukturo razdelila po tipologiji J. Toporišiča,⁷⁶ v tipologijo pa je vključen tudi pomenotvorni vidik (večbesedni leksemi s strukturo samostalniške zveze z desnim prilastkom se delijo še glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin, znotraj tega pa glede na vrsto pomenskega prenosa sestavin(e) – metafora ali metonimija).

Nadaljnja pomenska klasifikacija novjših večbesednih leksemov z desnim prilastkom s pretvorbno-tvorbne vidika nam je lahko v pomoč pri slovarskem razlaganju stalnih besednih zvez z desnim prilastkom. Temelji na pretvorbni možnosti samostalniškega desnega prilastka; z ugotavljanjem možnosti pretvorbe v levi (pridevniški) prilastek se pomenska tipologija desnega samostalniškega prilastka navezuje na tipologijo pridevniške vrstnosti A. Vidovič Muha, z vključitvijo skladijskobesedotvornega vidika, tj. z možnostjo pretvorbe zvez z desnim samostalniškim prilastkom v medponskoobrazilne zloženske, pa se potrjuje teza o leksemskosti stalnih besednih zvez.⁷⁷

4.2.1 Tipologija zvez z desnim prilastkom glede na skladijsko strukturo

Osnovna tipa desnih prilastkov ob samostalniškem jedru sta (1) zveze z nesestavljenim desnim prilastkom in (2) zveze s sestavljenim desnim prilastkom (pri čemer je prilastek samostalniška besedna zveza).

Zveze se dalje razvrščajo glede na to, (a) ali gre za metaforični ali za metonimični pomenski prenos, in (b) ali ima preneseni pomen jedrna ali prilastkovna sestavina stalne besedne zveze (samo pri skupih). Tudi pri zvezah z desnim prilastkom se je izkazalo, da v gradivu prevladujejo take z lastnostmi skupa; sledijo sestave, sklopi, zraslekov pa med gradivom ni.

⁷⁶ Ker se med gradivom novjših večbesednih leksemov ne pojavljajo, so izpuščeni naslednji tipi desnega prilastka iz Toporišičeve tipologije: **neujemalni sklonski dajalniški prilastek** (*himna domovini, nota vladi, pomoč očetu, upiranje nasilju, dolg poklicu*); **neujemalni prislovni prilastek** (*hoja počasi, človek tam, tile tukaj, oni spodaj, tisti zgoraj, hiša desno*), **polstavčni (pridevniški, deležniški, nedoločniški) prilastek** (*otroci, siti vsega dobrega; človek, zelen zmage; ti, verujoča v sina; mladost, ponižana od trpljenja in pomanjkanja*), **stavčni prilastek** (*človek, ki je izgubil prepričanje; misel, ali ima prav; strah, da se ne bi izgubil; vprašanje, kdo bi bil to mogel storiti; misel, kam se podaja*; J. Toporišič navaja tudi stalni zvezi tega tipa: *človek, kot jih je malo; človek, da mu ni para* (Toporišič 1982: 369)) in **obzaimenski pridevniški prilastek** (*mi vsi, jaz sam, kdo vse*) (Toporišič 1982: 52–55).

⁷⁷ Povzeto po konzultacijah z red. prof. dr. A. Žele (21. 3. 2013).

A. Vidovič Muha ugotavlja, da je strokovnih besednih zvez z desnim samostalniškim prilastkom v jeziku neprimerno manj kot z levim (Vidovič Muha 2000a: 28), kar potrjuje tudi gradivo novejših večbesednih leksemov.

4.2.1.1 Med novejšimi zvezami z desnim (samostalniškim) prilastkom so najštevilnejše tiste z **neujemalnim sklonskim rodilniškim nepredložnim prilastkom**.

J Toporišič navaja primere prostih zvez: napredek *mesta*, pridelovanje *krompirja*, mož *postave*, hiša *mojega očeta* (Toporišič 1982: 50–51); primeri stalnih zvez: *korenine zla*, *moč teme*, *dan mrtvih*; primer s prilastkom, ki je sam samostalniška zveza: *junak našega časa* (Toporišič 1982: 368–369).

Med novejšim besedjem najdemo naslednje primere:⁷⁸

- **sestave**: (1) **nesestavljeni** desni prilastek: *certifikat kakovosti*, *enotna matična številka občana*, *lipa sprave*, *merilnik korakov*, *obnovljivi vir energije*, *pismo bralcev*, *sortirnica odpadkov*; (2) **sestavljene** desni prilastek: *center dobrega počutja*, *varovanje osebnih podatkov* [sinonim *varstvo osebnih podatkov*], *varuh človekovih pravic*, *varuhinja človekovih pravic*;

- **skupi**: (A) **metaforični pomenski prenos v jedru**: *banka podatkov*, *baza podatkov*, *borza znanja*, *festival znanosti*, *darovalec organov*, *gong popularnosti*, *gong ustvarjalnosti*, *obremenjenost okolja*, *ranljivost okolja*; (B) **metaforični pomenski prenos v prilastku**: (1) **nesestavljeni** desni prilastek: *center odličnosti*, *parada ponosa*, *generacija X*, *generacija Y*, *status opazovalca*, *status opazovalke*; (2) **sestavljene** desni prilastek: *bolezen norih krav*, *kmetija odprtih vrat*;

- **sklopi**: (a) **metafora**: (1) **nesestavljeni** desni prilastek: *državljan sveta*, *industrija zabave*, *katalog znanj*, *motnja hranjenja*, *noč čarovnic*, *oče naroda*, *organ pregona*, *otrok cvetja*, *polje diskretnosti*, *pralnica denarja*, *pranje denarja*, *raztros pepela*, *smetišče zgodovine*, *ugovornik vesti*, *vojna zvezd*; (2) **sestavljene** desni prilastek: *civilno služenje vojaškega roka*, *dan odprtih vrat*, *dan samostojnosti in enotnosti*, (b) **metonimija**: (1) **nesestavljeni** desni prilastek: *polaganje rok*; (2) **sestavljene** desni prilastek: *padec berlinskega zidu*.

4.2.1.2 Drugi najpogostejši tip samostalniškega prilastka med novejšimi samostalniškimi večbesednimi leksemi je **neujemalni predložni prilastek**.

⁷⁸ S številko (1) so označene zveze z **nesestavljenim** prilastkom, s številko (2) pa zveze s **sestavljenim**; pri **sklopih** so z malim (a) označeni **metaforični** primeri, z malim (b) pa **metonimični**; pri **skupih** so z velikim (A) označene zveze metaforičnim prenesenim pomenom **jedra**, z velikim (B) pa zveze z metaforičnim prenesenim pomenom **prilastka**.

J. Toporišič navaja primere prostih, npr. *noč pred vstajo*, *pesek v oči*, *strah pred kaznijo* (Toporišič 1982: 53), in stalnih besednih zvez tega tipa, npr. *umetnost zaradi umetnosti*, *človek brez srca*, *boj za obstanek*, *kralj brez kraljestva*, *tekmovanje za prehodno zastavico*; s primerjalnim prilastkom: *človek kot gora* (Toporišič 1982: 369).

Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo naslednje primere:

(1) **sestave**: *center za tujce*, *jadravec na deski*, *jadriranje na deski*, *ribolov z obale*, *skakanje z elastiko*, *skok z elastiko*, *šola s prilagojenim programom*, *zaslon na dotik*;

(2) **skupi z metaforičnim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine**: *delo na črno*; *davek na dodano vrednost*, *jed na žlico*, *otrok iz epruvete*, *otrok s posebnimi potrebami*, *skupina za razmislek*;

(3) **sklopi z metaforičnim pomenskim prenosom**: *cona za pešce*, *dežela na sončni strani Alp*, *družba za upravljanje*, *družba z omejeno odgovornostjo*, *družba z neomejeno odgovornostjo*, *lovec na glave*; *možje v modrem*, *odnosi z javnostjo* [sinonima *odnosi z javnostmi*, *stiki z javnostmi*], *turizem na kmetiji*.

4.2.1.3 Tretji tip samostalniškega desnega prilastka je prilastek kot **ujemalni samostalnik** (namesto samostalnika je lahko tudi zložena samostalniška besedna zveza). Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo le dve zvezi tega tipa: sestavo *avtomobil bomba* (UPS: avtomobil, RPS: z razstrelivom, ki eksplodira kakor bomba) in skup *svinja bradavičarka* (UPS: prašič, RPS1: svinji podoben, RPS2: z bradavičastimi izrastki /.../).

V zvezi dveh ujemalnih samostalnikov je prilastek vedno drugi, čeprav se »po tradicionalni slovnici trdi, da je prilastek ali prvi ali drugi« (Toporišič 1982: 47–50).⁷⁹ J. Toporišič navaja primere prostih, npr. *človek žaba*, *lisica zvitorepka*, *France Prešeren*, *sosed Luka*, in stalnih zvez, npr. *ptica pevka*, *študent prorektor*, *volk samotar*, *sirota Jerica*, *Ljubljana Vič*, *Cankar kritik* (Toporišič 1982: 368).

4.2.1.4 **Neujemalni imenovalniški prilastek** (ali sam. zveza) se med gradivom novejših večbesednih leksemov pojavi le enkrat, in sicer pri primeru *tipka ctrl* (zveza spada med sestave).

⁷⁹ Ujemalni prilastek je po Toporišiču tudi v primerih kot *Ivanka Mežan*, le da se tu priimek sklanja po ničti sklanjatvi; prim. tipe *profesor Boršnikove*, *profesor Stanonika*, *mesto Ljubljana*. Redki so primeri, da ima ujemalni samostalniški prilastek kak zaimsek (*jaz revež*, *mene reveža* ...; *kateri vsi* – v tipu *kdo vse* pa se vse verjetno sklanja po ničti sklanjatvi) (Toporišič 1982: 47–50).

J. Toporišič navaja primera *hotel Turist* in *hotel Rdeča bukev*, stalnih besednih zvez tega tipa pa ne navaja (Toporišič 1982: 368). Nesklonljivost tega prilastka se dokazuje z drugimi skloni; pri zvezah samostalnikov z ujemalnim in imenovalniškim neujemalnim desnim prilastkom pa se jedro besedne zveze dokazuje z ujemanjem: *novi študent prorektor* se torej razlaga *zdrzen človek žaba*, *mesto Ljubljana je lepo*, *vas Mostec je majhna* (Toporišič 1982: 50).

4.2.2 Pomenska tipologija samostalniškega desnega prilastka

Pri pomenski analizi je besedne zveze z desnim prilastkom smiselno razdeliti na glagolniškojdrne in neglagolniškojdrne.

4.2.2.1 Pri desnih prilastkih ob glagolniškem jedru na podlagi pretvorbne povezave njihovega pomena s propozicijo (pomensko podstavo povedi) ugotavljamo, ali je pred posamostaljenjem povedka samostalnik v desnem prilastku v vlogi **vršilca** dejanja (prvega delovalnika, mesto osebka v stavku), **rezultata**, ki ga dejanje prizadeva (četrtga delovalnika, mesto tožilniškega predmeta v stavku), **sredstva** (šestega delovalnika, mesto orodniškega predmeta v stavku) ali **okoliščin**.

Za razumevanje posamostaljenja povedka **prisojevalne** zveze so pomembne ugotovitve M. Križaj-Ortar, ki je ta tip pretvorbe prva natančneje razčlenila v članku z začetka 80. let prejšnjega stoletja. Besedotvorni pretvorbi povedkovega glagola v glagolnik sledi besednozvezna pretvorba osebka v **rodilniški** samostalniški prilastek (Križaj-Ortar 1984: 277–278), pri čemer pa so pretvorbe osebka odvisne od pomenskih lastnosti povedka (tj. +/- brezpredložna tožilniška vezava) in osebka (tj. +/- biološka živost), pri biološko živem osebku pa so pomembne tudi njegove slovnične lastnosti (npr. +/- podredna zloženost, +/- izpridevniška konverznost itd.); pretvorb osebka je zato več. (Križaj-Ortar 1984: 286)

(1) Biološko ŽIV osebek se po pretvorbi TOŽILNIŠKO vezavnega povedka pretvori v RODILNIŠKI samostalniški prilastek, ki pa je pomensko dvoumen (npr. *britje brivca*), zato se obvezno pretvori v PRIDEVNIŠKI prilastek (*brivčevo britje*).

(2) Biološko ŽIV osebek ob NETOŽILNIŠKO vezavnem povedku se pretvori v RODILNIŠKI samostalniški prilastek (npr. *Pijanec besni* → *besnenje pijanca*), ker pa le-ta ni pomensko dvoumen, popridevljenje ni obvezno, je pa možno.

(3) Če je povedek NETOŽILNIŠKO vezaven, osebek pa ni niti človek niti žival, se osebek pretvori v RODILNIŠKI prilastek, nima pa možnosti pretvorbe v pridevnik (npr. *Hiše se blestikajo* → *blestikanje hiš*, *Luč bledi* → *bledenje luči*).

(4) Če je povedek TOŽILNIŠKO vezaven, osebek pa biološko ŽIV, a PODREDNO ZLOŽEN (npr. *naš oče*) ali KONVERZNI IZPRIDEVNIŠKI (npr. *mala*) ali SKUPNO IME (npr. *četa, odbor*) ali LASTNO IME V MNOŽINI (npr. *Petri*) ali NIMA USTREZNE PRIDEVNIŠKE IZPELJANKE (npr. *babice, telički*), pride do pretvorbe osebkov v PREDLOŽNO PRISLOVNO ZVEZO S POMENOM VRŠILSKOSTI, izraženo s **strani**, npr. *Naši plavalci beležijo /lepe uspehe/ → beleženje /lepih uspehov/ s strani naših plavalcev.*

(5) Če je osebek biološko NEŽIV, povedek pa TOŽILNIŠKO vezaven, pride do pretvorbe osebkov v PREDLOŽNO PRISLOVNO ZVEZO, ki pomeni a) nosilskost, npr. *Votlina je branila /ljudi/ → branjenje /ljudi/ z votlino* (osebek je stvar), b) napravo, npr. *Britev /me/ brije → britje /mene/ z britvijo* (osebek je orodje/naprava), c) tvarino, npr. *Železo in premog bogatita /deželo/ → bogatenje /dežele/ z železom in premogom* (osebek je snov).

(6) Pretvorbo osebkov v PREDLOŽNO PRISLOVNO ZVEZO imamo v primerih, ko je osebek STVAR/PREDMET, iz katerega DEJANJE IZHAJA, povedek pa je TOŽILNIŠKO vezaven, npr. *Ognjenik bruha/bljuva /lavo/ → bruhanje/bljuvanje /lave/ iz ognjenika.*

(7) V primerih s ČASOVNIM osebkom (npr. *pomlad*) in TOŽILNIŠKO vezavnim povedkom imamo pretvorbo osebkov v PREDLOŽNO PRISLOVNO ZVEZO S ČASOVNIM POMENOM, npr. *Pomlad budi /naravo/ → bujenje /narave/ v pomladi.* (Križaj-Ortar 1984: 284–286; poudarila Š. P.).

Avtorica poudarja, da zlasti pri pretvorbi osebkov ne moremo izhajati le iz njegove izrazne/površinske strukture, ampak je treba upoštevati tudi njegov pomen/globinsko strukturo, zlasti tedaj, ko površinska struktura ni upovedenje globinske, ampak je njena pretvorba (Križaj-Ortar 1984: 286).

4.2.2.1.1 Samostalniške (glagolniškojdrne) besedne zveze »načeloma lahko napravimo iz vsake proste ali podredno zložene povedi npr. tako, da povedek spremenimo v ustreznemu samostalnik, preostale člene povedi pa v leve ali desne dele samostalniške besedne zveze: *Včeraj sem prišel domov precej pozno → moj včerajšnji precej pozni prihod domov.* Možno je toliko posamostalitev glagolskega stavka, kolikor je v njem samostojnih fraz oz. celo besed, kakor hitro jih napravimo za jedra samostalniške besedne zveze.« (Toporišič 1982: 56–57)

Pri **glagolniškojdrnih** samostalniških stalnih zvezah z desnim samostalniškim prilastkom gre tako »v veliko primerih za leksikalizacijo podstavne glagolske zveze, npr. ekon. *beg z dežele – bežati z dežele*; biol. *delitev bičkarjev – bičkarji se delijo*; biol. *boj za obstanek – bojevati se za obstanek*; šport. *jadriranje na ledu – jadrati na ledu* ipd.« (Vidovič Muha 2000a: 28).

Shematični prikaz razmerij med **glagolniškimi** jedrom in desnim prilastkom pri novejših večbesednih leksemih,⁸⁰ kot jih razkriva pretvorbna povezava s propozicijo:

JEDRO = GLAGOLNIK

D. PRILASTEK = pretvorba vršilca dejanja (Os)⁸¹ (*padec*) *berlinskega zidu* (2.)

= pretvorba rezultata dejanja (Predm₄) (*polaganje*) *rok* (2.)

= pretvorba zunanjih ali notranjih okoliščin dejanja (p. d. kraja – izvor, nahajanje – ali načina – sredstvo)

(*ribolov*) *z obale* (predl. pril.)

(*jadranje*) *na deski* (predl. pril.)

(*skok*) *z elastiko* (predl. pril.)

(*onesnaževanje*) *s svetlobo* (predl. pril.)

Primer za pretvorbo **prisojevalne** zveze v zvezo z **rodilniškim** prilastkom je v gradivu novejših večbesednih leksemov *padec berlinskega zidu* ← *Berlinski zid pade* (osebek), ki po tipologiji M. Ortar-Križaj spada k tretjemu tipu – gre za tip *Luč blede* → *bledenje luči*, pri katerem je povedek netožilniško vezaven, osebek pa ni niti človek niti žival in nima možnosti pretvorbe v pridevnik.

Nekaj več primerov je za pretvorbo samostalnika kot **tožilniškega predmeta** v **rodilniški** desni prilastek, in sicer (*varovanje/varstvo*) *osebnih podatkov* ← *varovati osebne podatke*, (*civilno služenje*) *vojaškega roka* ← *civilno služiti vojaški rok*, (*polaganje*) *rok* ← *polagati roke*.

Med gradivom najdemo tudi tri primere zveze s **predložnim** desnim prilastkom, ki je pretvorba **prislovnega določila kraja ali načina**, in sicer (*ribolov*) *z obale*, (*jadranje*) *na deski* ← *jadrati na deski*, (*onesnaževanje*) *s svetlobo* ← *onesnaževati s svetlobo* in (*skakanje*) *z elastiko*, (*skok*) *z elastiko* ← *skakati/skočiti z elastiko*.

4.2.2.2 Pri zvezah z **neglagolniškimi** jedrom lahko desni prilastek pretvorimo (razširimo) v stavek – prilastkov odvisnik, ki prikazuje skladenjskopomenski odnos med jedrom in desnim prilastkom. Spodaj so shematično prikazana razmerja med jedrom in desnim prilastkom, ki so razvidna z eno- ali dvostopenjsko pretvorbo v prilastkov odvisni stavek.

⁸⁰ Gradivo je iz SNB.

⁸¹ V levem stolpcu so v oklepajih oznake za mesto osebka (Os), predmeta v tožilniku (Predm₄), prislovnega določila (p. d.), v desnem stolpcu pa so v oklepajih oznake za samostalniški desni prilastek v rodilniku (2.) in za predložni prilastek (predl. pril.).

(1) JEDRO ≠ GLAGOLNIK

D. PRILASTEK = IMENOVANLIŠKI *tipka ctrl* → *ctrl tipka*

= RODILNIŠKI

SVOJILNOST (*pismo*) (*od*) *bralcev*

NAMEMBNOST (*lipa*) *sprave*

SESTAVINSKOST (*banka*) *podatkov*

(SESTAVINSKOST/SNOVNOST [iz])

(*kolona*) *iz avtov*, (*liker*) *iz ananasa*)⁸²

** (= DAJALNIŠKI⁸³ (*himna*) *domovini*)

= TOŽILNIŠKI

NAMEMBNOST [za] (*center*) *za tujce*⁸⁴

NAČINOVNOST [na] (*zaslon*) *na dotik*

= MESTNIŠKI (*jadravec*) *na deski*

= ORODNIŠKI

SPREMSTVENOST (*šola*) *s prilagojenim programom*

V gradivu novejših večbesednih leksemov najdemo eno zvezo z neujemalnim **imenovalniškim** prilastkom, in sicer *tipka ctrl*. Te zveze lahko načeloma prehajajo v zloženke z imenovalniško medpono, samostalniki v desnem prilastku pa lahko nastopa tudi kot pridevnik, sklonljiv z ničto končnico, v levem prilastku (prim. Toporišičev tip *cekas žica* ← *žica cekas* → *cekasžica*); pri primeru *tipka ctrl* to zaradi krajšave v prilastku ni mogoče (*ctrl tipka* ← *tipka ctrl* → **ctrltipka*).

⁸² Primera sta iz monografije *Slovensko skladiščno besedotvorje* A. Vidovič Muha (2011). Zvez tega tipa ni med gradivom novejših večbesednih leksemov.

⁸³ Primer je iz monografije *Nova slovenska skladnja* J. Toporišiča (1982). Neujemalni sklonski dajalniški prilastek ni nikoli sestavina stalne besedne zveze, hkrati pa tudi ne more biti v skladiščni podstavi vrstnega pridevnika. J. Toporišič navaja primere prostih zvez: *himna domovini*, *nota vladi*, *pomoč očetu*, *upiranje nasilju*, *dolg poklicu*. Je dvojnega izvora: *himna domovini* ← *Himno pojemo domovini* oz. *domovini peta himna* je en tip, drugi pa je *pomoč očetu*, kjer se dajalniška vezljivost ohranja tudi pri glagolniku iz glagola z dajalniško vezljivostjo (Toporišič 1982: 52–53).

⁸⁴ J. Toporišič ločuje posamezne vrste predlogov: eni so morfemi glagola, pridevnika ali tudi samostalnika iz glagola ali pridevnika, mogoče tudi povedkovnika (misel na *mater* ← misliti na *mater*, norost na *gobe* ← biti nor na *gobe*; Škoda je *denarja* → škoda za *denar*, strah pred *življenjem* ← strašiti se *življenja*, veselje do *harmonike* → veseliti se *harmonike*). Drugi predlogi spadajo res k prilastkom, nastalim iz prislovnih določil kraja, časa, vzroka, načina: črček za *pečjo*, noč *pred vstajo*, uboj *iz maščevalnosti*, obsodba *na dosmrtno ječo* (Toporišič 1982: 53).

J. Toporišič ugotavlja, da so prilastkovi **rodilniki** izosebkovi (napredek *mesta* ← *mesto* napreduje), izpredmetni (pridelek *krompirja* ← pridelati *krompir*), izprilastkovni (vsebinski: hiša *modrosti* ← hiša, v kateri je *modrost*; svojilni: hiša *mojega očeta* ← hiša, ki jo ima *moj oče* ali delni: *vznožje, ki je del gore*, kakovostni: *mož trdnih živcev* ← *mož, ki ima trdne živce*), izpovedkovodoločilni (*strast pijančevanja* ← *pijančevanje je strast* – *strastno pijančevanje*) (Toporišič 1982: 50–51).

Pri novejšem besedju gre najpogosteje za izražanje namembnosti leksema, pri čemer gre za **posredno namembnost**, ki je vezana na neglagolski samostalnik, npr. *lipa sprave* ← *lipa*, (namenjena) za simboliziranje sprave, *center dobrega počutja* ← “center”, (namenjen) za omogočanje dobrega počutja, *borza znanja* ← “borza”, (namenjena) za posredovanje znanja, *festival znanosti* ← “festival”, (namenjen) za promocijo znanosti, *gong popularnosti, gong ustvarjalnosti* ← “gong”, (namenjen) za nagrajevanje popularnosti, ustvarjalnosti. Te zveze nimajo možnosti pretvorbe v levoprilastkovno zvezo ali medponskoobrazilno zloženko.

Med gradivom najdemo tudi odnos **svojilnosti**, in sicer pri zvezi *enotna matična številka občana* ← /.../ številka (od) občana, *pismo bralcev* ← pismo (od) bralcev; *obnovljivi vir energije* ← vir (od) energije, *certifikat kakovosti* ← certifikat (od) kakovosti, pa tudi **sestavinskosti**, primera *banka podatkov* ← “banka”, sestavljena iz podatkov, in *baza podatkov* ← “baza”, sestavljena iz podatkov.

(1.2) JEDRO = tisti, ki /.../ [+ TOŽILNIK] (PRETVORJENA GLAGOLSKA ZVEZA S TOŽILNIŠKIM PREDMETOM)

D. PRILASTEK = RODILNIŠKI (pretvorba tožilniškega predmeta)

Podtip zvez z desnim prilastkom ob neglagolniškem jedru predstavljajo zveze z jedrnim samostalnikom iz prehodnega glagola (tip *tisti, ki /.../*), pri čemer je desni prilastek (z vidika propozicije) pretvorba tožilniškega predmeta. Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo naslednje primere: sestave *merilnik korakov* (meriti korake), *sortirnica odpadkov* (sortirati odpadke), *varuh/varuhinja človekovih pravic* (varovati človekove pravice) in skup *darovalec organov* (“darovati” organe).

Ta tip zvez z desnim prilastkom je lahko potencialna skladijska podstava medponskoobrazilnim zloženkam (tip *dajalec posojila* → *posojilodajalec*). Pretvorba tožilniškega predmeta je načeloma lahko tudi skladijska podstava vrstnim predmetnim

pridevnikom. Ker izglagolski samostalniki ne morejo biti podstava vrstnim pridevnikom, pa pretvorba v levi prilastek (*posojilni dajalec) ni mogoča (gl. Vidovič Muha 2011: 293).

Sestave *merilnik korakov* (meriti korake), *sortirnica odpadkov* (sortirati odpadke), *varuh/varuhinja človekovih pravic* (varovati človekove pravice) in skup *darovalec organov* (“darovati” organe) iz gradiva novejših večbesednih leksemov nimajo tovrstne pretvorbne možnosti.

(1.3) JEDRO = ABSTRAKTNI SAMOSTALNIK IZ PRIDEVNIKA Z GLAGOLSKO PODSTAVO

D. PRILASTEK = RODILNIŠKI

Drugi podtip zvez z rodilniškim desnim prilastkom ob neglagolniškem jedru, ki niso nikoli podstava zloženkam ali levoprilastkovnim zvezam, predstavljajo zveze z jedrnim abstraktnim samostalnikom, nastalim iz pridevnika z glagolsko podstavo; v gradivu najdemo skupa *obremenjenost okolja* (“obremeniti” okolje) in *ranljivost okolja* (“raniti” okolje).⁸⁵

(1.4) Med gradivom novejših večbesednih leksemov sta tudi dva primera zveze z desnim ujemalnim prilastkom. Leksema imata pomen spremstvenosti; gre za sestavo *avtomobil bomba* ← *avtomobil, ki vsebuje bombo* in skup *svinja bradavičarka* ← *svinja, ki ima “bradavice”*.

4.2.1.3 Desni prilastek kot predstopnja levega prilastka

Desni prilastek lahko nastopa kot predstopnja levega prilastka (ko se samostalnik popridevi).⁸⁶

4.2.1.3.1 Po posamostaljenju povedja prvi delovalnik (s pomenom vršilca dejanja, nosilca stanja) in četrti delovalnik (s pomenom rezultata dejanja) ob pretvorbi dobita obliko **rodilnika**.⁸⁷ Le-ta se načeloma⁸⁸ lahko naprej pretvori v pridevnik, ki tvori sinonimno

⁸⁵ Skladenjskobesedotvorni vidik: *obremenjenost* ← [to, da je] *obremenjen*[-0], [] → -ost, *obremenjen*-; *obremenjen* ← [tak, ki se] *obremen*[-i], [] → -en, *obremen*(j)-; *ranljivost* ← [to, da je] *ranljiv*[-0], [] → -ost, *ranljiv*-; *ranljiv* ← [tak, ki se da] *ran*[-iti], [] → -ljiv, *ran*-.

⁸⁶ M. Jemec Tomazin opozarja, da je možnost tovrstne pretvorbe pri terminoloških zvezah problematična v smislu ustaljevanja (in uslovarjanja) terminologije, in navaja primer *avtorska pravica* (17.452 pojavitev v korpusu Gigafida) proti *pravica avtorja* (254 pojavitev v korpusu Gigafida – neprečiščen seznam) (povzeto po konzultacijah z dne 8. 4. 2015; gl. tudi Jemec Tomazin 2010: 86).

⁸⁷ J. Toporišič ugotavlja, da v takih primerih ob posamostaljenju glagola lahko pride do dvojnega rodilnika (izosebkovega in izpredmetnega), »kar pa večinoma ni sprejemljivo; stavek *Punčka/punčke je našla/so našle gobo* se lepo da pretvoriti v dvojne zveze tipa *najdba punčk/-e, najdba gobe*, ni pa mogoče *najdba punčk(e) gobe*; rešitev je v *najdba gobe s strani punčk(e)*, in bolj običajno: *punčkina najdba gobe*. Imenovalniški obglagolski samostalnik iz rodilnika se prestavlja v pridevnik prav zaradi te zadrege, potem pa se je to posplošilo tudi na primere, kjer zadrege ni bilo: *Oče je prišel* → *prihod očeta* → *očetov prihod* (Toporišič 1982: 88). Če iz glagola z rodilniško vezavo napravimo glagolnik, dobijo taki glagolniki vezavni predlog *pred, nad, na*, redko pa

levoprilastkovno zvezo, zlasti pri zvezah s **predmetnim** pomenskim razmerjem med jedrom in prilastkom, tj. tistih, pri katerih je desni roditeljski prilastek pretvorba tožilniškega predmeta.

J. Toporišič ugotavlja, da je izpredmetni roditelj pretvorljiv v pridevnik redko (*žetev ajde* → *ajdina žetev*, *košnja sena* → *senena košnja*) in da je načeloma mogoče poprideviti osebkove prilastkove roditelje (*prihod očeta* → *očetov prihod*)⁸⁹ (Toporišič 1982: 51; 88). M. Križaj-Ortar pa meni, da je »načelno možno le popridevljenje biološko živih osebkovih roditeljskih prilastkov« (Križaj-Ortar 1984: 285).

Po posamostaljenju povedja udeleženci, ki izražajo okoliščine, ob pretvorbi dobijo obliko predložnega prilastka, ki nima možnosti pretvorbe v pridevnik, zato ta tip zvez z desnim samostalniškim prilastkom nima sinonimnih levoprilastkovnih zvez, npr. *loviti ribe z obale* → *ribolov z obale* → /; *jadrati na deski* → *jadranje na deski* → /; *skakati/skočiti z elastiko* → *skakanje z elastiko*, (*skok*) *z elastiko* → /.

4.2.1.3.2 Pri zvezah z **neglagolniškim jedrom**⁹⁰ si lahko desni prilastek zamislimo kot pretvorbo stavka – prilastkovega odvisnika. A. Vidovič Muha ob pomenski analizi večbesednih terminov ugotavlja, da »/n/ačeloma velja pravilo, da se desni prilastek v večini primerov lahko popridevi in preide na levo zlasti ob neglagolniškem samostalniškem jedru« (Vidovič Muha 2000a: 28). Edini primer dejanske tovrstne pretvorbe v gradivu novejših večbesednih leksemov, potrjene v rabi, je pri zvezi z desnim roditeljskim prilastkom *industrija zabave*, ki ima sinonimno zvezo s popridevljenim levim prilastkom *zabavna industrija* (UPS: dejavnost, RPS: ki organizira prireditve ali proizvaja izdelke za množično zabavo, zlasti filmske, glasbene, televizijske); obe zvezi spadata med skupe s preneseno jedro sestavino.⁹¹

ohranijo roditeljsko vezavo: *bati se česa* – *strah/bojazen pred življenjem* /.../ Včasih se h glagolniku sili morfem *se*: *lotevati se* – *lotevanje se težkih nalog*« (Toporišič 1982: 90; 2000: 579–580).

⁸⁸ Primeri za pretvorbo samostalnika kot **tožilniškega predmeta** v **roditeljski** desni prilastek iz gradiva novejših večbesednih leksemov te možnosti nimajo, čeprav teoretično obstaja (tip *prevažati tovor* → *prevoz tovara* → *tovorni prevoz* – primer je iz *Slovenskega skladišnega besedotvorja* A. Vidovič Muha), npr. *polagati roke* → (*polaganje*) *rok* → ***ročno polaganje* (primer iz gradiva novejših večbesednih leksemov).

⁸⁹ Avtor dodaja še primere popridevljenja t. i. logičnega osebkov: *Mame ni* → *mamina odsotnost*, *Jožku se je sanjalo* → *Jožkove sanje*, *Ančko je strah* → *Ančkin strah*, *S fantom gre navzdol* → *fantova pot navzdol*, *Pri sosedih se prepirajo* → *sosedovi (ljudje) se prepirajo* (vendar: *diši po jabolkah* → *duh po jabolkah*). (Toporišič 1982: 51)

⁹⁰ Toporišič izprilastkovne desne prilastke ob neglagolniškem jedru deli na vsebinske (hiša *modrosti* ← hiša, v kateri je modrost); svojilne (hiša *mojega očeta* ← hiša, ki jo ima moj oče), delne (vznožje, ki je del gore) in kakovostne (mož *trdnih živcev* ← mož, ki ima trdne živce) (Toporišič 1982: 50–51). Navaja tudi primere pretvorbe v levi pridevniški prilastek, in sicer pretvorbo **vsebinskega** roditeljskega: *zob modrosti* → *modrostni zob* (: *sedež modrosti* → **modrostni sedež*); **delnega** roditeljskega: *vznožje gore* → *gorsko vznožje*; **kakovostnega** roditeljskega: *človek dobrega srca* → *dobrosrčen človek* in **svojilnega** roditeljskega: *hiša našega očeta* → *očetova hiša*. (Toporišič 1982: 51–52).

⁹¹ A. Vidovič Muha za termine ugotavlja: »Ker imajo strokovne [besedne zveze] svojo, iz pomena besed, ki jo sestavljajo, nepredvidljivo ali samo deloma predvidljivo razlago, tudi levi popridevljeni prilastek ostaja pomensko nedvoumen, npr. *filozofija eksistence* – *eksistenčna filozofija*; *delci prasnovi* – *prasnovni delci*;

Zvezi z desnim ujemalnim prilastkom med gradivom novejših večbesednih leksemov, sestava *avtomobil bomba* ← *avtomobil, ki vsebuje bombo* in skup *svinja* *bradavičarka* ← *svinja, ki ima "bradavice"*, ki imata pomen spremstvenosti, imata sinonimne zveze *bradavičasta svinja* (27 pojavitev v korpusu Gigafida proti 69 pojavitvam zveze *svinja bradavičarka*), *avtomobilska bomba* (152 pojavitev proti 994 pojavitvam zveze *avtomobil bomba*) in *avtomobil z bombo* (3 pojavitve),⁹² ki pa pretvorbno niso povezane z zgoraj navedenima zvezama.

4.2.2 Preglednica: prikaz pretvorbne zmožnosti samostalniške zveze z desnim samostalniškim prilastkom in s tem povezanih izraznih možnosti pomenskih razmerij med samostalniškim jedrom zveze in samostalnikom v desnem prilastku.

* primer se v korpusu ne pojavlja, teoretično pa je tip možen

**// ... tip teoretično ni možen

/ razmerje med jedrom in prilastkom ni definirano

ZVEZA S PRIDEVNIŠKIM (LEVIM) PRILASTKOM	ZVEZA S SAMOSTALNIŠKIM NEUJEMALNIM IMENOVALNIŠKIM PRILASTKOM	ZLOŽENKA
<i>ctrl tipka</i> ⁹³	jedro + sam. v I • <i>tipka ctrl</i>	* <i>ctrltipka</i>

destilacija lesa – lesna destilacija. Res pa je, da bi popridevljanje včasih pomenilo nepotrebno in zavajajočo homonimijo z nestrokovnimi zvezami, npr. filoz. *volja do moči* : *močna volja* ali *načelo protislovja* : *protislovno načelo* ipd.« (Vidovič Muha 2000a: 28).

⁹² Pregledano 13. 12. 2014.

⁹³ Samo dve pojavitvi v Gigafidi : 688 za *tipka ctrl* (pregledano 13. 12. 2014).

RAZMERJE MED JEDROM IN PRILASTKOM	ZVEZA S PRIDEVNIŠKIM (LEVIM) PRILASTKOM	ZVEZA S SAMOSTALNIŠKIM NEUJEMALNIM RODILNIŠKIM PRILASTKOM	ZLOŽENKA
NEPRAVA SVOJILNOST (dejanjskost, stanjskost ...; sam. ni živ+, čl+)	<p><i>obnovljivi energijski vir</i>⁹⁴</p> <p><i>kakovostni certifikat</i>⁹⁵</p> <p><i>*arterijska skleroza</i></p>	<p>jedro ≠ glagolnik + sam. v brezpredl. R</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>enotna matična številka občana</i> ← /.../ številka (od) občana • <i>pismo bralcev</i> ← pismo (od) bralcev • <i>obnovljivi vir energije</i> ← vir (od) energije • <i>certifikat kakovosti</i> ← certifikat (od) kakovosti *<i>skleroza (od) arterij</i> ← skleroza, ki jo ima arterija 	<i>arterioskleroza</i>
/	//	<p>jedro = glagolnik + sam. v brezpredl. R (zveza je pretvorljiva v gl. stavek; osebkova skl. vloga – pretvorba vršilca dejanja/nosilca stanja)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>padec berlinskega zidu</i> ← <i>Berlinski zid pade</i> 	//
PREDMETNOST	<p><i>gospodarski razvoj</i>⁹⁶</p> <p><i>tovorni prevoz</i></p> <p><i>osebna kontrola</i> <i>družbena zaščita</i> <i>gozdni nadzor</i></p>	<p>jedro = glagolnik + sam. v brezpredl. R (zveza je pretvorljiva v gl. stavek; predmetna skl. vloga; iz tožilniškega predmeta – pretvorba rezultata dejanja)</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>razvoj gospodarstva</i> ← <i>razvijati</i> gospodarstvo • <i>polaganje rok</i> ← <i>polagati roke</i> prevoz tovora ← <i>prevažati tovor</i> / / <i>nadzor gozda</i> 	//

⁹⁴ 32 (*obnovljivi energijski vir*) : 6227 (*obnovljivi vir energije*) (Gigafida, pregledano 13. 12. 2014).

⁹⁵ Pretvorba v levi pridevniški prilastek je teoretično možna, vendar je zveza zaradi možnega zamenjevanja s prosto zvezo **kakovosten certifikat* v korpusu redka.

⁹⁶ 9341 (*gospodarski razvoj*) : 2034 (*razvoj gospodarstva*) (Gigafida, pregledano 13. 12. 2014).

/	**najemni dajalec **pravni branilec (izgl. sam. ne morejo biti podstava vrstnim prid.)	jedro = pretvorjena gl. zveza s T predmetom + sam. v brezpredl. R (predmetna skl. vloga) *dajalec najema *branilec prava • merilnik korakov • sortirnica odpadkov • varuh človekovih pravic • darovalec organov	najemodajalec pravobranilec
/	okoljska obremenjenost ⁹⁷ *okoljska ranljivost	jedro = abstraktni sam. iz prid. z glagolsko podstavo + sam. v brezpredl. R (predmetna skl. vloga) • obremenjenost okolja • ranljivost okolja	//
POSREDNA NAMEMBNOST	//	jedro ≠ glagolnik + sam. v brezpredl. R (izprilastkovni) • lipa sprave ← lipa, namenjena za simboliziranje sprave • center dobrega počutja • borza znanja • festival znanosti • gong popularnosti	//
SESTAVINSKOST	podatkovna baza, banka ⁹⁸	jedro ≠ glagolnik + sam. v brezpredl. R (izprilastkovni) • banka podatkov ← “banka”, sestavljena iz podatkov • baza podatkov	//
SESTAVNOST (sam. jedro je pojmovno) - SESTAVINSKOST - SNOVNOST	atletski klub *avtna kolona ananasov liker	jedro ≠ glagolnik + sam. v R [iz] (predmetna skl. vloga) *klub iz atletov kolona iz avtov liker iz ananasa	avtokolona ananasliker
ZUNANJE OKOLIŠČINE (KRAJEVNO IN ČASOVNO IZHODIŠČE)	//	jedro = glagolnik + sam. v R [s/z/iz] (prislovnodoločilni prilastek, ki ima obliko predložnega sam.) • ribolov z obale	//

⁹⁷ 6 (okoljska obremenjenost) : 191 (obremenjenost okolja); 0 (okoljska ranljivost) : 58 (ranljivost okolja) (Gigafida, pregledano 13. 12. 2014)

⁹⁸3567 (podatkovna baza) : 8680 (baza podatkov) (Gigafida, pregledano 13. 12. 2014).

RAZMERJE MED JEDROM IN PRILASTKOM	ZVEZA S PRIDEVNIŠKIM (LEVIM) PRILASTKOM	ZVEZA S SAMOSTALNIŠKIM NEUJEMALNIM TOŽILNIŠKIM PRILASTKOM	ZLOŽENKA
NAMEMBNOST (1) dejanje je izraženo neposredno – pridevnik je izglagolski (2) dejanje je izraženo posredno – prek predmeta, ki ga dejanje prizadeva (z implicitnim glagolnikom)	<i>šivalni stroj</i> (2.a) <i>nogometno igrišče</i> <i>baletni mojster</i> (2.b) <i>konjski hlev</i>	jedro ≠ glagolnik + sam. v T [za] <i>*stroj za šivanje</i> <i>*igrišče za nogomet</i> ← <i>igrišče za igranje nogometa</i> <i>center za tujce</i> <i>mojster za balet</i> <i>hlev za konje</i>	// // <i>baletmojster</i> <i>avtocesta</i>
SMER DELOVANJA	<i>debelinski prirastek</i> <i>dolžinsko raztezanje</i> <i>globinska razsežnost</i>	jedro = glagolnik, lastnostni sam. + sam. v T [v] (prislovnodoločilni prilastek, ki ima obliko predložnega sam.) <i>prirastek v debelino</i>	//

RAZMERJE MED JEDROM IN PRILASTKOM	ZVEZA S PRIDEVNIŠKIM (LEVIM) PRILASTKOM	ZVEZA S SAMOSTALNIŠKIM NEUJEMALNIM MESTNIŠKIM PRILASTKOM	ZLOŽENKA
ZUNANJE OKOLIŠČINE (KRAJEVNO IN ČASOVNO NAHAJANJE, OBSTAJANJE)	(vrstni obstojni in vrstni izvorni prid.) <i>dunajske gostilne</i> <i>alpsko rastlinstvo</i> <i>gorske živali</i> <i>*avtna/avtomobilska cisterna</i> <i>južni Slovan</i> <i>zimsko igrišče</i> <i>aprilski sejem</i> <i>jesenski dež</i> //	jedro ≠ glagolnik + sam. v M (prislovnodoločilni prilastek, ki ima obliko predložnega sam.) <i>gostilne na Dunaju</i> <i>rastlistvo v Alpah</i> <i>živali v gorah</i> <i>cisterna na avtu/avtomobilu</i> <i>Slovan na jugu</i> <i>jadravec na deski</i> jedro ≠ glagolnik + sam. v M (predmetna skladijska vloga sklona)	// <i>avtociisterna</i> <i>Jugoslovan</i> // <i>tip -slov-je</i>
	//	jedro = glagolnik + sam. v M (zveza je pretvorljiva v gl. stavek; prislovnodoločilna skl. vloga; iz mestnika – pretvorba krajevnih okoliščin dejanja) • <i>jadriranje na deski</i> ← <i>jadrati na deski</i>	//

RAZMERJE MED JEDROM IN PRILASTKOM	ZVEZA S PRIDEVNIŠKIM (LEVIM) PRILASTKOM	ZVEZA S SAMOSTALNIŠKIM NEUJEMALNIM ORODNIŠKIM PRILASTKOM	ZLOŽENKA
SREDSTVO	<p><i>svetlobno onesnaževanje⁹⁹</i></p> <p><i>ladijski prevoz</i></p> <p><i>instrumentalni koncert</i> <i>magnetni zapis</i> <i>lesna trgovina</i> <i>motorna dirka</i></p>	<p>jedro = glagolnik + sam. v O (zveza je pretvorljiva v gl. stavek; prislovnodoločilna skl. vloga; iz orodnika – pretvorba okoliščin dejanja)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>skok z elastiko</i> ← <i>skakati z elastiko</i> • <i>onesnaževanje s svetlobo</i> ← <i>onesnaževati s svetlobo</i> <i>prevoz z ladjo</i> ← <i>ladja prevažata</i> <i>dirka z motorjem</i> ← <i>motor dirka</i> 	<p><i>motodirka</i></p>
SPREMSTVENOST	<p><i>briljantni prstan</i> <i>mlečni riž</i> <i>naglasno mesto</i> <i>*basovski bariton</i></p> <p><i>ogljikov vodik</i></p>	<p>jedro ≠ glagolnik + sam. v O (prislovnodoločilni prilastek, ki ima obliko predložnega sam.)</p> <p><i>prstan z briljantom</i> <i>riž z mlekom</i> <i>mesto z naglasom</i> <i>bariton z basom</i> ← <i>bariton, na katerem je bas</i> <i>ogljik z vodikom</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>šola s prilagojenim programom</i> 	<p><i>basbariton</i></p> <p><i>ogljikovodik</i></p>

RAZMERJE MED JEDROM IN PRILASTKOM	ZVEZA S PRIDEVNIŠKIM (LEVIM) PRILASTKOM	ZVEZA S SAMOSTALNIŠKIM UJEMALNIM PRILASTKOM	ZLOŽENKA
SPREMSTVENOST	//	<i>svinja <u>bradavičarka</u></i> <i>avtomobil bomba</i>	//

⁹⁹ 577 (*svetlobno onesnaževanje*) : 5 (*onesnaževanje s svetlobo*) (Gigafida, pregledano 13. 12. 2014).

4.4 Novi besedotvorni in pomenotvorni vidiki proučevanja stalnih besednih zvez

4.4.1 Pretvorbno-tvorbni vidik besednih zvez

S pretvorbno-tvorbni besedotvorjem sta se pri nas ukvarjala J. Toporišič v svoji *Slovenski slovnici* (1976, 1984, 1991, 2000) ter A. Vidovič Muha v monografijah *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek* (1988) in *Slovensko skladijsko besedotvorje* (2011), ki je druga, dopolnjena izdaja zgoraj omenjene monografije.

Besedotvorna teorija, temelječa na metodah strukturalizma, obravnava tvorjenke kot pretvorjene besedne zveze. J. Toporišič je na Slovenskem prvi uveljavil misel o pretvorbni povezavi med besedno in morfemsko zvezo.¹⁰⁰ Pri tem uvaja pojem *govorna podstava* (besedna zveza, ki je pomenska vsebina tvorjenke), iz katere v besedotvornem postopku, opisanem s šeststopenjskim algoritmom, nastane nova tvorjenka: en del govorne podstave večinoma poobrazilimo (razen pri sklapljanju), preostali (ali ves del) pa priredimo v sestavine bodoče tvorjenke. Te površinsko dobimo z glasovno-naglasno pretvorbo po morfemski logiki razporejenih sestavin bodoče tvorjenke. Glede na izbrano obrazilo nepoobraziljenemu delu podstave odvezamemo morfem(e) z določeno slovnično lastnostjo. Na primer: I. *májhna rôka; zdravnik za živíno*; II. *-íca, -o-*; III. *rôka, zdravnik za živíno*; IV. *rok-, -zdravnik, živín-*; V. *rok-/rôk + -íca; živín- + -o- + -zdravnik*; VI. *ročica/rôkica; živínozdravnik* (Toporišič 1992: 8; 2000: 156).

4.4.1.1 V 80. letih 20. stoletja so Toporišičev besedotvorni algoritem dopolnila nova spoznanja A. Vidovič Muha. Besedotvorna teorija izhaja iz vzročno-posledične zveze »med skladnjo in besedotvorjem, med definirano besedno zvezo in zvezo morfemov, ki ima lastnost besede« (Vidovič Muha 1988: 5–6). Definira »del skladnje, ki ima možnost takšne pretvorbno-besedotvorne povezave« (Vidovič Muha 1988: 5–6). Besedotvorna skladnja zajema »/.../ vse tipe skladijskih podstav, najsibo s stališča slovničnostrukturnih ali pa propozicijskih – povednostrukturnih – lastnosti« (Vidovič Muha 1988: 5–6). Toporišičev izraz za skladijski opis tvorjenke, *govorna podstava*, je avtorica nadomestila z izrazom *skladijska podstava*, ki je primernejši zato, ker je pretvorbno-tvorbno besedotvorje lahko samo sestavina jezikovnega sistema (Vidovič Muha 1988: 9; 175). Novost je tudi upoštevanje slovničnega pomena v pretvorbno-besedotvornem postopku, ki je »omogočilo dokazati obrazilnost (morfemskost) medpone, kar je zlasti pomembno za zloženke tipa avt-o-cesta ←

¹⁰⁰ Njegov »šeststopenjski besedotvorni algoritem pomeni v slovenski besedotvorni teoriji prvi poskus pretvorbne povezave dveh jezikovnostrukturnih ravnin – skladijske in morfemske« (Vidovič Muha 1988: 175). Definicija besedotvorja iz *Enciklopedije slovenskega jezika* J. Toporišiča: »Del besedoslovja, ki kaže, kako se delajo nove besede (tvorjenke) in kako tvorjenke razumemo /.../« (Toporišič 1992: 8).

cesta {za} avt{-o}, {} → -o-, -cesta, avt-, in predpone tvorjenk iz predložne zveze tipa za-glav-je ← [tam, kjer je] {za} glav{-o}, [] → za-, -glav- /.../« (Vidovič Muha 1988: 175–176).

4.4.1.1.1 Skladenjska podstava, enota besedotvorne funkcijske skladnje, je jezikovnosistemska besedna zveza, katere predmetno- in slovničnopomenske sestavine se pretvarjajo v sestavine tvorjenke. Vsaka tvorjenka je dvodelna, sestavljena iz besedotvorne podstave in obrazila, in je pretvorba skladenjske podstave (SPo), ki je načeloma podredna (razen pri prirednih zloženkah z medponskim obrazilom, npr. *Vič-Rudnik*) nestavčna besedna zveza; »njena različna slovnična zgradba vpliva na različnost besedotvornih vrst (izpeljevanje, zlaganje ipd.), različne pomenske vloge njenih sestavin pa na različnost besedotvornih pomenov (dejanje, vršilec dejanja idr.)« (Vidovič Muha 1988: 176).¹⁰¹

Glede na to, katera sestavina skladenjske podstave se pretvarja v obrazilo¹⁰² (njeno jedro (x_1) ali njen razvijajoči (določujoči) člen (x_2)), A. Vidovič Muha loči štiri skladenjskopodstavne strukturne tipe in s tem štiri besedotvorne postopke (besedotvorne vrste).¹⁰³ Pri prvem tipu tvorjenk se v priponsko obrazilo ali pripono pretvarja **jedrni** del skladenjske podstave in njen slovnični pomen, pri čemer je x_1 → zaimek//glagolski primitiv, x_2 → prilastkov odvisnik//stavčni člen, [] → pripona/priponsko obrazilo¹⁰⁴ (podtipi so navadna izpeljanka, tvorjenka iz predložne zveze in medponsko-priponska zloženska) (Vidovič Muha 2011: 27–34). Drugi tip sestavljajo medponskoobrazilne zloženske, ki bodo v nadaljevanju še posebej obravnavane. Pri tretjem tipu tvorjenk se v obrazilo pretvarja **odvisni** del skladenjske podstave: [x_2]/ x_1 , pri čemer je x_2 lahko tudi desno, [] → priponsko obrazilo//predponsko obrazilo. Glede na pomen x_2 A. Vidovič Muha loči dva tipa, modifikacijsko izpeljavo in sestavo (Vidovič Muha 2011: 28, 30–31). V četrti tip pa se uvrščajo zgoraj omenjene priredne zloženske (Vidovič Muha 2011: 28, 31).

4.4.1.2 Pretvorbno-tvorbno (transformacijsko-generativno) besedotvorje je eden od dokazov, da je stalna besedna zveza leksem, tako kot tvorjenka ali netvorjenka, saj je besedna zveza v

¹⁰¹ »Tvorjenka se torej prek zgradbe skladenjske podstave in prek različnih pomenskih vlog njenih sestavin pretvorbno povezuje tako s strukturno (funkcijsko) kot s povedno skladnjo (skladnjo povedi)« (Vidovič Muha 1988: 176).

¹⁰² »Pomenska abstraktnost obrazil omogoča njihovo pretvorbno predvidljivost: če so nemodifikacijska, so vedno pretvorba določenih zaimenskih besed ali glagolskih primitivov in njihovega skladenjskega razmerja v pretvorbenem opisu, t. i. skladenjski podstavi (prisojanje, vezava, primik, ujemanje), lahko pa so pretvorba sploh samo slovničnega razmerja v skladenjski podstavi« (Vidovič Muha 1988: 9).

¹⁰³ Tipologijo A. Vidovič Muha, ki je bila uporabljena za analizo novejšega besedja, v glavnih značilnostih povzeman v celoti; pri tem so obsežneje predstavljene medponskoobrazilne zloženske, ki imajo za skladenjsko podstavo zveze z desnim prilastkom, posebej pa so izpostavljene tudi medponskoobrazilne zloženske novejšega tipa, ki jih je v jeziku zaradi prevzemanja vedno več.

¹⁰⁴ Samo tvorjenke tega tipa lahko ločijo besedotvorni pomen (ki je pretvorba pomenske podstave (propozicije) povedi) (Vidovič Muha 1988: 178).

skladenjski podstavi globinsko (tj. na pomenski ravnini) beseda, ki jo je mogoče pretvoriti v enobesedni tvorjeni leksem.¹⁰⁵ Ker nas zanima (samostalniška) besedna zveza kot potencialna skladenjska podstava že obstoječim ali potencialnim zloženkam, je za nas relevanten tip tvorjenke, ki je vezan na samostalniške **medponskoobrazilne zloženke**, tvorjene iz podredne samostalniške zveze. Nastale so po prevzetem besedotvornem vzorcu (Vidovič Muha 2011: 99) in so v jeziku vedno pogostejše.¹⁰⁶

V medponsko obrazilo se pretvarja slovnični pomen SPo (neimenovalniški sklon samostalniškega prilastka), ki vedno izraža podredno razmerje med dvema samostalnikoma: $x_1\{/ \}x_2$, pri čemer $x_1 \rightarrow$ ni zaimek//ni glagolski primitiv (navadno samostalnik₁), $x_2 \rightarrow$ ni prilastkov odvisnik//ni stavčni člen (navadno samostalnik₁), $\{ \} \rightarrow$ medponsko obrazilo.

Medponsko obrazilo je lahko (1) izrazno samostojno, -o/-e-jevsko, skupina sodi načeloma med starejše (nekako konec 19. stoletja), npr. *zob-o-zdravnik* \leftarrow zdravnik {za} zob{-e}, $\{ \} \rightarrow$ -o-, zob-, -zdravnik, kar se zopet načeloma potrjuje z enonaglasnostjo, (2) izrazno mlajše, homonimne s končnico, kar se potrjuje načeloma z dvonaglasnostjo npr. *golf-0-igrišče* \leftarrow igrišče {za} golf{-0}, $\{ \} \rightarrow$ -0-, golf-, -igrišče (Vidovič Muha 2011: 28, 34). Izrazna podoba medponskega obrazila je odvisna od oblike oziroma stopnje prevzetosti. Izrazno samostojno medponsko obrazilo -o- izraža nižjo stopnjo prevzetosti, lahko le prevzet besedotvorni postopek: *zob-o-zdravnik*, *siv-o-zelen* (Vidovič Muha 2011: 295).

4.4.1.2.1 Medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa

Med gradivom novejših večbesednih leksemov se kot produktivni tip pojavljajo **medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa**. A. Vidovič Muha meni, da lahko »/d/anes /.../ govorimo ne samo o strokovni ampak tudi publicistični in sploh siceršnji razširjenosti teh zloženek. Močno so se okrepile, tudi na novo nastale, zloženke z določujočimi sestavinami npr.

¹⁰⁵ Povzeto po konzultacijah z red. prof. dr. A. Žele (21. 3. 2013). Gl. A. Vidovič Muha: »/.../ /K/akor je lahko (skladenjsko) medbesedno razmerje izraženo še z besednim redom, levi, desni prilastek, oziroma besednovrstno (npr. definicijska lastnost pridevniške besede – levi prilastek), tako je odločevalno tudi zaporedje morfemov, ki so v hierarhičnem razmerju, npr. zaporedje korenskih morfemov besedotvorne podstave podrednih zloženek ustreza skladenjskemu – levo prilastkovni in desno jedrni člen, torej *avt-o-garaža* \leftarrow garaža za avto \rightarrow **avtna garaža* oz. *avtogaraža*« (Vidovič Muha 2011: 108).

¹⁰⁶ »S slovenskega normativnega stališča je pravzaprav najzanimivejši tvorbeni tip, ki zajema podredne zloženke s samo medponskim obrazilom (tip b); vse zloženke tega tipa imajo vsaj hipotetično sopomenko v besedni zvezi« (Vidovič Muha 2011: 400). »Tudi pod vplivom angleščine se zloženke iz podredne zveze dveh samostalnikov v slovenščini vedno bolj kopičijo; medponsko obrazilo novejših kalkiranih prevodov pa tudi že doma nastalih tvorjenk po prevzetem vzorcu je homonimno s sklonsko imenovalniško končnico, npr. *angor-a-volna*, *bek-0-projekcija*, *bantam-0-kategorija*, *mont-a-strop* pa tudi *Slovenij-a-vino*, *Slovenij-a-les* ipd. Za vse primere tako tvorjenih zloženek lahko rečemo, da imajo v slovenščini sistemske ustreznike v samostalniški besedni zvezi s prvim vrstnim pridevnikom, npr. *avtomobilska cesta*, *zobni zdravnik*, *angorska volna*, *montažni strop*, *bantamska kategorija*, *ananasov liker*« (Vidovič Muha 2011: 401).

agro-, bio-, e-, eko-, etno-, evro-, homo-, kiber-, mega-, tele-, turbo-, video-« (Vidovič Muha 2011: 296).¹⁰⁷

S problemom tovrstnih zloženek se je ukvarjal že J. Toporišič (gl. zlasti Toporišič 1971, 1972, 1974), obdelane so tudi v *Slovenskem skladijskem besedotvorju* A. Vidovič Muha (2011). Problematični besednovrstno hibridni prvi, določujoči del se za zdaj v teoriji opredeljuje zlasti kot prvi del zloženke, v novejših jezikovnih priročnikih¹⁰⁸ pa so (podobno kot že v SSKJ) tovrstne sestavine, ki se glede na kategorialne lastnosti bližajo pridevniku, obravnavane (tudi) kot prilastki, s čimer so celotne leksikalne enote opredeljene kot samostalniške besedne zveze in ne kot zloženke.

A. Žele ugotavlja, da lahko pri zloženkah s prevzetimi sestavinami govorimo o sistemsko nepredvidljivih načinih tvorjenja in »da z intenzivnim prevzemanjem tujega izrazja postaja oz. ostaja drugotna in ne več tako pomembna več- ali enobesednost istega leksema, zato pri vseh zloženkah načelno zelo niha pisava narazen-skupaj ali z vezajem« (Žele 2007: 16).

Zaradi velike produktivnosti medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa, njihove skladijskopomenske hibridnosti in (posledične) nedoslednosti v zapisu so bile v teoretičnih razpravah in v jezikovnih priročnikih različno obravnavane, zato bi bila na mestu ponovna skladijskopodstavna analiza na osnovi obstoječe skladijskobesedotvorne tipologije.

4.4.1.2.1.1 Slovarska obravnava medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa

4.4.1.2.1.1.1 SSKJ določujoče sestavine medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa navaja zlasti v okviru samostalniških iztočnic, označene so glede na skladijsko vlogo, z oznako nesklonljivi prilastek¹⁰⁹ (tam, kjer raba izkazuje zapis narazen).¹¹⁰ Če v rabi prevladuje zapis

¹⁰⁷ A. Vidovič Muha navaja ugotovitve A. Jedličke (1974: 173–176) o “internacionalizacij/i” prek obravnavanih zloženek zlasti strokovne zvrsti. Avtor navaja določujoče sestavine kot *avto-, elektro-, energo-, foto-, gramo-, hidro-, kino-, mikro-, makro-, stereo-, mini-* (Vidovič Muha 2011: 296). N. Logar (2005) ugotavlja, da med novjšimi medponskoobrazilnimi zloženkami iz obširnega vzorca, izpisanega iz Dela, Mladine, Mobineta in Jokerja, prevladujejo »zloženke z nadomestno prvo sestavino«, sledijo zloženke »z nadomestnim desnim delom«, najmanj pa je novih zloženek »z nadomestnima obema deloma« (Logar 2005: 233).

¹⁰⁸ Tu sta mišljena predvsem *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* in *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom* (2011).

¹⁰⁹ Skupina zloženek, ki je v celoti prevzeta oziroma kalkirana ali deloma kalkirana, je ohranila večnaglasnost, npr. *ávtocésta*, kar v rabi vpliva na pisanje narazen. SSKJ zato dovoljuje pri zloženkah kot *ávtocésta* pisavo tudi narazen, torej *ávto césta* (SSKJ 1, 80), čeprav je (samostojno) besednost strukturno nemogoče utemeljiti (Vidovič Muha 2011: 296). A. Vidovič Muha opozarja, da se »s slovarskim določilom nesklonljivi prilastek samo pri nekaterih določujočih sestavinah zloženek /.../ vnaša ne samo besednovrstna ampak tudi delitvena zmeda znotraj teh zloženek samih: zakaj ima oznako nesklonljivi prilastek npr. beseda *cocktail* v zvezi *cocktail obleka* (SSKJ 1, 263) ← obleka za koktail, ne pa npr. *avto* v zvezi *avto garaža* (SSKJ 1, 81) → garaža za avto« (Vidovič Muha 2011: 296).

skupaj, pa jih slovar navaja v okviru podrednih zloženek (pri čemer je pri nekaterih zgledih zabeležena tudi pisava narazen (označeno s kvalifikatorjem in). J. Rigler je to odločitev v odgovoru na kritiko prvega zvezka SSKJ J. Toporišiča utemeljeval zlasti z argumenti:

- (1) pisava skupaj je v nasprotju z dejansko jezikovno rabo;
- (2) pri pisavi skupaj pride do težav pri zlogovni meji;
- (3) ni ostre meje med zloženkami, sestavljenkami, sklopi in izpeljankami iz večbesedne podstave;
- (4) ni posebne razlike med *ananasov liker* in *ananas liker* ter med *otroški čevlji* in *baby čevlji* – *ananas* in *baby* imata vlogo pridevnika in bi bila v slovarju označena z neskl. pril. (kot npr. *fejst*), toda ker takih pridevnikov ne rabimo v povedni rabi, ampak le kot prilastke – torej nimajo kompletne pridevniške funkcije – je v slovarju to označeno z neskl. pril.;
- (5) zelo pogosto lahko te neskl. pril. podaljšamo s pridevniško končnico (*akvarelne barvice*), kar nam še bolj vzbuja predstavo dvočlenskega poimenovanja tudi pri zvezi s prvotnim samostalnikom;
- (6) v primerih, kot je npr. *najlon spalna srajca*, ne gre za zloženke, ampak za zvezo nesklonljivega pridevnika s samostalnikom, torej ne za eno besedo – zahteva po pisavi skupaj se bije s Toporišičevo definicijo besede;
- (7) v prilastkovi rabi lahko uporabljamo tudi prislove (npr. *napak pot*) in tudi to pišemo narazen (Rigler 1971: 457–459).

4.4.1.2.1.1.2 V slovarju *Slovenskega pravopisa*, upoštevajoč teoretična dognanja J. Toporišiča in A. Vidovič Muha, so vsi tovrstni primeri obravnavani kot zloženke. Pri vseh morebitnih primerih narazen pisanih zloženek uporabnika usmerja k normativno ustrežnejšemu zapisu skupaj tako, da je zapis narazen označen kot manj ustrezna dvojnica, npr. **kámp**.. tudi kámp prvi del podr. zlož. (â) kámprikólica tudi kámp prikólica.

4.4.1.2.1.1.3 V *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* najdemo veliko primerov medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa, zapisanih (tudi) narazen, kot okrnjeni pridevnik ali konverzni izsamostalniški pridevnik ob samostalniškem jedru.¹¹⁰ Novost glede na slovar *Slovenskega pravopisa* 2001 je torej hkratno upoštevanje jezikovne sistemskosti in jezikovne

¹¹⁰ *Slovenska slovnica* J. Toporišiča, ki je prvič izšla leta 1976, je »z opredelitvijo konverzije kot prevedbe določene besedne vrste v drugo zaradi slovničnih, npr. skladenjskih sprememb na nek način odprla vrata levemu mestu samostalnika kot določujoče sestavine jedra samostalniške besedne zveze, npr. *bomba film /.../*, in tako implicitno podrla konverzno pridevniško (levoprilastkovno) usmeritev samostalnikov« (Gložančev 2012: 127).

¹¹¹ Slovar v več kot dveh tretjinah primerov navaja le pisavo narazen (Kern 2012: 147).

rabe – dejanskega zapisovanja skupaj oziroma narazen.¹¹² SNB »uporabnika eksplicitno ne usmerja na pisavo skupaj/narazen (kjer sta predvideni obe možnosti). Nenormativnost se med drugim kaže tudi v dejstvu, da se v slovarju med dvojnicami – tako pisnimi, oblikoslovnimi kot izgovornimi – rabi le dvojnični kvalifikator “in”« (Kern 2012: 148).

Določujoče sestavine tovrstnih zvez so navajane kot iztočnice ali kot podiztočnice pri samostalniški iztočnici (če obstaja vzporedna samostalniška iztočnica).

Taki primeri so v slovarju označeni s pojasnilom v pridevniški rabi,¹¹³ pri čemer k morebitni zloženki (pisavi skupaj, če je le-ta živa v rabi) usmerja dvojnična oznaka in (npr. k iztočnici **fáks** v prid. rabi podiztočnica **fáks módem** in **fáksmódem**) oziroma glej tudi, npr. pri **béta**, **démo**, **súmo** v prid. rabi /.../ gl. tudi **beta...**, **demo...**, **sumo...** (oznaka gl. tudi je navedena tudi pri t. i. zbirnem mestu, npr. **pòp...** gl. tudi **pòp**). Če se kot ustreznik v gradivu pojavlja zveza s samostalniškim desnim prilastkom, slovar na to opozarja s kvalifikatorjem in v ponazarjalnem gradivu, npr. **trap** v prid. rabi *trap disciplina* in *disciplina trap*.

Primeri, pri katerih ni izpričane pisave skupaj, so zlasti prevzete dvobesedne zveze (npr. *all inclusive paket*), prevzete besede, ki se rabijo kot prilastki in se nanašajo predvsem na glasbene zvrsti (*metal koncert*), kratice, ki so prešle v zapis z malimi črkami (*dvd*), t. i. črkovalne kratice (*esemes*), in nekateri drugi primeri (*montessori pedagogika*); v drugo skupino sodijo primeri, pri katerih glede na rabo prevladuje zapis narazen – ta skupina je najmanj obsežna; pri leksemih iz zadnje skupine pa prevladuje zapis skupaj: pri teh je prva sestavina nastala s krnitvijo pridevnikov – ti primeri imajo poleg zbirnega mesta s prvim delom zloženek navedeno še iztočnico, ki je besednovrstno označena kot pridevnik (npr. *éko*) (Kern 2012: 145–147).

Več primerov: zapis narazen prevladuje pri *alter scena* (v SNB je dvojnica **in** *alterscena*), *avdioknjiga* (nima dvojnice), *avtobomba* (nima dvojnice), *banana republika* (dvojnica **in** *bananarepublika*), *bar koda* (nima dvojnice), *biopridelava* (dvojnica **in** *bio pridelava*), *doktor roman* (dvojnica **in** *dr-roman*), *etnoglasba* (dvojnica **in** *etno glasba*), *fitnes klub* (v SNB kot zgled samo zapis narazen), *folk glasba* (nima dvojnice), *info center* (v SNB kot zgled samo

¹¹² »Ta odstop je bil potreben, ker v veliki večini obravnavanih primerov v jezikovni rabi najdemo le zapis narazen« (Kern 2012: 143).

¹¹³ Ta odločitev temelji na dejstvu, da z oznako neskl. pril. »ne bi popolnoma upravičevali navajanja sinonimov ob tovrstnih iztočnicah, ki je sicer v SNB izredno pogosto /.../. Poleg tega pa smo v poimenovanju oznake hoteli obdržati besednovrstno kategorijo (prid.) in se s tem izogniti rabi nebesednovrstne oznake (neskl. pril.)« (Kern 2012: 144).

Slovnični oznaki neskl. pril. in v prid. rabi terminološko nista povsem ustrezni, saj gre zaradi konverznosti (spremembe kategorialnosti hkrati s pomenskim prenosom) za leksem z nedoločljivo besednovrstno pripadnostjo (zaradi levoprilastkovne pozicije se bliža pridevniku, ki se sklanja z ničtimi končnicami), ki ima ustreznik v zloženem določilnem členu (gl. Vidovič Muha 2011: 291).

zapis narazen), *plonk listek* (nima dvojnice), *pop pevec* (v SNB kot zgled samo zapis narazen), *peščona* (dvojnica *in* *peš cona*), *vikend paket* (v SNB kot zgled zapis narazen in skupaj).

Zapis skupaj prevladuje pri *afropop* (nima dvojnice), *avdiokaseta* (nima dvojnice), *avdiotehnika* (nima dvojnice), *avtoalarm* (nima dvojnice), *avtodvigalo* (nima dvojnice), *avtohiša* (nima dvojnice), *avtokozmetika* (nima dvojnice), *avtoodpad* (nima dvojnice), *avtoplin* (nima dvojnice), *avtosalon* (nima dvojnice), *avtosedež* (nima dvojnice), *avtošport* (nima dvojnice), *azbestcement* (nima dvojnice), *biokmetija* (dvojnica *in* *bio kmetija*), *biovrt* (dvojnica *in* *bio vrt*), *čip kartica* (dvojnica *in* *čipkartica*), *ekošola* (dvojnica *in* *eko šola*), *ekokmetija* (dvojnica *in* *eko kmetija*).

Za nadaljnje analize tovrstnih primerov so pomembne tudi spodaj na kratko povzete ugotovitve A. Gložančev, ki so rezultat analize in slovarske obdelave (v okviru izdelave SNB) večjega korpusa medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa:

(1) problem opredelitve leksemske enote z zapisom narazen kot zloženke (to je samemu pojmu kontradiktorno in s terminološkega vidika sporno; obenem se na ta način, gledano obratno, z zapisom zloženke narazen relativizira smiselnost terminološke besedotvorne opredelitve);

(2) dejstvo, da so v slovarju SP 2001 narazen pisane zloženke označene kot manj ustrezne, je odtujeno od živega jezika;

(3) problematičnost se odraža tudi na drugih jezikovnosistemskih ravninah (soglasniško dvočrkje (*tarokkarte*), za slovenščino nemogoči soglasniški sklopi (npr. *mečžogica*), prva citatno pisana sestavina z nečrkovno (vezajno) sestavino (npr. *rent-a-car*služba); dolžina, izjemna večzložnost, celo tronaglasnost;

(4) odprtost za desna jedrna določila (*vudu lutka*, *vudu magija*, *vudu rituali*, *vudu ideologija*) in s tem povezana tudi različna stopnja kolokacijske trdnosti med sestavinami leksemskih enot: zloženka (ki po stopnji kolokacijske trdnosti ustreza stalni besedni zvezi) implicira seveda visoko stopnjo kolokacijske trdnosti in je zato primerna le za nekatere od zvez; tiste z nizko stopnjo kolokacijske trdnosti ostajajo na ravni prostih zvez; s tem je povezana tvorba priponskoobrazilnih pridevnikov kot sopomensko nadomestnih za prvo sestavino oz. izbira priponskega obrazila;

(5) prve sestavine leksemskih enot omogočajo skladijsko odprtost za realizacijo v vlogi levega ali tudi desnega prilastka (*all inclusive ponudba* ali *ponudba all inclusive*) in tudi v vlogi povedkovega določila ter razdružljivost, npr. *bonsai dekorativne rastline*, *all inclusive počitniški paket*; takšno razdružljivostno možnost zloženka zapira;

(6) elipsa z metonimijo in prenesena raba prve, prilastkovne sestavine leksemskih zvez tipa *alfa samec*, *bonsai izvedba*, *fast food restavracija*, *instant kava* – pomenotvornih procesov ne razvije prvotni samostalnik (*fast food*, *instant*), sproži/odpre jih šele njegova pridevniška raba, npr. *fast food prehrana* → *fast food ideologija*; v preneseni rabi je izpostavljena lastnostnost pridevniško rabljenega samostalnika, kar potrjuje morebitna sopomenska pridevniška zamenjava, npr. z *vodilen/samozavesten* (*alfa samec*);

(7) kategorija leksemskih enot, katerih prva sestavina je lastnoimenska (če bi bile zloženke, bi bil zapis *Termopansteklo, kar bi pomenilo, da je občnoimenska zveza v zloženki postala lastno ime – take spremembe bi temeljno posegla v jezikovne entitete in jih le z zamenjanim besednim redom ne moremo upravičiti) (Gložančev 2012: 134 –137).

Za razumevanje tovrstnih leksikalnih enot so pomembne tudi ugotovitve P. Weissa, ki navaja primere tovrstnih zložen, pri katerih se prvi del konča na *d*, *g*, *z*, drugi del pa začne na samoglasnik ali zvočnik – izgovor soglasnika se pred samoglasnikom ali zvočnikom razlikuje od končnega soglasnika pred premorom in »primeri *bekhendudarec*, *blumingvaljarna*, *hammondorgle*, *kampingoprema*, *kvizoddaja*, *ranglista* in *šundliteratura* se večinsko izgovarjajo tako, kot da bi bili zapisani dvobesedno, torej z nezvenečimi nezvočniki pred pavzo: *bekhend udarec*, *bluming valjarna*, *hammond orgle*, *kamping oprema*, *kviz oddaja*, *rang lista* in *šund literatura*« (Weiss 2009: 146).

4.4.1.2.1.2 Pomen medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa

4.4.1.2.1.2.1 Če bi medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa obravnavali s stališča stopnje pomenske zlitosti sestavin, bi ugotovili, da gre (tako kot pri samostalniških besednih zvezah) pretežno za skupe, npr.:¹¹⁴ *bar koda*, *biokmetija*, *biopridelava*, *country glasba/kantri glasba*, *doktor roman*, *etnoglasba*, *fitness center*, *folk glasba*, *jumbo plakat*, *mailing akcija*, *mailing lista*, *peki papir*, *skejt park/rolkarski park*.

Po pogostnosti skupom sledijo sestave, npr.: *bandži skok*, *čip kartica* [sinonim *čipna kartica*], *fitness oprema*, *fitness program*, *noni sok*, *plonk listek*, *rave zabava*.

Nekaj primerov izkazuje tudi lastnosti sklopa z metaforičnim pomenskim prenosom, npr. *alter scena*, *banana republika*, *top lista*, *top model*, *vila blok* in *vilablok*.

4.4.1.2.1.2.2 A. Vidovič Muha ugotavlja, da »/i/z enakega podstavnega sklonskega pomena [kot pri medponskoobrazilnih zloženkah] lahko nastajajo tudi (priponska) obrazila (izsamostalniških) vrstnih pridevnikov, tip *ananas-0-liker* ← *liker* {iz} *ananas*{-a}, {} → -0-

¹¹⁴ Analizirani primeri so iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika*.

ananas-, -liker : {} → -ov, ananas-. Gre torej za (jezikovnosistemsko) sinonimni besedotvorni postopek« (Vidovič Muha 2011: 99). Po tipologiji A. Vidovič Muha povzemam **sklonskopomenska razmerja** med jedrnim samostalnikom in samostalniškim prilastkom, ki so podstava medponskega obrazila, določljiva zlasti pri pomensko prozornih zloženkah.

(1) **Tožilnik** s predlogom *za*; skladijska vloga predložnega tožilnika je predmetni prilastek, ki posredno, s pomočjo (implicitnega) glagolnika, izraža **namembnost**, npr. *avtocesta* ← cesta za avto ← cesta za vožnjo avta; tovrstne zloženske imajo sinonimno zvezo z levim pridevniškim prilastkom, npr. *baletmojster* ← mojster za balet → *baletni mojster* (Vidovič Muha 2011: 291).

Iz gradiva novjših večbesednih leksemov bi lahko izpostavili npr. *fitness center* 'center za fitnes', tako še: *folk glasba*, *mailing akcija*, *mailing lista*, *peki papir*, *skejt park* [sinonim *rolkarski park*], *plonk listek*, *alter scena*, *fitness oprema*.

(2) **Orodnik**; pomenska podstava kaže, da gre za prislovnodoločilni prilastek, ki izraža (a) **spremnstveno** pomensko razmerje, značilno za vrstne spremlstvene pridevnike, npr. *basbariton* ← bariton z basom ← bariton, na katerem je bas, in (b) **sredstvo**, npr. *motodirka* ← dirka z motorjem ← motorna dirka. Zloženske z orodniškim spremlstvenim pomenskim razmerjem v podstavi so le teoretično nadomestljive s samostalniško besedno zvezo, npr. *ogljikovodik* ← ogljik z vodikom → **ogljikov vodik*; pri tistih z orodniškim pomenom sredstva pa je tovrstna sinonimija običajnejša, npr. *motodirka* ← dirka z motorjem → *motorna dirka* (Vidovič Muha 2011: 291).

Iz gradiva novjših večbesednih leksemov so tega tipa npr. *bio kmetija* 'kmetija z biopridelki', *čip kartica* 'kartica s čipom', *rave zabava* 'zabava z ravom', in npr. *bandži skok* 'skok z bandžijem', *bio pridelava* 'pridelava z biološkimi sredstvi'.

(3) **Rodilnik** s predlogom *iz*; skladijska vloga prilastka je predmetna; če je samostalniško jedro pojmovno, je pomensko razmerje **sestavno** (pomen medponskega obrazila, nastal iz predloga in ustrezne končnice, je sestavni, sicer pa snovni); zloženske izražajo (a) **snovnost**, npr. *ananasliker* ← liker (narejen) iz ananasa, ali (b) **sestavinskost**, npr. *avtokolona* ← kolona (sestavljena) iz avtov; vse zloženske z rodilniškim pomenskim razmerjem v skladijski podstavi imajo sinonimno možnost v zvezi z levim prilastkom,¹¹⁵ npr. *anasov liker*, **avtna/avtomobilska kolona* (Vidovič Muha 2011: 292).

Iz gradiva novjših večbesednih leksemov je npr. *noni sok* 'sok iz nonija'.

(4) (Predložni) **mestnik**; skladijska vloga tega sklona je dvojna: (a) prislovnodoločilna; pomensko razmerje med podstavnima samostalnikoma izraža **obstajanje v kraju** (morda tudi

¹¹⁵ »Tudi večina primerov, zaznamovanih v SSKJ z "neskl. pril.", ima takšne sinonime: *akvarelbarvica* – *akvarelna barvica*, *anasliker* – *anasov liker*, *dralonperilo* – *dralonsko perilo*, *makotkanina* – verjetno *makovna tkanina* (ali kar z desnim prilastkom *tkanina iz maka*)« (Vidovič Muha 2011: 292).

izvornost), npr. *Jugoslovan* ← Slovan {na} jug{-u} – takšno SPo imajo tudi samostalniške zloženke v SSKJ z določitvijo *neskl. pril.*, npr. *matpozicija* ← pozicija v matu, *bitglasba* ← glasba v bitu (beatu) – ali **(b) predmetna** – gre za primere z določenim korenskim morfemom -*slov-* in s pripono *-je; -slov-je*; tudi mestniško razmerje (v vlogi prislovnega določila) je pridevniškopodstavno za t. i. vrstne obstojne ter vrstne izvorne pridevnike; zloženke imajo sinonim v besedni zvezi s pridevnikom, tvorjenim iz takega prilastka (vrstnih krajevno ali časovno obstojnih pridevnikov), npr. *avtocisterna* ← *cisterna na avtu/avtomobilu* → **avtna/avtomobilska cisterna*; *Jugoslovan* ← *Slovan na jugu* → *južni Slovan* (Vidovič Muha 2011: 293).

(5) Rodilnik (brezpredložni); skladijska vloga je **predmetna**; pri samostalnikih gre v bistvu za pretvorjeno glagolsko zvezo s tožilniškim predmetom, ki je SPo tudi vrstnih predmetnih pridevnikov, npr. *najemodajalec* ← *dajalec najem{-a}, { }* → *-o-, najem-, -dajalec* – *dajati v najem*, tako še *posojiljemalec*, *bogoiskatelj*, *pravobranilec*, *elektromontaža*, *elektroinstalacija*; zloženke z brezpredložnorodilniškim razmerjem v skladijski podstavi imajo sopomenke v desnoprilastkovnih zvezah (*dajalec posojila*, *najema*); izglagolski samostalniki (*dajalec*, *jemalec*) ne morejo biti podstava vrstnim predmetnim pridevnikom, zato nimamo sopomenk kot **posojilni*, **najemni dajalec*, *jemalec* (Vidovič Muha 2011: 293).

(6) Svojilni rodilnik; skladijskopodstavni je samo v primerih, ko ne gre za t. i. pravo svojilnost; nobeden od samostalnikov ne razločuje človeškosti ne živosti: *arterioskleroza* ← *skleroza (od) arterij* (← *skleroza*, ki jo ima arterija) → *arterijska skleroza*; zloženke v SPo nimajo **(a)** glagolniškega jedra z rodilniškim prilastkom (pretvorbo tožilniške vezave); iz takšne zveze nastaja lahko le t. i. predmetni (vrstni) pridevnik, npr. *gozdni nadzor* ← *nadzor gozda* → **gozdonadzor*; **(b)** svojilnega pomenskega razmerja s pretvorbo v edninski svojilni rodilnik in s pomenom t. i. prave svojilnosti, nimamo torej zloženek tipa **očetoklobuk* (← *klobuk očeta* → *očetov klobuk*) ali **očetodelo* (← *delo očeta* → *očetovo delo*) (Vidovič Muha 2011: 290–295); zloženke s skladijskopodstavnim svojilnim rodilnikom imajo sinonimne levoprilastkovne zveze s svojilnim pridevnikom, npr. *arterioskleroza* ← *skleroza (od) arterij* → *arterijska skleroza* (Vidovič Muha 2011: 294–295).

Pri analiziranih primerih novejših medponskoobrazilnih zloženek gre torej najpogosteje za odnos **namembnosti**, sledi **spremembenost**, **sredstvo**, **sestavnost**, **snovnost** in obstojanje v **kraju**. Razmerje je po pričakovanju podobno kot pri novejših stalnih besednih zvezah.

4.4.1.2.1.3 Kategorialne lastnosti določujoče sestavine (narazen pisane) zloženke

Skladenjsko-pomenska analiza najnovejšega gradiva medponskoobrazilnih zloženek, ki so v jeziku vedno pogostejše, je pokazala, da določujoči del lahko izkazuje različne skladenjsko-pomenske tipe. Ker vsi tipi ne ustrezajo povsem definiciji zloženke, lahko nekatere primere uvrstimo med zloženke, druge pa med samostalniške stalne besedne zveze s konverzno določujočo sestavino, ki se glede na kategorialne lastnosti bliža pridevniku. Na dejstvo, da je potrebno pri nekaterih primerih uvrstitev med zloženke sprejeti s pridržkom, morda kaže tudi zapis narazen.

4.4.1.2.1.3.1 Z vidika globinske (pomenske) strukture z upoštevanjem pretvorbno-tvorbne načela gre v teh primerih lahko samo za zloženke, saj se določeno pomensko razmerje (med samostalnikoma v skladenjskopodstavni besedni zvezi) lahko pretvori samo v medponsko obrazilo zloženke ali v obrazilo vrstnega pridevnika (izpeljanega iz samostalnika kot desnega prilastka skladenjskopodstavne zveze) – s tega vidika zato prva sestavina zloženke (ki je morfem) in vrstni pridevnik kot sistemski ustreznik strukturno nista enaka (gl. Vidovič Muha 2011: 289–309).

4.4.1.2.1.3.2 J. Toporišič kot dokaz, da gre bodisi za pridevnike bodisi za prvi morfem zloženke navaja zlasti preizkus možnosti pojavljanja v povedkovem določilu (Toporišič 1971: 69–70; Toporišič 1972: 298–299, 310–311; Toporišič 1974: 34–35). Z vidika površinske strukture (glede na besedno vrsto sestavin leksema) pa lahko tovrstne “narazen pisane zloženke” razumemo tudi kot besedne zveze z določujočo sestavino s hibridno besednovrstno pripadnostjo in samostalniškim jedrom (prim. Rigler 1971: 457–459, Gložančev 2012, Kern 2012). Določujoča sestavina se namreč s tega vidika glede na kategorialne lastnosti približuje pridevniku – take primere lahko pojasnimo s procesom konverzije (samostalnik hkrati s pomenskim prenosom izgubi svoje kategorialne lastnosti in pridobi pridevniške).

4.4.1.2.1.3.3 Pri novejših medponskoobrazilnih zloženkah »je težko govoriti, da je določujoči člen vedno pretvorba (neimenovalniškega) samostalnika« (Vidovič Muha 2011: 297).

4.4.1.2.1.3.3.1 Le-ta je lahko tudi iz **okrnjenega pridevnika**, in sicer kakovostnega ali vrstnega. Določujoča sestavina zloženek tipa *bio-*, *eko-*, *alter-* lahko prehaja med povedkovnike zaradi »določene oz. predvidljive razvrstitve omenjenih določujočih sestavin« (Vidovič Muha 2011: 297). A. Vidovič Muha ugotavlja, da je lahko *bio-* tudi povedkovnik, »če se razvršča na podstavo iz snovnih oz. s snovnostjo povezanih samostalnikov, npr. *bioetanol*, *-gnoj*, *-gorivo*, *-hrana*, *-izdelek*, *-kmetija*, *-kokoš*, *-kruh*, *-meso*, *-odpadek*, *-orožje*, *-plin*, *-prehrana*, torej lahko tudi *Hrana*, *kokoš*, *meso*, *plin* idr. je *bio*. Pomensko razmerje med (pravim) vrstnim pridevnikom *biološki* in zložensko sestavino *bio-*, če se ta razvršča na podstavo iz omenjenih

samostalnikov, ni sopomensko oz. drugače – *bio-* ‘biološki’ ima dodano kakovostno vrednost, se pravi, da *bio-* kot določujoča sestavina snovnega pomena izvornega samostalnika opravlja vlogo kakovostnega pridevnika, torej *biohrana* = biološka hrana« (Vidovič Muha 2011: 297). Avtorica navaja tudi zglede, kjer povedkovniška raba ni mogoča, npr. *bioinženiring* ali *biopolitika*, *biolaser* ipd.; »v teh primerih je *bio-* ‘biološki’ iz vrstnega pridevnika« (Vidovič Muha 2011: 297). Pri zloženki s sestavino *eko-* je glede na gradivo novejših večbesednih leksemov »zgledov s potencialno povedkovodoločilno rabo znatno manj. Mogoča je ob pomensko podobnih samostalnikih kot sestavina *bio-*, torej *ekoembalaža*, *-krma*, *-obleka*, *-proizvod* ipd. – *Krma*, *embalaža*, *obleka* je *eko*. Vzpostavljena je torej razlika med *eko-* ‘ekološki’, ko ta izraža vrednostno opredelitev sestavine zloženke iz določenega samostalnika, ko je skratka možna povedkovodoločilna raba glede na tip, ko ta ni mogoča, npr. *ekokatastrofa* ali *ekoterorizem*« (Vidovič Muha 2011: 297–298).

Primeri leksemov, ki so okrnjeni vrstni ali kakovostni pridevniki (npr. *afro*, *alter*, *bio*, *demo*, *eko*, *impro*, *info*, *narko*, *promo*), bi bili torej glede na svoje pomenske in funkcijske lastnosti lahko besednovrstno obravnavani kot (vrstni oziroma kakovostni) pridevniki – njihov pomen je samo pridevniški (edina možna raba je kot določujoča sestavina samostalniške zveze/zloženke). Zlasti pri kakovostnih je možno pojavljanje v povedkovem določilu, npr. [Te *glasbene skupine*] so nekoliko *alter* na sicer mainstream sceni (Gigafida, pregledano 25. 1. 2015); pri vrstnih si lahko tovrstne primere razlagamo tudi z izpustom (prim. tudi 4.4.1.2.1.3.4), npr. /.../ *posnetek* je bil pravzaprav *demo* [posnetek] (Gigafida, pregledano 25. 1. 2015).

4.4.1.2.1.3.3.2 Drugi tip določujočih sestavin novejših medponskoobrazilnih zloženek pa je **izsamostalniški konverzni** tip, npr. *banana (republika)*, *bar (koda)*, *fitnes (center)*, *pop (glasba)* ipd. Ti primeri so drugega tipa zato, ker se lahko načeloma rabijo tudi kot samostalniki (razen primeri z enopovezovalno sestavino, npr. *bar koda*). Navadno jih obravnavamo kot izsamostalniške prilastke z nejasno besednovrstno pripadnostjo. Pomenski prenos izhodiščnega samostalnika vpliva na spremembo skladijske vloge, zato gre za skladijskofunkcijsko hibridni tip, ki nastopa samo kot levi prilastek. Izjemoma prehaja med povedkovnike (npr. /.../ Zanimivo je to, da je Dylan na eni strani bral literarna imena, kot so Rimbaud, Apollinaire in Ginsberg, po drugi strani pa poslušal Little Richarda in *glasbo*, ki je bila pravzaprav *pop* /.../ (Gigafida, pregledano 25. 1. 2015), in sicer samo takrat, ko ima tovrstna zveza istopomenski enobesedni ustreznik, ki je izrazno prekriven z določujočo sestavino, npr. *vikend hiša* = *vikend*, *pop glasba* = *pop*; gl. razdelek 4.4.1.2.1.3.4. V teh

primerih se določujoča sestavina pomensko osamosvoji tako, da postane nosilka pomena celotne zveze.

4.4.1.2.1.3.4 Primere, kjer je možno pojavljanje določujoče sestavine, ki je lahko **a)** okrnjeni vrstni pridevnik ali ki je **b)** nastala s konverzijo iz samostalnika, v povedkovem določilu, lahko razlagamo tudi z osamosvajanjem le-te. V teh primerih se namreč v rabi dosledno vzporedno pojavljata tovrstna zveza in istopomenski enobesedni ustreznik, ki je izrazno prekriven z določujočo sestavino, npr. *demo posnetek* = *demo*; *vikend hiša* = *vikend*, *pop glasba* = *pop*. Iz tega lahko sklepamo, da v povedkovem določilu ni določujoča sestavina, ampak samostalnik, ki je rezultat pomenskega osamosvajanja določujoče sestavine (le-ta postane nosilka pomena celotne zveze).

Zveze z določujočo sestavino, ki je okrnjeni kakovostni pridevnik, nimajo samostalniških ustreznikov (ker ne gre za stalne zveze), določujoča sestavina pa se kot pravi pridevnik dosledno pojavlja tudi v povedkovem določilu, npr. *Glasba* je zelo *alter*.

4.4.1.2.1.3.5 Izsamostalniški konverzni tip določujočih sestavin novejših medponskoobrazilnih zloženek, ki kot sestavina samostalniške besedne zveze oz. zloženke nima prenesenega pomena, lahko načeloma nadomestijo istokorenski priponskoobrazilni vrstni pridevniki, čeprav so taki primeri v rabi redki,¹¹⁶ npr. *pop glasba* → *popovska glasba* (1704 : 6 pojavitev v korpusu; *popglasba* 125), *rock glasba* → *rockovska glasba* (1216 : 313 pojavitev v korpusu; *rockglasba* 40), *velnes center* → **velneški center* (12 pojavitev v korpusu; teoretično možni dvojnici **velneški center* in **velnescenter* se v besedilnem korpusu ne pojavljata).¹¹⁷

Primeri, pri katerih je v rabi mogoča zamenjava z istokorenskim ali s sinonimnim vrstnim pridevnikom, bi lahko spadali v podtip določujočih sestavin, ki so bližje pridevnikom (kar pomeni, da so v postopku izsamostalniške konverzije s spremembo kategorialnih in pomenskih lastnosti pridobili skladijsko-pomenske lastnosti pridevnika). Ti primeri so zato bližji besednim zvezam kot zloženkam – v nasprotju z drugim tipom določujočih sestavin, pri katerih postopek konverzije ni bil popolnoma izpeljan in so zato ohranile samostalniške

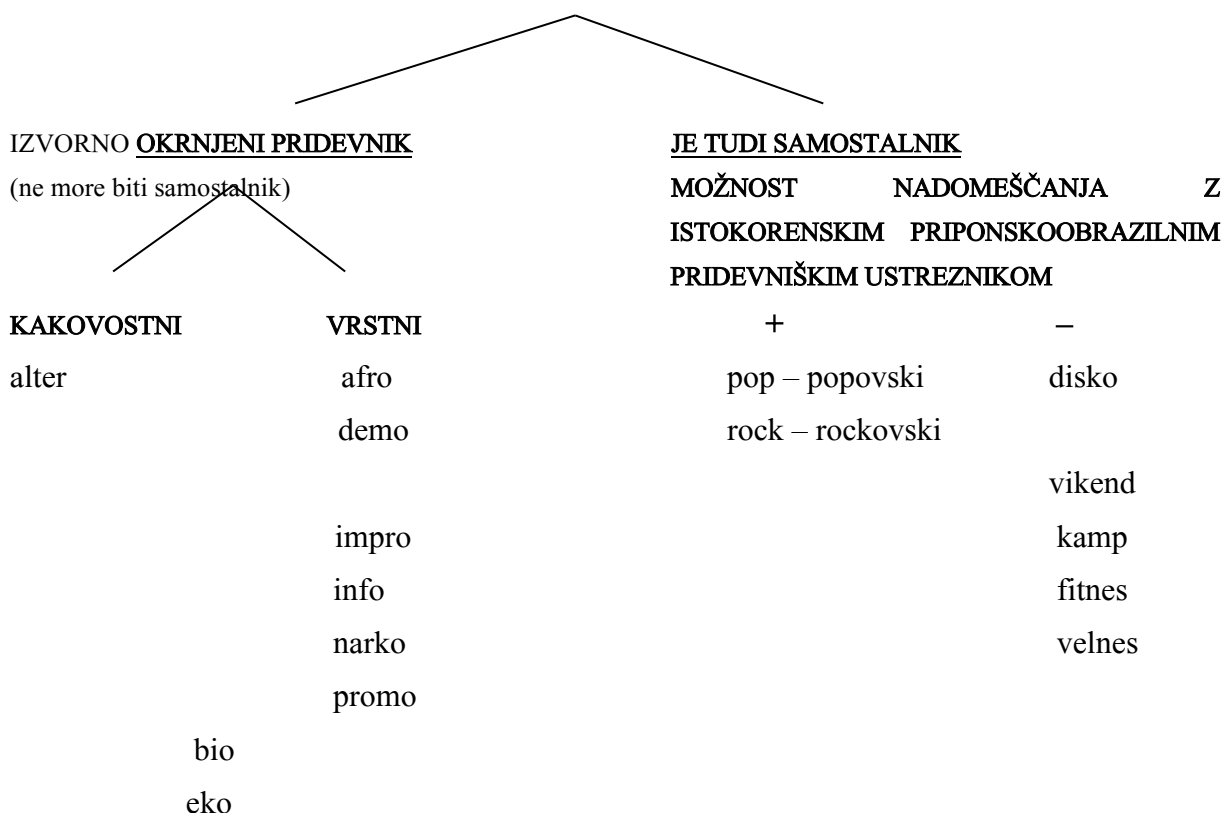
¹¹⁶ Slovar Slovenskega pravopisa 2001 je tovrstne različice, ki so »pogosto videti žal kot povsem umetne, novoknjižne, namensko tvorjene in pomensko le zasilno ustrezne pridevniške oblike (*alpakast jopič*, *kimonski rokav* /.../) /.../« (Gložančev 2012; 132) pripisal 69 prvim sestavinam zloženek (teh je sicer v slovarju 222) (Gložančev 2012: 132).

¹¹⁷ Besedilni korpus Gigafida, pregledano 14. 12. 2014. N. Logar s tem v zvezi ugotavlja, da je, če se zveza s takim pridevnikom pojavi hkrati z ustrezno zloženko, besedna zveza z njim vsaj v formalni rabi manj zaznamovana kot (narazen pisana) zloženka (npr. *internet stran* (št. pojavitev v Fidi: 23) : *internetna stran* (44)) (Logar 2005: 232).

kategorialne in pomenske lastnosti – le-te zato nimajo možnosti nadomeščanja s sinonimnim vrstnim pridevnikom.

Možnost zamenjave z vrstnim pridevnikom bi torej lahko kazala na to, da je določujoča sestavina pravzaprav sestavina besedne zveze – da torej v teh primerih ne gre za zloženko. Pri nekaterih se v rabi uresničuje tudi poenobesedenje, pri katerem se samostalniško jedro pretvori v obrazilo, npr. *vikend hiša* → *vikendica*, *disko klub* → *diskač*, kar je dodaten argument za besednozveznost tovrstnih primerov.¹¹⁸

DOLOČUJOČA SESTAVINA MEDPONSKOOBRAZILNE ZLOŽENKE NOVEJŠEGA TIPA

MOŽNOST NADOMEŠČANJA S SINONIMNIM PRIPONSKOOBRAZILNIM PRIDEVNIŠKIM USTREZNIKOM

+	–
vikend – počitniški	pop
kamp – počitniški	rock
	fitnes
	velnes
	disko

¹¹⁸ Povzeto po konzultacijah z red. prof. dr. Andrejo Žele.

OSAMOSVAJANJE DOLOČUJOČE SESTAVINE

(1) demo posnetek > demo

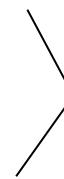
afro pričeska > afro

vikend hiša > vikend

pop (rock) glasba > pop (rock)

fitnes center > fitnes

disko klub > disko

bliža se
zloženki

POENOBESEDENJE:

(2)

disko klub > diskač

vikend hiša > vikendica

bliža se
besedni zvezi

4.4.2 Pomenotvorni vidik: opomenjanje večbesednih leksemov

Leksikalizirani ali neleksikalizirani metaforični in metonimični pomenski prenosi, ki so pogoj za leksikalizacijo stalne besedne zveze, prispevajo k novim pomensko-skladenjskim kombinacijam posameznih besed v besedni zvezi in k posledičnemu povezovanju njihovih pomenov v enotni pomen besedne zveze. V tem razdelku so s pomenotvornega vidika obravnavane stopnje pomenske zlitosti sestavin samostalniškega večbesednega leksema, definirane kot zraslek, sklop, skup in sestava, ki so hkrati tudi stopnje leksikaliziranosti in ustaljenosti večbesednega leksema, ter sinonimija in večpomenskost samostalniških večbesednih leksemov.

Teoretična izhodišča za proučevanje večbesednih leksemov s pomenotvornega vidika so povzeta po *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* A. Vidovič Muha, ki glede na do določene mere predvidljivo obnašanje pomenskih sestavin ločuje dva temeljna tipa drugotnih pomenov: pomensko vsebovanost in pomenski prenos (metonimija, sinekdoha in metafora)¹¹⁹ (Vidovič Muha 2000a: 192).

4.4.2.1 Pri obravnavi večbesednih leksemov je relevanten predvsem pomenski prenos, zlasti metonimični in metaforični, ki prispeva k povezovanju pomenov posameznih besed v besedni zvezi v enotni pomen celote in je zato pogoj za leksikalizacijo stalne besedne zveze, ki je kot leksikalna enota členjena samo navidezno, izrazno – globinsko, pomensko pa je celovita.

Pri metonimični izpeljavi pomena deluje sintagmatsko načelo (načelo bližine), pri metaforični pa paradigmatsko (načelo podobnosti) (Vidovič Muha 2000a: 132).

4.4.2.1.1 Pomenski prenos, vezan na eno sestavino besedne zveze, je lahko leksikaliziran (v tem primeru se ta sestavina pomensko osamosvoji, kar pomeni, da novi (pod)pomen v besedilu potrjuje več zvez) ali neleksikaliziran¹²⁰ (če beseda v novem pomenu tvori samo eno stalno besedno zvezo).

¹¹⁹ »O pomenskih prenosih lahko govorimo v primeru, ko med pomeni ni mogoče vzpostaviti razmerja vsebovanosti – nad-/podpomenskosti« (Vidovič Muha 2000b: 95).

¹²⁰ »Besedilne uresničitve metaforično motiviranega pomena so merilo stopnje leksikaliziranosti« (Snoj 2004: 166). Zveze, ki dokazujejo pomen, F. Novak imenuje *tipične zveze*, vse tipične zveze skupaj pa imenuje *mrežo tipičnih zvez* (Novak 1975: 38). Tudi S. Suhadolnik poudarja pomembnost sobesedila pri določanju pomena: »Iz spoznanja, da živita beseda in njen pomen le v sobesedilu, in sicer v tipičnem sobesedilu, bodo imele besede ob sebi tako navadne, proste zveze z ustreznimi vezavami kot posebne in stalne oz. terminološke ter frazeološke zveze. /.../ Vse to gradivo potrjuje pomene in kaže možne realizacije v sobesedilu, s tem pa tudi stalnost in sistemskost knjižnega jezika« (Suhadolnik 1968: 222). B. Vodušek s tem v zvezi ugotavlja, da mora biti »/a/naliza besednih pomenov /.../ predvsem analiza sintagem, v katerih določena beseda nastopa« (Vodušek 1961: 5–6), z upoštevanjem dejstva, da »se mora semantična /.../ analiza jezika opirati na njegovo celotno strukturo, in sicer ona sama še prav posebej na njegovo gramatično in sintaktično ureditev. Kakorkoli namreč že presojamo nastanek dejstva, da se na eno besedo navezuje ponavadi več pomenov, gotovo je, da se to dejstvo

A. Žele ugotavlja, da so v procesu leksikalizacije »ključne hierarhične vloge določenih vsebinskih lastnosti v predstavah o določeni predmetnosti/pojmovnosti – od prepoznavanja in /ne/upoštevanja vseh ali samo nekaterih (povezovalnih) vsebinskih lastnosti je odvisno nadaljnje opomenjanje in posledično širjenje poimenovanja« (Žele 2004: 137).

Rezultat pomenskega prenosa, vezanega na prosto zvezo, je stalna besedna zveza; pomenska ustaljenost, trdnost, je posledica pomenskega prenosa. Stalna besedna zveza z novim pomenskim prenosom pridobi nov pomen in tudi višjo stopnjo ustaljenosti, trdnosti. Primera večpomenskih večbesednih leksemov *slovenska pomlad* (1. UPS: čas, RPS: pred demokratizacijo in osamosvojitvijo Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji; 2. UPS: gibanje, RPS: za demokratizacijo in osamosvojitvev Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji; 3. UPS: stranke, RPS: ki so nastale iz gibanja za demokratizacijo in osamosvojitvev Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji) in *programska podpora* (1. UPS: omogočanje, RPS: delovanja določenih opravil z ustreznimi računalniškimi programi; 2. UPS: prodaja in vzdrževanje, RPS: programske opreme) kažeta, da drugotni pomeni lahko pripomorejo k višji stopnji pomenske zlitosti sestavin in posledične trdnosti ter ustaljenosti zvez. Zveza *programska podpora* je z drugotnim pomenom pridobila višjo stopnjo trdnosti, saj je v prvotnem pomenih skup, v drugotnem pa sklop, pri zvezi *slovenska pomlad* pa prilastkovna sestavina ostaja v izhodiščnem pomenu (pomenski prenos je vezan le na samostalniško jedro) in celotna zveza v vseh pomenih na ravni skupa.

4.4.2.1.2 K trdnosti in ustaljenosti besedne zveze lahko poleg pomenskih prenosov prispeva tudi terminologizacija.

Termini po definiciji zaradi svoje besedilne funkcije (zapolnitev poimenovalne praznine)¹²¹ nimajo možnosti pomenskega širjenja. Besedna zveza, ki ne razvija novih pomenov (je pomensko ustaljena), ima tako možnost terminologizacije;¹²² ko se besedna zveza

predstavlja opazovalcu vselej v različnih sintagmatičnih zaporednostih (kontekstih), ki so s svoje strani zmeraj pogojene od gramatičnih in sintaktičnih zakonitosti danega jezika« (Vodušek 1961: 5–6).

¹²¹ V znanstvenem besedilu večpomenskost in konotativnost nista zaželeni. A. Vidovič Muha ugotavlja, »da je [pri metaforičnih terminoloških poimenovanjih] pot od primere prek predikativne rabe do samostalniškega poimenovanja vzpostavljena samo v zavesti poimenovalca, do njene ubeseditve, vsaj načeloma, ne prihaja. Trditev izhaja iz logičnega spoznanja o različni funkciji metafore v znanstvenem besedilu glede na vse druge komunikacijskopoložajne ali -področne funkcije; v terminologiji gre pač za čisto zapolnitev poimenovalne praznine, konotacija in z njo povezana stilistika /.../ je samo moteča. /.../ Zato seveda tudi ne moremo govoriti o možnosti prehoda metaforičnega pomena na vse vrste, ki jih pokriva UPS, v našem primeru tip *pasji jezik*, npr. ekspr. *'rastlina sploh', kot se to lahko zgodi /.../ zunaj terminoloških metaforičnih pomenov« (Vidovič Muha 2000a: 154).

¹²² »/.../ /P/rocesi terminologizacije (poimenovanje posebnega malo-/ne-znanega s /splošno/znanim oz. navadnim izrazom) in determinologizacije (posplošeno/širše prepoznavanje denotata in poimenovalno širjenje pojmovnega oz. pomenskega polja) aktualnega besedja delujejo v smislu pomenske specializacije ali posploševanja dela besedja – v smer pomenskega oženja gredo zveze *razkisolovati tla* (agr.), *zmehčati vodo* (kem.), *preobremenjevati motor* (teh.), v smer pomenskega širjenja pa *stabilizirati napetost* (elektr.) / *snov* (kem.) / *politične razmere* (publ.) /.../« (Žele 2004: 137).

terminologizira, izgubi potencial za nadaljnje pomenske prenose in s tem pridobi stalnost. Zaradi natančne opredeljenosti in najvišje stopnje ustaljenosti terminološkega pomena tudi terminološki večbesedni leksemi z lastnostmi sestave (torej pomensko prozorni) potrebujejo slovarsko razlago.

Termini ponovno pridobijo možnost širitve pomenja, če se determinologizirajo (preidejo med splošno izrazje). »/.../ /H/iter razvoj strok, pojavljanje novih in intenzivna interdisciplinarnost strokovnih vsebin pospešujejo vzporedna procesa terminologizacije in determinologizacije« (Žele 2004: 147; gl. tudi Žele 2009a: 458–459). A. Vidovič Muha ugotavlja, da pri terminologizaciji in determinologizaciji ne gre samo za potek pridobivanja oz. izgubljanja določenih lastnosti, ki poteka v različni smeri, ampak gre pri terminologizaciji za poimenovanje posebnega, manj znanega z izrazom, ki je del splošne zavesti, pri determinologizaciji pa denotat izstopa iz pojmovnega sveta posamezne znanosti in postaja vsesplošen. V svet splošne (neterminološke) leksike prehaja tudi njegov izraz (Vidovič Muha 2000a: 16).

4.4.2.1.3 Prvi tip leksikaliziranega pomenskega prenosa, ki je značilen za stalne besedne zveze z lastnostmi skupa ali sklopa,¹²³ je *metonimija*. Je enostavnejši pomenski prenos, saj se zgodi v okviru iste pojavnosti, pri čemer je le izpostavljen drugi del ali drugi vidik te pojavnosti – zato je v slovarju metonimični pomenski prenos navadno prikazan kot podpomen oziroma pomenski odtенок.¹²⁴

4.4.2.1.3.1 Z vidika pomenskosestavinske zgradbe je za metonimijo značilno predvidljivo gibanje pomenskih sestavin motivirajočega pomena glede na metonimični pomen; v ta pomen vstopa nova UPS, pomenske sestavine motivirajočega pomena pa se ohranijo na ravni razločevalnih pomenskih sestavin (Vidovič Muha 2000a: 142). A. Vidovič Muha navaja primere metonimije v terminoloških zvezah iz SSKJ, kjer se metonimija nanaša na (1) jedro imenske zveze, npr. kem. *strelni bombaž* UPS strelivo, RPS iz bombaža; um. *tolčeni baker* UPS izdelek RPS iz bakrene pločevine, in (2) na prilastkovni del imenske zveze, npr. gastr. *brizgani krofi* UPS krofi, RPS iz testa, ki se brizga; teh. *logaritemski papir* UPS papir, RPS z mrežo za logaritme (Vidovič Muha 2013a: 154).

¹²³ *Zraslek* je po definiciji tip večbesednega leksema, pri katerem pomenski prenos zaradi zlitosti pomenov posameznih sestavin ni razviden samo s sinhrono metodo.

¹²⁴ Za metonimični pomenski prenos sta značilni tudi prisotnost tipskih metonimičnih pomenskih povezav znotraj celotnih pomenskih skupin in regularnost, ki omogoča vzpostavljanje analogije med pomenotvorjem in besedotvorjem (Snoj 2006: 73).

V gradivu novejših večbesednih leksemov metonimijo najdemo tako pri skupih kot pri sklopih.

4.4.2.1.3.2 Skupi z metonimičnim pomenskim prenosom so redkejši kot skupi z metaforičnim pomenskim prenosom. Navajam primere s strukturo *levi (pridevniški) prilastek + samostalniško jedro*, ki v slovarju prevladujejo in so tudi sicer najpogostejši. Pomenske sestavine povzemam po razlagah iz SNB.

(1) Primeri metonimije v **jedrnem (samostalniškem) delu zveze**: *avkcijska hiša* (UPS: podjetje, ustanova, RPS: ki se ukvarja z organizacijo dražb); *balkanska pot* (UPS: tihotapska organizirana pot, RPS: skozi države Balkanskega polotoka); *solatni krožnik* (UPS: jed, RPS: iz solate ter različnih hladnih in toplih sestavin, ponujena na krožniku); *zaščitni faktor* (UPS: stopnja na lestvici, RPS: številčno izražena, do katere krema, losjon ali gel za sončenje varuje kožo pred škodljivimi sončnimi žarki); *ženska pisava* (UPS: način leposlovnega pisanja, RPS: značilen za ženske avtorice).

(2) Metonimija v prilastkovnem (pridevniškem) delu zveze

Primer za metonimični prenos je leksem *desetdnevna vojna* (UPS: vojna, RPS: za osamosvojitve Slovenije leta 1991), kjer je s pomenom vrstnega pridevnika, nastalim po metonimični poti, izpostavljen samo en vidik, ena značilnost pojavnosti (vojne).

Primerjava pomena pridevnika kot prilastkovne sestavine večbesednega leksema *nuklearna medicina* (1. UPS: medicina, RPS: ki za laboratorijsko in klinično diagnostiko in zdravljenje uporablja radioaktivne izotope; 2. UPS: oddelek, RPS1: nuklearni, RPS2: v bolnišnici) z izhodiščnim pomenom pridevnika, 'ki je v zvezi z jedrom atoma' (potrjenim npr. s sestavo *nuklearna energija*), kaže, da gre pri prvem pomenu za metonimični pomenski odtенок oz. podpomen pridevniške sestavine zveze 'ki je namenjen za zdravljenje z radioaktivnimi izotopi'. Drugi metonimični pomen zveze je nastal s pomenskim prenosom, vezanim na celotno zvezo, ki je tako dobila lastnosti sklopa (1. 'medicina, ki za laboratorijsko in klinično diagnostiko in zdravljenje uporablja radioaktivne izotope' → 2. 'oddelek v bolnišnici za nuklearno medicino'). Prim. še *optični signal* 'ki je v zvezi s svetlobo'; *optični bralnik* in *optični čitalnik* 'ki bere s pomočjo svetlobe' / *optično vlakno* 'po katerem potuje optični signal' / *optični kabel* 'ki je iz optičnih vlaken' / *optični disk* 'ki je s podatki, ki se preberejo s pomočjo svetlobe' (poševnice označujejo pomenske odtenke).

Večina skupov s preneseno prilastkovno sestavino izkazuje prevladovanje dveh izhodiščnih tipov vrstnega pridevnika, in sicer izkrajevnega in izsvojlilnega (izlastnoimenskega). Metonimija, vezana na prilastkovni del zveze, v teh primerih temelji na izpostavljanju vidika **izvornosti** pojavnosti, npr.:

- **vrstni krajevni izhodiščni pridevnik:** *angleški brak* (UPS: lovski pes, gonič RPS: izučen zlasti za lov na zajce),¹²⁵ *daytonski sporazum* (UPS: sporazum, RPS: med sprtimi stranmi na ozemlju bivše SFRJ, podpisan novembra 1995 v Daytonu, s katerim se je končala vojna v Bosni in Hercegovini ter se je odločilo o njeni prihodnosti), *dunajski zrezek* (UPS: zrezek, RPS: paniran in ocvrt), *evropski komisar* (UPS: član, RPS: kolegija Evropske komisije), *evropski parlament* (UPS: parlament (zakonodajni organ), RPS: Evropske unije), *francoska štruca* (UPS: štruca (kruha), RPS: ozka, dolga), *francoski rogljiček* (UPS: rogljiček (pecivo podkvaste oblike), RPS: iz kvašenega maslenega listnatega testa), *kitajska medicina* (UPS: vrsta zdravljenja, RPS: z odpravljanjem energijskih blokad in poškodb, navadno z akupunkturo ali terapevtsko masažo), *lymska bolezen* [sinonim *lymska borelioza*] (UPS: bolezen, RPS: ki se prenaša s piki klopa, okuženega z bakterijo borelijo), *nordijska hoja* (UPS: hoja, RPS: rekreacijska, s posebnimi palicami, pri kateri je aktiven tudi zgornji del telesa, navadno po razgibanem terenu);
- **izsvojlilni (izlastnoimenski) vrstni pridevnik:** *alzheimerjeva bolezen* (UPS: bolezen, RPS1: degenerativna, RPS2: pri kateri določeni deli možganov odmrejo), *creutzfeldt-jakobova bolezen* (UPS: bolezen, RPS1: nalezljiva, RPS2: ki se z uživanjem mesa obolelega goveda prenaša na človeka /.../).

4.4.2.1.3.3 V izbranem gradivu najdemo tudi **sklope**, nastale z metonimijo; le-ti so zastopani v manjšem obsegu kot skupi.

Ker je metonimična povezava logična in bolj razvidna od asociativne metaforične povezave med izhodiščnim in novim pomenom (asociativna povezava se zaradi nejasnosti lažje izgublja), lahko sklepamo, da sklopi, nastali z metonimijo, ne prehajajo v zrasleke.

Za večino primerov je značilna kombinacija metaforičnega in metonimičnega pomenskega prenosa izhodiščnega pomena, pri čemer je metonimija vezana na samostalniško jedrno sestavino zveze, npr. *odprti telefon*, nekateri pa so nastali z metonimičnim prenosom celotne proste besedne zveze, npr. *bela halja*. Primeri: *ambientalna postavitev* (UPS: umetniška

¹²⁵ Prim. npr. *angleški park* 'urejen tako, da ohranja naravni videz pokrajine' – tu gre za metaforo (gre za primerjavo, pri metonimiji pa se izpostavlja izvornost).

razstava, instalacija, RPS1: postavljena znotraj ali zunaj galerije, muzeja, RPS2: izkoriščajoč dano okolje); *bela halja* (UPS: oseba, navadno zdravnik, RPS: v beli delovni halji); *beli ovratnik* (UPS: pripadnik, RPS: visokega družbenega sloja, zlasti predstavnik politike, gospodarstva); *bencinski tolar* (UPS: denar, RPS1: namenjen za gradnjo avtocest v Sloveniji, RPS2: sprva določen kot delež od vsakega litra prodanega bencina in dizelskega goriva); *centralno zaklepanje* (UPS: sistem, RPS: za hkratno zaklepanje vseh vrat vozila) ipd.

4.4.2.1.4 Druga vrsta leksikaliziranega pomenskega prenosa, značilnega za večbesedne lekseme z lastnostmi skupa, sklopa ali zrasleka, je *metafora*, ki zaradi pogostosti predstavlja osrednji del obravnave v sklopu pomenotvornega vidika večbesednih leksemov. Metafora je zapletenejši pomenski prenos, saj se zgodi po asociativni poti, pri čemer se z izhodiščnim izrazom poimenuje po videzu ali funkciji bolj ali manj podobna pojavnost, ki spominja na izhodiščno pojavnost. »Metaforična zveza med dvema vsebinama (predstavama) je možna, če vsebina enega denotata asociira določene vsebinske (predstavne) prvine drugega denotata« (Vidovič Muha 2000a: 142–143). Metaforični prenos ima več kombinatornih možnosti kot metonimični, ki je omejen na različne vidike iste pojavnosti, zato je leksikalna metafora pogostejša kot metonimija. Metaforično pridobljeni leksikalizirani pomeni leksemov so v slovarju navedeni kot samostojni pomeni.

4.4.2.1.4.1 S pomenskosestavinskega vidika gre pri leksikalni metafori za vnašanje novih pomenskih sestavin na podlagi medsebojnega vplivanja (interakcije) vsebin dveh denotatov (Vidovič Muha 2000a: 143). Glede na razporejanje pomenskih sestavin je lahko metafora posplošujoča (generalizirajoča) (metaforični (motivirani) pomen je znotraj pojmovnega polja, ki ga s svojo UPS določa motivirajoči pomen) ali specificirajoča (metaforični (motivirani) pomen je zunaj takega pojmovnega polja) (Vidovič Muha 2000a: 145–147).

4.4.2.1.4.2 Leksikaliziran metaforični pomen ima načeloma vlogo zapolnitve katahreze (poimenovalne praznine); to velja dosledno za terminološko metaforo (Vidovič Muha 2000a: 193). »Povezovalni element je zlasti pri leksikaliziranih metaforah razviden, asociacija med motivirajočim in motiviranim (metaforičnim) pomenom leksema je lahko celo pomenskosestavinska, ali pa se mora opomeniti v metaforičnem pomenu. Sicer pa leksikaliziranost metafore omogoča na ravni UPS vsaj do določene mere predvideti obnašanje pomenskih sestavin motivirajočega denotata glede na motivirani« (Vidovič Muha 2000a: 193).

4.4.2.1.4.3 Metafora pri novejših večbesednih leksemih

4.4.2.1.4.3.1 A. Vidovič Muha v sklopu leksikalizirane metafore obravnava tudi metaforične besedne zveze s področja strokovnih poimenovanj (Vidovič Muha 2000a: 150–151).¹²⁶ Na podlagi gradiva iz SSKJ sicer ugotavlja, da »za razliko od metonimije (skupaj s sinekdoho), ki je vedno (eno)besedna, velja za metaforo, da je njena izrazna podoba na ravni leksemov lahko tudi stalna besedna zveza« (Vidovič Muha 2000a: 142). V izbranem gradivu novejših večbesednih leksemov se pojavljajo tudi večbesedni leksemi – sklopi, nastali z metonimičnim prenosom celotnega pomena proste besedne zveze (gl. 4.4.2.1.1.2).

Največ novejših večbesednih leksemov, nastalih z metaforičnim prenosom, ima lastnosti skupa. Tudi A. Vidovič Muha ugotavlja, da je tako pri metaforičnih poimenovanjih kot pri metonimičnih »veliko zvez imenskih z metaforičnim (*samostalniškim*) jedrom uvrstljivih med skupe: pomenske spremembe (motivirani – metaforični pomen) so vezane na eno izmed (predmetnopomenskih) sestavin samostalniške zveze. Pri obravnavanih samostalniških zvezah se oblikuje metaforični pomen predvsem na podlagi fizičnih lastnosti (barva, oblika, velikost, snov ...), pa tudi funkcije, namena« (Vidovič Muha 2000a: 151).

4.4.2.1.4.3.1.1 Skupi z levim pridevniškim prilastkom

Glede na skladijsko strukturo smo skupe razdelili na tiste z levim prilastkom in tiste z desnim prilastkom.

(a) Prenos je vezan na jedrni del zveze

Primerov, kjer pridevniški prilastek ohranja svoj izhodiščni pomen, samostalniško jedro pa ima preneseni pomen,¹²⁷ je med gradivom novejših večbesednih leksemov več kot primerov s preneseno pridevniško sestavino. Jedrne sestavine tovrstnih zvez se lahko tudi pomensko

¹²⁶ Na ravni terminologije imamo opraviti predvsem s pomenskosestavinsko metaforo, motivirano s pomenskimi sestavinami. Razvidnost asociacije med motivirajočim in motiviranim pomenom je glede na vlogo, ki jo ima znanstveno besedilo, vsaj zaželena. Cilj metaforičnega znanstvenega termina je skladen s čisto obvestilno vlogo, ki jo ima znanstveno besedilo, se pravi takojšnja leksikalizacija (uslovarjenje) in s tem posplošitev (novega) vedenja (pomena), ki ga prinaša. Terminološka metafora že od prvega trenutka mora izločati subjektivno (tvorčevo) prvino, imenovano na ravni pomena konotativnost (sozaznamovalnost), literarna metafora pa mora prav to prvino ohranjati oz. na njej graditi svojo vlogo (Vidovič Muha 2000a: 150–151). – J. Toporišič ugotavlja, da imata čustveno vrednost sploh metaforična in metonimična raba besed, dokler se prenos ali zamena še živo čuti (Toporišič 2000: 125).

¹²⁷ A. Vidovič Muha navaja primere skupov, pri katerih je metaforičnost »vezana na jedrni del samostalniške zveze, v podstavi metaforičnega pomena pa je npr. oblika: anat. *ušesna troblja* /.../, barva: zool. *progasta belouška* /.../, otip: biol. *ušesno maslo*, funkcija, namembnost: agr. *električni pastir* /.../. Poimenovanja delov človeškega telesa velikokrat motivirajo jedro imenske terminološke zveze, lahko po obliki, funkciji, npr. agr. *brada* na koruznem storžu 'lasje, laski' /.../« (Vidovič Muha 2000a: 151–152).

osamosvojijo (pridobijo pomen celotne zveze), npr. *avtomatska tajnica* → *tajnica 2. /.../*,¹²⁸ tako npr. *besedilni korpus* → *korpus*.

V podstavi metaforičnega pomena je

- **oblika:** *glasbeni stolp* (UPS: elektronska naprava, RPS1: za predvajanje glasbe, RPS2: sestavljena iz več komponent /.../), *kitajski datelj* (UPS: drevo ali njegov sad, RPS1: sredozemsko, RPS2: s svetlozelenimi suličastimi usnjatimi listi, RPS3: jajčast, koščičast, rdeče barve), *kuhinjski otok* (UPS: sklop, RPS1: kuhinjskih elementov, RPS2: postavljen sredi prostora), *morski sadeži* (UPS: organizmi, RPS1: užitni, RPS2: morski, razen rib), *panoramska miza* (UPS: plošča, RPS1: mizi podobna, RPS2: z zemljepisnimi imeni, navadno krajev, voda in vzpetin, RPS3: z nakazanimi smermi do njih), *pralna steza* (UPS: prostor, RPS: za avtomatsko pranje avtomobilov), *zaščitne slušalke* (UPS: priprava, RPS1: v obliki slušalk, RPS2: za zaščito sluha pri zelo velikem hrupu) oziroma **struktura:** *sojin sir* (UPS: živilo, RPS1: siru podobno, RPS2: iz sesirjenega sojinega mleka, RPS3: ki se uporablja zlasti v vzhodnoazijski in vegetarijanski kuhinji) in
- **funkcija ali namembnost** (ti primeri prevladujejo), npr. *alternativna medicina* (UPS: način ugotavljanja in zdravljenja bolezni, RPS: ki v nasprotju z uradno medicino ne uporablja le znanstveno preverjenih metod), *bolečinski prag* (UPS: mejna stopnja, RPS: prenašanja bolečin), *borzni posrednik* (UPS: kdor, RPS: opravlja borzne posle po nalogu komitenta), *certifikatska luknja* (UPS: presežek, RPS1 vrednosti lastniških certifikatov, RPS2: glede na vrednost lastninjenega premoženja, nastali v postopku lastninjenja), *davčna oaza* (UPS: država ali del države, RPS: kjer pravni red predpisuje nizke ali ničelne davke za dejavnost), *dijaški parlament* (UPS: predstavništvo, RPS: dijakov kake šole, šolskega okoliša), *domača stran* (UPS: spletna stran, RPS: z vsebino določene osebe, podjetja), *drevesna kirurgija* (UPS: veda, RPS: o sanaciji poškodovanih drevesnih rastlin), *ekološka bomba* (UPS: nevarnost, RPS: velika, za naravo, življenjsko okolje), *elektronska denarnica* (UPS: prostor, RPS: v računalniškem sistemu finančnega centra, kjer so shranjeni podatki o uporabniku tega sistema in njegovih vloženi sredstvih), *elektronska konferenca* (UPS: konferenca, RPS: na kateri s pomočjo informacijske tehnologije sodelujejo prostorsko oddaljeni udeleženci), *finančna policija* (UPS: državni organ, RPS: ki preverja skladnost davčnih prijav poslovne dokumentacije), *etnično čiščenje* (UPS:

¹²⁸ Drugi pomen besede *tajnica* še ni ustaljen (v korpusu Gigafida najdemo malo primerov) in zato v slovarju ni zabeležen.

uničevanje, RPS1: načrtno, RPS2: narodnostnih, rasnih ali verskih skupin), *humanitarni most* (UPS: povezava, RPS1: za prevoz ljudi iz obkoljenega področja, RPS2: ali za prevoz humanitarne pomoči ljudem v nesreči), *informacijska avtocesta* (UPS: omrežje, RPS: za hiter prenos podatkov), *jezikovni imperializem* (UPS: nadvlada, obvladovanje, RPS: jezikovna, družbe), *jezikovno orodje* (UPS: tehnologija, RPS1: ki olajšuje delo z jezikom, RPS2: večinoma računalniško podprta), *medijska vojna* (UPS: prepiranje, spopadanje, RPS1: dalj časa trajajoče, RPS2: prek medijev), *medijski atentat* (UPS: napad, RPS1: silovit, RPS2: prek medijev), *naravovarstvena policija* (UPS: organ, RPS1: nadzora in varstva, RPS2: pred škodljivimi in nevarnimi posegi v naravo), *ozonska luknja* (UPS: območje, RPS1: tanjšanja ozonske plasti, RPS2: zaradi onesnaževanja s plini) *pasja šola* (UPS: tečaj, RPS: namenjen urjenju in socializaciji psa), *pasji hotel* (UPS: podjetje, RPS: ki ponuja oskrbo za pse v času, ko so njihovi lastniki odsotni), *pisemska bomba* (UPS: pismo, RPS: z razstrelivom, ki eksplodira ob odprtju), *pokojninski steber* (UPS: sklad, RPS: namenjen za zagotavljanje sredstev za pokojnine), *polovična avtocesta* (UPS: hitra cesta, RPS: z enim voznim in odstavnim pasom v vsako smer), *prodajna veriga* (UPS: pojav, RPS1: ko vse enote v prodaji uporabljajo isto ime, RPS2: in sodelujejo v promociji), *robotska roka* (UPS: naprava, RPS1: z vgrajenim robotom, RPS2: ki samostojno prilagaja svoje gibe), *snežno kolo* (UPS: vozilo, RPS1: kolesu podobno, RPS2: za vožnjo po snegu), *sobno kolo* (UPS: naprava, RPS1: rekreacijska, RPS2: kolesu podobna, RPS3: za krepitev mišic, zlasti nožnih), *strešni kovček* (UPS: prtljažnik, RPS1: kovčku podoben, RPS2: avtomobilski, RPS3: strešni), *tolerančni prag* (UPS: meja, RPS: do katere določen dejavnik še ni (preveč) moteč), *transakcijski račun* (UPS: storitev, RPS: bančna, ki imetniku računa omogoča prejemanje prilivov, dvigovanje gotovine in nakazovanje (denarja) tretjim osebam), *transplantacijska mreža* (UPS: oddajanje in sprejemanje, RPS1: organizirano, RPS2: človeških organov in tkiv za presaditev), *travni tepih* (UPS: trava, RPS1: vzgojena, RPS2: s koreninskim sistemom in zemljo v obliki enakomerno izrezanih kosov), *tržna niša* (UPS: možnost, RPS1: nova, RPS2: še ne zasedena, RPS3: za trženje in prodajo), *tržna znamka* (UPS: zaščitni grafični, črkovni znak, RPS: za označevanje blaga, storitev), *vinska kraljica* (UPS: ženska, RPS: izbrana za najboljšo na tekmovanju s področja vinogradništva, vinarstva in vinske kulture), *vodno mesto* (UPS: središče, RPS1: z vodnim parkom, RPS2: z več vrstami vodne zabave), *živalska moka* (UPS: krmilo, RPS: ki se pridobiva s sežiganjem živalskih trupel).

Primeri za spremembo kategorialne pomenske sestavine samostalnika (tj. živosti in človeškosti) ob metaforičnem pomenskem prenosu, ki kažeta, kako poimenovanja poklicev motivirajo jedro samostalniške (terminološke) zveze po funkciji, sta leksema *avtomatska tajnica* (UPS: naprava, RPS1: ki predvaja posneto uporabnikovo sporočilo, RPS2: in shranjuje posnetke sporočil telefonskih klicev) [sinonimi *telefonska tajnica*, *avtomatski (telefonski) odzivnik*, *telefonski odzivnik* (3. pomen)] ter *elektronska varuška* (UPS: priprava, RPS1: za zaznavanje zvokov v prostoru z otrokom, RPS2: in njihovo prenašanje v drug prostor).

Obširnejša množica večbesednih leksemov s prilastkom *elektronski* kaže, kako lahko določujoča sestavina samostalniške besedne zveze, tj. levi prilastek, prispeva k metaforizaciji jedrne sestavine (gl. primere iz razdelka 4.1.1.1). Pomenski prenos, vezan na jedro, je utemeljen na podobnosti po funkciji (zato isti izraz in novi pomen), vrstni pridevnik kot določujoča sestavina zveze pa je v svojem izhodiščnem ali leksikaliziranem prenesenem pomenu in določa vrsto, različico novih pojavnosti (npr. *elektronski*, *digitalni*).

Večjo množico novejših skupov s preneseno jedrno sestavino, nastalih zlasti z razmahom računalništva, izkazujeta tudi pridevnika *programski* in *računalniški*: *programska podpora* (1. UPS: omogočanje, RPS1: delovanja določenih opravil, RPS2: z ustreznimi računalniškimi programi; 2. UPS: prodaja in vzdrževanje, RPS: programske opreme), *programski jezik* (UPS: skupek, RPS1: skladenjskih in pomenoslovnih pravil, podatkovnih struktur in vmesnikov, RPS2: ki programerju služijo kot orodje pri izdelavi računalniškega programa), *programski vmesnik* (UPS: del programske opreme, RPS1: ki omogoča povezavo funkcij različne strojne opreme, RPS2: in prenos podatkov med različnimi strojnimi platformami), *programsko orodje* (UPS: program, RPS: ki izvaja določena opravila, povezana z delovanjem računalnika ali z drugim programom) in *računalniška mreža* (UPS: povezava, RPS: vozliščnih in osebnih računalnikov), *računalniška pismenost* (UPS: obvladanje, RPS1: temeljnih znanj in veščin za učinkovito uporabo računalnika, RPS2: ter poznavanje nanj navezujočih se možnosti in veščin za uporabo interneta ter komunikacije prek elektronskih medijev), *računalniška simulacija* (UPS: predstavitev, RPS1: virtualna, RPS2: računalniška, RPS3: predvidene, potencialne situacije, dogodka, abstraktnega modela, RPS4: pripravljena zlasti v eksperimentalne, raziskovalne namene), *računalniški virus* (UPS: program, RPS1: računalniški, RPS2: ki se je sposoben razmnoževati in širiti z enega računalnika na drugega, RPS3: pogosto z namenom povzročati škodo), *računalniško omrežje* (UPS: sistemi, naprave, RPS1: ki so med seboj povezani, RPS2: zaradi izmenjavanja podatkov, informacij), *računalniško opismenjevanje*

(UPS: učenje, pridobivanje temeljnih znanj in veščin, RPS1: za učinkovito uporabo računalnika, RPS2: ter nanj navezujočih se možnosti in veščin za uporabo interneta, RPS3: ter komunikacije prek elektronskih medijev).

(b) Prenos je vezan na prilastkovni del zveze

Primerov skupov s prenesenim pridevniškim prilastkom je med novejšim besedjem nekoliko manj.

Konverzni vrstni pridevniki (prim. razdelek 4.1.1.3)¹²⁹ kot sestavine skupov so nastali z metaforičnim pomenskim prenosom iz:

- pridevnikov **barve**, npr. *črna točka* (UPS: cestni odsek, RPS: s pogostimi prometnimi nesrečami), *črni rak* (UPS: rak, RPS: skupek izrojenih pigmentnih celic), *rdeče meso* (UPS: meso, RPS: goveje, svinjsko, ovčje in konjsko ter nekatere vrste perutnine), *rumeni časopis* (UPS: dnevnik ali tednik, RPS1: ki vsebuje veliko slikovnega gradiva, RPS2: in kratkih, pogosto nepreverjenih, senzacionalnih novic, RPS3: navadno o znanih osebah), *rumeni tisk* (UPS: dnevniki ali tedniki /.../), *sivi trg* (UPS: trgovanje, RPS: nezakonito), *zlata maturantka* (UPS: maturantka, RPS: ki doseže izjemen splošni uspeh na maturi), *zlati maturant* (UPS: maturant, RPS: ki doseže izjemen splošni uspeh na maturi);

- iz **ožjelastnostnih**¹³⁰ pridevnikov: *agresivno zdravljenje* (UPS: zdravljenje, RPS: s precej skrajnimi, radikalnimi metodami in snovmi), *anonimni pokop* (UPS: pokop, RPS1: pri katerem se pepel pokojnika raztrosi po za to določeni trati na pokopališču, RPS2: brez označbe imena pokojnika), *divje odlagališče* [sinonim *črno odlagališče*] (UPS: odlagališče, RPS: nezakonito, odpadkov, v naravi), *dobri holesterol* (UPS: holesterol, RPS: ki sodeluje pri obrambi telesa pred protozoarnimi infekcijami in je protimikrobno učinkovit), *mehka droga* (UPS: mamilo, RPS: ki navadno ne povzroča odvisnosti), *mehka pornografija* (UPS: pornografija, RPS: za katero so značilni manj nazorni prikazi golih teles), *mladi raziskovalec* (UPS: študent, RPS1: znanstvenega magistrskega ali doktorskega študija, RPS2: ki je v okviru posebnega programa zaposlen na visokošolski, raziskovalni instituciji ali v podjetju),

¹²⁹ A. Vidovič Muha navaja zglede terminoloških besednih zvez z metaforičnim, iz lastnostnega pridevnika nastalim vrstnim (pridevniškim) prilastkom: **barva**; prilastek terminoloških besednih zvez izraža podobnost z barvo v njenem osnovnem pomenu (bot. *črni bor* 's temno sivo skorjo'); **stanje, lastnost** kot *živ, mrtev, slep, gluh* (biol. *živo svetlikanje* 'sevanje za živali in rastline značilne svetlobe', lingv. *mrtvi jezik* 'ki ga noben narod, ljudstvo več ne govori', anat. *slepa pega* za svetlobo neobčutljivo mesto mrežnice', čeb. *gluho jajčece* 'jajčece, iz katerega se ne razvije ličinka'), **mera, razsežnost** (teh. *lahki bencin* 'z majhno specifično težo'), **dejanje** (astr. *utripajoča zvezda* 'zvezda, ki se periodično širi in krči', lingv. *rastoča intonacija* 'z dvigajočim se ali nizkim tonskim potekom naglašene zloga /.../') (Vidovič Muha 2000a: 152–153).

¹³⁰ »/K/ot pridevniški prilastki takšne zveze /se/ lahko pojavljajo vse pomenske skupine pridevnikov, tudi takšne, ki so nastale s konverzijo iz kakovostnih, in količinski določni pridevniki, med njimi glavni števniki. Vse te pridevniške skupine lahko izkazujejo tudi metaforični pomen« (Vidovič Muha 2000a: 152). »Pomenska skupina izvorno lastnostnih pridevnikov, ki zelo redko prehaja med vrstne, je vezana na pridevnike relativne ocene tipa *lep – grd, dober – slab* ipd., čeprav tudi tu metaforične terminološke zveze kot rel. *dobro delo*, bot. *lepi jeglič*, bot. *lepa kislica*« (Vidovič Muha 2000a: 152).

neskončni papir (UPS: papir, RPS1: ki se lahko izdelava v neomejeni dolžini, RPS2: z luknjicami, zarezi ob robu), *nore gobe* (UPS: mamilo, RPS1: halucinogeno, RPS2: iz posebne vrste gob, zlasti rodu *Psilocybe*), *polsuho vino* (UPS: vino, RPS: ki ima v enem litru do 15 g sladkorja), *slabi holesterol* (UPS: holesterol, RPS: ki se prenaša iz jeter v arterije, tkiva), *tiha okužba* (UPS: okužba, RPS: brez znakov in simptomov bolezni), *trda droga* (vsako od mamil, RPS1: močnih, ki povzročajo hitro odvisnost, RPS2: in lahko povzročijo smrt), *trda pornografija* (UPS: pornografija, RPS: za katero so značilni nazorni prikazi spolnih aktov), *trda maščoba* (UPS: maščoba, RPS: ki nastane z industrijskim utrjevanjem nenasičenih maščob z vodikom), *vroča linija* [sinonim *vroči telefon*] (1. UPS: telefonska povezava, RPS: z ustanovo, ki daje ali zbira posebne informacije; 2. UPS: telefonska povezava, RPS1: po kateri je mogoče poslušati erotične zgodbe, RPS2: ali sodelovati v erotičnem pogovoru → [sinonim *vroča telefonska linija* (2)], *vroča tipka* (UPS: tipka ali kombinacija tipk, RPS1: na tipkovnici računalnika, telefona, RPS2: ki sproži določeno funkcijo ali program), *vzporedni študij* (UPS: študijski program, RPS1: dodatni, RPS2: ki poteka istočasno kot redni študij),

- pa tudi iz **snovnih** pridevnikov: *goveja glasba* (UPS: glasba, RPS: narodno-zabavna), *jogurtna revolucija* (1. UPS: organizirana zborovanja, demonstracije, RPS1: proti takratni oblasti v jugoslovanski avtonomni pokrajini Vojvodini, RPS2: v letih 1988 in 1989; 2. UPS: oznaka, RPS1: za organizirana zborovanja, demonstracije po letu 1991, RPS2: usmerjene proti birokratskim in demokraciji odtujenim oblastnim strukturam na različnih nivojih), *žametna revolucija* (UPS: revolucija, RPS1: na Češkoslovaškem od 17. novembra do 29. decembra 1989, RPS2: mirna, nenasilna, politična, RPS3: ki je povzročila prehod iz komunističnega v demokratični družbeni sistem) in

- iz **deležnikov**: *dežurni krivec* (UPS: kdor, RPS: je ne glede na okoliščine vedno ali pogosto (po krivici) proglašen za krivega za probleme ali težave), *leteči cilj* (UPS: cilj, RPS1, vmesni, RPS2: na katerem se orientacijsko meri uspešnost tekača, kolesarja), *leteči zdravnik* (UPS: član, RPS1: organizacije zdravnikov, RPS2: ki s helikopterskim, letalskim prevozom bolnikom in ponesrečencem nudi medicinsko pomoč, RPS3: v oddaljenih, težko dostopnih krajih), *montirani proces* (UPS: proces, RPS1: sodni, RPS2: vnaprej pripravljen, RPS3: ki temelji na izmišljenih in ponarejenih dokazih, na zgolj navidezni ločenosti tožilstva in sodišča, RPS4: in na katerem je obdolženec obvezno obsojen), *parkirana delnica* (UPS: delnica, RPS: ki je zaradi večjih koristi in manjših zapletov v zvezi z lastništvom navidezno prodana ali zastavljena), *tekoči pločnik* (UPS: pločnik, pohodna površina, RPS: ki deluje na principu tekočega traku).

A. Vidovič Muha ugotavlja, da metaforični pomen tvorjenega pridevnika v prilastku terminološke imenske zveze temelji največkrat na podobnosti z naslednjimi lastnostmi podstavnega samostalnika: **videz, oblikovanost**: »denotat podstavnega samostalnika določa +konkretno: zool. *uhati klobučnjak* '/.../' z uhljem podobnimi spolnimi organi'; tako še npr. teh. *bradavičasta pločevina* /.../'« (Vidovič Muha 2000a: 153); **otip**: papir. *svileni papir* 'bel ali barvast zelo tanek papir, navadno za okraske'; bot. *puhasta breza, usnjati listi*; **teža**: šport. *papirna kategorija* 'kategorija težkoatletov telesne teže med 48 in 49 kg'; **razsežnost**: teh. *brezkončni vijak*; **dejavnost**: voj. *partizansko bojevanje*; elektr. *parazitsko nihanje*; **nahajanje v času in prostoru**: vrtn. *angleški park* 'urejen tako, da ohranja naravni videz pokrajine'; *baročni park* 'z razgibano in simetrično oblikovanimi, razporejenimi elementi' /.../; **sestavnost**, npr. rel. *beraški red* 'samostanski red, ki se odpoveduje vsakemu premoženju'; **namembnost**, npr. čeb. *eksportni panj* 's premičnimi sati, ki ima samo plodišče'; navt. *balastni tank* 'v katerega se načrpa morska voda za obremenitev premalo obtežene ladje' idr. (Vidovič Muha 2000a: 153–154).

Pri gradivu novejših večbesednih leksemov lahko izpostavimo zlasti naslednje lastnosti samostalnika v podstavi vrstnih pridevnikov, na katerih temelji metaforični pomen pridevnika:

- **videz, oblikovanost**: npr. *palični mešalnik* (UPS: mešalnik, RPS: podoben palici z ročajem), *pomarančna koža* (UPS: neravnine, RPS1: na koži, RPS2: zaradi nabiranja maščobnega tkiva tik pod njo, RPS3: zlasti pri ženskah), *vrvični telefon* (UPS: stacionarni telefon, RPS: pri katerem je slušalka prek kabla povezana z bazno postajo telefona);
- **razsežnost**: npr. *širokopasovna povezava* (UPS: internetna povezava, RPS: ki omogoča prenos podatkov s hitrostjo več kot 1 megabit na sekundo);
- **nahajanje v času**: npr. *pomladna stranka* (UPS: stranka, RPS: ki je nastala iz gibanja za demokratizacijo in osamosvojitve Slovenije),
- **funkcija**: npr. *satelitski turnir* (UPS: turnir, RPS: manjši, vzporedni, ob glavnem turnirju), *satelitsko podjetje* (UPS: podjetje, RPS: z isto dejavnostjo, ki ga pri širitvi dejavnosti ustanovi matično podjetje).

Pri neleksikaliziranem metaforičnem pomenskem prenosu pomensko razmerje med sestavinama večbesednega leksema ni več neposredno določljivo, ker v teh primerih pridevnik ne ohranja več skladske podlage prvotnega vrstnega pridevnika (prim. razdelek 4.1.1.6.1), npr. pri skupih *fotografski spomin, gverilsko vrtnarjenje* (UPS: vrtnarjenje, RPS1: zlasti na opuščeni, zanemarjeni javni mestni površini, RPS2: z namenom ustvarjanja

lepšega, prijetnejšega bivalnega okolja), *kasetna bomba* (UPS: bomba, RPS1: sestavljena iz številnih manjših bomb, RPS2: ki se uporablja pri izstrelitvah iz zraka, RPS3: z namenom, da doseže čim širše območje) in *verižni kadilec* (UPS: kdor, RPS: kadi cigareto za cigareto). Zaradi neleksikaliziranega pomenskega prenosa in posledične spremembe pomenskega razmerja med sestavinama besedne zveze pretvorba stalne besedne zveze s pravim vrstnim pridevnikom, ki ima preneseni pomen, v zvezo z desnim prilastkom načeloma ni mogoča, ker zveza ob pretvorbi izgubi smisel. Zato tudi pomenska analiza vrstnega pridevnika s prenesenim pomenom ni mogoča, npr. *fotografski spomin* 'spomin **fotografskega aparata/fotografa' ali *krompirjeve počitnice* 'počitnice **iz krompirja'.

Morebitna pomenska pretvorba prilastkovnega dela zveze je možna le kot opis (razlaga) metaforičnega odnosa z izhodiščnim pomenom motivirajoče besede pridevnika, npr. **spomin, v katerem so podatki shranjeni natančno, podrobno kot na fotografiji*; ta princip je uveljavljen tudi v slovarskih razlagah tovrstnih zvez, npr. *informacijska družba* (UPS: družba, RPS1: s tako informacijsko infrastrukturo, RPS2: ki omogoča dostopnost informacij vsakomur, na vsakem mestu in ob vsakem času), *kreditna točka* (UPS: enota, RPS1: za vrednotenje dela, RPS2: ki ga študent opravi v procesu izobraževanja, RPS3: zlasti v bolonjskem sistemu), *pasovno financiranje* (UPS: financiranje, RPS1: redno, RPS2: namensko, RPS3: delovanja v javnih neprofitnih ustanovah), *presejalni test* (UPS: preiskava, RPS: za zgodnje odkrivanje bolezni in nepravilnosti pri ljudeh, živalih), *resničnostni šov* (UPS: oddaja, RPS1: zabavna televizijska, RPS2: ki prikazuje ljudi v navidezno resničnih okoliščinah /.../), *satelitski turnir* (UPS: turnir, RPS1: manjši, RPS2: vzporedni, RPS3: ob glavnem turnirju), *satelitsko podjetje* (UPS: podjetje, RPS1: z isto dejavnostjo, RPS2: ki ga pri širitvi dejavnosti ustanovi matično podjetje), *serijski morilec* (UPS: morilec, RPS1: ki ubije več ljudi v razmeroma kratkem obdobju, RPS2: navadno na enak način), *sledni element* (UPS: kemijski element, RPS1: anorganski, RPS2: ki se v organizmu pojavlja v zelo majhni količini, RPS3: je pa za življenjske procese nujno potreben), *zakladna menica* (UPS: kratkoročni vrednostni papir, RPS1: pri katerem za izplačilo obveznosti jamči država /.../).

Pri skupih z leksikaliziranim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine (taki skupi so bližji sestavam) je pomenska analiza vrstnega pridevnika s prenesenim pomenom možna, ker se je metaforično nastali pomen osamosvojil. Leksikaliziranost pomena potrjuje besedilo; taki

pridevniki določajo različna samostalniška jedra, npr. *pametni + hiša, kartica; zeleni + gibanje, gnojenje*.¹³¹

4.4.2.1.4.3.1.1.2 Skupi z desnim prilastkom

Primerov, kjer samostalniški prilastek ohranja svoj izhodiščni pomen, samostalniško jedro pa ima preneseni pomen, je med gradivom novejših večbesednih leksemov nekoliko več kot primerov s prenesenim samostalniškim prilastkom. V podstavi metaforičnega pomena je

- **oblika**, npr. *gong popularnosti* (UPS: nagrada, RPS1: za najbolj popularno osebnost, RPS2: s področja radia, televizije, glasbe in filma /.../), *gong ustvarjalnosti* (UPS: nagrada, RPS: za najboljšo domačo televizijsko oddajo pretekle sezone po izboru strokovne žirije /.../),
- **funkcija** ali **namembnost**, npr. *borza znanja* (UPS: središče, RPS1: informacijsko, RPS2: v katerem se zbirajo, urejajo in posredujejo podatki, RPS3: o ljudeh, ki znanje iščejo, in o ljudeh, ki znanje ponujajo), *festival znanosti* (UPS: prireditev, RPS1: večdnevna, RPS2: ki omogoča pregled dosežkov na različnih področjih znanosti) in *industrija zabave* [sinonim *zabavna industrija*] (UPS: dejavnost, RPS1: ki organizira prireditve /.../).

Primeri, kjer ima metaforični pomen samostalniški prilastek, so med gradivom novejših večbesednih leksemov le štirje, in sicer *generacija X* (UPS: generacija, RPS1: rojena približno med letoma 1960 in 1980, RPS2: ki se ne počuti vpeta v sodobno družbo /.../), *generacija Y* (UPS: generacija, RPS1: rojena približno med letoma 1980 in 2000, RPS12: zrasla ob novih, digitalnih tehnologijah /.../), *status opazovalca* (UPS: položaj, RPS: kandidata za člana kakega združenja, organizacije) in *status opazovalke* (UPS: položaj, RPS: kandidatke za članico kakega združenja, organizacije).

¹³¹ Primeri: *pametna hiša* (UPS: hiša, RPS: z računalnikom, ki centralno vodi in usklajuje določene sisteme in opravila z namenom zmanjšati uporabo energije), *pametna kartica* (UPS: kartica, RPS: plastična z vdelanim čipom za hranjenje informacij), *pametna tabla* in *interaktivna tabla* (UPS: tabla, RPS: elektronska, navadno povezana z računalnikom in projektorjem, ki deluje kot zaslon na dotik), *pametni telefon* (UPS: elektronska naprava, RPS: ki združuje funkcije prenosnega računalnika in mobilnega telefona); *zeleni meja* (UPS: območje državne meje, RPS: med mejnimi prehodi, zlasti nenaseljeno, gozdnato), *zeleni trgatav* (UPS: trgiranje grozdja, RPS: še nezrelega z namenom uničenja grozdov in posledičnega zmanjšanja presežnih zalog vina na tržišču v zameno za državno denarno podporo), *zeleni čaj* (1. UPS: poživiljajoča pijača iz posušenih listov čajevca (čaj), RPS: nefermentiranih; 2. UPS: posušeni listi čajevca za pripravo te pijače, RPS: nefermentiranih), *zeleni most* (UPS: most, RPS: za varno gibanje predvsem divjih živali prek avtoceste), *zeleni otok* (UPS: površina, RPS: zelena, navadno travnata, sredi mestnega asfaltnega ali betonskega okolja), *zeleni podor/zeleno gnojenje* (UPS: gnojenje, RPS: z zelenimi rastlinami, ki se podorjejo), *zeleno gibanje* (UPS: delovanje, RPS: skupine, množice za varovanje, ohranjanje narave, življenjskega okolja).

Med gradivom sta le dva primera leksemov s sestavljenim desnim prilastkom z metaforo v prilastkovnem delu zveze, in sicer *bolezen norih krav* (UPS: bolezen, RPS1: nevarna, RPS2: zlasti goveda, RPS3: ki prizadene možgane /.../) in *delo na črno* (UPS: delo, RPS1: samostojno ali nesamostojno, RPS2: ki ga kdo opravlja v nasprotju z zakonskimi določili /.../).

4.4.2.1.4.3.1.2 Sklopi

Sklopi, ki se v novejšem besedju pojavljajo nekoliko redkeje kot skupi, so po Šanskem (tako kot zrasleki) pomensko nedeljivi in celotni, s to razliko, da njihov celotni pomen motivirajo posamezni pomeni besednih sestavin. Nedeljiv pomen frazeoloških sklopov je posledica povezovanja pomenov posameznih sestavin v enotni posplošeni pomen celote (Šanskij 2011: 81).¹³²

Največ sklopov iz gradiva novejših večbesednih leksemov ima levi, pridevniški prilastek. Glede na razvidnost pomena zveze iz pomenov sestavin sklope delimo v dve skupini (gl. razdelek 7.3):

- (1) sklopi s sinhrono težje razvidnim motivacijskim izhodiščem, ki so bližji zraslekom; pomeni sestavin so neleksikalizirani, neustaljeni, pomen večbesednega leksema kot celote pa je še asociativno razviden brez diahrona analize;
- (2) sklopi z leksikaliziranim, vendar neizhodiščnim, izpeljanim pomenom vsaj ene od sestavin, ki so glede na definicijske lastnosti bližji skupom.

Sklopi z leksikaliziranim pomenom vsaj ene od sestavin so v slovarski mikrostrukturi lahko vezani na posamezni pomen iztočnice, zaradi pomenskega prenosa, vezanega na vse sestavine, pa obvezno potrebujejo razlago. Pomenskoskladenjska analiza posameznih sestavin leksema je navadno možna, ker ima vsaj ena od sestavin leksikalizirani preneseni pomen, npr. *ambientalna postavitev* (UPS: umetniška razstava, instalacija, RPS1: postavljena znotraj ali zunaj galerije, muzeja, RPS2: izkoriščajoč dano okolje) ← »postavitev« v »ambientu«. Primeri: *adrenalinski park* (UPS: park (urejen prostor), RPS: za adrenalinske športe), *vodni park* (UPS: prostor, RPS1: urejen, RPS2: za plavanje, vodne igre, šport), *alternativna medicina* (UPS: način ugotavljanja in zdravljenja bolezni, RPS: ki v nasprotju z uradno medicino ne uporablja le znanstveno preverjenih metod), *kreditna kartica* (UPS: kartica,

¹³² A. Vidovič Muha navaja primere terminoloških sklopov (npr. bot. *pasji jezik* 'dlakava rastlina z rjavo rdečimi ali rožnatimi cveti .../'; (Ta) rastlina je kot *pasji jezik* ← /.../ je *pasji jezik* ← *Pasji jezik* raste na /.../; *pasji peteršilj* 'peteršilju podobna rastlina z deljenimi, na spodnji strani bleščečimi se listi /.../', *pasji rep* 'trava, ki raste na vlažnih tleh', *pasji zob* /.../) in ugotavlja, da je povezovalna prvina pri velikokrat oblikovna podobnost (Vidovič Muha 2000a: 154).

RPS1: plastična, RPS2: z magnetnim trakom /.../), *oceanski beloplavuti morski pes* (UPS: morski pes, RPS1: ki ima izrazito hrbtno plavut in dolge prsne plavuti z belimi konicami, RPS2: živi predvsem na odprtem morju /.../),¹³³ *odprta meja* (1. UPS: mejni prehodi, RPS1: nenadzorovani, RPS2: prosti, RPS3: med državami, navadno povezanimi zaradi skupnih ciljev v skupnost suverenih držav; 2. UPS: prehod, uvoz v državo, in odhod, izvoz iz nje, RPS: dovoljen), *pozitivna energija* (UPS: veselje, RPS: do življenja in dela), *siva ekonomija* (UPS: gospodarska dejavnost, RPS1: ki temelji na opravljanju dela v nasprotju z zakonskimi določili, RPS2: brez nadzora pristojnih državnih organov), *zelena revolucija* (1. UPS: povečanje pridelka, RPS1: izrazito, RPS2: zlasti visokodonosnih vrst pšenice, koruze, riža, RPS3: doseženo z visoko uporabo gnojil, pesticidov /.../; 2. UPS: gibanje, RPS: za spremembo odnosa in ravnanja družbe, politike, gospodarstva do okolja).

Metaforični pomenski prenos je torej vezan na celo besedno zvezo; asociativna prvina je lahko:

- **barva**, npr. *bela karavana* (UPS: skupina, RPS1: smučarjev in njihovih spremljevalcev, RPS2: ki se udeležujejo zimskih smučarskih tekmovanj v različnih krajih), *bela knjiga* (UPS: zbirka, RPS1: pravil, navodil, reform, zahtev, RPS2: za urejanje in upravljanje), *bela smrt* (UPS: snov, zlasti mamilo, RPS1: bele barve, RPS2: ki škoduje zdravju), *beli cirkus* (UPS: tekmovanja, RPS: smučarska), *modri angel* (UPS: pripadnik, RPS1: enote policije, RPS2: odgovoren za vzdrževanje javnega reda in miru /.../), *sivi panter* (UPS: moški, RPS1; starejši, RPS2: postaven, RPS3: sposoben),
- **oblika** ali **otip**: *orodna vrstica* (UPS: del slike, RPS1: na računalniškem zaslonu, RPS2: kjer so druga poleg druge v eni smeri razvrščene ikone), *pohorska omleta* (UPS: sladica, RPS1: iz biskvitnega testa, RPS2: nadevana z vložnimi brusnicami /.../), *sledilna kroglica* (UPS: pripomoček, RPS1: podoben računalniški miški, RPS2: za upravljanje s kazalcem na zaslonu), *statusna vrstica* (UPS: vrstica, RPS1: sporočilna, RPS2: na ekranu računalnika, RPS3: ki služi izpisovanju obvestil /.../), *svetlobno pero* (UPS: naprava, RPS1: peresu podobna, RPS2: vhodna, RPS3: občutljiva na svetlobo, RPS4: ki z dotikom na računalniški zaslon omogoča izbiranje ukazov in premikanje kazalca), *zlata malina* (UPS: nagrada, RPS1: za najslabše filmske dosežke, RPS2: ki se vsako leto podeljuje v Hollywoodu); najpogosteje pa
- **funkcija** ali **namembnost**: *adrenalinski park* (UPS: park (urejen prostor), RPS: za adrenalinske športe); *funkcionalna pismenost* (UPS: sposobnost, RPS: branja, pisanja,

¹³³ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

razumevanja praktičnosporazumevalnih besedil in osnov računskih operacij ter matematičnih predstav), *hladni bife* (UPS: miza, RPS1: s hladnimi jedmi in pijačami, RPS2: na družabni prireditvi, v restavraciji), *informacijska revolucija* (UPS: sprememba, RPS1: velika, RPS2: zaradi intenzivnega razvoja informacijska tehnologije, RPS3: v drugi polovici dvajsetega stoletja), *informacijska vojna* (UPS: razširjanje, RPS1: informacij, RPS2: prek medijev, RPS3: z namenom, da se zmanjša ugled nasprotnika v javnosti), *miselni vzorec* (UPS: skica, RPS1: s črtami in oblački, RPS2: za prikaz pomembnih podatkov /.../), *naravna dediščina* (UPS: neokrnjena narava, RPS: ki jo narod, človeštvo prevzame od prejšnjih generacij), *nevrolingvistično programiranje* (UPS: tehnike, RPS1: psihološke, RPS2: za povečanje osebne učinkovitosti), *notranje lastništvo* (UPS: delničarstvo, RPS: zaposlenih), *novi liberalizem* (UPS: teorija in gospodarskopolična smer, RPS1: ki spodbuja prosto trgovino /.../), *pasovna širina* (UPS: količina, RPS: prenosa podatkov na časovno enoto), *rizični kapitalist* (UPS: kdor, RPS: je pripravljen vložiti lastniški kapital v začetne razvojne faze podjetja), *siva ekonomija* (UPS: gospodarska dejavnost, RPS: ki temelji na opravljanju dela v nasprotju z zakonskimi določili /.../), *sobotno leto* (UPS: leto ali daljše obdobje do enega leta, RPS1: navadno brez delovnih ali študijskih obveznosti, RPS2: namenjeno predvsem raziskovanju /.../), *spletna stran* (UPS: mesto, RPS1: na spletu, RPS2: na katerem so dostopne medijske, besedne, zvočne, filmske vsebine), *spletni dnevnik* (UPS: spletno mesto, RPS1: na katerem avtorji s pomočjo preprostega vmesnika objavljajo besedila, slike, posnetke /.../), *starševsko podjetje* (UPS: lastnik, RPS1: izvorni, RPS2: dejavnosti, proizvodnje), *strojno učenje* (UPS: področje umetne inteligence, RPS: ki z različnimi tehnikami omogoča računalnikom, strojem, da se učijo, iščejo pravila glede na učne podatke), *tehnološki park* (UPS: središče, RPS: ki združuje inovativna, tehnološka, na znanju temelječa, predvsem mala in srednje velika podjetja), *tematska delavnica* (UPS: spoznavanje, RPS1: organizirano, RPS2: tem s specifičnega področja udejstvovanja /.../), *topla greda* (UPS: proces, RPS1: otoplitve zemljine atmosfere in površja /.../), *tretje oko* (UPS: čakra, RPS1: šesta, RPS2: v sredini čela med obrvmi /.../), *veliki brat* (UPS: država, ustanova, RPS: ki zbira podatke o ljudeh zaradi nadzora nad njimi), *veliki met* (UPS: kar, RPS: v največji meri ustreza zahtevam, pričakovanju), *vzajemni sklad* (UPS: premoženje, RPS1: velikega števila oseb, RPS2: ki je naloženo zlasti v vrednostne papirje /.../), *vzporedne volitve* (UPS: anketa, RPS1: o odločitvah volivcev, RPS2: ki poteka istočasno z volitvami, referendumom), *zemeljska stevardesa* (UPS: delavka, RPS1: na letališču, RPS2: ki izdaja ali preverja letalske vozovnice /.../),

zgodovinski spomin (UPS: védenje, RPS1: ohranjeno, RPS2: o preteklih dogodkih zgodovinske vrednosti), ali **videz** in **funkcija**: *plastični denar* (UPS: kartice, RPS1: z elektronsko vpisanimi podatki, RPS2: ki omogočajo brezgotovinsko plačevanje/.../), *zelena mafija* (UPS: skupina, RPS1: organizirana, RPS2: prekupčevalcev z zelenjavo in sadjem /.../).

4.4.2.1.4.4 Sinonimija in večpomenskost novejših večbesednih leksemov

4.4.2.1.4.4.1 Značilnost novejšega besedja je neustaljenost oz. postopno ustaljevanje izraza in pomenja. Posledica te lastnosti je **asimetričnost** (neskladnost) jezikovnega znaka (Vidovič Muha 2000a: 19), zaradi česar je v slovaropisni praksi tovrstnim izrazom težje določiti pomen (kot sestavine besednih zvez namreč izkazujejo različne pomenske odtenke).

Po drugi strani pa imajo nekateri večbesedni leksemi več istopomenskih zgradbenih različic (Žele 2004: 142, 147),¹³⁴ npr. *civilna neposlušnost* in *državljanska neposlušnost* (UPS: nepokorščina, RPS: nenasilna, državnim organom).

(1) V gradivu novejših večbesednih leksemov je zabeleženih več primerov **skupov** s preneseno jedrno sestavino z istopomenskimi razičicami, ki so v večini primerov dveh tipov:

- **možnost zamenjave ima jedrna sestavina s prenesenim pomenom** (teh primerov je manj), npr. *disketni pogon* in *disketna enota* (UPS: del računalnika, RPS: ki omogoča pisanje podatkov na diskete in branje z njih), *slikovna pika* in *slikovna točka* (UPS: grafična enota zaslona, RPS: najmanjša, ki ima svojo barvo in svetlost), *solatni bar* in *solatni bife* (UPS: miza, RPS1: posebno oblikovana, RPS2 z raznovrstnimi solatami za samopostrežbo /.../);

- **možnost zamenjave ima prilastkovna sestavina v izhodiščnem pomenu** (teh primerov je več), npr. *civilna neposlušnost* in *državljanska neposlušnost* (UPS: nepokorščina, RPS: nenasilna, državnim organom), *električni smog* in *elektronski smog* (UPS: elektromagnetna polja, RPS: ki nastajajo ob vključenih električnih ali elektronskih napravah); *genetska revolucija* in *genska revolucija* (UPS: sprememba, RPS1: velika, RPS2: hitra, RPS3: na področju raziskovanja genetike /.../), *piščančja gripa* in *ptičja gripa* in *aviarna influenza* (UPS: bolezen, RPS1: zelo nalezljiva, RPS2: hitro razvijajoča se /.../).

Istopomenske besednozvezne različice izkazujejo različne stopnje pomenske zlitosti sestavin, npr. skup *besedilni korpus* ima različico z lastnostmi sklopa (*jezikovni korpus*); *ozonski plašč* pa sestave (*ozonska plast*); skup *ekološki otok* ima različico v obliki zloženke (*ekootok*), skup

¹³⁴ »/.../ /S/obstoj tudi isto- in podobnopomenskih besednih in besednozveznih različic je z vidika razvojne živosti in aktualnosti jezika nekaj povsem samoumevnega« (Žele 2004: 147).

slana žetev pa ima različico v obliki zveze z desnim prilastkom (*žetev soli*). Več različic ima skup *genetski inženiring*, in sicer *gensko inženirstvo* in *genska tehnologija*, kjer je možnost zamenjave prilastkovne in jedrne sestavine.

(2) Med skupi s preneseno prilastkovno sestavino najdemo le štiri primere z istopomenskimi zgradbenimi različicami, in sicer *divje odlagališče* in *črno odlagališče* (UPS: odlagališče, RPS1: nezakonito, RPS2: odpadkov, RPS3: v naravi), *pametna tabla* in *interaktivna tabla* (UPS: tabla, RPS1: elektronska, RPS2: navadno povezana z računalnikom in projektorjem /.../), *vroča linija* in *vroči telefon* in *vroča telefonska linija* (2. pomen) (1. UPS: telefonska povezava, RPS1: z ustanovo, RPS2: ki daje ali zbira posebne informacije; 2. UPS: telefonska povezava, RPS1: po kateri je mogoče poslušati erotične zgodbe /.../), *zeleni podor* in *zeleno gnojenje* (UPS: gnojenje, RPS1: z zelenimi rastlinami, RPS2: ki se podorjejo).

(3) Pri **sklopih** med novejšim besedjem najdemo več primerov popolne sinonimije oz. variantnosti, npr. *globalna vas* in *svetovna vas* (UPS: svet, RPS1: ves sodobni, RPS2: ki temelji na medkulturnem povezovanju /.../), *ležeči policaj* in *cestna ovira* (UPS: izboklina, RPS1: podolgovata, RPS2: nizka, RPS3: ki poteka prečno čez cestišče /.../), *navidezna resničnost* in *virtualna resničnost* in *virtualna realnost* (UPS: posnemanje, RPS1: stvarnega okolja, RPS2: z računalniškimi napravami), *prazni tek* in *prosti tek* (1. UPS: vrtenje, RPS: avtomobilskega motorja, RPS2: pri katerem ta ne poganja vozila; 2. UPS: stanje, RPS1: v katerem kdo ne opravlja dela; 3. UPS: časovno obdobje, RPS: brez vsebinskih sprememb in učinkov), *privatizacijska vrzel* in *certifikatska luknja* (UPS: presežek vrednosti, RPS1: v postopku lastninjena nastali /.../), *vroči stol* in *vroči stolček* (UPS: položaj, delovno mesto, RPS1: na katerem je oseba izpostavljena javnemu ocenjevanju /.../), *zabavna industrija* in *industrija zabave* (UPS: dejavnost, RPS1: ki organizira prireditve, RPS2: ali proizvaja izdelke za množično zabavo /.../).

5.4.2.1.4.4.2 Večpomenskost se v gradivu pri skupih načeloma potrjuje le v primerih, ko isti leksem poimenuje dve pojavnosti, pomena pa nista metaforično povezana, ampak ju povezuje samo preneseni pomen ene od sestavin večbesednega leksema,¹³⁵ npr. *jogurtna revolucija* (1. UPS: organizirana zborovanja, demonstracije, RPS1: proti takratni oblasti v jugoslovanski avtonomni pokrajini Vojvodini, RPS2: v letih 1988 in 1989; 2. UPS: oznaka, RPS1: za organizirana zborovanja, demonstracije po letu 1991, RPS2: usmerjene proti birokratskim in

¹³⁵ Po tipologiji večpomenskosti J. Snoj gre za posredno motivirano večpomenskost (Snoj 2004: 99–101): »Te vrste večpomenskost obstoji tako, da imajo pomeni skupno izhodišče v enem pojmu, vendar samostojno obstoječem zunaj znotrajleksemsko povezanih pomenov in neodvisno od njih« (Snoj 2004: 99).

demokraciji odtujenim oblastnim strukturam na različnih nivojih). Po tipologiji večpomenskosti J. Snoj je primer analogen podtipu »t/vorjenke, pri katerih so pomeni povezani posredno preko pomena (pomenov) leksema, iz katerega je besedotvorna podstava« (Snoj 2004: 100).

Večpomenski skupi lahko načeloma¹³⁶ nastanejo tudi z metonimičnim prenosom (z metaforičnim glede na gradivo nikoli), npr. *zeleni čaj* (1. UPS: pijača, RPS1: poživljajoča, RPS2: iz posušenih listov čajevca, RPS3: nefermentiranih; 2. UPS: listi, RPS1: posušeni, RPS2: čajevca, RPS3: za pripravo te pijače). A. Vidovič Muha ugotavlja, da »če se že pojavi znotraj terminološkega leksema vačpomenskost, je tip te večpomenskosti predvidljiv – načeloma metonimični /.../« (Vidovič Muha 2000a: 18).

Primeri večpomenskih **sklopov**: *grdi raček* (1. UPS: kdor, RPS1: je sprva grd, RPS2: manj uspešen, RPS3: kasneje pa se kljub drugačnim pričakovanjem izkaže za lepega, uspešnega; 2. UPS: kdor ali kar, RPS: ima navadno med vsemi najbolj neprimerne, nesprejemljive lastnosti), *novi val* (1. film. UPS: smer, RPS1: v filmski umetnosti, RPS2: po letu 1950, RPS3: po izvoru iz Francije,¹³⁷ 2. UPS: glasba, RPS1: rokovska, RPS2: iz 70. in prve polovice 80. let 20. stoletja, RPS3: ki izhaja iz panka /.../), *odprta meja* (1. UPS: mejni prehodi, RPS1: nenadzorovani, prosti, RPS2: med državami, navadno povezanimi zaradi skupnih ciljev /.../; 2. UPS: prehod, uvoz v državo, in odhod, izvoz iz nje, RPS: dovoljen), *otroški parlament* (1. UPS: predstavništvo, RPS1: učencev kake šole, šol kakega območja /.../; 2. UPS: sestanek, zborovanje, RPS: tega predstavništva), *prazni/prosti tek* (gl. zgoraj), *transakcijska analiza* (1. UPS: teorija, RPS: osebnosti in komunikacije za osebno rast in pozitivno spremembo; 2. UPS: metoda, RPS1: psihoterapevtska, RPS2: ki temelji na analizi komunikacije posameznika z okoljem), *veliki pok* (1. UPS: eksplozija, RPS1: snovi, RPS2: s čimer naj bi nastalo veselje; 2. UPS: dogodek, RPS1: pomemben, RPS2: ki ga navadno spremlja hitra razširitev česa), *zaščitna znamka* (1. UPS: znak, RPS: s katerim proizvajalec, trgovec opremi svoje proizvode /.../; 2. UPS: kar, RPS: zagotavlja prepoznavnost koga ali česa), *zelena revolucija* (1. UPS: povečanje pridelka, RPS1: izrazito, RPS2: zlasti visokodonosnih vrst pšenice, koruze, riža, /.../; 2. UPS: gibanje, RPS1: za spremembo odnosa in ravnanja družbe /.../, RPS2: do okolja).

¹³⁶ Taki primeri so v gradivu redkejši.

¹³⁷ Razlaga je iz SSKJ.

4.5 Besedne zveze z vidika stopnje pomenske zlitosti med besedami v smeri frazeologizacije

Frazeološka teorija predstavlja osrednji vidik proučevanja večbesednih leksemov. V tem razdelku so navedena izbrana temeljna frazeološka dela z bolj ali manj različnimi pogledi na osnovno frazeološko enoto, katerih pregled prinaša osnovno frazeološko terminologijo, prek vsebinske opredelitve predmeta proučevanja frazeologije v ožjem smislu pa tudi povzetek kriterijev za zamejitev jedrnega področja proučevanja (ki frazeološke enote ločujejo od drugih večbesednih leksemov) in definicij osnovne frazeološke enote. Z zamejitvijo jedrnega dela frazeološkega proučevanja lahko izločimo nefrazeološke samostalniške večbesedne lekseme s potencialnim terminološkim pomenom,¹³⁸ ki tvorijo jedro našega gradiva.

V nasprotju s frazemi v ožjem smislu imajo v besedilu le poimenovalno funkcijo in so stilno nezaznamovani, termini pa se od neterminov razlikujejo po specializirani rabi (Jemec Tomazin 2010: 155).¹³⁹

Ena od definicijskih lastnosti frazemov, ki je skupna tudi večjemu delu nefrazeoloških večbesednih leksemov, je pomenska zlitost sestavin, ki v pričujoči disertaciji predstavlja osnovo za tipologiziranje gradiva. Metoda proučevanja stopenj pomenske zlitosti sestavin in s tem povezanega procesa frazeologizacije (ki je v tem razdelku z navajanjem ugotovitev treh avtorjev na kratko osvetljena tudi z diahronega vidika) je tako uporabna tudi za obravnavo nefrazeoloških stalnih besednih zvez. Zato je poudarek na leksikalnopomenskih lastnostih frazeološke enote, zlasti z vidika stopenj pomenske zlitosti sestavin besedne zveze.

4.5.1 Zamejitev področja frazeološkega raziskovanja: osnovni pojmi in definicije

Izraz *večbesedni leksemi* poleg *frazemov* v ožjem smislu vključuje med drugim tudi *terminološke stalne besedne zveze* ter skupino (neterminoloških in nefrazeoloških, pretežno imenskih) stalnih besednih zvez, ki se od terminoloških razlikuje po tipu denotata, ki ne definira znanstvenega pa tudi ne strokovnega področja, od frazemov pa po odsotnosti konotativnosti (Vidovič Muha 2013b: 113).¹⁴⁰ S poimenovanjem *večbesedni leksem* je

¹³⁸ Opredelitev je povzeta po konzultacijah z doc. dr. M. Jemec Tomazin (z dne 8. 4. 2015).

¹³⁹ Kriteriji za ugotavljanje terminologizacije stalne besedne zveze so zlasti: (1) pojavljanje v strokovnih besedilih, (2) pojavljanje v nespremenjeni obliki in (3) odsotnost pomenske širitve (povzeto po konzultacijah z doc. dr. M. Jemec Tomazin, 8. 4. 2015).

¹⁴⁰ Stalne besedne zveze oz. večbesedni leksemi so lahko (tako kot enobesedni leksemi) terminološkega ali neterminološkega tipa; za terminološke zveze velja le omejitev, da ne poznajo večpomenskosti (gre za t. i. simetrične jezikovne znake) (gl. Vidovič Muha 2000a: 19), sicer pa so lahko ravno tako pomensko prozorne ali neprozorne in nimajo konotativnega pomena in ekspresivne funkcije v besedilu.

poudarjen predvsem besednozvezni vidik (avtomatizirane sintagme) – gre torej za besedne zveze kot nosilke leksikalnega pomena.¹⁴¹

Z izrazom *stalna besedna zveza* je poudarjen pomenski vidik besednih zvez: gre za besedno zvezo, katere sestavine se stalno hkrati pojavljajo in predpostavljajo s skupnim pojavljanjem vsakokrat tudi isti pomen (Kržišnik-Kolšek 1986: 435). Po J. Toporišiču stalne besedne zveze, kadar jih v govoru rabimo, gotove jemljemo iz spomina (kakor besede), ne pa da bi jih šele delali po določenih skladenjskih vzorcih (Toporišič 2000: 133). A. Vidovič Muha kot lekseme obravnava nestavčne in stalne, avtomatizirane besedne zveze, ki po govornem dejanju ne razpadejo (Vidovič Muha 2000a: 24). Izraz stalne besedne zveze uporablja kot nadpomenko, ki vključuje tudi frazeme (Vidovič Muha 2013b: 109–110).

V delih E. Kržišnik, ki so posvečena zlasti frazemom v ožjem smislu, je izraz stalna besedna zveza omejen na pomensko motivirane (oz. prozorne) večbesedne leksikalne enote (gl. Kržišnik 2013: 16).

P. Gantar večbesedne lekseme glede na stopnjo trdnosti in pomenske prozornosti deli na *kolokacije, stalne besedne zveze in frazeološke enote*. *Kolokacije* so v jeziku opazne zveze dveh ali več besed, ki se pojavljajo v predvidenih slovničnih vzorcih, sopojavljanje v njih pa je pričakovano in ne naključno (Vrbinc v Gantar 2007: 66). So pomensko prozorne/neidiomatične, podreajo se v jeziku pričakovanim slovničnim pravilom, hkrati pa so zanje značilne določene omejitve pri izbiri (Gantar 2007: 66–67). *Stalne besedne zveze* so večbesedne leksikalne enote, ki v svoji pomenski zgradbi ne izkazujejo očitnih pomenskih prenosov. Njihov pomen je mogoče razbrati iz pomena sestavin, so pomensko prozorne. V besedilu ne izražajo opazne ekspresivne vloge.¹⁴² *Frazeološke enote* so večbesedne leksikalne enote, za katere velja, da njihovega pomena ni mogoče predvideti neposredno iz pomena sestavin. Njihova raba je v besedilu tako ali drugače zaznamovana. Delijo se na *frazeme* (strukturno trdne zveze, katerih pomen je posredno – metafora, metonimija – izpeljiv iz sestavnih delov)¹⁴³ in *idiome* (ki obsegajo pomensko in zgradbeno popolnoma samostojne in od sestavin neodvisne celote)¹⁴⁴ (Gantar 2007: 10–11).

¹⁴¹ Leksikalno pomenoslovje (po A. Vidovič Muha) namreč poleg enobesednih leksemov obravnava tako problematiko besedotvornih morfemov, se pravi besedotvorja, kot tudi frazeologije, »saj gre v obeh primerih za poimenovalno vlogo jezika« (Vidovič Muha 2000a: 20; Vidovič Muha 2013b: 109–110, 112–113).

¹⁴² Glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin zveze so tako pojmovane stalne besedne zveze sestave.

¹⁴³ Glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin zveze so tako pojmovani frazemi skupi in sklopi.

¹⁴⁴ Glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin zveze so tako pojmovani idiomi zrasleki.

4.5.1.1 Jedrno področje frazeološkega proučevanja

E. Kržišnik, ki je postavila temelje slovenističnih frazeoloških proučevanj, je v 2. polovici 80. let uvedla zahtevo po ločevanju med stalnimi besednimi zvezami in frazeološkimi enotami, katerih temeljna lastnost je poleg stalnosti in večbesednosti tudi »neslovarski pomen (vsaj ene od) sestavin«, in kot pomembno merilo pri določanju frazeoloških enot definirala *povezovanost* prvin ter uvedla novo poimenovanje za osnovno enoto frazeologije, *frazem* (Kržišnik 1994: 30–34).

V svoji doktorski disertaciji kot najpogosteje navajane lastnosti frazeološke enote izpostavlja naslednje: glede na obliko: večbesednost, ustaljenost (in nezamenljivost sestavin), reproduciranost; glede na pomen: omejena pretvornost (in druge defektnosti), metaforičnost, neprevedljivost, ekspresivnost, emocionalnost (Kržišnik 1994: 22).¹⁴⁵ Po obliki so lahko frazemi nestavčni (besednozvezni; samostalniški, pridevniški, prislovni, glagolski) in stavčni (nepregovorni ali pregovorni). *Frazem v ožjem pomenu* je tako pomensko in strukturno ustaljena besedna zveza s konotativnim pomenom (in ekspresivno funkcijo v besedilu), pri kateri ima vsaj ena od sestavin neslovarski, neleksikaliziran pomen (gl. Kržišnik 1986: 435; 1994a: 22; 1994b: 92–93).

4.5.1.2 Frazemi v ožjem in širšem smislu

Glede na namen, cilje in naloge frazeologije obstajajo različne možnosti tipologije frazemov. Frazeologi izpostavljajo različne lastnosti frazemov, saj kombinacija skladskega, pomenskega in pragmatičnega vidika ponuja več različnih kriterijev za njihovo klasifikacijo. Tipologizirajo jih glede na obliko (nestavčni – samostalniški, pridevniški, prislovni, glagolski – in stavčni frazemi), pomen (npr. stopnjo njihove pomenske motiviranosti: motivirani, delno motivirani) ali glede na funkcijo v besedilu (npr. po Fleischerju delitev na t. i. poimenovalne in sporočanje; Fleischer 1997: 23–24, 110–161). Opis oblikovnih, pomenskih lastnosti frazemov in opredelitev njihove vloge v sporočanju omogoča tudi vpogled v obrobno področje proučevanja frazeologije ter v prehodni pas med področjema.

¹⁴⁵ Npr. W. Fleischer navaja oblikovne, pomenske in pragmatične kriterije za klasifikacijo frazemov (Fleischer 1997: 23–24, 110–161). Osnovno enoto frazeologije v ožjem smislu imenuje besednozvezni leksem (nem. Phraseolexeme), frazeološko enoto v širšem smislu pa imenuje frazeologizem (Fleischer 1997: 69). Enote frazeologije v ožjem smislu so besedne zveze z najmanj eno avtosemantično komponento, ki imajo tri glavne značilnosti (ki so hkrati kriteriji za zamejitev frazemov od prostih besednih zvez in ustaljenih stavkov): (1) pomenska neprozornost (oz. idiomatičnost, nem. Idiomazität), “iregularni” odnos med pomenom sestavin besedne zveze in pomenom celote; (2) semantično-leksikalna stabilnost zaradi monokolokabilne sestavine (unikale Komponente), anomalije v skladskezi zvezi sestavin frazema ali pretvorbne defektnosti, ter (3) leksikaliziranost in reproduciranost (besedna zveza ni sestavljena skladska konstrukcija, ampak že izdelana leksikalna enota, ki jo reproduciramo) (Fleischer 1997: 30–68). Frazemi v ožjem smislu so po Fleischerju sporočanje-slovnico (v smislu glagolskega časa, osebe, načina, glede na sklon samostalniških frazemov) bolj ali manj spremenljivi (znotraj omenjenih omejitev).

4.5.1.2.1 Mejni primeri v frazeologiji

Frazeologija v širšem pomenu »vključuje tudi enote, katerih edina lastnost je stalnost, npr. večbesedni strokovni izrazi (*povedkov prilastek*). Tudi večbesedne izraze, katerih pomena ni mogoče neposredno izpeljati iz pomena sestavin, je mogoče na podlagi njihove ekspresivnosti oz. neekspresivnosti razdeliti na a) jedrni del frazeologije in b) obrobnji (mejni) del: *mačje oko*, *materina dušica*; *zbujati pozornost/radovednost/poželenje/neprijetne občutke*; *dati predlog/pobudo*« (Kržišnik v Križaj-Ortar, Bešter, Kržišnik 1994: 92–93).

Z vidika frazeologije v ožjem smislu so mejni primeri v frazeoloških proučevanjih enote, ki jim manjka katera od tipičnih lastnosti. Po W. Fleischerju so to (1) potencialni ali individualni frazemi, ki so vezani na določeno besedilo ali na določenega avtorja; (2) poimenovalni stereotipi (nem. *Nominationsstereotype*), pomensko prozorne besedne zveze s stalnim zaporedjem sestavin, ki so ustaljene zaradi pogoste rabe in katerih pomen se v celoti izpeljuje iz pomena njihovih sestavin (zveze tipa *hudobni volk*, *težak udarec*, klišeji, npr. *za vsak okus*; *izkoristiti priložnost*, politični slogani in politično-ideološki termini, npr. *ekološko ravnovesje*, pomensko prozorni nizi besed, npr. *Zveza za okolje in zaščito narave*); (3) komunikacijske formule (nem. *Kommunikative Formeln*), pomensko neprozorne ali pomensko prozorne stabilne predikacijske zveze s stavčno strukturo, rabljene kot sporočanjaški znaki in ne kot poimenovalne enote, ali (4) frazeološki modeli (nem. *Phraseoschablonen*), zveze s stalnim pomenom modela (ta pri izpolnitvi z ustreznim leksikalnim gradivom tvori besedno zvezo, katere pomen je že vnaprej določen preko pomena modela) (Fleischer 1997: 58–61).

Češki jezikoslovec F. Čermák je povezal t. i. rusko in t. i. ameriško teorijo in enote frazeologije poimenoval *jednotky IF* (idiom in frazem), pri čemer izraz frazem uporablja za poimenovanje izrazne strani enote (besedna in morfemska zveza), izraz idiom pa za poimenovanje pomena (neidentičnost med pomenom celote in vsoto pomenov delov) (v: Kržišnik 1994: 27; 2010: 87). Kot ena izmed lastnosti frazeoloških enot je izpostavljena tudi *anomalnost* (izraz *anomalni* mu pomeni 'oblikovno, pomensko, kolokacijsko, transformacijsko neregularni') (Filipec – Čermák 1985: 237). Avtor obravnava t. i. *kvazifrazeme* in *kvaziidiome*, mejne primere idiomov in frazemov, ki prehajajo v t. i. regularni jezik (č. *pravidelný jazyk*) in pri katerih se posledično manjša relevantno število kriterijev anomalnosti. *Kvazifrazemi* in *kvaziidiomi* so:

- (1) zveze s konkretnim denotatom: *kočičí hlava* (tlakovec);
- (2) zveze terminološkega značaja (eksaktna definicija pomena): *mrtvý chod* ('prosti tek');
- (3) nekatere zveze s sinsemantičnimi sestavinami: *ve srovnání s někým* ('v primerjavi s kom');

- (4) nekatere zveze z desemantizirano sestavino: *bejt napakovanej* ('imeti veliko denarja'), *bejt potrebnej* ('potrebovati denar') – pridevnik se lahko pojavlja samo v predikatni funkciji;
- (5) nekatere zveze z omejeno kolokabilnostjo sestavin: *zarytĕ mlĕet* ('zakrknjeno molčati'), *otevřít dokořán* ('odpreti nastežaj'), *širé moře* ('mednarodne vode'), *poulit oči* ('zijati');
- (6) nekatere glagolsko-samostalniške zveze z abstraktnim samostalnikom: *dávat pozor* ('biti pozoren'), *věnovat pozornost* ('posvečati pozornost') – omejena kolokabilnost abstraktnih samostalnikov – idr. (Filipec – Čermák 1985: 205; Čermák 2007: 42).¹⁴⁶

4.5.1.2.1.1 Večbesedni termini v frazeoloških proučevanjih

V disertaciji uporabljeno gradivo novjših večbesednih leksemov sodi na obrobje proučevanja frazeologije v ožjem smislu, saj gre za nefrazeološke samostalniške večbesedne lekseme s potencialnim terminološkim pomenom (prim. Čermákov prvi in drugi tip).¹⁴⁷

Termini nastajajo kot neologizmi (pri zapolnjevanju poimenovalnih praznin), z znotrajjezikovnim prevzemanjem (s terminologizacijo leksemov splošnega jezika), s prevzemanjem iz drugih jezikov, z metaforo ali s kalkiranjem (Jemec Tomazin 2010: 163).

Pri obravnavi večbesednih terminov z vidika frazeologije v ožjem smislu oz. primerjavi terminološke zveze s frazeološko lahko izhajamo iz naslednjih lastnosti terminologije, kot jih navaja A. Vidovič Muha: (1) večinskost samostalniške terminološke leksike; (2) enopomenskost; (3) pomenska neodvisnost od (znotraj)besedilnih, sploh pa pragmatičnih okoliščin; (4) terminološka leksika na sintagmatski (in paradigmatski) ravni ne spreminja svojih lastnosti; (5) termini ne morejo izražati konotativnega pomena; (6) sopomenskost in enakoizraznost sta v znanstvenem besedilu nefunkcionalni; (7) terminološka ustaljenost; (8) termini so vključeni v pojmovni in izrazni sistem določenega področja znanosti ter slovarski sistem jezika (sistemsost termina); (9) terminološka leksika je pomensko predvidljiva (vsebina termina je motivirana z lastnostmi denotata) (Vidovič Muha 2000a: 116–119).

S problemom večbesednih terminov sta se z vidka frazeologije v ožjem smislu ukvarjala F. Čermák in D. Mršević-Radović.¹⁴⁸ Glavna poudarka: (1) težave pri umeščanju terminoloških

¹⁴⁶ Analizirano gradivo v pričujočem delu lahko opredelimo s prvima tipoma.

¹⁴⁷ Termini (izrazje) so besede in besedne zveze, ki se v strokah dogovorno rabijo kot poimenovanja stvari in pojavov ter njihovih lastnosti, npr. zdravstveno, slovnično, politično, tehniško izrazje (Toporišič 1992: 69).

¹⁴⁸ Fleischer navaja nekaj oblikovnih in pomenskih razlik med frazemi na eni strani ter večbesednimi lastnimi imeni in termini na drugi strani. Lastna imena in termini so lahko enobesedni ali imajo strukturo besedne zveze, medtem ko je za frazeme struktura besedne zveze nujna. Lastna imena obstajajo izključno samo kot samostalniki, termini večinoma tudi, frazemi pa tudi kot glagoli, pridevniki ali prislovi. Termine lahko zaradi njihove določnosti in neodvisnosti od konteksta kot poimenovalne enote izrazimo neposredno prek leksikalnih

zvez z neleksikaliziranim pomenom v pojmovni in izrazni sistem področja znanosti; (2) terminologizacija in determinologizacija.

Med večbesednimi termini so problematični zlasti tisti z neleksikaliziranim pomenom (katere od sestavin). F. Čermák ob obravnavi t. i. izrazov s konkretnim denotatom (ki spadajo med *kvazifrazeme* oziroma *kvaziidiome*, gl. 4.5.1.2.1), kot so ljudska poimenovanja za rastline (*rajské jablko*), kjer gre za prehajanje terminologije v frazeologijo in idiomatiko,¹⁴⁹ ugotavlja, da je njihova izrazita poteza sinhrono razumljena metafora oziroma pomenska anomalija v širšem pomenu besede, po svoji obliki pa so kvazifrazemi (in hkrati periferni termini) brez izjeme samostalniki, običajno v kombinaciji s pridevnikom. Glavna negativna lastnost ljudskih poimenovanj v terminologiji je njihova metaforičnost v širšem smislu, ki izključuje deskriptivnost in nakazuje možnosti ekspresivnega razumevanja. Ta lastnost preprečuje možnost izpolnitve sistemskosti in stereotipnosti ter modelnosti¹⁵⁰ (Čermák 2007: 220–227).

Po D. Mršević-Radović, ki prav tako iz proučevanja frazeologije izključuje terminološke zveze, je osnovna razlika med frazeološko in terminološko zvezo na funkcijski ravni: termin je, tako kot beseda, neposredno usmerjen na predmet označevanja, le da ima v nasprotju z besedo izključno poimenovalno funkcijo: s termini se označujejo posebni predmeti, ki se klasificirajo za različne namene, iz različnih potreb.¹⁵¹

Terminološka zveza lahko tako kot frazeološka nastane s pomenskim prenosom nefrazeološke osnovne zveze (npr. *zajčje uho* – poimenovanje za rastlino). Ko taka zveza postane izključno poimenovanje za določen predmet, se prvotna motiviranost in ekspresivnost izgubita.

Termini, ki so nastali s pomenskim prenosom, se lahko preobrazijo v frazeološko enoto z remotivacijo nevtralnega poimenovanja. Na osnovi že zabrisanih posameznih konkretnih pomenov besed se obnovi podoba, ki pridobi nove konotacije: poimenovanje za kak specifični predmet se prenese na nov pojav ne samo zaradi poimenovanja, ampak z namenom, da se na osnovi ekspresivnosti vzpostavi subjektivni odnos govorečega do pojava (Mršević-Radović 1987: 20–23).

elementov tujih jezikov, lastnih imen ne prevajamo, frazemi pa sodijo v poseben, edinstven jezik – tudi če v več jezikih obstaja ista podoba, so med njimi semantične in pragmatične razlike (Fleischer 1997: 74–75).

¹⁴⁹ Tudi Fleischer izpostavlja problem zamejitve ljudskih poimenovanj boleznih, rastlin, živali od lastnoimenskih, terminoloških in frazeoloških besednih zvez (Fleischer 1997: 75).

¹⁵⁰ Dodaja še, da je praktična posledica obstoja izrazov, zasnovanih na metafori, frazeološko pa na različnih tipih anomalije, da jih ne obravnavajo niti terminologi niti frazeologi in se zato izmikajo sistematičnemu opisu (Čermák 2007: 220–227).

¹⁵¹ Podobno tudi W. Fleischer: termini označujejo znanstvene pojme in so v sistemu znanstvene terminologije pomensko drugače določeni kot neterminološke besede v splošnem besednem zakladu, v čemer se terminologizirane besedne zveze razlikujejo od neterminoloških (frazeoloških in prostih) besednih zvez. Termini pripadajo pojmom in so zato neodvisni od konteksta ter strokovni (Fleischer 1997: 71–72).

Pojav determinologizacije¹⁵² je proučevala tudi A. Žele, ki ugotavlja, da določen izraz navadno za novim denotatom prehaja iz terminološkega sistema v splošni sistem knjižnega jezika in navadno za novo vsebino postane del splošne zavesti. Postopni proces determinologizacije nakazujejo tudi npr. metaforične terminološke zveze (pretežno sklopi), ki pogosto nastopajo v zaktualizirani metaforični rabi: *črna luknja v proračunski vreči /.../*. Terminologizacijsko-determinologizacijsko zaokroženje oz. pomensko zaokroženje leksema iz splošnega pomena v strokovni pomen in potem spet v splošni pomen, tj. splošna leksika > terminologizacija > determinologizacija > splošna leksika, potrjujejo primeri, kot so *kratek stik, črna luknja, topla greda, verižna reakcija /.../* (Žele 2009a: 458–459; Žele 2009c: 133).

4.5.2 Pomen frazema

Pri frazemih in leksemih nasploh ločimo dve vrsti pomena, denotativni in konotativni; le-ta pri frazemih v ožjem smislu predstavlja obvezni (kategorialni) del pomena.¹⁵³ Konotativni pomen je namreč lastnost, ki frazeme ločuje od drugih leksikalnih enot (gl. Kržišnik 1994: 162).

4.5.2.1 Pomenska razmerja v okviru denotativnega pomena frazema

E. Kržišnik navaja dve vrsti razmerja, v katerem lahko opazujemo vsako od sestavin stalnih besednih zvez in frazemov:

- (1) v razmerju do pomena celotne stalne besedne zveze oz. frazema (stopnja in način udeležnosti pomena sestavin v pomenu frazeološke enote; pomen stalne besedne zveze je vsota pomenov posameznih sestavin ali pa to ni) (Kržišnik 1986: 435; Kržišnik 1994: 138) ali
- (2) v razmerju »do njihovega slovarskega pomena oz. njihovih slovarskih pomenov (osnovnih, prenesenih – a takšnih, v katerih se bolj ali manj prosto povezuje z drugimi besedami /.../« (Kržišnik 1986: 435).

4.5.2.1.1 Razmerje med pomeni sestavin večbesednega leksema in pomenom celote

E. Kržišnik v doktorski disertaciji povzema klasifikacije frazemov različnih avtorjev glede na razmerje med celovitim pomenom frazema in pomeni njegovih sestavin. Pomenske tipologije

¹⁵² M. Žagar Karer jezikovnosistemsko determinologizacijo deli na delno in popolno. Pri delni ostanejo po prehodu iz znanstvenih besedil v splošna glavne pomenske sestavine prepoznavne, ostale pa se umikajo v ozadje (še vedno gre za isti pojem), npr. *antena, cunami, holding*. Za popolno determinologizacijo pa je značilno, da na podlagi pomenskega prenosa nastane nov pomen, ki ne označuje več istega pojma kot termin, npr. *verižna reakcija* (Žagar 2007: 600).

¹⁵³ »Če bi ekspresivnost sprejeli za kategorialno frazeološko lastnost, bi služila kot kriterij za diferenciranje frazeoloških enot od sorodnih sintagm ustaljene strukture in leksikalnega sestava, ki imajo funkcijo nominacije v jeziku, kot so npr. terminološke sintagme« (Mršević-Radović 1987: 17).

frazemov na podlagi tega razmerja kot merilo upoštevajo zlasti motiviranost (Kržišnik 1994: 138–144).

Najosnovnejša je delitev frazemov (tj. frazeoloških enot v ožjem smislu) na dva tipa, in sicer na zveze, pri katerih je pomenski prenos vezan na celotno besedno zvezo, in na zveze, pri katerih je prenos vezan le na eno sestavino, kot npr. pri W. Fleischerju, ki frazeološke enote deli na (1) pomensko popolnoma neprozorne, npr. *die Engel singen hören* ('čutiti močno bolečino', dobesedno **slišati angela peti), *etwas auf Eis legen* ('odložiti za pozneje', dobesedno **odložiti kaj na led) in na (2) deloma neprozorne besedne zveze, npr. *das Bett hüten* ('bolan leči v posteljo', dobesedno **paziti na posteljo), *Blut und Wasser schwitzen* ('močno se znojiti', dobesedno **z znojenjem izločati kri in vodo) (Fleischer 1997: 68–69).

Po D. Mršević-Radović, ki obravnava glagolsko-samostalniške frazeme (avtorica uporablja termin *frazeologizem*) s sinhronega in diahronega vidika,¹⁵⁴ je frazeološka enota po obliki spoj več leksemov. Kot sestavljenemu znaku ji odgovarja en edinstven pomen, tj. splošni, globalni pomen. Glede na tip determinacije, ki obstaja na pomenski ravnini med leksemi, sestavinami frazeološke sintagme, avtorica razlikuje dva tipa frazeoloških enot. V prvi tip spadajo frazemi, pri katerih obstaja vzajemna (dvosmerna) odvisnost med leksemi v funkciji sestavin frazema; njihov splošni pomen običajno nastaja s semantično transpozicijo nefrazeološke sintagme kot osnovne oblike, npr. po metaforični, metonimični poti. Gre za *globalne* frazeološke enote. E. Kržišnik (1994a) zanje uvaja izraz *celostni frazemi* in delitev dopolnjuje z delitvijo frazemov po Vinogradovem oz. po Šanskem; celostni ali globalni frazemi so sklopi in zrasleki (Kržišnik 1994: 143; 174). Drugi tip predstavljajo *komponentni* frazemi z enosmerno odvisnostjo med komponentami, sestavinami frazeološke strukture. E. Kržišnik (1994a) zanje uvaja izraz *sestavinski frazemi*, po Vinogradovem oz. po Šanskem pa gre za skupe (Kržišnik 1994: 143; 174).

V pričujočem delu (gl. zlasti razdelek 6) je podrobneje obravnavana delitev stalnih besednih zvez po N. M. Šanskem, ki je priredil tipologijo V. V. Vinogradovega, avtorja prve pomenske klasifikacije večbesednih leksemov, in ki je rezultat proučevanja frazeologije v širšem smislu, saj med frazeološke enote (*фразеологизм*) prišteva tudi pomensko prozorne stalne besedne zveze in večbesedne termine. »Kot reproducirane jezikovne enote frazeološke konstrukcije vedno predstavljajo eno smiselno celoto, čeprav je lahko odnos pomena frazeologizma v

¹⁵⁴ »Ker aktualni pomen [frazema] pogosto ni razumljiv brez poznavanja konkretne motivacijske baze, sinhrona analiza obvezno dobiva diahrono dimenzijo« (Mršević-Radović 1987: 69).

celoti in pomena njegovih sestavnih delov različni. Z vidika pomenske zlitosti sestavin besedne zveze, tj. odnosa, ki obstaja med pomenom frazeologizma in “delnim” pomenom njegovih sestavnih delov, lahko frazeološke konstrukcije sodobnega ruskega jezika razdelimo na 4 skupine: frazeološke zrasleke, frazeološke sklope, frazeološke skupe in frazeološke sestave [op.: termine je prevedel J. Toporišič; r. *фразеологические сращения, фразеологические единства, фразеологические сочетания* in *фразеологические выражения*].« (Šanskij 2011: 76).

4.5.2.1.2 Razmerje med pomenom sestavine stalne besedne zveze in njenim slovarskim pomenom

Frazemi v ožjem smislu imajo zlasti lastnosti skupov in sklopov z neleksikaliziranim pomenom ter zraslekov, stalne besedne zveze z vidika frazeologije v ožjem smislu pa izkazujejo slovarski, tj. leksikaliziran pomen sestavin (po pričujoči tipologiji, gl. poglavje 6, gre za sestave in skupe z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavine).

Stopnja stalnosti besedne zveze je povezana tudi z leksikaliziranostjo oz. neleksikaliziranostjo pomenov sestavin. E. Kržišnik je stalne besedne zveze z vidika frazeologije v širšem smislu (vključene so tudi zveze z neleksikaliziranim pomenom ene od sestavin) v Trubarjevi *Cerkovni ordningi* razvrstila v tri skupine, in sicer glede na slovarskost oziroma neslovarskost pomenov posameznih sestavin (Kržišnik 1986: 436). Po Mel’čukovi razpravi o stalnosti in idiomatičnosti (И. А. Мельчук, О терминах “устойчивость” и “идиоматичность”, *Вопросы языкознания* 1960, št. 4, 73–80) povzema pojem *napovedljivosti*. V prvih dveh skupinah so stalne besedne zveze, pri katerih vse sestavine nastopajo v slovarskem (leksikaliziranim) pomenu; »ločuje ju medsebojna napovedljivost oz. predvidljivost sestavin« (Kržišnik 1986: 436). Pri prvi skupini »nobena sestavina ne napoveduje druge v bistveno večjem oz. manjšem odstotku«, to so besednozvezni vzorci, npr. *iti z mirom*, ali večbesedna terminološka poimenovanja, npr. *božja beseda* (Kržišnik 1986: 438). Pri drugi skupini »s/talnost izračunamo po tisti sestavini, ki napoveduje skupno pojavljanje ostalih sestavin bistveno bolj kot katera koli druga sestavina besedne zveze«, npr. beseda *vbogajme*, ki v visokem odstotku napoveduje besedno zvezo *prosim vbogajme* (Kržišnik 1986: 439). »Stopnja stalnosti besedne zveze je obratno sorazmerna s številom napovedujočih jo sestavin« (Kržišnik 1986: 439).¹⁵⁵ V tretji skupini so »stalne besedne zveze, v katerih sestavi je vsaj ena taka beseda, ki ji je potrebno pripisati pomen, možen za dano besedo le pri njenem pojavljanju

¹⁵⁵ Podobno ugotavlja tudi P. Gantar, ki stalnost večbesednih leksemov obravnava s pomočjo korpusnega pristopa; korpusni statistični izračun namreč kaže, da »beseda z obsežnim kolokabilnim potencialom ne tvori enako trdnih zvez kot besedi, ki se pogosto povezujeta le druga z drugo« (Gantar 2007: 174).

skupaj z vsemi ostalimi sestavinami besedne zveze. Zunaj te besedne zveze ima beseda drugačen pomen oz. drugačne pomene«, npr. *k srcu vzeti* (Kržišnik 1986: 440).¹⁵⁶

4.5.3 Frazeologizacija besednih zvez

Pri ugotavljanju stopenj pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema in posledične stalnosti s sinhronega vidika je zaradi sistemske konsistentnosti zaželeno hkratno uzaveščanje diahronega vidika (prim. razdelek 6.1.5.2), ki razkriva dinamiko pomenskega razvoja in motivacijsko izhodišče, ki je pobuda za sproženje procesa frazeologizacije, po F. Novaku pojava, ko se pomenski premik (ki poteka po istih pomenskih postopkih kot pri goli besedi) veže na večjo enoto, kot je beseda, to je lahko besedna zveza, stavek ali zloženi stavek.¹⁵⁷ Besedna zveza dobi nove lastnosti; najvažnejša je njena ustaljenost (Novak 2004: 180).

V nadaljevanju so zato navedene osvetlitve principov nastajanja frazemov, ki jih na kratko povzemamo po avtorjih raziskav z vidika frazeologije v ožjem smislu.¹⁵⁸

4.5.3.1 A. I. Molotkov ugotavlja, da vsak konkretni frazem (imenuje ga frazeologizem, stalna besedna zveza, za katero je, kot za besedo, značilen leksikalni pomen (1977: 19–23)) genetsko izhaja iz konkretne besedne zveze, prototipa (Molotkov 1977: 33). Pri tem ne gre za preinterpretacijo (r. *переосмысление*) posameznih besed v sestavine frazema, niti za delno niti za popolno preinterpretacijo besedne zveze, ampak za tako preobrazbo, pri kateri na osnovi realno možne konkretne besedne zveze nastane posebna jezikovna enota – frazem, ki lahko obstaja vzporedno z izhodiščno zvezo (Molotkov 1977: 15–16).

4.5.3.2 V. M. Mokienko meni, da se določene frazeološke enote tvorijo po modelih (Mokienko 1980: 40–75), pri čemer je strukturni frazeološki model »tip skladenjskih konstrukcij, po katerem se tvori vrsta stalnih besednih zvez« (Mokienko 1980: 42).

¹⁵⁶ Ob tem ugotavlja, da »bi bile sestavine prvih dveh tipov del enobesednega slovarja, tretji tip pa bi sodil v posebni slovar stalnih besednih zvez. Zamisliti si je mogoče tudi enobesedni slovar, ki bi vsaki besedi pripisal poleg drugih tudi tiste enkratne (ali relativno enkratne) pomene, vezane na strogo določeno besedno okolje« (Kržišnik 1986: 441). Avtorica sklone, da »p/rimeri prehoda iz enega tipa v drugega (zlasti iz tipa 2 v tip 3) glede na status stalne besedne zveze v Trubarjevem besedilu /.../ in pa v sodobnem slovenskem jeziku potrjujejo razvojne spremembe tako v pogostnosti in pomenih stalnih besednih zvez, kakor tudi v pomenu nekaterih besed – njihovih sestavin« (Kržišnik 1986: 441).

¹⁵⁷ Frazeologizacija je sistemski pojav v bogatenju besednega zaklada pri besedah (Novak 2004: 182).

¹⁵⁸ Metaforična razmerja znotraj frazemov je mogoče proučevati tudi z vidika kognitivne semantike, in sicer v okviru pojmovanja metafore kot dela človekovega razumevanja/dojemanja sveta – v okviru konceptualne metafore (Lakoff 1998 v: Kržišnik 2007). E. Kržišnik je že v doktorski disertaciji (1994) v slovenistiko za potrebe pojasnjevanja frazeološkega metaforičnega prenosa pri primerih frazemov govorjenja in mišljenja, ki jih tradicionalno pojmovanje metafore (npr. s pomočjo modelnosti) ne more pojasniti, uvedla pojem *konceptualna metafora* (npr. predstava o besedi, misli, ki se giblje) (1994a: 187–188). S tega vidika je pozneje analizirala tudi metaforične prenose pri frazemih govorjenja in izdelala shemo notranje strukturiranosti verbalne komunikacije (Kržišnik 2007: 183; 191–199).

Frazeološki model je »strukturno-pomenska invarianta stalnih besednih zvez, ki shematično odraža relativno stabilnost njihove oblike in pomena« (Mokienko 1980: 43).

4.5.3.3 D. Mršević-Radović na primeru glagolskih frazemov frazeologizacijo deli na prvotno in drugotno, pri čemer drugotna frazeologizacija pomeni nastanek novih frazemov z redukcijo že obstoječih frazeoloških enot (Mršević-Radović 1987: 142). Prvotna frazeologizacija pa je pomenska ali strukturna (skladenjska). Pomenski frazeologizacijski procesi so procesi transponiranja pomena, strukturni procesi pa so po svoji naravi transformacijski (Mršević-Radović 1987: 32).

4.5.3.3.1 Frazemi, ki nastanejo po pomenski transpoziciji, imajo kot osnovno obliko nefrazeološko sintagmo relativno prostega ali ustaljenega leksikalnega sestava (npr. terminološka sintagma), katere pomen se najpogosteje transponira v frazeološki pomen po različnih tipih ekspresije (Mršević-Radović 1987: 32–33).

4.5.3.3.2 Večje število frazemov nastane s skladenjsko spremembo osnovne (nefrazeološke) oblike (Mršević-Radović 1987: 46). Po skladenjskem frazeologizacijskem procesu nastajajo frazeološke sintagme z ekspanzijo iz enot ožje, preprostejše nefrazeološke strukture, iz bolj zapletenih strukturnih enot pa z redukcijo (in t. i. kondenzacijo).¹⁵⁹ Osnovna oblika frazema, ki nastane s skladenjsko frazeologizacijo, predstavlja torej, kadar gre za ekspanzijo, ali glagolski leksem, ki se širi s samostalniško sestavino, ali glagolsko-samostalniško (običajno dvodelno) sintagmo, katere samostalniška sestavina se širi z obveznim atributom (Mršević-Radović 1987: 32). Pri redukciji in kondenzaciji je osnovna oblika frazema ustaljena fraza s stavčno strukturo, ki se kondenzira ali katere en del se reducira. Te procese običajno spremlja transpozicija pomena ene sestavine (samostalniške) (Mršević-Radović 1987: 33).

¹⁵⁹ V. M. Mokienko govori o implicitnosti (manjšanje števila sestavin) oz. eksplicitnosti (večanje števila sestavin) frazeoloških enot; obe tendenci lahko pripeljeta tako do frazeologizacije kot tudi do defrazeologizacije. Implicitnost, ki ni toliko kolikostna, ampak bolj kakovostna sprememba jezikovnih enot, je povezana s pomensko kondenzacijo besedne zveze, tj. s poenostavitvijo do besede, pri čemer gre za jezikovno gospodarnost. Pri eksplicitnosti širitev frazema spodbuja pomenska pomanjkljivost, potreba po okrepljeni izgubljeni ekspresivnosti besede (ali besedne zveze) in po nadomeščanju motivacije; najtipičnejši pojav, ki odraža ta princip, je parafraza (Mokienko 1980: 76–122).

5 NAČELA USLOVARJANJA VEČBESEDNIH LEKSEMOV V DOMAČIH IN TUJIH SLOVARJIH

Pri izdelavi predlogov za uslovarjanje nefrazeoloških samostalniških večbesednih leksemov so bile upoštevane tudi smernice v slovanskem slovaropisju. Ker me je zanimalo, kako tipološke lastnosti tovrstnih večbesednih leksemov vplivajo na njihovo uslovarjanje, sem primerjala obravnavo tovrstnih leksikalnih enot v različnih slovarjih (kam so v strukturi slovarja uvrščene, kako so razlagane in ali so obravnavane enotno, konsistentno).

5.1 Stalne besedne zveze v slovenskih slovarjih

5.1.1 Obravnavanje samostalniških nefrazeoloških stalnih besednih zvez v starejših slovenskih slovarjih¹⁶⁰

Za analizo obravnave samostalniških stalnih besednih zvez v starejših slovenskih slovarjih so bili izbrani različni tipi slovenskih tiskanih slovarjev z bogatim (stalno)besednozveznim gradivom, in sicer trijezični slovar M. Pohlina (*Tu malu besedishe treh jesikov*, 1781) kot prvi tiskani slovar s slovenskim izhodiščem, dvojezična A. Murka (*Slovénsko-Némshki in Némshko-Slovénski rózhi besédnik*, 1833)¹⁶¹ in M. Pleteršnika (*Slovensko-nemški slovar*, 1894/95) ter enojezični razlagalni slovar J. Glonarja (*Slovar slovenskega jezika*, 1936).¹⁶² Z gradivom segajo v obdobje od srede 18. do 20. stoletja in tudi razvojno predstavljajo leksiko vse do časa, ki ga z zajetim gradivom obravnava *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Predstavljajo pomembne slovenske slovaropisne mejnike; vsi izhajajo iz slovenščine (le-ta ima v slovarjih iztočnično mesto, ne mesto ustreznika) in vsi so imeli vpliv na prihodnja dela.¹⁶³

S pomočjo analize besednozveznega gradiva z vidika pomenske trdnosti oz. (ne)prozornosti¹⁶⁴ so samostalniški večbesedni leksemi razvrščeni glede na stopnjo stalnosti sestavin stalnih

¹⁶⁰ Razdelek je povzet po seminarski nalogi *Stalne besedne zveze v starejših slovenskih slovarjih*, nastali pod mentorstvom izr. prof. dr. Majde Merše.

¹⁶¹ Murkov slovar je bil izbran kot vzorec dvodelnega slovarja (slovensko-nemški in nemško-slovenski) s sočasno aktualnim besedjem, Pleteršnikov pa kljub dvojezični zasnovanosti kot vseslovenski slovar z zgodovinsko razsežnostjo in kot največji slovaropisni dosežek pred *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika*.

¹⁶² Količina gradiva, ki je osnova za analizo, je določena sorazmerno z obsegom slovarjev. Iz Pohlinovega slovensko-nemško-latinskega slovarja *Tu malu besedishe treh jesikov* so zajete vse samostalniške nefrazeološke besednozvezne iztočnice in podiztočnice, iz Murkovega slovarja *Slovénsko-Némshki in Némshko-Slovénski rózhi besédnik* pa samo samostalniške nefrazeološke besedne zveze iz slovensko-nemškega dela pri iztočnicah od črke A do vključno črke G. Iz Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja* so obravnavane besedne zveze pri iztočnicah od črke A do črke B, iz Glonarjevega *Slovarja slovenskega jezika* pa pri iztočnicah od črke A do vključno črke D.

¹⁶³ Povzeto po konzultacijah z izr. prof. dr. M. Merše (z dne 18. 10. 2012).

¹⁶⁴ Od pomensko najbolj predvidljive do najmanj predvidljive zveze si po N. M. Šanskem sledijo *sestava* (pomensko popolnoma predvidljiva stalna besedna zveza), *skup* (ena sestavina stalne besedne zveze ima

besednih zvez, s proučevanjem pomenskih razlag in njihovega mesta v slovarju pa se odkrivajo tendence pri obravnavanju samostalniških nefrazeoloških besednih zvez v starejših slovenskih slovarjih.

Ker predvidevam, da sta M. Pohlin in A. Murko pri obravnavi besednih zvez v večji meri izhajala iz protistave z nemškimi zloženkami, sem njuno besednozvezno gradivo razdelila v tri tipe glede na stopnjo ujemanja z nemškim ustreznikom in ugotavljala tudi morebitno skladnost posameznega tipa z določenim vsebinskim področjem.

5.1.1.1 Upoštevanje oblike in skladskega pomena pridevnikov kot sestavin stalnih besednih zvez pri uslovarjanju besednozveznega gradiva

Starejši slovaropisci pomenske določnosti oz. vrstnosti še niso zavestno povezovali z določno obliko pridevnika. Pri M. Pohlinu in A. Murku je pomenska določnost pridevnikov kot sestavin stalnih besednih zvez tudi oblikovno dosledno izkazana (kjer je razvidna iz oblike pridevnika), npr. *grud svinske* (Erdäpfel, cyclaminus), *kerftne dan* (Tauftag; amphidromia), *mashne plajsh* (Meßkleid; cafula); določno obliko imajo tudi nekateri pridevniki, ki so sestavina proste besedne zveze, npr. *stekle pes* (windiger Hund; Canis rabidus); le izjemoma se pojavljajo tudi stalne besedne zveze s pridevniki v nedoločni obliki. Primeri pri M. Pohlinu: *svet vezher* (heil. Abend, Vigilia), *shegnan koren* (Benediktenkraut; Geum), *shmarn dan* (Frauentag; marianus dies); določnost ni izkazana tudi pri pridevniških iztočnicah, pri katerih druga sestavina stalne besedne zveze nastopa kot podiztočnica, npr. *selen, a, u* →¹⁶⁵ *klobuk* (Wolfswurz; aconitum), *smershen, a, u* → *klobuk* (Beispappeln, malva). Primeri pri A. Murku:¹⁶⁶ *brufen kamen, drag kamen, gledalishen igraviz, goflen lok*. Pri prostih besednih zvezah se pri A. Murku navadno pojavlja nedoločna oblika pridevnika, npr. *prasen domishlik; glaven del; gniloploden roj*; medtem ko se nedoločna oblika pojavlja tudi med sestavami (*brufen kamen; drag kamen; dvojfshki oder dvojfshkek porod; gledalishen igraviz, goflen lok*), med skupi, sklopi in zrasleki pa jih med izbranim gradivom ni.

Pri M. Pleteršniku in J. Glonarju določna oblika vrstnih pridevnikov v slovarskih iztočnicah ni dosledno izkazana. Vrstni pridevniki pa so dosledno zabeleženi kot sestavine stalnih besednih zvez, pri M. Pleteršniku npr. *kositerni, zlati amalgam; bagrenokisli amonijak; čisti*

prenesen pomen), *sklop* (prenesen, a še predvidljiv pomen stalne besedne zveze) in *zraslek* (nepredvidljivost pomenskih sestavin komponent stalne besedne zveze).

¹⁶⁵ Besednozvezne podiztočnice pri M. Pohlinu navajamo ob enobesednih nadrejenih iztočnicah, označene s puščico.

¹⁶⁶ »Pridevnik kot določilna beseda v stalnih besednih zvezah je v Murkovem slovarju pogosto v določni obliki: *beli grad, beli tok, mali traven, končni zlog, srednji perst*. Na zavest o tesni povezanosti obeh členov zveze kažejo primeri pisave skupaj: *malitraven, poleg mali traven, mali srpan; velikitraven* oder *veliki traven; sredniperst* auch *sredni perst*« (Praznik 1999: 309). »Pridevniki z izbiro končnice so praviloma navedeni v nedoločni obliki. /.../ Končnico -Ø imajo nekateri posamostaljeni pridevniki in pogosto tudi določilni pridevniki v stalnih besednih zvezah« (Praznik 1999: 310).

baker; modri bakrenec; koruzni bat; pravdni doktor; bojni krik; borsni kurs; barvni čut; debeli bas; beli bor; mlečni brat; mala, vélika beseda (prim. kakovostne pridevnike v prostih zvezah, npr. *aboten človek, blag mož, hud boj*); pri J. Glonarju npr. *smrtni angel; azbučni red; cenzurni izvod; poletni čas; častni doktorat; častni poziv; čeljustni krč*. Pričakovano je tako pri J. Glonarju med izbranim gradivom tudi nekaj stalnih besednih zvez s pridevnikom v nedoločni obliki, npr. *diplomatičen prepis*: verno črko za črko, kakor stoji v predlogi (v filološkem smislu); *droben denar, debel denar; dipodičen verz*.

5.1.1.2 Vrednost stalnobesednozveznega gradiva v starejših slovenskih slovarjih

5.1.1.2.1 Izrazno ujemanje stalnih besednih zvez iz Pohlinovega in Murkovega slovarja z nemškim ustreznikom

5.1.1.2.1.1 Glede na stopnjo pomenske prekrivnosti z nemškim enobesednim ustreznikom (zloženko) lahko izbrane besedne zveze iz Pohlinovega in Murkovega slovarja razdelimo na tri tipe.

5.1.1.2.1.1.1 V prvi tip se uvrščajo stalne besedne zveze, ki niso neposredni opis ali prevod nemškega ustreznika; pri M. Pohlinu so to npr. zveze *Brytveza ša jefik spodrefati* (Chirurgisches Instrument); *Busula brodnishka* (Magnetnadel); *Gebanza* (ein Opferkuchen) → *premurska* (Egyptisch Brey.); *Grud svinske* (Erdäpfel); *Kopriva* → *šhegnana* (Kordbenediktenkraut); *Poresleza* (Zienkraut) → *šhabja* (Raßenschwanz); *Selen* → *klobuk* (Wolfswurz); *Shpehova potiza* (Fettbrodt); *Smershen* → *klobuk* (Beispappeln); *Uzhenuft* → *v'pameti* (die Theorie); → *v'dijanju* (die Praxis); *Vojska* → *zherna* (allgemeiner Aufstand); *Tolfte* → *koren* (Stern- Alantwurz); *Travn velike* (Wonnemonat); pri A. Murku pa so take npr. zveze *kraljev bat* (der Zepter); *brufen kamen* (der Schleifer); *dušno svelizhanje* (die Seligkeit); *boshji pot* (die Wallfahrt), *krefno, laško* oder *rudezhe grosdizhje* (Ribiffeln, Johannisbeeren), *boshanfska kraviza* (der Blattkäfer, der Goldkäfer, der Sonnenkäfer; *Coccinella punctata*); *babina dušhiza* (eine stark riechende Planze; *Mentha polegion*); *mala gospodniza* (das Feft Maria Geburt); *vélika gospodniza* (das Feft Maria Himmelfahrt).

5.1.1.2.1.1.2 Drugi tip tvorijo stalne besedne zveze, pri katerih ena sestavina pomensko ustreza nemškemu enobesednemu ustrezniku (npr. pri M. Pohlinu *Luski na glavi* (Schüppen), *Papersku pobiranje* (die Nachlese)) oziroma delu zloženke, druga pa ne. Pri M. Pohlinu tako najdemo npr. zveze *Burovske kola* (Heerwagen);¹⁶⁷ *Dushiza* → *materna* (Mutterkraut), *Iver na kolenu* (Knieſcheibe); *Kasha* → *Jezhmenova* (Gerſtenſchleim); *Mashne plajsh* (Meßkleid); *Nagelnove šhebize* (Gewürznägel); *Obrazhna koſt* (das Wirbelbein); *Pinenu mleku* (Buttermilch); *Pytne voſr* (Opferwein); *Ritnu zhevu* (der Afterdarm); *Shajfenu ſelshe*

¹⁶⁷ Stalna zveza poimenuje ozvezdje Veliki medved.

(Seiffenkraut); *Shmarn dan* (Frauentag), *Shegnan koren* (Benediktenkraut); *Shitne mol* (Getreidewurm); *Sijaloft teh ozhy* (Herumgaffung); *Tavshent roshe* (Taufendguldenkraut, Ranken). Pri A. Murku pa najdemo npr. *zveze bobnafta mrena* (ein Trommelfellen); *drag kamen* (ein Edelstein); *vélika zesta* (die Hauptstraße); *gledalishen igraviz* (der Schauspieler); *gumbasta igla* (die Stecknadel), *zvetni teden* (die Palmwoche); *zvetna nedelja* (der sechste Sonntag in der Fasten, der Palmsonntag); *zvetna moka, morska goba* (der Badschwamm); *gotovi denarji* (baares Geld), *gadji plod* (die Schlangenbrut; das Viperngezücht); *gromska firela* (der (erdichtete) Donnerkeil).

5.1.1.2.1.1.3 V tretji tip stalnih besednih zvez sodijo takšne, ki, morda izhajajoč iz protistave z nemškim ustreznikom, člensko povsem, pomensko pa bolj ali manj¹⁶⁸ ustrezajo nemškim zloženkam, npr. pri M. Pohlinu *Kashnata klobasa* (Breinwurf); *Kapeza farshka* (Pfaffenkappel); *Kerftne dan* (Tauftag) → *Kamen* (gl. Kerftirna: der Taufstein); *Ledjena, ledjenska kost* (das Darmbein), *Nameftna beseda* (das Fürwort); *Odamov kerhl* (Adamsapfel); *Palmenu drevu* (Palmbaum); *Putna jameza* (Ein Schweißloch); *Sobina bolefn* (das Zahnwehe); *Nasramne verh* (der Schaamberg); *Popkova shnora* (die Nabelschnur); *Rajske tizh* (Paradiesvogel); *Ratne gospud* (Ein Rathsherr); *Sajzhja detela* (Haasenklee); *Savetnu dete* (an Kindesfutt angenommen); *Sapertje tega trupla* (eine Verftopfung des Leibs); *Sramotna kost* (das Schambein); *Spolezhnu godenje* (eine Symphonie); *Svet vezher* (heil. Abend); *Volovske* → *jesik* (Ochsenzunge). Pri A. Murku pa najdemo *zveze apriljko vreme* (das Aprilwetter), *boshizhni fvetki* (die Weihnachtsfeiertage), *ziglena streha* (das Ziegeldach), *zipna shila* (die Pulsader, die Schlagader); *zhlovefshki rod* (das Menfchengeschlecht); *dolgotna mera* (das Längenmaß); *mozh duhova* (duh; die Geifteskraft); *dvojfshki* oder *dvojfshk porod* (die Zwillingsgeburt); *figino drevo* (der Feigenbaum); *ternov germ* (der Dornbufch); *gnojna voda* (gnoj; das Mißtwaßer); *gorzhizhno femenze* (das Senfkörnlein); *goveja juha* (die Rindfuppe); *grosdne pizhke* (die Traubenkerne); *gruntna gospojka* (die Grundobrigkeit); *bela nedelja* (der weiße Sonntag); *bolezhki [bolezhk] porodnizhni* (die Geburtswehen); *botrinfke pogazhe* (das Pathenbrot); *zestatna shival* (das Säugethier); *zvetna moka, zvetni prah* (das Blütenmehl, der Blütenftaub); *drobni penesi* oder *dnarji* (Scheidemünze; kleines Geld); *drushinska jispa* (das Gefindzimmer); *fraj volja* (der freie Wille); *gledni kruh* (das Schaubrot); *goflen lok*, auch bloss *lozhez* (der Geigenbogen, der Fiedelbogen); *gofto fetvo* (dichte (nicht fchütterere) Saat); *beli tok* (der weiße Fluß); *figa mosh* (ein feiger Menfch).

¹⁶⁸ Razlike se npr. kažejo glede uporabe manjšalnice namesto nemanjšalnice (*Putna jameza* – Ein Schweißloch), izbire poimenovanja dela namesto celote v sopomenski vlogi (*Odamov kerhl* – Adamsapfel), izbire približnih sopomenk (*Sobina bolefn* – das Zahnwehe), izbire oblikoslovno neenakih ustreznic (*figa mosh* – ein feiger Menfch) itd.

5.1.1.2.1.2 Tipologija nefrazeoloških stalnih besednih zvez iz Pohlinovega in Murkovega slovarja z vidika stopnje pomenske prekrivnosti z nemškim enobesednim ustreznikom (zloženko) je pokazala, da slovarja izkazujeta določeno opiranje na nemški ustreznik, vendar pri obeh avtorjih prevladujejo besedne zveze, ki niso neposredni opis ali prevod nemškega ustreznika, kar je z vidika slovenščine dobro.

Iz analize izbranega gradiva lahko sklepamo, da se tematsko¹⁶⁹ tovrstne besedne zveze pri M. Pohlinu najpogosteje uvrščajo na področje hrane (pijače) in rastlinstva, medtem ko zveze, ki pomensko popolnoma ali deloma ustrezajo nemškim zloženkam, pri M. Pohlinu sodijo zlasti k pojmom s področja človeškega telesa. Iz tega bi lahko sklepali, da boljše pojmovno poznavanje določenega področja omogoča bolj samostojno izbiranje slovenskih ustreznic. Tematska razvrstitev stalnih besednih zvez v Murkovem slovarju je pokazala, da pomenska prekrivnost oziroma neprekrivnost z nemškim ustreznikom ni odvisna od pomenskega polja leksema.

5.1.1.2.2 Izbor besednozveznega gradiva je pri starejših slovenskih slovarjih po eni strani odvisen od njegove aktualnosti, po drugi pa tudi od posebnosti v rabi. S tem v zvezi je zanimiv primer *Alzenov rog* (Elendklaue; alcis ungula 'kopito losa, severnega jelena') iz Pohlinovega slovarja; z današnjega stališča utemeljenost zveze ni povsem jasna, vendar pa je povezava z določeno vsebino tedaj vsekakor morala biti razvidna.¹⁷⁰

5.1.1.2.2.1 Proste in stalne besedne zveze se pri M. Pohlinu pojavljajo kot iztočnice in kot podiztočnice. Avtor je samostalnike, pridevnike, ki lahko tvorijo več besednih zvez, izpostavil kot iztočnice, pri katerih je navedel tipično, znano besedno zvezo (ali samo levi prilastek) kot podiztočnico, npr. *Anza*, e, fñ. → *Moje anze*, *Kasha*, e, fñ. → *Jezhmenova*. Besedne zveze, ki jih je (morda zaradi uveljavljenosti, praviloma usklajene s pogosto rabo, ali pa redkejše pojavnosti in težje razumljivosti)¹⁷¹ želel posebej izpostaviti, pa je obravnaval drugače, kot iztočnice; med temi so tako proste besedne zveze, npr. *Stekle pes*, kot stalne, zlasti terminološke, kot npr. *Abecedikarska versta*, *Busula brodnishka*, *Frigane ribe*, *Popkova fñnora*.

Proste in stalne besedne zveze imajo v obravnavanih starejših slovanskih slovarjih posebno mesto. Obširen in pester izbor besednih zvez kaže na dejstvo, da so se slovaropisci zavedali

¹⁶⁹ Tematska obravnava vzorčnega gradiva stalnih besednih zvez v starejših slovenskih slovarjih je pokazala, da so napogostejša vsebinska področja, ki se pojavljajo v slovarju, področje rastlinstva (imena rastlin, deli rastlin), živalstva (imena živali, deli živalskega telesa), hrane in pijače, človeškega telesa (deli človeškega telesa), bolezni (imena bolezni, procesi v telesu, zdravila, zdravljenje) ter kulture, povezane z biblijo, verovanjem, cerkvi (obredi, običaji, prazniki).

¹⁷⁰ Povzeto po konzultacijah z izr. prof. dr. M. Merše (z dne 14. 6. 2012).

¹⁷¹ Povzeto po konzultacijah z izr. prof. dr. M. Merše (z dne 14. 6. 2012).

smisla ponazarjalnega gradiva besednih zvez, ki večkrat služijo za ponazarjanje pomena iztočnice kar namesto razlage, npr. pri M. Pleteršniku *das Aufhellen, das Aufklären: bistrenje duha, razuma* (iztočnica *bistrenje*)¹⁷² ali pri J. Glonarju *adoptiven otrok, oče* (izt. *adopcija*); *aluminijeva* (†¹⁷³ *aluminijasta*) *posoda* (izt. *aluminij*); *dišeča ambra* (izt. *ambra*); *gotska cerkev* (izt. *cerkev*); *avstrijski cesar, nemški cesar, turški cesar = sultan* (izt. *cesar*); *štirje letni časi* (izt. *čas*); *tri božje čednosti* (izt. *čednost*).¹⁷⁴

Tudi v Pohlinovem in Murkovem slovarju najdemo proste besedne zveze. Primeri iz Pohlinovega slovarja (tu se pojavljajo kot iztočnice ali podiztočnice): *Anza, e, fh. → Moje anze* (meines Standes, meae conditionis); *Brytveza, e, fh. (Meßerchen; cultellus) → fa jefik spodrefati* (Chirurgisches Instrument; ancylotomum), *Drage moj!* (Mein lieber!; Chare mi! Jodes), *Puhla repa* (wamftige Rübe; Rapa flaccida), *Stekle pes* (windiger Hund; Canis rabidus); primeri iz Murkovega slovarja: *babzhinfka vumnoft* (izt. *baba*) sind die theoretischen Kenntniße, die eine Hebamme haben foll; zum unterschiede vom *babzhnifka rozhnoft*, welches die Gewandtheit, die Hebammenkunst practifsh ausüben zu können, bezeichnet, *brati ino jefstre* (izt. *brat*;¹⁷⁵ das Geschwister), *velika zefsta* (izt. *zefsta*; die große Straße),¹⁷⁶ *zhifta diviza* (izt. *zhift*; reine, keufche Jungfrau), *defna stran* (izt. *defen*), *prasen domifhlik* (izt. *domifliti fe*; eine leehre Einbildung), *dravfke ribe* (izt. *drava*; Fische aus der Drau), *glaven del* (izt. *glava*; das Hauptstück); *glih misa* (izt. *glih*; ein ebener, gerader, gleicher Tijch), *gniloploden roj* (izt. *gnil*; ein Bienenfchwarm, deffen Brut von Fäulniß angegriffen ift), *gofto fetvo* (izt. *goft*; dichte (nicht fchütterte) Saat).

5.1.1.3 Upoštevanje pomenskega prenosa pri stalnobesednozveznem gradivu – obravnava stalnih besednih zvez kot večbesednih leksemov

5.1.1.3.1 Analiza samostalniških stalnih besednih zvez (terminov) z vidika pomenske zlitosti sestavin¹⁷⁷ je pokazala, da je med njimi največ sestav, pogostnost pa pada v smeri od sestav

¹⁷² »Ponazarjalno gradivo je tudi v slovarjih 19. stoletja, zlasti pri Pleteršniku, ne samo informativno, ampak normativno sredstvo: pri manj uporabljanih ali manj ustreznih besedah ga ne navajajo, pri manj znanih besednih družinah pa pri eni od besed, drugod pa ne. Pri iztočnicah, ki imajo nadrejeno bolj uporabljano ali primerno besedo, ni ponazarjalnega gradiva« (Humar 1998: 89–90).

¹⁷³ Križec (†) je Glonarjeva oznaka za zastarelo.

¹⁷⁴ J. Glonar je s tem v zvezi zapisal, da »naši brusači in pisci terminologij vse preradi pozabijo temeljno resnico jezikoslovja, da kaka beseda sama zase še vedno nima pravega pomena, da ga namreč dobi šele v zvezi z drugimi besedami« (Glonar v: Suhadolnik 1984: 514).

¹⁷⁵ V oklepaju najprej navajamo iztočnico, h kateri sodi besedna zveza, za podpičjem pa nemški ustreznik/razlago.

¹⁷⁶ Prim. *vélika zefsta* (sestava).

¹⁷⁷ Pri dokazovanju stopnje pomenske zlitosti sestavin smo si pomagali s pretvorbo stalne besedne zveze – njen pomen smo prikazali s pomočjo uvrščevalne in razločevalnih pomenskih sestavin (razlage so prirejene po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*). Znak ^{ES} uvaja pri M. Pohlinu in A. Murku prečrkovano besedno zvezo, ustreznik v sodobni knjižni slovenščini (če se le-ta razlikuje od prečrkovane) in pretvorbo besedne zveze (prikaz pomena s pomočjo pomenskih sestavin).

proti zraslekom. Stalne besedne zveze so avtorji starejših slovenskih slovarjev ustrezno obravnavali kot večbesedne lekseme.

5.1.1.3.2 Namesto pomenskih razlag se pri M. Pohlinu in A. Murku ob njih pojavljajo drugojezični ustrezniki v nemščini (pri M. Pohlinu še v latinščini), ki s svojo strukturo, običajno zloženke, nakazujejo leksemkost slovenskega besednozveznega ustreznika.

5.1.1.3.2.1 Pri M. Pohlinu sta ob vsaki zvezi, tudi prosti, navedena ustreznika v nemščini in latinščini. Pri prostih besednih zvezah je to navadno nemška besedna zveza (npr. Anza, e, fh. → *Moje anze* (Meines Standes, meæ conditionis ‘moji pogoji’), pri stalnih pa zloženka (npr. *Busula brodnishka* (Magnetnadel; acus nautica ‘magnetna igla’), *Ledjena, ledjenska koft* (das Darmbein; os illi (lumbaris) ‘anat. črevnica’).

5.1.1.3.2.2 V Murkovem slovarju imajo vse besedne zveze pomensko razlago. Pri razlagah je upoštevan preneseni pomen; pri sklopih in zraslekih se zaradi višje stopnje prenesenosti pomena oziroma nerazpoznavnosti pomena iz pomena posameznih sestavin leksema načeloma navajajo opisne razlage in ne drugojezični ustrezniki, npr. *babina dušhiza* (eine stark riechende Planze; Mentha polegion, Linn.), *mala gošpodniza* (das Feſt Maria Geburt), *vélika gošpodniza* (das Feſt Maria Himmelfahrt), ali pa je zveza z oznako uvrščena v neposredno višje pomensko polje, npr. *beli tok* (der weiße Fluß ‘Krenkheit’). Namesto razlage se pri sestavah pojavlja drugojezični ustreznik, navadno zloženka, npr. *bolezhi* [*bolezhek*] *porodnizhni* (die Geburtswehen); *bruſen kamen* (der Schleifer); *bzhelni shalez* (der Bienenſtachel); *vélika zeſta* (die Hauptſtraße); *drag kamen* (ein Edelſtein); *drevno* oder *drevesno*, gemeiniglich *laſhko olje* (das Baumöl), pri skupih pa se pojavljata tako razlaga kot tudi ustreznik, npr. *beli grad* (auch zuſammen beligrad, vie Städte Stuhlweißenburg und Belgrad), *bobnaſta mreſna* (ein Frommelfellen ähnlich geſpanntes Neß); *botriſke pogazhe* (das Pathenbrot); *zezatna shival* (das Säugethier). Murkovo razlikovanje med prostimi in stalnimi besednimi zvezami ter upoštevanje pomenske prozornosti oziroma neprozornosti neposredno dokazujeta različni razlagi besednih zvez *velika zeſta* (die groſſe Strasse) in *vélika zeſta* (die Hauptſtrasse) ter izrazno (naglasno) razlikovanje med nedoločno in določno obliko pridevnika. Pri iztočnici *zveſti* A. Murko navaja opombo, da pridevnik *zveten* nastopa samo v stalnih zvezah: *zveten, tna, tno* (nur in Verbindung mit Hauptwörtern gebräuchlich): *zvetni teden* (die Palmwoche); *zvetna nedelja* (der ſechſte Sonntag in der Faſten, der Palmſonntag); *zvetna moka, zvetni prah* (das Blüthenmehl, der Blüthenſtaub).

5.1.1.3.3 Pri obravnavi pomena besednih zvez v Pleteršnikovem¹⁷⁸ in Glonarjevem slovarju je upoštevan pomenski prenos; skupom, sklopom in zraslekom je načeloma dodana pomenska razlaga oziroma sinonim, sestavam pa le pri posameznih primerih.

5.1.1.3.3.1 V Pleteršnikovem slovarju se poleg nemških ustreznikov že pojavljajo tudi pomenske razlage, večkrat pa so stalne besedne zveze navedene brez ustreznika ali razlage, »kar kaže na to, da je bil slovar namenjen zlasti slovenskemu uporabniku« (Humar 1998: 95). Proste besedne zveze kot del ponazarjalnega gradiva (npr. *abecedna knjižica*; *aboten človek*, *abotne besede*; *boleča rana*, *boleče oko*; *borna kočja*, *borna obleka*) največkrat nimajo pomenske razlage. Sicer je pomen prostih in stalnih besednih zvez pri M. Pleteršniku podan z nemškim ustreznikom – pri prostih zvezah v obliki besedne zveze, npr. *po abecednem redu* [in alphabetischer Ordnung]; *lažnjivi, krivi bogovi* [die falschen Götter]; *bratoljubni vzori* [humanitäre Ideale], pri stalnih pa največkrat zloženke, npr. *čisti baker* [das Feinkupfer]; *bobnarski batec* [der Trommelschlägel]; *blatobljuvni ognjenik* [der Schlammvulcan]. Le izjemoma je (stalni) besedni zvezi dodana polna razlaga, npr. *botrična nedelja* [der erste Sonntag nach Ostern (= bela nedelja)]; *botriška nedelja* [t. j. prva po veliki noči]; ‘*divje babe*’ [bivajoče po gorskih jamah in duplinah, imele so dolge lase in nazaj obrnjene roke in noge]; *trsniki* [in einem Bogen angebundene Weinrebe], oziroma krajše pojasnilo, npr. *bobnična otlina* [die Paukenhöhle (im Ohr)].

5.1.1.3.3.2 Glonarjev slovar ima manj razlag, saj se je avtor ravnal po načelu, da je pomen pri pogostejših, običajnejših besedah razviden iz sobesedila, navedenega v slovarju; razlage je dodajal samo posebnim, manj znanim stalnim besednim zvezam, npr. *babja duša* ‘divji timijan, imenovan tudi “materina duša”, “materina dušica”’; *beli cvet* ‘beli tok, bolezen’.

V slovarju je upoštevan pomenski prenos, saj je skupom, sklopom in zraslekom dodana pomenska razlaga oziroma sinonim, sestavam pa le pri posameznih primerih, npr. *armiran beton*: z vložnimi železnimi palicami; *mašne bukve*, iz katerih moli duhovnik pri maši; *cenzurni izvod* †: izvod za cenzuro; *glavna cesta* (v nasprotju s kmetskimi kolovozi, ki služijo samo lokalnemu prometu iz hleva na polje, njivo in v gozd); *časovno napredovanje* (brez ozira na kvalifikacijo); *časovni problemi* (ki zanimajo kak določen čas, drugega pa ne); tudi splošno rabljeno za poljuben del n. pr. mesta: *učena*, *trgovska*, *tovarniška četrt*; *narodni davek*: dajatev v narodne namene; *deževen veter* (prinaša, napoveduje dež); *dojna krava* = na novi molži, ker se je pred kratkim otelila; *domača naloga* (ne šolska); *domače blago* (ne iz tujine); *seneni drobir*, *senena drob*: odlomljeni koščki sena, ki ne gredo na vile. Sestava je

¹⁷⁸ »Stalne besedne zveze so v Pleteršnikovem slovarju nedosledno oziroma zelo redko označene bodisi s “preneseno” ali z oznako “figurativno”. Po uvodu v slovar sta obe oznaki pravzaprav enaki, saj naj bi figurativno pomenilo: v prenesenem pomenu, v podobi rečeno, preneseno pa je pojasnjeno: v prenesenem pomenu; prim. fig. (figurativno)« (Humar 1998: 91).

lahko uporabljena v stavčnem zgledu, npr. *javne dajatve* (državi, mestu, društvom) so vedno neprijetna reč (pri iztočnici *dajatev*).

5.1.2 Večbesedni leksemi v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, v *Slovenskem pravopisu* in v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika*

5.1.2.1 Vprašanje uslovarjanja večbesednih leksemov je v slovenščini tesno povezano s slovarskim prikazom pomenske določnosti oziroma vrstnosti pridevnika, ki ga zaradi svoje dvojne narave najbolje ponazarjajo snovni pridevniki in pridevniki barve. Prvi spadajo med razmerne pridevnike (skupaj s svojilnimi in vrstnimi), drugi pa med kakovostne. Snovni pridevniki in pridevniki barve so lahko pomensko nedoločni ali (v stalnih besednih zvezah)¹⁷⁹ pomensko določni (vrstni).

Pomenska določnost je neločljiva lastnost razmernih pridevnikov, kakovostni pridevniki pa s prenesenim pomenom dobijo obe možni določnosti – pomensko in oblikovno (Žele 1998: 130). »Osnova za določanje pomenskosti slovarske pridevniške iztočnice je osnovna/prvotna pomenska določnost razmernih pridevnikov proti pridobljeni/drugotni, t. i. konverzni pomenski določnosti kakovostnih pridevnikov« (Žele 1998: 131).

V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) pomenska določnost pridevnika, ki je sicer razvidna iz stalnih besednih zvez v ponazarjalnem gradivu in gnezdih, na iztočnični ravni formalno ni predstavljena – pridevniki na *-en* so na primer v slovarju kot iztočnice navedeni samo v nedoločni obliki. V *Slovenskem pravopisu* se določna oblika pridevnika pojavlja kot t. i. mala podiztočnica k pridevniški iztočnici. Tudi pri pridevnikih, ki so lahko le pomensko določni, je iztočnična beseda v nedoločni obliki (gl. iztočnico *jagoden*).¹⁸⁰

5.1.2.1.1 **Snovni pridevniki** le delno ločujejo skladenjskooblikovno določnost; v stalnih besednih zvezah je opazen prehod iz snovnosti v vrstnost (sem spada predvsem skupina sestavno-snovnih pridevnikov – vrstnosti je bližje pomen sestavinskosti: *železni križ* (proti *železen/železov križ*), *asfaltni sloj*, *lésni pepel/lésni izdelek* (proti *lesén izdelek*) (Žele 1998: 131; gl. tudi Žele 2009b: 77–78).

¹⁷⁹ Stalnost in s tem tudi potencialna terminološkost je lastna vsem pomenskim skupinam tako ali drugače tvorjenih vrstnih pridevnikov (Vidovič Muha 2000a: 27–28).

¹⁸⁰ A. Žele, ki je izdelala tipologijo upoštevanja pomenske in skladenjskooblikovne določnosti na podlagi vzorčnih gesel v SSKJ in dveh terminoloških slovarjih, s tem v zvezi pravi, da mora imeti »v/ splošnem razlagalnem slovarju /.../ pridevniška iztočnica vedno osnovni pomen (lastnostni/opisni ali razmerni), ki je obenem pomenska nedoločnost/določnost iztočnice, ne glede na možno preneseno pomensko rabo v stalnih zvezah – ponazarjalno gradivo potem dodatno informira o sprevrženosti osnovnega pridevniškega pomena« (Žele 1998: 132).

Gradivo snovnih pridevnikov v SSKJ bi bilo treba razdeliti na besedne zveze, v katerih ima pridevnik pomen snovnosti, in (stalne) besedne zveze, kjer ima pridevnik pomen namenskosti, spremstvenosti. Snovni pridevniki imajo v SSKJ naslednje tipe razlag: (1) *nanašajoč se na /.../* (ki kaže na razmerno vrstnost – izpostavlja razmerje), (2) *ki je iz /.../*, (3) *bogat z /.../*. Razlaga bi morala biti pomenskorazločevalna in bi morala natančno opredeliti pomen pridevnika v obeh tipih besednih zvez, ki se lahko v SSKJ¹⁸¹ neustrezno navajajo kot sinonimne. Primer tako prikazane sinonimije:

svilén -a -o prid. (ê) 1. *ki je iz svile*: svilena nit, preja /.../

svilen -lna -o prid. (î) *nanašajoč se na svilo*: debelina svilne niti /.../

Pridevnik *svilén* je snovni, ****svilen** pa vrstni (namenski), zato ima samo obliko *svilni*. Besedna zveza *svilna nit* verjetno ni ustrezna (razen če bi šlo za nit, ki vsebuje svilo).

Pridevniki v *Slovenskem pravopisu* nimajo razlage, pomen je ponazorjen z zgledi rabe. Snovnost in vrstnost pridevnikov sta ustrezno ločeni:

svilen -lna -o (î) **svilni** -a -o (î) ~a industrija

svilén -a -o (ê) ~a obleka; Ta bluza je ~a **sviléni** -a -o (ê) ~ papir (podčrtala Š. P.).

5.1.2.1.1.1 Z vidika pomenske določenosti so zaradi homonimne predstavitve v razlagalnem slovarju problematični pridevniki na *-en*. V teh primerih bi se moral slovar odločati bodisi za iztočniško hierarhijo znotraj istega gesla ali za ločitev, osamosvojitve v dve gesli.

Možnosti uslovarjanja vrstnih pridevnikov sta torej dve: kot posebni pomen pri iztočnici kakovostnega pridevnika ali kot samostojna iztočnica oziroma podiztočnica vrstnega pridevnika, ki je nastal iz kakovostnega. Razlika v pomenu se mora odražati v razlagi.¹⁸²

Zgledi:

apnéni -a -o prid. (ē) *ki vsebuje apno*:¹⁸³ apneni belež; apnena malta; apnene snovi / apnena zemlja *zemlja, ki vsebuje apnenec* / apnena jama **Termini** agr. apneni dušik *umetno gnojilo, ki vsebuje dušik in apno*; grad. apneno mleko (*gostejši*) *apneni belež*; petr. apneni maček *lehnjak*

bakrén -a -o prid. (ē) 1. *ki je iz bakra*: bakren novc; bakrena cev, pločevina, posoda, žica 2. *po barvi podoben bakru*: pijanček z bakrenim nosom; bakreni lasje

bakréni -a -o prid. (ē) **Termini** arheol. bakrena doba¹⁸⁴ *prazgodovinska doba, ki je sledila mlajši kameni dobi*

bákrov -a -o prid. (á) *ki vsebuje baker*: bakrova ruda; bakrove spojine **Termini** min. bakrov kršec *rudnina železov in bakrov sulfid*; *halkopirit*; tekst. bakrova umetna svila

¹⁸¹ Zgledi za slovarske članke v razdelku 5.1.2 so povzeti po SSKJ.

¹⁸² »Pomensko določenost pridevniških iztočnic bi morale potrjevati pomenske razlage /.../« (Žele 1998: 132).

¹⁸³ Oziroma *ki je z v nasprotju z razlago ki je iz* (ki kaže na snovnost).

¹⁸⁴ Oblika *bakreni* se pojavlja še v terminoloških zvezah, kot sta *bakreni antracol*, *bakreni dithane* (razlaga: ki vsebuje /.../); v primeru zveze *bakrena doba* gre za izčasovni vrstni pridevnik.

železen -zna -o prid. (é) 1. *ki je iz železa*: železen drog, kavelj; železni križi v oknu; sodi z železnimi obroči; železna blagajna, ograja; železne palice 2. ekspr. *zelo močen, krepek*: železne roke / železen prijem, stisk // *zelo trden, neuničljiv*: ta obleka je železna 3. ekspr. *zelo strog*: ima železen glas; železen obraz / železen značaj / železna načela, pravila / v hiši vlada železen red; železna disciplina

železni -a -o prid. (é) 1. *ki vsebuje železo*; *železov*: železna rja / železna ruda; železne spojine **SBZ** ekspr. železni repertoar *gledališka, glasbena dela, ki se zaradi svoje umetniške vrednosti, priljubljenosti izvajajo več sezon* **Frazemi** ekspr. potovati z železnim konjičkom z avtomobilom, motornim kolesom; ekspr. železni ptič /.../

železov -a -o prid. (é) 1. *ki je iz železa*: železovi drobc; železov prah 2. *ki vsebuje železo*; *železni*: železove rude, spojine **Termini** kem. železov oksid; železov silikat; železov sulfat; železova sol; min. železov kršec *pirit*; železova sljuda *hematit* (podčrtala Š. P.).

Rešitev v SP:

apnén -a -o (é; ě) Voda je ~a **apnéni** -a -o (é; ě) ~ belež **apnénost** -i ž, poj. (é; ě).

bakrén -a -o (é; ě) ~ kotel; ~ obraz **bakréni** -a -o (é; ě) ~ kovanec

bákrov -a -o (á) ~ kršec

železen -zna -o (é) ~ drog; poud.: ~ stisk |zelo močen, krepek|; ~a načela |zelo stroga| **železni** -a -o (é) publ. ~ repertoar |pogosto izvajana gledališka, glasbena dela|; arheol. ~a doba; redk. ~a ruda *železova ruda* **železnost** -i ž, poj. (é)

železov -a -o (é) ~ prah; ~ sulfat (podčrtala Š. P.).

Zanimiv je primer pridevnika **lésni** (v SSKJ **lésen**), ki je samo vrstni. Zgled *lesni izdelki* ni ustrezen, saj gre za izdelke iz lesa (snovnost), torej za *lesene izdelke*; druge besedne zveze izkazujejo vrstni pridevnik:

lésni -a -o prid. (ē) *nanašajoč se na les* m: a) lesni izdelki; kuriti z lesnimi odpadki / gnojiti z lesnim pepelom; lesno oglje¹⁸⁵ b) lesni kombinat; lesna industrija, obrt, trgovina; lesno gospodarstvo, podjetje / lesni in gozdni delavci; lesni tehnik / lesni črv; lesni vijaki; lesna goba *goba, ki raste na deblih, štorih ali na vgrajenem lesu* c) lesni prirastek / lesno vlakno č) prevzela ga je lesna tišina **Termini** agr. lesni brst *brst, iz katerega se razvije mladika*; bot. lesna rastlina *rastlina, ki ima olesenelo steblo* /.../.

Zgleda **lesén** in **leséni**:

lesén -a -o prid. (ê) 1. *ki je iz lesa*: lesen drog, klin, vijak; na grobu stoji lesen križ /.../ 2. *ki vsebuje trda celulozna vlakna*; *lesnat*: lesena koleraba, repa; redkvica je stara in lesena 3. ekspr. *negiben, tog* /.../

leséni **Termini** les. lesena blazina *podloga iz trdega lesa*

SP:

lésen -sna -o (é; ê) **lésni** -a -o (é; ê) ~ pepel

lesén -a -o (ê) ~ okvir; poud.: imeti čisto ~e noge |negibne, toge|; biti zelo ~ v družbi |neroden, okoren| **leséni** -a -o (ê) ~ konjiček **lesénost** -i ž, poj. (ê) (podčrtala Š. P.).

¹⁸⁵ Gre za oglje pri tlenju lesa, pepel pri izgorevanju (pridevnik je razmerni vrstni oz. po A. Vidovič Muha dejanski).

5.1.2.1.1.2 V nasprotju s pridevniki na *-en/-ni* gre pri **pridevnikih na *-ski*** za obrnjeno homonimijo:¹⁸⁶ pridevniki so na videz pomensko določni, lahko pa so tudi snovni – obrazilo *-ski* ni razločevalno, ampak se prekriva. Zgled je (poleg pridevnika *betonski*) pridevnik *kovinski*:

kovínski -a -o prid. (î) 1. *ki je iz kovine*: a) kovinski izdelki; kovinski vijak; kovinska cev; kovinska embalaža; kovinska galanterija; kovinska konstrukcija; kovinska palica, plošča, posoda b) kovinski lesk, sijaj; kovinski okus *okus po kovini*; kovinske in nekovinske lastnosti / ekspr. govoriti s kovinskim glasom *z zvonkim, ostrim glasom* / kovinska barva 2. *nanašajoč se na kovino* c) dela v kovinski stroki; kovinska industrija *industrija, ki oblikuje, obdeluje kovine v končne izdelke* **Termini** fiz. kovinski barometer kovinska priprava za merjenje zračnega pritiska; *aneroid*; kem. kovinski oksid *spojina kovine s kisikom /.../*

SP:

kovínski -a -o (î) ~ izdelek; poud. ~ glas |zvonek, oster| **kovínskost** -i ž, poj. (î)

5.1.2.1.1.3 Pridevniki na *-ov, -in, -ji*

Zgled so primeri besednih zvez s pridevniki *bananov, bananin, jagodov, jagodni, gobov, gobji*. Primerjava besednih zvez iz korpusa *FidaPLUS*, razvrščenih padajoče glede na vrednost MI³ (pregledano 3. 3. 2011), kaže, katere (stalne) besedne zveze so v sinonimnem razmerju.

banánov -a -o prid. (â) *nanašajoč se na banano ali bananovec*: bananov list, bananova palma
banánin -a -o prid. (â) 1. *nanašajoč se na banano*: bananin olupek 2. *ki vsebuje banane*: bananin liker, bananino mleko

jágodov -a -o prid. (á) 1. *nanašajoč se na jagoda* (1): jagodovi listi, jagodova sadika 2. *ki vsebuje jagode*: *jagodni*: jagodov sladoled; jagodova marmelada
jágodni -a -o prid. (á) 1. *nanašajoč se na jagodo*: jagodni cvet; jagodno listje 2. *ki vsebuje jagode*: *jagodov* (2): jagodni sladoled, sok; jagodna marmelada 3. *jagodni izbor pri predelavi grozdja /.../*

góbov -a -o prid. (ô) *ki je iz gob*: gobova juha, rižota

góbjji -a -e prid. (ô) 1. *ki je iz gob*: *gobov*: gobje jedi 2. *nanašajoč se na gobe*: gobji strup, gobji tros (vrstni pridevnik) (podčrtala Š. P.).

SP:

banánov -a -o (â) ~ liker

banánin -a -o (â) ~ olupek

jágodov -a -o (á) ~ sladoled

jágoden -dna -o (á) **jágodni** -a -o (á) ~ sladoled

¹⁸⁶ Povzeto po konzultacijah z red. prof. dr. A. Žele.

góbov -a -o (ó) ~a juha
góbjí -a -e (ô) ~a jed (podčrtala Š. P.).

bananin	Vrednost MJ³	bananov	Vrednost MJ³
olupek	31.540668	olupek	16.997844
liker	20.833673	liker	10.848972
palačinka	20.564239	palačinka	17.265993
čips	18.831504	/	/
list	18.477866	list	14.493165
sladoled	17.979660	/	/
frape	17.818454	/	/
puding	17.087356	puding	14.068438
torta	16.530226	/	/
kolaček	16.450770	/	/
napitek	16.181139	/	/
mleko	15.604994	/	/
palma	15.571576	palma	8.885482
pire	14.977206	/	/
kruh	14.470326	kruh	6.696522
sok	14.466361	sok	7.202331
cvet	13.303881	cvet	10.284964
drevo	13.141797	drevo	6.455702
narastek	12.418212	narastek	15.909070
jogurt	12.291637	/	/

jagodni	Vrednost MJ³	jagodov	Vrednost MJ³
kožica	29.950652	kožica	10.357433
sok	23.628517	sok	17.544670
marmelada	22.671171	marmelada	20.333556
sladoled	20.301492	sladoled	21.513979
torta	19.992874	torta	16.765938
cmok	19.193023	cmok	12.685109
pire	18.842758	pire	10.300629
sirup	18.771576	sirup	16.782721
liker	18.522544	liker	10.436424
nasad	16.802636	nasad	18.804226
jogurt	16.436518	jogurt	13.615060
list	9.656962	list	15.046401
vitica	8.582662	/	/
sadika	14 pojavitev	sadika	12.942332

gobji	Vrednost MF ³	gobov	Vrednost MF ³
jed	25.600924	jed	11.072597
bera	21.254575	/	/
klobuk	21.142374	klobuk	8.719804
/	/	bet	7.333871
specialiteta	20.973985	/	/
golaž	20.308316	golaž	12.098916
juha	19.453347	juha	30.792865
kompost	19.323786	/	/
letina	19.158569	/	/
nadev	16.445876	nadev	19.006366
narastek	16.051949	narastek	13.139153
omaka	15.808797	omaka	27.369286
tros	13.230121	/	/
rastišče	12.682736	/	/
micelij	11.614601	/	/

5.1.2.1.2 Kakovostni pridevniki so glede na pomen svojih možnih odnosnic prvotno pomenskorazmerno nedoločni (Žele 1998: 131). Podobno kot snovni pridevniki lahko tudi **pridevniki barve** izražajo pomensko določnost, ko tvorijo s samostalnikom stalno besedno zvezo.¹⁸⁷ V teh primerih gre za konverzijo: tak pridevnik ima vedno preneseni pomen in dobi obrazilo za vrstnost, pomenskodoločni *-i* (homonimna prekrivnost z običajno končnico vrstnega pridevnika).

Konverzne vrstne pridevnike, nastale iz pridevnikov barve, bi lahko v slovarju prikazali kot podiztočnice, pri katerih bi navajali stalne besedne zveze. Če bi se izkazalo, da je korpus obsežnejši, razvejen, pa bi pridevnika ločili na samostojni iztočnici.¹⁸⁸

bél -a -o stil. -ó [beɥ] prid. (é) 1. *ki je take barve kot sneg ali mleko*, ant. črn: bel cvet /.../ 2. *ki je svetle barve*: po nebu plava bel oblaček /.../

béli -a -o **Stalne besedne zveze** bel(i) kruh *kruh iz bele moka*; bela kava *kava z dodatkom mleka*; bela moka *pšenična moka, ki vsebuje majhno količino otrobov*; belo vino *vino rumenkaste, zelenkaste barve // ki ima plodove ali gomolje svetle barve*: bel krompir; bela murva / bela detelja; črno-beli film *film, ki kaže sliko samo v vseh odtenkih sive barve, od črne do bele*; črno-bela tehnika; star. bel denar *srebrn denar* /.../

béli -a -o sam.: beli ima potezo *kdor igra pri šahu z belimi figurami* /.../

čfn -a -o stil. -ó prid. (ř) 1. *ki je take barve kot oglje ali saje*, ant. bel: črni lasje /.../ 2. *ki je temne barve*: gost črn dim/.../

¹⁸⁷ V določenih stalnih zvezah kakovostni pridevniki »postanejo pomenskorazmerno določni oz. konverzno vrstni, tako da izgubijo prvotni lastnostni pomen, skladiškovno nedoločnost in možnost stopnjevanja /.../« (Žele 1998: 132).

¹⁸⁸ Pri frazeološki stalni besedni zvezi *črn scenarij (slaba, pesimistična napoved poteka dogodkov)* ima pridevniška sestavina kljub pomenskemu prenosu lastnostni pomen (je kakovostni pridevnik).

črni -a -o **Stalne besedne zveze** črni ribez; črna murva; črna redkev; črni fond, črna gradnja *ki ni v skladu z veljavnimi zakoni, predpisi*; črna borza *nezakonito, nedovoljeno trgovanje, zlasti kadar blaga ni dovolj v prodaji*; črno-beli film *film, ki kaže sliko samo v vseh odtenkih sive barve, od črne do bele*; črno-bela fotografija; črn(i) kruh *kruh iz črne moke*; črna kava *kava brez dodatka mleka*; črna moka *pšenična ali ržena moka, ki vsebuje veliko količino otrobov*; črno pivo, vino /.../

SP:

bél³ -a -o tudi **bél** -a -ó [-u]; bolj ~, tudi -êjši -a -e (é; é é ô; é) ~ cvet; Sneg je ~; snežno ~; ~ kot mleko **béli** -a -o (é) ~ kruh; poud. Knjiga je zagledala ~ dan lje izšla; poud. plesati do ~ega dne |vso noč, do jutraj|; publ. ~a celina *Antarktika*; ~a tehnika |električni gospodinjski aparati|; ~a garda; poud. biti ~a vrana |redkost, izjema|; ~o vino; publ. trgovina z ~im blagom z *dekleti béli* -ega m, člov. (é) ~ in črni; enakopravnost z ~imi z *belci béli* -e ž, rod. mn. -ih (é) poud. ne reči ne ~e ne črne |molčati| **bélo** -ega s, poj. (é) v ~ oblečena; poud. dokazati črno na ~em |pisno; neizpodbitno|; poud. pogledati z ~im |jezno|; snov., prakt.sp. liter ~ega *belega vina béliost* -i tudi *belóst* -i ž, poj. (é; ô)

črn² -a -o tudi **črn** -a -ó; bolj ~ (ř; ř ř ô) ~ plašč; poud. ~a slutnja |huda|; Oglje je ~o; vranje ~; ~ kot oglje; publ. ~a celina *Afrika črni* -a -o (ř) ~ kruh; ~a borza; ~o vino **črni** -ega m, člov. (ř) beli in ~ **črna** -e ž, rod. mn. -ih (ř) poud. ne reči ne bele ne ~e |molčati| **črno** -ega s, poj. (ř) v ~ oblečen; poud. dokazati ~ na belem |pisno; neizpodbitno|; snov., prakt.sp. liter ~ega *črnega vina črnost* -i ž, poj. (ř) (podčrtala Š. P.).

5.1.2.2 Večbesedni leksemi v SSKJ niso prikazani kot samostojna gesla. Nahajajo se na različnih mestih v slovarskem članku.¹⁸⁹

V terminološkem gnezdu najdemo tudi večbesedne termine (vseh stopenj pomenske zlitosti sestavin, od sestave do zrasleka). Spodaj sta navedena skupa in sestava:

pálica -e ž (á) /.../ ◇ aer. *krmilna palica del krmilne naprave v obliki palice, s katerim se uravnava položaj višinskega krmila, krilc*; /.../ fiz. *kontrolna palica priprava, s katero se uravnava delovanje jedrskega reaktorja*; /.../ šport. *štafetna palica palica določene velikosti, ki jo udeleženci štafete izročajo drug drugemu* /.../ (podčrtala Š. P.).

Primeri za sklope:

križ -a m (í) /.../ ◇ alp. *grebenski križ stikališče dveh ali več grebenov*; arheol. *kljukasti križ enakoramni križ z na koncu v isto smer zalomljenimi kraki zlasti kot simbol sonca; svastika*; arhit. *nitni križ; vizirni križ*; astr. *Južni križ; Severni križ ozvezdje severne nebesne polute, katerega najsvetlejšje zvezde tvorijo križ*; film. *malteški križ vrtljiva zaslonka v kinoprojektorju ali snemalni kameri*; geom. *osni križ* /.../ (podčrtala Š. P.).

V frazeološkem gnezdu najdemo frazeme (stalne besedne zveze s konotativnim pomenom in ekspresivno funkcijo v besedilu) z lastnostmi skupa, sklopa in zrasleka; primer za sklop:

¹⁸⁹ Frazemi se v SSKJ načeloma nahajajo v frazeološkem gnezdu, ki je na koncu geselskega članka ali za posameznim pomenom (če »se vse frazeološko gradivo /.../ povezuje z enim samim pomenom« (Majdič 1970: 138)). »Ker so fraze zveze dveh ali več besed in imajo kot pomensko nerazdružljive celote samostojen, do pomenov sestavljajočih jih členov bolj ali manj oddaljen pomen, so v slovarju obravnavane kot osamosvojene pomenske enote in obvezno razložene« (Majdič 1970: 138).

pálica -e ž (á) /.../ ● /.../ ekspr. čaka ga beraška palica beračenje, prosjačenje; priti na beraško palico popolnoma obubožati; spravil jih je na beraško palico povzročil je, da so izgubili vse premoženje; star. živeti pod krivo palico imeti škofa za fevdalnega gospoda; preg. palica ima dva konca sovražno dejanje lahko škoduje tudi tistemu, ki tako dejanje stori /.../ (podčrtala Š. P.).

Izjemoma se v frazeološkem gnezdu pojavljajo tudi večbesedni leksemi brez konotativnega pomena; spodaj so primeri sklopa in dveh zraslekov:

križ -a m (i) /.../ ● /.../ kljukasti križ v nacistični Nemčiji enakoramni križ z na koncu v isto smer zalomljenimi kraki kot simbol nacizma; Rdeči križ mednarodna zdravstvena organizacija; pog. rdeči križ rešilni avtomobil /.../ (podčrtala Š. P.).

Večbesedni leksemi se v SSKJ navajajo tudi kot samostojni pomeni katere od sestavin leksema, ki ga uvaja pojasnilo *v zvezi*, (*navadno*) *v zvezi* ali (*navadno*) *v zvezi s/z* (v primerih, ko večbesednega leksema zaradi neleksikaliziranega pomenskega prenosa sestavine ne moremo uvrstiti h kateremu od pomenov, npr.

kačji -a -e prid. (â) /.../ 2. v zvezi kačji pastir velika žuželka z dvema paroma dolgih ozkih kril in vitkim členastim zadkom: nad vodo se spreletavajo živobarvni kačji pastirji /.../,

Fahrenheitov -a -o [farənhajtov] prid. (á) fiz., v zvezi Fahrenheitova lestvica lestvica za merjenje temperature z 32° pri ledišču in 212° pri vrelišču vode,

agregáten -tna -o prid. (â) 1. fiz., kem., v zvezi s stanje nanašajoč se na obliko, v kateri se snov pojavlja: trdno, plinasto agregatno stanje [...],

sámostojěč -éča -e prid. (â-ě â-ě) navadno v zvezi s hiša ki stoji sam, se ne dotika druge stavbe: graditi samostoječe in vrstne hiše,

koš kôša m, mest. ed. tudi kóšu (ö ó) /.../ 4. navadno v zvezi prsni koš del telesnega ogrodja, ki ga sestavljajo rebra, prsna vretenca in prsnica: izbočiti prsni koš / preiskovati prsni koš s poslušanjem /.../ 6. navt., navadno v zvezi jamborni koš majhna zavarovana ploščad na jamboru: ladja z jambornim košem; izvidnik v košu (podčrtala Š. P.).

Nefrazeološke in neterminološke zveze slovar navaja tudi za razlago, pri čemer so sestave (pomensko prozorne, motivirane stalne besedne zveze brez konotativnega pomena) vedno pri prvem pomenu (če je ta izhodiščni) med zgledi ali za prvo poševnico brez stranske razlage, npr.

hiša -e ž (i) 1. stavba, namenjena zlasti za bivanje ljudi: hiša stoji na samem, ob cesti; graditi, obnavljati, zidati hišo; gaz je vodila od hiše do hiše; ustavil se je pred domačo hišo; kamnita, lesena hiša; kmečka, meščanska hiša; nadstropna, pritlična hiša; nova, velika hiša; hiša z balkonom; lastnik hiše / stanovanjska hiša / atrijska hiša pritlična, navadno enodružinska, z ograjenim dvoriščem; enodružinska ali enostanovanjska hiša; montažna hiša; počitniška hiša; vogalna, vrstna hiša / v osmrtnicah pogreb bo izpred hiše žalosti v kateri je umrl živel / mestna hiša sedež mestne uprave; knjiž. hiša božja cerkev; vnes. hiša pravice sodišče / ekspr. vsa hiša se je zbrala vsi prebivalci hiše ♦ arhit. alpska hiša; panonska hiša /.../ (podčrtala Š. P.),

manj motivirane (skupi in sklopi) pa so pri drugotnih, izpeljanih pomenih za poševnicami, pri čemer vsaka naslednja poševnica pomeni večji pomenski odmik od izhodišča (zato se tu navadno navajajo skupi in sklopi). Skupom sledi stranska razlaga le v primeru, ko ima sestavina neleksikalizirani preneseni pomen in zveze zato ne moremo uvrstiti h kateremu od pomenov. V primerih, ko ima sestavina skupa leksikalizirani preneseni pomen, ki je zabeležen v slovarju, stranska razlaga ni navedena, gl. npr. skup z leksikaliziranim prenesenim pomenom jedra *blagajniško okno* pri 3. pomenu besede *okno*. Zgled za sklop je *latinski križ* pri podpomenu 2. pomena besede *križ* (podčrtala Š. P.).

ôkno -a s, mn. tudi ókna (ó) /.../ **1.** *odprtina v steni stavbe, prevoznega sredstva, narejena zaradi svetlobe, zračenja: /.../ 3.* *odprtina v pregradi, (večjem) oknu zaradi poslovanja s strankami; okence: preriniti se do okna / blagajniško okno*

križ -a m (í) /.../ **2.** *rel. ta naprava, s podobo Kristusa ali brez nje, kot simbol krščanstva: na steni je visel križ; pogrebni sprevod s križem na čelu; lesen, železen križ (na grobu) / križ s podobo Kristusa / na verižici okrog vratu ji je visel zlat križ /.../ // gib z roko ali s predmetom v obliki te naprave: delati križe; boji se ga kot hudič križa zelo / blagosloviti s križem / narediti znamenje križa / latinski križ pri katerem se prsti dotaknejo čela, prsi, leve in desne rame.*

Zrasleki se med ilustrativnim gradivom za poševnicami ne pojavljajo; pojavljajo se lahko kot pomen ene od (monokolokabilnih) sestavin zveze (v SSKJ tip *v zvezi s/z*, gl. zgoraj primer *kačji pastir* pri iztočnici *kačji*), v frazeološkem ali v terminološkem gnezdu.

5.1.2.3 V Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika so večbesedni leksemi ne glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin prikazani na ravni podiztočnice. Glede na postavitev na hierarhično višje mesto v strukturi slovarja so tako večbesedni leksemi v SNB izenačeni z enobesednimi tvorjenimi in netvorjenimi leksemi, čeprav so zaradi večdelnosti na površinski, izrazni ravni uvrščeni k enobesednemu leksemu, ki je ena od sestavin večbesednega leksema. Besedne zveze z levim pridevniškim prilastkom se tako nahajajo pri pridevniški iztočnici. Ker gre za vrstne pridevnike, take iztočnice izkazujejo določno obliko. Primer:

sívi ^(SSKJ) -a -o prid. (í)

síve célice -ih -lic ž, mn. (í, ê) ekspr. možgani: *male sive celice; Trenirajmo svoje možgane: sive celice morajo delati vsak dan, da ostanemo mladostni tudi v razmišljanju /.../*

Za slovarski prikaz vrstnosti so problematični mejni primeri (gl. razdelek 4.1.1.4.1) – izdeležniški vrstni pridevniki, ki v jezikovni rabi (kot se odraža v korpusnem gradivu) v povedkovem določilu še izkazujejo nedoločno obliko in s tem deležniški pomen, v poziciji levega prilastka pa so že vrstni pridevniki, formalno izkazani z določno obliko (prim. *samozaposleni*). V takih primerih redaktor izvede poizkus s stopnjevanjem, ki je dokaz za

vrstnost oziroma lastnostnost pridevnika. Zgled *samozaposleni* je bil tako redigiran kot vrstni pridevnik:

sámozaposlěni -ega m, člov. (â-é) kdor se zaposli sam, v svojem podjetju: *samozaposleni v kulturi*; *Samozaposleni plačujejo za zdravstveno zavarovanje za tretjino manj od drugih zavarovancev* E ↑sámozaposlíti se

Razlaga vrstnih pridevnikov v SNB je dveh vrst: tip *ki se nanaša na /.../* za pridevnike na -*ski/-ški* in tip *ki je v zvezi s/z /.../* oz. *ki ni v zvezi s/z* (samo prid. *nebesedni, neposlovni, nevladni*) za pridevnike na *-(e)ni*.

5.2 Načela uslovarjanja večbesednih leksemov v enojezičnih razlagalnih slovarjih slovanskih jezikov

5.2.1 Slovník súčasného slovenského jazyka (I. (2006): A–G. II. (2011): H–L)

SSSJ uvaja pomembno novost, in sicer gnezdo stalnih besednih zvez neterminološkega in nefrazeološkega značaja.

Pomensko prozorne stalne besedne zveze (sestave) so del ponazarjalnega gradiva in nimajo razlage, npr.

dom *domu* pl. N *domy* m. 1. ► budova, stavba určená najmä na bývanie: *rodinný d.*; *nájomný, družstevný d.*; *murovaný, tehlový, panelový d.*; *drevený, montovaný d.*; *prízemný, (viac)poschodový, trojpodlažný; pavlačový d.*; *obytné domy; mestské domy; vidiecky, dedinský d.*; *stredoveký, meštiansky, secesný d.*; *rodičovský d.*; *číslo domu /.../*.

Za ustreznimi kvalifikatorji se za ponazarjalnim gradivom navajajo tudi večbesedni termini,¹⁹⁰ npr.

biely¹ *-la -le* 2. st. *belší* prid. 1. ► majúci farbu snehu, mlieka: *b. čepiec, golierik; b. jogurt; b. mramor; biela ľalia, snežienka; biela zásterka; biele obálky; biele šachové figúry, figúrky*; pren. *biele Vianoce* zasnežená krajina počas Vianoc; *b. svet* kraj pokrytý snehom; anat. *biela hmota* mozgu a miechy; astron. *b. trpaslík* hviezda; *biela diera* hypotetické kozmické teleso žiariace do okolitého priestoru /.../ (podčrtala Š. P.),

nekatera večbesedna lastna imena,¹⁹¹ npr.

¹⁹⁰ Veliko večino terminoloških zvez tvori samostalnik s klasifikacijskim prilastkom (SSSJ A–G: 40–41), npr. *alkilna skupina, carski rez, elementarni delci*. Navajajo se pri ponazarjalnem gradivu terminološke geselske besede, npr. **celulárny** -ne -ne prid. 1. biol. lek. súvisiaci s celuloou, syn. bunkový: *celulárna štruktúra, celulárna fyziologia*, ali pa ponazarjajo terminološko rabo besede primarno neterminološke iztočnične besede, npr. **estonsky** -ka -ke prid. súvisiaci s Estonskom, s Estoncami: ...šport. *estonske podanie* (vo vôlejbale) bočné podanie zhora.

¹⁹¹ Večbesedna lastna imena imajo lahko terminološki ali neterminološki značaj. Imena terminološkega značaja se navajajo skupaj z ostalimi terminološkimi zvezami za zgleď, npr. **cesta** /.../ astron. *Mliečna c.*, hist. *Jantárová c.*; **amsterdamský** /.../ polit. *Amsterdamská zmluva* (SSSJ A – G: 40–41).

biely¹ *-la -le* 2. st. *belší* príd. /.../ cirk. *Biela sobota* sobota pred Veľkonočnou nedeľou; *Bieli otcovia* katolícky rád založený s cieľom rozvíjať misijnú činnosť a bojovať proti obchodu s otrokmi, Spoločnosť misionárov Afriky /.../ (podčrtala Š. P.),

pa tudi nekateri skupi, npr.

biely¹ *-la -le* 2. st. *belší* príd. 1. ► majúci farbu snehu, mlieka: /.../ pren. *biele Vianoce* zasnežená krajina počas Vianoc; *b. svet* kraj pokrytý snehom /.../ (podčrtala Š. P.).

Drugi zvezek slovarja (*Slovník súčasného slovenského jazyka H – L*) uvaja še gnezdo terminoloških zvez (črni kvadrat), ki se navaja le pri neterminoloških iztočnicah.

Stalne besedne zveze z desemantiziranim samostalnikom (*glasbeno delo* – skladba, *diplomatski krogi* – diplomacia), ki imajo enobesedno ustreznico, so pomensko popolnoma prozorne, navajajo pa se v geslu ustreznega samostalnika ali pridevnika.¹⁹²

5.2.1.2 V gnezdu, ki ga uvaja oranžni kvadrat (□), se navajajo večbesedna poimenovanja in stalne formule (SSSJ A – G: 15). Tam so pomensko neprozorne stalne besedne zveze, ki potrebujejo razlago (navadno skupi ali sklopi), npr. *bela kava* (z mlekom, ant. črna kava), *črna skrinjica*, *francoska postelja*, *bolšji trg* (*blší trh* kde sa predávajú obyč. staršie, opotrebovaní veci), ker ima ena od sestavin besedne zveze, redkeje obe, preneseni pomen in sestavina, ki je iztočnična beseda, v zvezi ne nastopa v pomenu, ki ga opisuje razlaga (SSSJ A – G: 40).

V gnezdu najdemo poleg skupov in sklopov (npr. *biely prašok* ‘heroin’, *biela tma* ‘gosta megla’) tudi t. i. stalne formule (*dali by ste mi k telefonu (pána, pani) XY; dať ruku [niekomu]; daj Boh šťastia* (pozdrav); *nech vám dá Pán Boh zdravie, silu; dospievať!* (vojaško povelje), *dajže, Bože* ‘ko bi vsaj’; v *hrubých, hlavných črtách; bez komentáru* ...).

V istem gnezdu se navajajo tudi večbesedna lastna imena neterminološkega značaja. Gre za imena oseb (*Červená čiapočka*), organizácií (*Europsky parlament, Hlas Ameriky*), praznikov (*Božie narodenie, Deň matiek*), dokumentov (*Deklarácia práv dieťaťa, Červená kniha*), krajov (*Africký roh*), predmetov (*Trať družby, Biely dom, Berlínsky múr*), dogodkov (*Ázijské hry, Bienále ilustrácií Bratislava*).

5.2.1.3 Frazemi (enote z zgradbo besedne zveze) in paremiološke enote (ustaljene zveze besed s stavčno strukturo) se navajajo na koncu geselskega článku ustrezne geselske besede za znakom ■ (SSSJ A – G: 41). Med frazeme se uvrščajú tudi stalne primerjave in expresívni pragmatiční frazemi, kot na primer kletvice, žaljivke, svarila ipd. Frazemi so označení s

¹⁹² Glagolsko-imenske besedne zveze s kategorialnim glagolom in abstraktnim samostalnikom, ki imajo enobesedno ustreznico (sinonimní glagol), se navajajo v slovarskom článku ustrezných abstraktných samostalníkov: *robiť agitáciu – agitovať, robiť analýzu – analyzovať*.

kratico *fraz.* Najprej se navajajo po abecedi razvrščene frazeološke primerjave (*čierny ako atrament/kavka/kolomaz/kominár/noc /.../*), nato pa drugi frazemi, razvrščeni glede na strukturo po naslednjem vrstnem redu: minimalni frazemi (*ani biele, ani čierne* nevyhranené, nejednoznačné z hľadiska vlastností), imenski frazemi (*čierna diera* miesto, kde sa všetko stráca) in glagolski frazemi (*čierna zem ho kryje/pokrýva* al. *leží v čiernej zemi* zomrel, je po smrti). V okviru te členitve se navajajo po abecednem redu prve sestavine. Frazemi so obdelani pri vseh polnopomenskih besedah. Pri frazemih, pri katerih je prisotna visoka stopnja čustvene angažiranosti govorečega, izražena tudi z leksikalnimi prvinami frazema, z zgradbenim tipom ali z nenavadnimi prispodobami, je ekspresivnost posebej označena (*expr.*), npr. *na beton* ('popolnoma prepričan'), nekateri pa imajo lahko tudi kvalifikator *hrub.* (*grobo*) ali *vulg.* Vsak frazem ima razlago, zgledi rabe pa niso navedeni, razen za nekatere minimalne frazeme, npr. *od gruntu* al. *z gruntu* al. *do gruntu* od základu, celkom, úplne: *robiť niečo od gruntu, začat' z gruntu nový život, všetko do gruntu zhorelo.*

5.2.2 Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971, 21989)

Posamezni zgledi rabe v ponazarjalnem gradivu so v tem slovarju med seboj ločeni s podpičjem, pomenski odenki pa s pomišljajem. Nefrazeološki večbesedni leksemi so navedeni pri vsaki od predmetnopomenskih sestavin večbesednega leksema, stranska razlaga pa je navedena samo enkrat (razlago za skup *mražená káva* tako najdemo samo pri iztočnici *káva*, za skupe *černá, bílá, turecká káva* pa samo pri iztočnicah *černý, bílý, turecký*). Spodaj so primeri za sestave (*pražená k.*) in sklope (*zelená, černá, bílá, turecká k.; mražená k.*), ki so navedeni za prostimi zvezami (gl. spodaj *šálek kávy*).

káva, -y ž. (z pol. n. maď. driv. arab.) **1.** *semena kávovníku*: dovoz kávy; zelená, pražená k. **2.** *aromatický nápoj připravovaný z rozemletých pražených semen kávovníku*: šálek kávy; černá, bílá, turecká k.; mražená k. *druh kávové zmrzliny* **3.** *slabě sladovaná a pražená zrna žita n. ječmene používaná jako náhražka pravé kávy*; *kávovina*: žitná, sladová k.; → *expr.* zdrob. kávička (*kávinka), -y ž.; kafíčko v. t.; — kávový v. t.

Slovar prinaša tudi večbesedna lastna imena (gl. *Bílý dům* pri iztočnici *dům* spodaj) in večbesedne termine (gl. zadnji del slovarskega sestavka iztočnice *černý*), ki sledijo terminološkemu kvalifikatorju. Znak ♦ uvaja frazeološko gnezdo (gl. geslo *černý*).

dům, domu m. (6. j. -ě, řidč. -u) **1.** *stavení, zprav. obytné; budova*: obytný, rodinný, činžovní d.; přízemní, jednopatrový, šestipatrový, rohový, nárožní d.; d. s ústředním topením a výtahem; stavba domu; staré dřevěné domy s podsíněmi; chodit d. od domu, od domu k domu, přen. *žebrot*; snad se d. nezboří, přen. *nebude tak zle*; obyvatelé domu čp. 452; d. U klíčů, U dvou slunců; d. Páně *kostel*; pohřeb se koná z domu smutku v němž zemřelý bydlil; *Bílý d.* (ve Washingtonu) *sídlo presidenta Spojených států amerických, přen. president USA a jeho spolupracovníci /.../* **2.** *součást označení sídla něj. instituce, organizace, podniku ap. n. součást názvu něj. instituce atd. samé*: kulturní, osvětové domy, méně

vhodně domy kultury, osvěty *osvětové instituce*; domy pionýrů; národní domy, dělnické domy *někdejší společenská n. kulturní střediska*; Národní d. v...; Obecní d., Slovanský d. v Praze *střediska společenského a kulturního života*; Kulturní d. v Novém Jičíně; D. pionýrů v Praze; D. osvěty v Táboře /.../ (podčrtala Š. P.)

černý příd. 1. *mající barvu sazí* (op. *bílý*); *tmavý, temný* (op. *světlý*): č-á barva; zbarvený do černa; č-é vlasy, oči; č-á školní tabule; č-á deska (na úřední vyhlášky); č. oblek; chodit, být v č-ém v *černých* (*smutečních*) *šatech*; č-á mše (zast.) *zádušní* (*sloužená v černém ornátu*); č. pták, přen. hanl. *kněz, klerikál* (*podle černého oděvu*); č. Řím *klerikální n. fašistický*; č-é košile, přen. *fašisté*; č-á komora (fot.) *do kt. lze zcela zamezit přístup světla, temná*; č-á kuchyně *s otevřeným kouřícím topeništěm*; – č-á noc *tmavá*; č. mrak; č. les *hluboký, temný*; č. chléb; č-é pivo (op. *světlé*); č-á káva *bez mléka* (op. *bílá*); č-é brýle *s tmavými skly*; č-é uhlí *kamenné* (op. *hnědé*); č-é kovy *technické železo*; č-á metalurgie *hutnictví železa*; č-é řemeslo *kovodělné*; č-é umění *tiskařství*; č-á práce *obyčejná, nádenická, zprav. s něčím špinivým*; č-é město, č-é Kladno *začouzené továrním kouřem n. hornické*; – č. Petr *karetní hra*; div. č-é divadlo *při kt. černě oděni vodiči před černým pozadím (a tím neviditelní) uvádějí do pohybu předměty a vyvolávají tak dojem jejich samovolného pohybu v prostoru*; ♦ líčit, malovat něco č-mi barvami *chmurně, pesimisticky*; držet č-ou hodinku *večer potmě besedovat*; není ani č., ani bílý je *nijaký, charakterově n. názorově nevytříbený*; dělat z č-ého bílé *prohlašovat něco špatného za dobré*; /.../ – /.../ v zeměp. názvech: Č-á Hora *jedna ze svazových republik Federativní lidové republiky Jugoslávie*; Č-á hora (v Krkonoších); Č-é moře; zool. čáp č.; datel č.; mlok č.; lyska č-á; bot. bez č.; topol č.; borovice č-á; kuch. ryba, zajíc na černo (i načerno) *s tmavou sladkou omáčkou*; potrav. č. čaj *fermentovaný*; č. kořen *kořen hadího mordu španělského požívaný jako zelenina*; med. č. kašel *dětské infekční onemocnění charakterizované prudkými záchvaty kašle spojenými se zvracením*; č-é neštovice (zast.) *pravé*; č-á smrt *mor*; mysl. č-á zvěř *černá* (zpodst.); hist. č-á sotňa *nejreakčnější statkářská strana v carském Rusku* /.../ (podčrtala Š. P.).

5.2.3 Толковый словарь русского языка (1992, 41997)

Edino гнездо v slovarju je frazeološko, uvaja ga znak ♦. Poleg frazemov vsebujejo tudi nefrazeološke stalne besedne zveze, zdi se, da večinoma sklope in zrasleke, večbesedna lastna imena (npr. *Белый дом* pri iztočnici *дом*) in večbesedne termine (ki jim v oklepaju sledi kvalifikator *специальное* brez dodatnih terminoloških zamejitev,¹⁹³ nato pa še razlaga), npr.

дыра´-ы´ *мн. ды́ры дыр дыра́м, ж.* 1. Прорванное или проломанное отверстие. *Дыры на локтях. Д. в крыше. Заткнуть дыру.* /.../ 2. *перен.* Глухое место за холустьё (разг.). /.../ ♦ **Чёрная дыра** (*спец.*) – не дающий излученний космический объект, обладающий мощным полем тяготения. /.../ (podčrtala Š. P.)

дом, -а (-у) , *мн. -а´ -о´в, м.* 1. Жилое (или для учреждения) здание. *Д.-новостройка. Каменный д. Флаг на доме.* /.../ 2. Свое жильё, а также семья, люди, живущие вместе, их хозяйство. /.../ 3. (*мн. нет*). Место, где живут люди, объединённые общими интересами, условиями существования. /.../ 4. *чего или какой.* Учреждение, заведение, обслуживающее какие-н. общественные нужды. *Д. отдыха. Д. творчества. Д. учёных. Д. ветеранов сцены. Торговый д.* (название некрых торговых фирм). /.../ ♦ **На дому** – дома. /.../ **На́ дом** – домо́й. /.../ **Белый дом** – 1) резиденция американского президента в Вашингтоне; 2) в России главное правительственное здание /.../ (podčrtala Š. P.)

¹⁹³ Slovar ima sicer zunaj gnezda tudi terminološka kvalifikatorska pojasnila, ki v uvodu niso navedena, npr. *В астрономии, В балете* ipd.

Sestave in skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavine, ki je iztočnica, se navajajo kot ponazarjalno gradivo (sestave pri izhodiščnih pomenih, skupi pa pri drugotnih, izpeljanih pomenih) – sledi jim razlaga.

5.2.4 Uniwersalny słownik języka polskiego (2004) in Wielki słownik języka polskiego (2007–2012)

V **USJP** so frazeološke zveze prikazane v frazeološkem gnezdu z oznako ◇. Znak □ uvaja posebno paremiološko gnezdo (pregovori in reki). Terminološko gnezdo uvaja znak Δ. V njem so brez kvalifikatorja navedene tudi nefrazeološke in neterminološke neprozorne zveze. Zveze se navajajo pri vseh polnopomenskih sestavinah, razlage pa navadno samo pri iztočnicah, ki so nadrejene sestavine zveze.

WSJP ima frazeološko gnezdo, kjer so poleg pravih frazemov (skupov, sklopov in zraslekov s konotativnim pomenom) navedeni tudi nefrazeološki večbesedni leksemi in večbesedna lastna imena; primer gnezda pri iztočnici *dom*:

Biały Dom, Dom Boży
dom czyjś jest otwarty dla kogoś
dom gry
dom mediowy
dom modlitwy
dom otwarty
dom panujący
dom publiczny
dom rozpusty
dom uciech
dom spokojnej starości
dom pogodnej starości
dom pogodnej jesieni
dom spokojnej jesieni
dom wariatów
jestem w domu
ktoś czuje się jak w domu
/.../

V **WSJP** najdemo neterminološke sestave med prostimi zvezami v ponazarjalnem gradivu pri izhodiščnem pomenu sestavine besedne zveze, npr.

dom

/.../

1. budynek

DEFINICJA: budynek przeznaczony na mieszkania lub na pomieszczenia dla zakładów pracy i instytucji

/.../

POŁĄCZENIA: drewniany, kamienny, murowany; dwupiętrowy, jednopiętrowy, parterowy, piętrowy; niski, wysoki; duży, mały, wielki; biały, ciemny, czerwony, szary; okoliczny, narożny, sąsiedni; krakowski, warszawski; letni; chłopski, podmiejski, wiejski; rodzinny; jednorodzinny, wielorodzinny; prywatny, własnościowy; opuszczony; stary, zniszczony; luksusowy, piękny dom (podcrtala Š. P.).

/.../

Podobno je pri USJP:

dom

1. «budynek przeznaczony na mieszkania, na pomieszczenia dla zakładów pracy, instytucji itp.»

- Dom murowany, parterowy, piętrowy, narożny.
- Dom nowoczesny, stylowy, staroświecki, zabytkowy.
- Dom jednorodzinny, wielorodzinny, własnościowy.
- Dom z gankiem, z werandą.
- Brama, front, ściany, wnętrze domu.
- Administrator, dozorca, właściciel domu.
- Budować, stawiać, burzyć, rozbierać dom.
- Dom stoi przy ulicy, przy placu /.../ (podcrtala Š. P.).

Med ponazarjalnim gradivom pri drugotnih, izpeljanih pomenih med prostimi zvezami najdemo skupe. Ti večbesedni leksemi nimajo razlage, ker je pomen sestavine s prenesenim pomenom že razložen. Primeri: *dom szeregowy* 'vrstna hiša', *przyjaciel domu*, *dom rencisty*, *dom noclegowy*, *zajezdny*, *dom wczasowy*, *wypoczynkowy*, *wycieczkowy*, *dom bankowy*, *handlowy*, *dom aukcyjny*, *dom wydawniczy*, *wysyłkowy*, iz USJP:

dom

1. «budynek przeznaczony na mieszkania, na pomieszczenia dla zakładów pracy, instytucji itp.»

/.../

Δ *bud.* Dom bliźniaczy *zob.* bliźniaczy w zn. a.

Δ Dom szeregowy «dom należący do zespołu identycznych domów sąsiadujących ze sobą przez ścianę, wybudowanych w jednej linii; segment, szeregowiec»

Δ *Fabryka domów* *zob.* fabryka w zn. 1.

Δ *Nakrycie domu* *zob.* nakrycie w zn. 2.

Δ *urz.* Gospodarz domu *zob.* gospodarz w zn. 5.

◇ *fraz.* Dom pod blachą *zob.* blacha w zn. 1.

◇ *książk.* Opatrzeć dom *zob.* opatrzeć w zn. 2b.

/.../

3. «rodzina, domownicy; także: mieszkanie wraz z jego mieszkańcami»:

Z rodzinnego domu wyniosła zamiłowanie do książek i muzyki.

W domu niepokojono się jego nieobecnością.

- Przyjaciel domu.
 - Obudzić cały dom.
 - Pisać list do domu.
 - Tęsknić za domem.
 - Pójść gdzieś całym domem.
- ◇ *fraz.* Założyć dom *zob.* założyć w zn. 1.

- ◇ *książk.* Głowa domu *zob.* głowa w zn. 3b.
 - ◇ Pan, pani domu «gospodarz, gospodyni, osoba reprezentująca rodzinę, domowników, szczególnie wobec gości»
 - ◇ Czynić, pełnić honory domu «przyjmować, bawić gości w imieniu domowników»:
Pani Halina z nogą w gipsie spoczywała na kanapie, zaś honory domu pełniła jej siostra.
 - ◇ *podn.* Pokój temu domowi! «formuła uroczystego pozdrowienia»
 - ◇ *pot.* Postawić cały dom na nogi «obudzić wszystkich domowników, gwałtownie zerwać ze snu całą rodzinę»
- /.../

6. *urz.* «instytucja państwowa, społeczna, handlowa itp., mieszcząca się zwykle w oddzielnym lokalu lub budynku; także: budynek, w którym się ona znajduje; zakład, przedsiębiorstwo»

- Dom rencisty.
- Dom noclegowy, zajezdny.
- Dom wczasowy, wypoczynkowy, wycieczkowy.
- Dom bankowy, handlowy.
- Dom aukcyjny.
- Dom wydawniczy, wysyłkowy.

Δ Dom gry *zob.* gra w zn. 1.

Δ Dom mody *zob.* moda w zn. 1.

Δ *urz.* Dom akademicki a. studencki «budynek mieszkalny, w którym mieści się internat dla studentów; akademik»

Δ Dom dziecka «zakład wychowawczy dla sierot albo dzieci pozbawionych należytej opieki rodzicielskiej»

Δ Dom kultury «budynek mieszczący lokale kulturalno-rozrywkowe, jak czytelnia, sala kinowa, świetlica»

Δ Dom poprawczy *zob.* poprawczy.

Δ Dom publiczny «dom, w którym jest uprawiana prostytucja; przestarzałe: dom rozpusty, dom schadzek»

Δ Dom starców «zakład, w którym mieszkają osoby stare i pozbawione opieki rodziny»

Δ Dom towarowy «przedsiębiorstwo handlowe prowadzące różne działy sprzedaży detalicznej»

Δ Dom zdrowy «zakład lecznictwa wodami mineralnymi w miejscowości kuracyjnej»

Δ Rodzinny dom dziecka «dom, w którym niewielka grupa sierot lub dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej wychowuje się w pełnej rodzinie»

Δ *polit.* Biały Dom «siedziba prezydenta Stanów Zjednoczonych w Waszyngtonie»

Δ *rel.* Dom Boży, dom modlitwy «kościół, świątynia»

◇ *fraz. pot.* Dom, szpital (dla) wariatów, dom bez klamek

a) «szpital dla osób chorych psychicznie»

b) «o chaosie, zamieszaniu, komicznej sytuacji itp.» /.../ (podćrtala Š. P.).

5.2.5 Veliki rječnik hrvatskoga jezika (2004)

Znak □ uvaja frazeološko gnezdo, znak Δ pa uvaja gnezdo nefrazeoloških stalnih besednih zvez (skupaj s terminološkimi zvezami) – gre za neprozorne zveze, ki jim sledi razlaga.

Primeri:

měk *prid.* <*odr.* -ī, *komp.* mēkšī> **1.** koji je podatan na pritisak, koji se lako ugiba pod pritiskom, *opr.* tvrd [~ a fotelja] **2.** koji selako obrađuje, reže, ne pruža otpor alatu i oruđu [~ o drvo] **3.** *pren.* koji ne draži osjetila; blag, *opr.* jak, opor, oštar, žestok **4.** koji je lak, gibak [~ korak] **5.** *pren.* koji je popustljiv, pomirljiv [čovjek ~a srca]

△ ~ **a ruka** 1. ruka laganih, neusiljenih pokreta [*ovo je slikala ~a ruka*] 2. *sport.* lagana ruka, ruka igrača koji lagano pogađa (ob. u košarci); ~a **voda** slatka prirodna voda bez minerala, kišnica /.../

□ ~ **kako pamuk** 1. veoma mek (o predmetima) 2. popustljiv (o ljudima)

Redko večbesedni leksemi nastopajo med zgledi rabe (vedno z razlago) – pri tem gre lahko za sestave, npr.

držač *m* <G držáča> (+ *potenc.*) općenito riječ koja se širi na značenja ili nepostojeće termine za predmete koji što drže ili kojima se što drži u ruci [~ (za novine) drveni okvir (rama) u koji se u kavanama učvršćuju novine za čitanje iz ruke; ~ za knjigu stabilan predmet koji ne da da se složene knjige sruše i sl.] /.../,

ali za skupe, pri katerih ima prenesen pomen sestavina, ki je iztočnica, npr.

mladić *m* <G mladića, V mladiću> 1. mlad čovjek koji još nije zašao u zrelo dob 2. mlađi neoženjen čovjek [*stari* ~ stari momak, onaj koji se nije oženio do starije dobi, koji se nije oženio onda kada se smatra da je vrijeme]. (Podčrtala Š. P.)

5.2.6 Pregledani enojezični razlagalni slovarji slovanskih jezikov večbesednih leksemov ne navajajo kot iztočnice, ampak bodisi kot podiztočnice (SSSJ in USJP) bodisi v gnezdih (terminološkem, frazeološkem ali SSSJ v gnezdu leksikaliziranih zvez), ali pa med zgledi rabe (samo v SSKJ so od ostalega ponazarjalnega gradiva ločeni s poševnico). V SSKJ in SSSJ je možnost navajanja večbesednega leksema tudi kot samostojnega pomena pri eni od sestavin leksema (ali pri obeh), ki ga uvaja pojasnilo v zvezi s/z.

E. Kržišnik v prispevku na *Strokovnem posvetu o novem slovarju slovenskega jezika* (Perdih 2009: 53–60) kot težnjo v slovaropisju izpostavlja dve ločeni gnezdi: gnezdo za stalne besedne zveze nefrazeološkega tipa, v katerem se poleg stalnih besednih zvez z različnimi stopnjami pomenske zlitosti sestavin navajajo tudi večbesedni termini in večbesedna lastna imena, in frazeološko gnezdo, pri čemer ugotavlja, da je pri vsakem od gnezd po en načelni odstop: v nefrazeološkem stalnobesednozveznem gnezdu se praviloma ne navajajo sestave (le-te se navajajo med ponazarjalnim gradivom), v frazeološkem gnezdu pa se navaja tudi paremiološko gradivo (Kržišnik v Perdih 2009: 54).

Neterminološki večbesedni leksemi z lastnostmi sestave se v vseh slovarjih navajajo pri ponazarjalnem gradivu (seveda samo pri prvem oziroma izhodiščnem pomenu besede kot iztočnice), skupaj s prostimi besednimi zvezami. Terminološke sestave pa se navajajo v terminološkem gnezdu (z obvezno razlago in kvalifikatorjem).

Skupi se praviloma navajajo (a) kot ponazarjalno gradivo pri izpeljanih (neizhodiščnih) pomenih, če so navedeni pri iztočnici, ki je njihova sestavina – v tem primeru razlage ne potrebujejo, saj je prenesena sestavina že razložena – ali (b) kot samostojni pomeni ali

v gnezdih različnih tipov – v tem primeru gre za skupe z neleksikaliziranim, neustaljenim prenesenim pomenom sestavine (ki zato ni zabeležen kot novi pomen sestavine, ampak beseda nastopa v tem pomenu samo v določeni zvezi).

Sklopi in zrasleki se navadno navajajo v gnezdih. Frazeološke zveze, ki so sklopi in zrasleki, so v vseh slovarjih navedene v frazeološkem gnezdju.

Nefrazeološki večbesedni leksemi s potencialnim terminološkim pomenom so glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin v slovarjih obravnavani enotno, v skladu s svojimi tipološkimi lastnostmi, ki vplivajo na uslovarjanje. Edini odstop od pravila predstavljajo terminološke sestave, ki imajo v nasprotju z neterminološkimi večbesednimi leksemi kljub pomenski prozornosti vedno razlago, ne glede na mesto v slovarju.

6 TIPOLOGIJA VEČBESEDNIH LEKSEMOV Z VIDIKA POMENSKE ZLITOSTI SESTAVIN IN POSLEDIČNE POMENSKE TRDNOSTI ZVEZE

6.1 Zasnova tipologije

6.1.1 Tipologija novejših večbesednih leksemov v pričujoči disertaciji lahko služi kot osnova za uslovarjanje večbesedne leksike. Temelji na dopoljnjeni klasifikaciji večbesedne leksike z vidika stopnje pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema ruskega jezikoslovca N. M. Šanskega.

Po N. M. Šanskem¹⁹⁴ »frazeološke zveze (*фразеологические обороты*) kot reproducirane jezikovne enote vedno predstavljajo eno smiselno celoto, čeprav je lahko odnos pomena frazeologizma (*фразеологизм*)¹⁹⁵ v celoti in pomena njegovih sestavnih delov različen. Z vidika pomenske zlitosti sestavin zveze (*семантическая слитность*), tj. odnosa med splošnim pomenom frazeologizma in 'delnimi' pomeni njegovih sestavnih delov, lahko frazeološke zveze sodobnega ruskega jezika razdelimo v 4 skupine: *frazeološke zrasleke*, *frazeološke sklope*, *frazeološke skupe* in *frazeološke sestave*. Prvi dve skupini predstavljata pomensko nedeljive zveze. Te z vidika svojega pomena ustrezajo eni, kakršni koli besedi ali besedni zvezi. Tretja in četrta skupina, tj. *frazeološki skupi* in *frazeološke sestave*, predstavljata že pomensko členjene zveze. Njihov pomen ustreza pomenu njihovih sestavnih delov« (Šanskij 2011: 76).

N. M. Šanskij klasifikacijo frazeoloških zvez z vidika odnosa njihovega splošnega pomena in pomena posameznih sestavin, ki vstopajo v njihov sistem, primerja »z analogno poimenovalno-besedotvorno klasifikacijo besed« (Šanskij 2011: 78), pri čemer so zrasleki in sklopi primerljivi z nemotiviranimi poimenovanji z neizpeljano osnovo (*река* (reka), *нести* (nesti), *белый* (bel) ...) oziroma z izpeljano osnovo (*печка* (peč), *ножик* (nožek), *птица* (ptica), *скудный* (reven) ...), druga tipa stalnih besednih zvez pa z motiviranimi poimenovanji

¹⁹⁴ N. M. Šanskij je izpopolnil klasifikacijo V. V. Vinogradovega, ki je preuredil frazeološko shemo Ch. Ballyja (*Précis de stylistique*, Genève, 1905) (Šanskij 2011: 76). Ch. Bally je vse frazeološke zveze – za razliko od prostih besednih zvez – razdelil v tri razrede: **navadne zveze** (**les groupements usuels**, pri katerih je svobodna izbira do določene mere omejena, npr. *une grave maladie* 'težka bolezen'), **frazeološke skupine** (**les séries phraséologiques**, ki se tvorijo, ko se dva pomena skoraj zlijeta v enega, npr. *remporter une victoire* 'doseči zmago'), in **frazeološki sklopi** (**les unités phraséologiques**, ki označujejo eno nedeljivo celoto, npr. *faire table rase* 'napraviti prostor'). V. V. Vinogradov je na podlagi Ballyjeve klasifikacije izdelal tričlensko shemo zraslekov, sklopov in skupov, ki ji je N. M. Šanskij dodal še en tip: **sestave** (Šanskij 2011: 77).

¹⁹⁵ Termina *фразеологический оборот* in *фразеологизм* sta pri N. M. Šanskem sinonima in pomenita večbesedni leksem – večbesedna jezikovna enota, ki se približuje besedi in se od prostih besednih zvez razlikuje po frazeološko vezanem pomenu posameznih sestavin (Šanskij 2011: 24).

z izpeljano osnovo (*писатель* (pisatelj), *каменщик* (zidar), *носатый* (nosat), *очаровательный* (čaroben)) in z neizpeljano osnovo (*формирование* (formiranje), *фразеологичность* (frazeološkost), *по-настоящему* (temeljito); *рисунок* (risba), *попадья* (popova žena), *козел* (kozel), *мазюкать* ((u)mazati), *малюсенький* (majcen)). (Šanskij 2011: 78)

Avtor ugotavlja, da je določanje razlikovalnih lastnosti skupov in sestav pri veliki večini primerov neproblematično, morebitne napake pri razvrščanju bi se lahko pojavljale le kot zamenjevanje teh dveh tipov frazeološke zveze s prostimi besednimi zvezami. Osnovni kriterij za diferenciacijo zraslekov in sklopov, ki je najbolj problematična, je prisotnost ali odsotnost metaforičnosti in motiviranosti.¹⁹⁶ S sinhronega vidika nemotivirane in nemetaforične zveze so zrasleki (Šanskij navaja prim. *железная дорога* 'železna cesta, železnica', *чем свет* (*раньше чем свет настал* 'preden se je zdaniilo, pred zoro') 'navsezgodaj', *собаку съел* (*он на этом собаку съел*) 'v tem je mojster, v tem je dobro podkovan' itd.). Če je frazeološka zveza motivirana enota, ki ima določeno metaforično jedro, gre za sklop (*уйти в свою скорлупу* 'zapreti se vase', *держат камень за пазухой* 'pripravljati maščevanje komu', *играть в прятки* 'igrati se skrivalnice', *ноль внимания* 'ne posvečati nobene pozornosti', *довести до белого каления* 'razjariti' idr.) (Šanskij 2011: 86). Dodaja, da se zrasleki in sklopi, ki najpogosteje nastopajo kot ekvivalenti besedam, pogosto združujejo v eno skupino. V tem primeru se imenujejo idiomi ali idiomatični izrazi. »Frazеолошkim zraslekom in frazeološkim sklopom nasproti stojijo frazeološki skupi in frazeološke sestave, ki predstavljajo pomensko deljive zveze, katerih pomen v celoti odgovarja pomenu njihovih sestavin« (Šanskij 2011: 82).

6.1.2 To tipologijo večbesednih leksemov je v slovenistiki uveljavil J. Toporišič. V svojem prispevku *K izrazju in pojmovanju slovenske frazeologije* (Jezik in slovstvo 1973/74: 273–279 in 1982: 364–366) jo je prvič povzel po N. M. Šanskem in jo uporabil za analizo slovenskega stalnobesednozveznega gradiva. Gre za štiristopenjsko tipologijo večbesednih leksemov (po J. Toporišiču frazeologemov) glede na predvidljivost pomena stalne besedne zveze na podlagi pomena njenih posameznih slovarskih sestavin. Za ta namen je avtor poslovenil ključne termine, ki pri Šanskem označujejo posamezne tipe večbesednih leksemov:

¹⁹⁶ D. Mršević-Radović je ob navajanju klasifikacije Vinogradovega (in Šanskega) izpostavila neenotnost kriterijev (gl. Kržišnik 1994: 144). Zrasleki (»enote brez notranje forme«) in sklopi (»enote z notranjo formo«) se od drugih tipov zvez ločujejo po kriteriju odnosa do motivacijskega izhodišča; ta odnos je pri zraslekih na sinhroni ravni jasan, pri sklopih pa nejasen. Skupi (enote, v kateri ima ena sestavina frazeološko vezani pomen) pa se od drugih tipov ločujejo na osnovi primerjave s prosto besedno zvezo, od katere se razlikuje z »neprosto vezanostjo besed« (Mršević-Radović 1987: 67).

фразеологические сращения (zrasleki), *фразеологические единства* (sklopi), *фразеологические сочетания* (skupi) in *фразеологические выражения* (sestave).

6.1.3 Tipologijo N. M. Šanskega je za dokazovanje, da je razlika med eno- in večbesednim strokovnim poimenovanjem¹⁹⁷ samo izrazna, proces opomenjanja pa je v obeh primerih identičen, uporabila tudi A. Vidovič Muha,¹⁹⁸ ki je upoštevala spreminjanje pomenskosestavinske zgradbe pomenov sestavin večbesednega leksema skladno s stopnjo pomenske zlitosti sestavin in tako pri delitvi večbesednih terminov poleg omenjene teorije upoštevala še pomenskosestavinski vidik.¹⁹⁹ Z upoštevanjem števila in vrste korenskih morfemov, ki se v okviru pomenskih sestavin tudi izrazno ponovijo, tako ločuje štiri tipe terminoloških in s tem stalnih oziroma frazeoloških besednih zvez (Vidovič Muha 1988: 83–84).

6.1.4 E. Kržišnik je po Vinogradovem oz. Šanskem povzela stopnje pomenske zlitosti sestavin frazema pri pomenski klasifikaciji glagolskih frazemov govorjenja, ki jih deli na zrasleke, sklope in skupe. Skupe je razdelila še na zrasleške in sklopovske²⁰⁰ (Kržišnik 1994: 174–180).

6.1.5 Tipologija novejših večbesednih leksemov v pričujočem delu temelji na dopoljnjeni klasifikaciji N. M. Šanskega.

6.1.5.1 Ker je tipologija novejših večbesednih leksemov namenjena za praktično uporabo v slovaropisju, je zasnovana tako, da upošteva vzročno-posledično povezavo med stopnjo prenesenosti pomena na eni strani in med stopnjo pomenske zlitosti sestavin in s tem povezano leksikaliziranostjo, ustaljenostjo večbesednega leksema na drugi strani, ki se odraža tudi v omejeni povezovalnosti sestavin večbesednega leksema.

¹⁹⁷ Termini so poimenovalne enote (strokovne) predmetnosti; njihove lastnosti so stalnost, ustaljenost (kot vse frazeološke enote). So sestavina besednega zaklada (Vidovič Muha 1988: 83).

¹⁹⁸ Vidovič Muha, *Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez*, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1988.

¹⁹⁹ Vsak predmetni pomen ("P") in tako tudi pomen strokovnega izrazja vsebuje t. i. uvrščevalno pomensko sestavino (UPS), ki je vedno najbližji (neposredni) hipernim in tudi skladenjsko vodilni člen, ki mu ustreza vprašalnica npr. *kaj je* (za samostalnike), *kaj dela* (za glagole), *kakšen, kateri* ... (za pridevnike) itd., in tolikšno število (x) razločevalnih pomenskih sestavin (RPS), da je dosežena pomenska neprekrivnost v okviru uvrščevalne pomenske sestavine. Vse to lahko zapišemo "P" → UPS/xRPS (/= podredno razmerje). Tako definirani pomen lahko velja tako za eno- kot za večbesedna poimenovanja, če so seveda "stalna", npr. *dovršnik*: UPS → *glagol*, RPS → *z omejenostjo v trajanju*; *dovršni glagol*: UPS → *glagol*, RPS → *z omejenostjo v trajanju* (Muha 1988: 84).s

²⁰⁰ Sklope je za potrebe raziskave razdelila na take, ki ne vsebujejo sestavine s pomenom 'govorni organ ali njegov del' in sestavin *beseda* in *glas*, in take, ki te sestavine imajo (Kržišnik 1994: 174–180).

6.1.5.1.1 *Stalnost* določene besedne zveze lahko izmerimo s statističnimi izračuni stopnje *povezovanosti (kolokabilnosti)*²⁰¹ določene besede, s čimer dobimo seznam statistično bolj in manj ustaljenih besednih zvez. Gre za statistične izračune verjetnosti sopojavljanja sestavin v zvezah: če se določen element ne pojavlja zunaj dane zveze (*enopovezovanost*²⁰² ali *monokolokabilnost*), je ta verjetnost stoddstotna, če pa se določen element nikoli ne pojavlja v zvezi z določenim drugim elementom, je ta verjetnost nična; v tem primeru gre za nesmiselne zveze (Mel'čuk 1960: 73). Na ta način se pojem *kolokabilnost* oz. po E. Kržišnik *povezovanost* (Kržišnik 1994: 33) povezuje s pojmom *stalnost*. Vsako zvezo besed glede na statistično verjetnost opredeljuje določena stopnja povezovanosti in s tem povezane stalnosti – statistična stalnost zato s tega vidika ne zavzema le skrajnih vrednosti, ampak ima lahko katero koli stopnjo od 0 do 100 % (zato besedne zveze niso samo stalne ali nestalne) (Mel'čuk 1960: 73). »Stopnja stalnosti besedne zveze je obratno sorazmerna s številom napovedujočih jo sestavin« (Kržišnik 1986: 439).

V prvi fazi iskanja oz. preverjanja izbora večbesednih leksemov glede na ustaljenost je zato smiselna korpusna statistična analiza, pri čemer nas »/v/ izhodišču /.../ zanima pogostost besede in njene oblike, za katero predvidevamo, da je sestavina večbesedne leksikalne enote, v nadaljevanju pa določamo *frazno jedro* kot relativno trdno zvezo, za katero ugotavljamo, ali je v postopku leksikalizacije pridobila status samostojne leksikalne enote.« (Gantar 2007: 37). T. i. frazno jedro je trdno in hkrati pogosto druženje dveh besed, ki ga je v korpusu mogoče izločiti s statističnimi izračuni (Gantar 2007: 173).

Kompleksni statistični izračuni nam na ta način pomagajo ločevati stalne besedne zveze od prostih in izločiti besedne zveze s *statistično* višjo stopnjo stalnosti. Gradivo novjših večbesednih leksemov je zajeto iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* in *Sprotnega slovarja slovenskega jezika* (Fran, pregledano 14. 10. 2014). Utemeljenost izbora gradiva sem preverjala s pomočjo besedilnih korpusov *FidaPLUS* in *Gigafida*, pri čemer sem najprej izolirala izbrane besedne zveze z isto jedro, nato pa še prilastkovno sestavino. Najdene besedne zveze sem razvrstila padajoče glede na statistične izračune vzajemnih vrednosti MI³ (Arhar 2007: 40–49). Tako sem dobila podatke o primerjavi trdnosti, stalnosti

²⁰¹ Pojem *kolokabilnost* izhaja iz anglističnega jezikoslovja, v slovenistiki pa ga je skupaj z metodo korpusnega jezikoslovja za odkrivanje potencialnih večbesednih leksikalnih enot uvedla P. Gantar (Gantar 2007: 173; gl. Kržišnik 2013: 22). E. Kržišnik je potegnila metodološko vzporednico med modernim korpusnim jezikoslovjem in raziskavami I. Mel'čuka, ki je že leta 1960 v svojem članku *O terminah "ustojčivost" i "idiomatičnost"* določal stopnje stalnosti frazeoloških enot s podobno metodologijo, a seveda brez pomoči računalniških izračunov (Kržišnik 2013: 22). Na osnovi Mel'čukovega razmišljanja je nastala tudi raziskava o stalnih besednih zvezah v Trubarjevi Cerkovni ordningi E. Kržišnik (Kržišnik 2013: 22).

²⁰² Kržišnik 1994: 33.

izbranih besednih zvez s trdnostjo, stalnostjo besednih zvez, ki imajo skupno vsaj eno sestavino.

6.1.5.1.2 Prvo merilo za tipologiziranje izbranega gradiva, s pomočjo katerega preverjamo, ali je dana besedna zveza stalna, je torej *omejena povezovalnost* posameznih sestavin besedne zveze, kot jo izkazuje jezikovna raba, razvidna iz besedil, ki jih zajemajo korpusi, zato lahko stopnjo povezovalnosti ugotavljamo s pomočjo (korpusne) statistike.

Za potrebe uslovarjanja večbesednih leksemov je potrebno tako pridobljene podatke še ustrezno interpretirati. Zgoraj omenjena merila za razvrščanje večbesednih leksemov glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin so se pri tem izkazala kot najbolj uporabna. Dopolnjena tipologija N. M Šanskega namreč predstavlja konsistenten sistem štirih tipov večbesednih leksemov z dvema podtipoma – vsak nadaljnji (pod)tip predstavlja višjo stopnjo leksikaliziranosti zveze, ki zahteva svojevrstno, točno določeno slovaropisno obravnavo.

Drugo merilo, s katerim preverjamo, ali je pomen večbesedne iztočnice prepoznaven iz sestavin, ali torej katera od sestavin ne nastopa v svojem slovarskem pomenu (ali je prenesen pomen ene sestavine ali obeh/vseh), je *pomenska (ne)motiviranost, (ne)prozornost*.

Večja stopnja pomenske zlitosti pomeni tudi večjo stopnjo *stalnosti*. Na stopnjo povezovalnosti besed kot sestavin stalnih besednih zvez in s tem na stopnjo stalnosti oz. pomenske trdnosti ter pomenske (ne)prozornosti besedne zveze vplivajo *pomenski prenosi*, ki so dveh vrst: *leksikalizirani* (ki vodijo v pomensko osamosvojitev sestavine zveze – le-ta tako dobi samostojni pomen in ima več povezovalnih možnosti, zato tvori več (stalnih) besednih zvez) in *neleksikalizirani* (sestavina stalne besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom ima samo eno povezovalno možnost – gre za enopovezovalne (monokolokabilne) sestavine). Z manjšanjem povezovalnih možnosti se večja stopnja stalnosti (prim. Mel'čuk 1960: 73; Kržišnik 1986: 439) – največjo stopnjo stalnosti imajo torej besedne zveze s sestavinami z neleksikaliziranim pomenom obeh sestavin.

Pomenski prenosi torej z zakrivanjem motivacijskega izhodišča posameznih sestavin povzročajo povezovanje pomenov posameznih sestavin v celoto – v pomen stalne besedne zveze, s čimer se hkrati omejuje tudi povezovalnost (bolj ko so zveze frazeološke, idiomatične, bolj je povezovalnost omejena). Stalne besedne zveze lahko s tega vidika proučujemo na podlagi dveh razmerij:

(1) razmerje med pomenom, ki ga ima beseda kot sestavina zveze, in izhodiščnim pomenom te sestavine (pri čemer so tri možnosti: (a) sestavina zveze je v izhodiščnem pomenu, (b)

sestavina zveze ima leksikalizirani preneseni pomen in (c) sestavina zveze ima neleksikalizirani preneseni pomen) ter

(2) razmerje med pomeni sestavin in pomenom zveze, ki nam pove, ali je pomen besedne zveze vsota pomenov sestavin (oz. ali je pomen zveze izpeljiv iz izhodiščnih pomenov sestavin) ali ne; pri tem ugotavljamo tudi, ali je prenesen pomen ene sestavine ali več (vseh – v tem primeru je pomenski prenos vezan na celotno zvezo) (gl. Kržišnik 1986: 435).

6.1.5.1.3 Tipologija stalnih besednih zvez tako na podlagi jasno opredeljenih stopenj pomenske zlitosti sestavin omogoča tudi opredelitev stopnje trdnosti stalne besedne zveze in s tem njene leksikaliziranosti (zlasti v kombinaciji z določanjem stopnje povezovalnosti z metodo korpusnih statističnih izračunov) ter opis dinamike opomenjanja večbesednih leksemov. Večbesedni leksemi imajo z novimi pomenskimi prenosi možnost systemskega prehajanja iz enega tipa v drugi (od sestave proti zrasleku, pri katerem se krog sklene, saj zrasleki v rabi nastopajo tudi kot proste zveze).

6.1.5.1.4 Pri tipologiji so upoštevani rezultati problemske analize pregledanega gradiva novejših večbesednih leksemov po posameznih jezikovnih ravninah, zlasti na pomenski ravnini (pomenskosestavinska zgradba pomena večbesednih leksemov; večbesedni leksemi s pomenotvornega vidika; pretvorbne možnosti večbesednih leksemov; pomenska razsežnost motivirane pridevniške besede; večpomenskost, sinonimija in variantnost večbesednih leksemov), pri čemer so ugotovljene tipološke težnje večbesednih leksemov.

6.1.5.2 Osnova za tipologijo stalnih besednih zvez, kot je predstavljena zgoraj, je izključno sinhrona metoda določanja stopenj pomenske zlitosti sestavin zvez, povzeta po ruskem jezikoslovcu N. M. Šanskem. Avtor poudarja, da gre za izključno sinhrono analizo gradiva s tem, ko opozarja, da se je potrebno pri določanju lastnosti posameznih stopenj pomenske zlitosti sestavin določene zveze in, posledično, njenem uvrščanju k eni izmed štirih skupin »popolnoma opirati na pomenska dejstva in rabe besed v danem jezikovnem sistemu. Tako kot pri besedotvorni analizi besede se tudi tu ne sme prestopiti meja sistema« (Šanskij 2011: 85).

Tipologijo N. M. Šanskega, ki služi kot osnova za razvrščanje novejših večbesednih leksemov, smo dopolnili tako, da smo ob sicer sinhronem določanju tipov hkrati uzavestili tudi diahroni, historični vidik večpomenskosti, saj lahko le ob upoštevanju procesa leksikalizacije konsistentno razvrščamo posamezne tipe zvez. Procesi, kot je pomenski prenos

(metafora, metonimija), namreč pripadajo diahroni dimenziji jezika.²⁰³ Ločevanje med izhodiščnim in izpeljanim pomenom torej zahteva pomensko analizo leksema, ki vključuje (1) prepoznavanje pomenske spremembe besede z določanjem asociativne oz. logične povezave med pomenoma (npr. oblika, videz, funkcija ipd.) pri metafori oz. izpostavljenost drugega vidika pojavnosti pri metonimiji in (2) določitev besedilnega okolja za oba pomena (npr. *maček* – najprej je obstajala pojavnost *žival*, šele nato *naprava*, podobna tej živali).

Pri določanju stopnje pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema se opiramo na leksikalizirane pomene posameznih sestavin leksema, zabeležene v slovarju, kjer etimološko oz. historično načelo navadno dopolnjuje sinhrono oz. logično načelo razvrščanja pomenov tako, da je na prvem mestu izhodiščni, na drugem pa izpeljani pomen leksema.

V uvodu SSKJ (1970: XVII, § 72, § 73) je zapisano, da »/n/a prvem mestu stoji osnovni pomen, to je tisti, ki je v sodobnem knjižnem jeziku najbolj nevtralen oziroma najmočnejši.²⁰⁴ Nadaljnji pomeni so razporejeni po stopnji odvisnosti od osnovnega pomena. Včasih na prvem mestu ni najmočnejši, ampak pomensko izhodiščni pomen gesla, zlasti če je to potrebno zaradi razvrstitve nadaljnjih pomenov.« V *Napotkih za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ* pa piše, da so pomeni sicer razvrščeni s sinhronega stališča (ker slovar ne navaja, kako je do določenega pomena prišlo), »/.../ poznavanje nastajanja pomenov /.../ [pa] je potrebno za medsebojno razvrščanje pomenov /.../« (Napotki 1981: 3). Razvrščanje pomenov je tako v SSKJ v veliki meri v skladu s historičnim principom – prvi pomen je tako navadno izhodiščni, naslednji pomeni pa so navadno drugotni, izpeljani iz izhodiščnega (razen v primerih, ko je izhodiščni pomen stilno, časovno, zvrstno ali kako drugače zaznamovan). Pri tem se upošteva tudi vrsta pomenskega prenosa: metonimični pomeni so

²⁰³ Za prikaz pomenskih sprememb »je potrebno poznavanje izhodiščnega (včasih tudi prvotnega) pomena leksema, ki ga je mogoče rekonstruirati s pomočjo primerjalne metode in metode rekonstrukcije, ter prikaz sprememb pomena od prvotnega preko izhodiščnega do izpričanega pomena, kar je vse domena diahronije. Če želimo po de Saussurju strogo ločevati med sinhronijo in diahronijo, se zdi smiselno razlikovati med opisom pomenskega sistema in prikazom spreminjanja pomenskega sistema. Po vzoru drugih jezikoslovnih poddisciplin (predvsem glasoslovja in oblikoslovja) je tudi v pomenoslovju na sinhroni ravni potrebno definirati pojave, kot so **pomen**, **pomenska različica**, tj. **osnovni pomen** in **neosnovni pomen(i)**, opisati medsebojna razmerja med pomeni in pomenskimi različicami, kot sta **pomenska vsebovanost** in **pomenski prenos** (**metafora** na osnovi podobnosti, **metonimija** na osnovi bližine, **sinekdoha** na osnovi količine). Na diahroni ravni pridejo v poštev pojavi, kot so **pomenska sprememba** (**ožanje** pomena, **širjenje** pomena, **lepšanje** pomena, **slabšanje** pomena); **prvotni pomen** (pomen leksema ob njegovem nastanku, ki je pogojen z besedotvornim postopkom, po katerem je leksem nastal, in ima razviden besedotvorni pomen; pozneje pride navadno do konkretizacije abstraktnega besedotvornega pomena), **izhodiščni pomen** (ustaljeni konkretizirani pomen, nastal iz abstraktnega prvotnega pomena), **izpeljani pomen** (pomen, ki je nastal iz izhodiščnega pomena po pomenski spremembi); **semantizacija** (pomenski razcep ter posledično nastanek večpomenskosti), **desemantizacija** (pomenski sovpad ter posledično nastanek enopomenskosti ali sopomenskosti)« (Šekli 2011: 459).

²⁰⁴ J. Müller v članku z naslovom *Pomenoslovje samostalniških besed*, kjer utemeljuje t. i. pomenko (semem) kot v določenem besednem okolju mišljeno ali uporabljeno besedo, (besedno) enoto s svojim odnosnikom, navaja, da je »/p/sihološko-statistično najmočnejša pomenka /.../ v zavesti uporabnikov /.../ prisotna oz. ugotovljena tudi brez sobesedila« (Müller 1981/82: 11; gl. tudi 1980: 35).

navadno zabeleženi kot pomenski odtenki (za poševnico, t. i. količkom), metaforični pa kot podpomeni oziroma samostojni pomeni.

Glede na konsistentnost prikaza pomenskega prenosa eno- in (s tem tudi) večbesednih leksemov v slovarju lahko torej tipologija večbesednih leksemov z vidika stopnje pomenske zlitosti sestavin temelji na slovarsko že obdelanih pomenih. Sestave tako načeloma spadajo k prvemu pomenu (če je ta izhodiščni). Pri skupih pa lahko pri sestavini s prenesenim pomenom zabeležimo metonimični pomenski odmik od izhodiščnega pomena, ki je v SSKJ naveden za poševnico, ali metaforični pomenski odmik, ki je lahko v slovarju zabeležen a) kot leksikalizirani izpeljani pomen (zabeležen kot samostojni pomen) oz. slovarski pomen ali b) kot pomen, vezan samo na določeno zvezo, če je pomenski odmik od izhodišča večji oziroma če ima sestavina ta pomen samo v eni zvezi (neleksikalizirani pomen).

6.2 Zrasleki

6.2.1 Po N. M. Šanskem gre za »pomensko nedeljive frazeološke zveze, pri katerih celotni pomen ni v nikakršnem odnosu s posameznimi pomeni njihovih sestavin. Pomen tovrstnih frazeoloških zvez se kaže kot podobno nemotiviran in popolnoma arbitraren kot pomen besed z neizpeljano osnovo« (Šanskij 2011: 79). J. Toporišič zrasleke opredeljuje kot »stalne zveze, katerih pomena niti približno ne moremo uganiti iz besed, ki ga tvorijo (nekatero teh besed ali oblik celo same sploh ne nastopajo in kot kak frazeologemotivni katalizator teoretično slabo podkovanemu slovničarju povzročajo obilico težav pri stilnem vrednotenju in pri normiranju)«²⁰⁵ (Toporišič 1982: 365).

Zrasleki so po Šanskem poimenovanja za različne pojave zunajjezikovne predmetnosti, analogna besedam z neizpeljano osnovo, besedam, pri katerih motivacijsko izhodišče (s sinhronega vidika) ni razvidno. Motivacijsko izhodišče lahko tako pri neizpeljanih besedah kot pri zraslekih odkrije samo etimološki vidik (Šanskij 2011: 79).²⁰⁶

Leksemi, ki so sestavine zrasleka, imajo neleksikaliziran pomen, realiziran samo v določeni besedni zvezi, z nerazvidno, zabrisano metaforičnostjo, ki je zaradi zlitosti s pomeni drugih

²⁰⁵ Avtor navaja naslednje primere: *priti na kant, priti na boben, biti plat zvona, kozje molitvice, imeti za bregom, deveta briga, za vsako figo, iti rakom žvižgat, iti se solit, obesiti šolo na klin, na vse kriplje, polomiti ga* ipd. (V zadnjem primeru je *ga* morda tudi samo besedotvorni morfem.) (Toporišič 1982: 365).

²⁰⁶ Npr. zvezi *бить баклуши* – 'lenariti' in *очертя голову* – 'brezglavo' sta nemotivirani in arbitrarni oznaki pojavov objektivne resničnosti, kot se kažejo tudi sestavljene besede tipa *подражать, стремглав* itd., katerih pomen ni v nikakršnem soodnosu s pomenom sestavnih delov. Tako kot pomena besede *стремглав* ne izpeljujemo iz pomena delov *стрем* in *глав*, tako tudi pomena frazeologizma *очертя голову* ne izpeljujemo iz pomena besed *очертя* in *голову* (Šanskij 2011: 79).

sestavlin s sinhronega vidika nerazpoznaven. N. M. Šanskij ugotavlja, da besede kot sestavine zraslekov nimajo lastnega pomena, zato pomena celotne zveze ne izpeljujemo iz pomena njegovih sestavnih delov (Šanskij 2011: 79). Besedna zveza *перемывать косточки (кому)* ('obirati koga do kosti') je lahko zraslek, po drugi strani pa tudi prosta zveza, če sta besedi v prosti rabi, v neposrednem, poimenovalnem pomenu (Šanskij 2011: 80).

Vzrok za najvišjo stopnjo pomenske zlitosti sestavin, ki je značilnost zraslekov, so lahko (1) zastarele (in zato s sinhronega vidika nejasne) sestavine zraslekov, ki kot samostojne besede niso več v rabi, (2) slovnični arhaizmi kot sestavine zraslekov in (3) odsotnost prave skladijske povezave med sestavinami zrasleka (take, ki poraja pomen) ter prisotnost skladijske neurejenosti in nerazčlenjenosti (odsotnost jasnih in izrazitih skladijskih povezav med besedami, motiviranih z vidika sodobnih slovničnih pravil) (Šanskij 2011: 80–81).²⁰⁷

6.2.2 Med gradivom novejših večbesednih leksemov je ta tip najmanj pogost. Primeri zraslekov iz SNB-ja: *ameriški slamnik* (UPS: zdravilna rastlina, RPS: s škrlatno rdečimi ali belimi cveti v koških), *balkanska krčma* (UPS: neupoštevanje, RPS: zakonov, urejenih gospodarskih, političnih odnosov), *črna luknja* (1. UPS: območje, RPS1: v veselju, RPS2: s tako močno gravitacijo, da posrka vase celo svetlobo, 2. UPS: kar, RPS: povzročča veliko izgubo, škodo, navadno materialno), *libanonska zanka* (UPS: zloraba, RPS1: plačilne kartice, RPS2: ki jo tat izvede s pomočjo naprave, vstavljene v režo bankomata /.../), *nore krave* (UPS: bolezen, RPS1: nevarna, RPS2: zlasti goveda, RPS3: ki prizadene možgane, RPS4: ki se prenaša tudi na človeka), *nova doba* (UPS: gibanje, RPS1: duhovno, RPS2: ob koncu 20. stoletja, RPS3: za katero je značilno zanimanje za alternativne duhovne in filozofske ideje), *plavajoča vejica* (UPS: način shranjevanja, RPS1: realnih števil, RPS2: od zelo velikih do zelo majhnih).

6.2.2.1 Zrasleki v gradivu novejših večbesednih leksemov so večinoma enopomenski (izjema je samo terminološka zveza *črna luknja*, ki je v postopku determinologizacije razvila nov pomen, ki ima v besedilu ekspresivno funkcijo (primeri iz SNB: *davčna črna luknja*; *črna luknja filmske fikcije*; *Za varčevalce je ostala le tretjina denarja, drugo je šlo v črno luknjo*).

6.2.2.2 Pri tovrstnih zvezah sinonimi v gradivu niso izpričani.

²⁰⁷ Navedene lastnosti lahko vzporejamo tudi z najpogosteje navajanimi lastnostmi frazeološke enote, ki jih pogojuje visoka stopnja pomenske zlitosti sestavin frazema: oblikovne lastnosti so npr. ustaljenost (in nezamenljivost sestavin), reproduciranost; pomenske lastnosti pa so omejena pretvorbenost (in druge defektnosti), metaforičnost, neprevedljivost, ekspresivnost, emocionalnost (lastnosti povzete po Kržišnik 1994: 22; gl. razdelek 4.5.1.2).

6.2.2.3 Zaradi najvišje stopnje pomenske zlitosti sestavin in leksikaliziranosti celotne zveze kot posledice neleksikaliziranih pomenskih prenosov sestavin členitev pomena s pomočjo pretvorbe ni mogoča. Tovrstnih zvez zato v slovarju ne moremo navajati pri pomenih posameznih sestavin, ampak v gnezdu stalnih besednih zvez z obvezno razlago in zgledi rabe.

6.3 Sklopi

6.3.1 Gre za »frazeološke enote, ki so, kot frazeološki zrasleki, pomensko nedeljivi in celostni, s to razliko, da njihov celotni pomen motivirajo posamezni pomeni besednih sestavin. Nedeljiv pomen frazeoloških sklopov je posledica povezovanja pomenov posameznih sestavin v enotni posplošeni pomen celote« (Šanskij 2011: 81).²⁰⁸

Glede na nedeljivost pomena se sklopi torej približujejo zraslekom, od njih pa se razlikujejo po pomenski izpeljanosti, pogojni odvisnosti njihovega pomena od pomena posameznih besed. Sklopi so analogni besedam z izpeljano osnovo, tj. osnovo, ki jo je mogoče razdeliti na morfeme.²⁰⁹

N. M. Šanskij ugotavlja, da sklopi »/z/a razliko od frazeoloških zraslekov /.../ ne predstavljajo popolnoma trdne celote: med njihove sestavine se lahko vstavljajo druge besede. Ta lastnost frazeološke sklope ločuje od frazeoloških zraslekov, pa tudi od večine frazeoloških skupov in sestav« (Šanskij 2011: 82).

6.3.2 Iz analize gradiva novjših večbesednih leksemov je razvidno, da so sklopi po pogostnosti pojavljanja na tretjem mestu (najštevilčnejši so skupi, sledijo jim sestave in nato sklopi).

Glede na razvidnost pomena zveze iz pomenov sestavin sklope delimo v dve skupini (gl. razdelek 4.4.2.1.4.3.1.2), in sicer na

(1) sklope, ki so bližji zraslekom (pomeni sestavin so neleksikalizirani, neustaljeni, pomen večbesednega leksema kot celote pa je še asociativno razviden brez diahronne analize) in na

²⁰⁸ J. Toporišič pravi, da so sklopi frazeologemi (stalne besedne zveze) s prenesenim pomenom, in navaja primere *pretipati komu kosti* 'pretepsti koga', *zavihati si rokave* 'resno/odločno se lotiti česa', *belo pogledati* 'začuditi se', *nastaviti zanko* 'napeljati koga na kaj', *dobiti svoje* 'biti tepen', ipd. (Toporišič 1982: 364–365).

²⁰⁹ »V ruščini se kot sklopi pojavljajo metaforični izrazi, sestavljene enote, katerih razumevanje je obvezno povezano z razumevanjem notranjega metaforičnega jedra, na katerem so zgrajeni« (Šanskij 2011: 81). »Osnovna lastnost frazeoloških sklopov je prisotnost metaforičnosti. Po tem se namreč razlikujejo od homonimnih prostih besednih zvez« (Šanskij 2011: 81–82). »Besedne zveze, kot so *намылить голову*, *брать в свои руки*, *заткнуть за пояс* ... so možne kot frazeološki sklopi (tedaj so metaforični izrazi) in kot proste besedne zveze (tedaj so rabljene v svojih neposrednih, poimenovalnih pomenih)« (Šanskij 2011: 82).

(2) sklope, ki so bližji skupom (z leksikaliziranim,²¹⁰ vendar izpeljanim, neizhodiščnim pomenom vsaj ene od sestavin).

Novejši sklopi najpogosteje nastajajo z metaforičnim pomenskim prenosom, nekaj pa je tudi primerov metonimije, gl. razdelek 4.4.2.1.3.3. Nekateri sklopi so nastali s kombinacijo metaforičnega in metonimičnega pomenskega prenosa izhodiščnega pomena, pri čemer je metonimija vezana na samostalniško jedrno sestavino zveze, npr. *odprti telefon*, *varna hiša*, drugi pa z metonimičnim prenosom celotne proste besedne zveze, npr. *bela halja*.

Sklopi iz gradiva so navedeni po naslednjem vrstnem redu: (I) ZVEZE Z LEVIM PRILASTKOM Z METONIMIČNIM POMENSKIM PRENOSOM ((1) sklopi, ki so bližji zraslekom, (2) sklopi, ki so bližji skupom); (II) ZVEZE Z LEVIM PRILASTKOM Z METAFORIČNIM POMENSKIM PRENOSOM ((1) sklopi, ki so bližji zraslekom, (2) sklopi, ki so bližji skupom); (III) METAFORIČNE ZVEZE Z DESNIM PRILASTKOM ((1) sklopi, ki so bližji zraslekom, (2) sklopi, ki so bližji skupom); (IV) METAFORIČNE ZVEZE S SESTAVLJENIM DESNIM PRILASTKOM ((1) sklopi, ki so bližji zraslekom, (2) sklopi, ki so bližji skupom).

*

(I) ZVEZE Z LEVIM PRILASTKOM Z METONIMIČNIM POMENSKIM PRENOSOM

(1) **Sklopi, ki so bližji zraslekom**, so *bela halja* (UPS: oseba, navadno zdravnik, RPS: v beli delovni halji), *beli ovratnik* (UPS: pripadnik, RPS1: visokega družbenega sloja, RPS2: zlasti predstavnik politike, gospodarstva), *rdeče baretke* (UPS: pripadniki, RPS: specialne policijske enote v Srbiji po letu 1996), *rdeči karton* (UPS: kazenski ukrep, RPS1: pri nekaterih športih, RPS2: ki ga sodnik podeli igralcu za resen prekršek, RPS3: ki pomeni takojšnjo prepoved nadaljevanja igre), *rumene strani* (UPS: del telefonskega imenika, RPS1: navadno tiskan na rumenem papirju, RPS2: s telefonskimi številkami podjetij /.../, RPS3: urejen abecedno po posameznih gospodarskih področjih), *rumeni karton* (UPS: kazenski ukrep, RPS1: pri nekaterih športih, RPS2: ki ga sodnik izreče igralcu kot opozorilo ali kot začasno izključitev iz igre), *sive celice* (sinonimna razlaga: možgani), *teniški komolec* (UPS: vnetje komolca, RPS1: boleče, RPS2: zaradi ponavljajoče se pretirane obremenitve mišic iztegovalk prstov in zapetja, RPS3: navadno zaradi igranja tenisa ali drugih športov) in *zelena baretka* (UPS: vojaška enota, RPS1: posebna, RPS2: v nekaterih državah, RPS3: usposobljena za zahtevne vojaške operacije).

²¹⁰ Po F. Novaku je najbolj trden in jasen dokaz za nastanek drugotnega pomena celotni sistem zvez druge pomenske skupine pri kaki besedi (Novak 1975: 43).

(2) Sklopi, ki so bližji skupom

Sklopi z leksikaliziranim prenesenim pomenom vsaj ene od sestavin²¹¹ so v slovarski mikrostrukturi lahko (zaradi razvidnosti pomenskega razmerja med sestavinami in možnosti členitve pomena s pomočjo pretvorbe) vezani na posamezni pomen iztočnice, zaradi pomenskega prenosa, vezanega na vse sestavine, pa obvezno potrebujejo razlago.

Primeri pomenske členitve: *ambientalna postavitve* (UPS: umetniška razstava, instalacija, RPS1: postavljena znotraj ali zunaj galerije, muzeja, RPS2: izkoriščajoč dano okolje) ← “postavitve” v “ambientu”, ali *bencinski tolar* (UPS: denar, RPS1: namenjen za gradnjo avtocest v Sloveniji, RPS2: sprva določen kot delež od vsakega litra prodanega bencina in dizelskega goriva) ← “tolar” od “bencina”.

Tako še: *centralno zaklepanje* (UPS: sistem, RPS: za hkratno zaklepanje vseh vrat vozila), *civilna družba* (UPS: združenje, RPS1: državljanov, RPS2: ki zastopa javne interese nasproti ukrepom oblasti), *civilna iniciativa* [sinonima *civilna pobuda* in *državljska pobuda*] (UPS: organizirana skupina, RPS1: občanov, RPS2: ki zastopa kako mnenje, predlog, zahtevo ljudi), *klicni dostop* (UPS: vzpostavitev, RPS1: povezave do interneta, RPS2: prek telefonskega omrežja, RPS3: na zahtevo uporabnika), *krščanska demokracija* (UPS: nazor, ideologija, RPS: ki zagovarja principe krščanstva v javni politiki), *ljudska iniciativa* (UPS: pravica, RPS1: po predpisih organizirane skupine občanov, RPS2: da zastopa kako mnenje, predlog, zahtevo ljudi, iz katerih izhaja, RPS3: da predlaga kak zakon ali zakonsko spremembo), *magnetna resonanca* (UPS: tehnika, RPS1: pregledovanja notranjih organov človeškega telesa, RPS2: pri kateri se uporabljajo lastnosti magnetnega polja in radijskih valov), *obrobna skupina* (UPS: ljudje, RPS: ki niso vključeni v družbeno dogajanje, življenje), *odprti telefon* (UPS: komuniciranje državljanov, RPS1: organizirano neposredno, RPS2: z odgovornimi, RPS3: o aktualnih vprašanjih, problemih, RPS4: po telefonu), *ozemeljske vode* (UPS: pas morja, RPS1: priobalni, RPS2: ki je pod oblastjo države, kateri pripada obala), *prisilna poravnava* (UPS: dogovor, RPS1: zakonsko urejen, RPS2: med dolžnikom in upniki, RPS3: ki predvideva sanacijo dolžnika in poplačilo dolgov, RPS4: ki se lahko predlaga pred ali med stečajnim postopkom).

²¹¹ **Zveza z desnim prilastkom** tega tipa je *training pisave* (UPS: izboljševanje, spreminjanje, RPS1: počutja, samopodobe, RPS2: s spreminjanjem rokopisa).

(II) ZVEZE Z LEVIM PRILASTKOM Z METAFORIČNIM POMENSKIM PRENOSOM

(1) **Sklopi, ki so bližji zraslekom**, so *bela karavana* (UPS: skupina smučarjev in njihovih spremljevalcev, RPS: ki se udeležujejo zimskih smučarskih tekmovanj v različnih krajih), *bela knjiga* (UPS: zbirka pravil, navodil, reform, zahtev, RPS: za urejanje in upravljanje), *bela smrt* (UPS: snov, zlasti mamilo, RPS1: bele barve, RPS2: ki škoduje zdravju), *beli cirkus* (UPS: tekmovanja, RPS: smučarska), *črna skrinjica* (UPS: elektronska naprava, RPS1: za zapisovanje podatkov o poletu letala, RPS2: v obstojnem in lahko opaznem ohišju, RPS3: pomembna zlasti pri pojasnjevanju letalske nesreče),²¹² *drobni tisk* (UPS: besedila, RPS: namensko napisana v manjšem, težje prepoznavnem naboru črk, ki je določen za posebno vlogo), *hotel mama* (UPS: bivališče, RPS1: pri starših, RPS2: zlasti po tridesetem letu, RPS3: navadno brez plačevanja stroškov, opravljanja hišnih del, gospodinjskih opravil),²¹³ *globalna vas* [sinonim *svetovna vas*] (UPS: svet, RPS1: ves sodobni, RPS2: ki temelji na medkulturnem povezovanju, RPS3: ki je informacijsko, tehnološko, telekomunikacijsko povezan v celoto), *kritična masa* (UPS: najmanjša stopnja, količina česa, RPS: potrebna za začetek spremembe), *ležeči policaj* [sinonimna sestava *cestna ovira*] (UPS: izboklina, RPS1: podolgovata, nizka, RPS2: ki poteka prečno čez cestišče, RPS2: namenjena omejitvi, zmanjševanju hitrosti vožnje), *milenijski hrošč* (UPS: napaka sistema, RPS1: v programski kodi računalniškega programa, RPS2: ki bi se lahko pokazala ob prehodu na 1. januar 2000 pri programih, ki niso mogli beležiti datumov od tega dne dalje), *miselni vzorec* (UPS: skica, RPS1: s črtami in oblački, RPS2: za prikaz pomembnih podatkov, RPS3: pri čemer je osrednja tema podana v središčnem oblačku), *modri angel* (UPS: pripadnik, RPS1: enote policije, RPS2: odgovoren za vzdrževanje javnega reda in miru, preprečevanje kaznivih dejanj, prekrškov), *novi val* (UPS: glasba, RPS1: rokovska, RPS2: iz 70. in prve polovice 80. let 20. stoletja, RPS3: ki izhaja iz pankaa, RPS4: s prviniami pop glasbe), *operacijski sistem* (UPS: program, RPS1: glavni, RPS2: ki upravlja delovanje računalnika, RPS3: povezuje strojno opremo s programsko, RPS4: omogoča uporabo drugih specializiranih programov), *pasja procesija* (UPS: prireditve, RPS1: javna, RPS2: nepomembna), *pasovna širina* (UPS: količina, RPS1: prenosa podatkov, RPS2: na časovno enoto), *prazni tek* [sinonim *prosti tek*] (1. UPS: vrtenje, RPS1: avtomobilskega motorja, RPS2: pri katerem ta ne poganja vozila; 2. UPS: stanje, RPS: v katerem kdo ne opravlja dela; 3. UPS: časovno obdobje, RPS: brez vsebinskih sprememb in učinkov), *privatizacijska vrzel* [sinonim *certifikatska luknja*] (UPS: presežek vrednosti, RPS1: lastniških certifikatov, RPS2: v postopku lastninjena nastali, RPS3: glede na vrednost lastninjenega premoženja), *refleksna cona* (UPS: vsaka od točk, RPS1: na

²¹² Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

²¹³ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

stopalih, dlaneh ali ušesih, RPS2: s katero je povezan določen organ ali del telesa), *socialna kapica* (UPS: omejitev, RPS1: prispevka za socialno varnost (ki sicer z višino zaslužka narašča), RPS2: pri višjih zasluškah, RPS3: navadno za spodbujanje visokokvalificiranih delavcev),²¹⁴ *svetovni splet* (UPS: sistem, RPS1: svetovni, RPS2: medijskih vsebin, besednih, zvočnih, filmskih, RPS3: ki so med seboj povezane z nadpovezavami), *težki metal* (UPS: zvrst rokavske glasbe, RPS: za katero so značilni močno okrepljeni, agresivni zvoki), *topla greda* (UPS: proces, RPS1: otoplitve zemljine atmosfere in površja, RPS2: kot posledica emisij škodljivih plinov v ozračje), *tretje oko* (UPS: čakra, RPS1: šesta, RPS2: v sredini čela med obrvmi, RPS3: ki ima ob aktiviranju sposobnost jasnovidnosti, telepatije, vizualizacije in povezave z duhom), *trojanski konj* (UPS: program, RPS1: računalniškemu virusu podoben, RPS2: ki opravlja na videz neškodljivo funkcijo, RPS3: dejansko pa slabi, onemogoča varnostni sistem računalnika),²¹⁵ *vednozeleni gornik* (UPS: rastlina, RPS1: gorska, RPS2: brusnici podobna, RPS3: z usnjatimi, zdravilnimi listi in rdečimi jagodami),²¹⁶ *veliki brat* (UPS: država, ustanova, RPS1: ki zbira podatke o ljudeh, RPS2: zaradi nadzora nad njimi), *veliki met* (UPS: kar, RPS: v največji meri ustreza zahtevam, pričakovanju), *veliki pok* (1. UPS: eksplozija, RPS1: snovi, RPS2: s čimer naj bi nastalo veselje; 2. UPS: dogodek, RPS1: pomemben, RPS2: ki ga navadno spremlja hitra razširitev česa), *zlati prinašalec* (UPS: pes, RPS1: srednje velik, RPS2: lovski, RPS3: z mehko, dolgo, rahlo valovito dlako smetanove do zlate barve).

(2) Sklopi, ki so bližji skupom, so *adrenalinski park* (UPS: prostor, RPS1: urejen RPS2: za adrenalinske športe), *alternativna medicina* (UPS: način ugotavljanja in zdravljenja bolezni, RPS: ki v nasprotju z uradno medicino ne uporablja le znanstveno preverjenih metod), *domača stran* (UPS: spletna stran, RPS: z vsebino določene osebe, podjetja), *družbeni spol* (UPS: značilnosti, RPS1: vedenjske, kulturne in psihološke, RPS2: jih družba povezuje z enim od spolov), *ekološka bomba* (UPS: nevarnost, RPS1: za naravo, življenjsko okolje, RPS2: velika), *elektronski časopis* (UPS: izdaja časopisa, RPS: elektronska, navadno na spletu), *elektronski denar* (UPS: denar na računih, RPS: ki je namenjen brezgotovinskemu poslovanju med različnimi računi), *elektronski naslov* [sinonima *e-poštni naslov*, *e-naslov*] (UPS: naslov, RPS: za pošiljanje in prejemanje elektronske pošte, sestavljen iz standardiziranega zapisa, katerega srednji del je znak @), *elektronski podpis* [sinonima *digitalni podpis* in *e-podpis*] (UPS: kodirana datoteka, RPS: ki omogoča preveritev istovetnosti podpisnika), *elektronski slovar* (UPS: slovar, RPS: v elektronski izdaji),

²¹⁴ Zveza je iz *Sprotnege slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

²¹⁵ Zveza je iz *Sprotnege slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

²¹⁶ Zveza je iz *Sprotnege slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

elektronsko črnilo (UPS: tehnologija, RPS: ki omogoča grafični prikaz podatkov na posebnih zaslonih, ki niso občutljivi na sončno svetlobo), *elektronsko poslovanje* (UPS: poslovanje, RPS: prek internetnega omrežja), *elektronsko trgovanje* (UPS: trgovanje, RPS: prek internetnega omrežja), *funkcionalna pismenost* (UPS: sposobnost, RPS: branja, pisanja, razumevanja praktičnosporazumevalnih besedil in osnov računskih operacij ter matematičnih predstav), *glasbena kartica* (UPS: plošča, RPS1: tiskanega vezja v računalniku, RPS2: ki omogoča snemanje in predvajanje zvoka), *informacijska revolucija* (UPS: sprememba, RPS1: velika, RPS2: zaradi intenzivnega razvoja informacijska tehnologije v drugi polovici dvajsetega stoletja), *informacijska vojna* (UPS: razširjanje, RPS1: informacij prek medijev, RPS2: z namenom, da se zmanjša ugled nasprotnika v javnosti), *intelektualna lastnina* (UPS: izdelek, RPS1: ki izhaja iz avtorjeve intelektualne dejavnosti na industrijskem, znanstvenem, literarnem ali umetniškem področju, RPS2: do katerega ima avtor izključno pravico), *jezikovno orodje* (UPS: kar, večinoma računalniško podprta tehnologija, RPS: (ki) olajšuje delo z jezikom,), *kabelska televizija* (UPS: sistem prenosa, RPS1: televizijskih programov, RPS2: po kabelskem omrežju), *kabelski internet* (UPS: tehnologija, RPS: ki za prenašanje podatkov z interneta uporablja kabelsko televizijsko omrežje), *kapitalski trg* (UPS: del, RPS1: finančnega trga, RPS2: na katerem se trguje s kapitalom, navadno v obliki delnic, obveznic), *kibernetični prostor* [sinonim *kibernetski prostor*] (UPS: okolje, RPS1: računalniško, RPS2: internetno), *kitajski datelj* (UPS: drevo ali njegov sad, RPS1: sredozemsko, RPS2: s svetlozelenimi suličastimi usnjatimi listi, RPS3: jajčast, RPS4: koščičast, RPS5: rdeče barve), *krajinski park* (UPS: območje, RPS: ki je zavarovano zaradi velike ekološke, biotske, krajinske vrednosti), *kreditna kartica* (UPS: kartica, RPS1: plastična, RPS2: z magnetnim trakom, RPS3: z vdelanim mikročipom, RPS4: ki se uporablja kot negotovinsko plačilno sredstvo za plačilo s kreditnega računa uporabnika z odlogom ali za dvig gotovine na bančnih avtomatih), *kulturni center* (UPS: ustanova, RPS: ki usmerja in vodi kulturno dejavnost), *mali šolar* (UPS: učenec, RPS: male šole), *manualna medicina* (UPS: tehnika zdravljenja, RPS1: s posebnimi prijemi, RPS2: pri bolečinah v hrbtenici, sklepih, pri glavobolih, vrtoglavici, mravljinčavosti), *mladi raziskovalec* (UPS: študent, RPS1: znanstvenega magistrskega ali doktorskega študija, RPS2: ki je v okviru posebnega programa zaposlen na visokošolski, raziskovalni instituciji ali v podjetju), *mrežna kartica* (UPS: kartica, RPS: ki omogoča hiter prenos podatkov po lokalnem omrežju in povezavo računalnika s svetovnim spletom), *naravna dediščina* (UPS: neokrnjena narava, RPS: ki jo narod, človeštvo prevzame od prejšnjih generacij), *navidezna resničnost* [sinonima *virtualna resničnost*, *virtualna realnost*] (UPS: posnemanje, RPS1: stvarnega okolja, RPS2: z računalniškimi napravami), *nevrolingvistično programiranje* (UPS: tehnike, RPS1: psihološke, RPS2: za povečanje

osebne učinkovitosti), *nordijsko zlato* (UPS: zlitina, RPS1: bakra, aluminija, cinka in kositra, RPS2: ki se uporablja za izdelavo kovancev), *novi liberalizem* (UPS: teorija in gospodarskopolitična smer, RPS1: ki spodbuja prosto trgovino, RPS2: ki nasprotuje posegom države v gospodarstvo), *notranje lastništvo* (UPS: delničarstvo, RPS: zaposlenih), *odprta meja* (1. UPS: mejni prehodi, RPS1: nenadzorovani, RPS2: prosti, RPS3: med državami, navadno povezanimi zaradi skupnih ciljev v skupnost suverenih držav; 2. UPS: prehod, uvoz v državo, in odhod, izvoz iz nje, RPS: dovoljen), *oceanski beloplavuti morski pes* (UPS: morski pes, RPS1: ki ima izrazito hrbtno plavut in dolge prsne plavuti z belimi konicami, RPS2: živi predvsem na odprtem morju, RPS3: ki se hrani z vsem, kar je na voljo),²¹⁷ *okoljska vzgoja* (1. UPS: vzgoja, RPS1: odnosa do okolja, RPS2: ravnanja z njim; 2. UPS: šolski predmet, RPS: s takšno vsebino), *orodna vrstica* (UPS: del slike, RPS: na računalniškem zaslonu, kjer so druga poleg druge v eni smeri razvrščene ikone), *statusna vrstica* (UPS: vrstica, RPS1: sporočilna, RPS2: na ekranu računalnika, RPS3: ki služi izpisovanju obvestil, ki nam jih posreduje program), *otroški parlament* (1. UPS: predstavništvo, RPS1: učencev kake šole, RPS2: šol kakega območja, RPS3: ki na zborovanju zastopajo interese svojih vrstnikov; 2. UPS: sestanek, zborovanje, RPS: tega predstavništva), *panoramska miza* (UPS: plošča, RPS1: mizi podobna, RPS2: z zemljepisnimi imeni, RPS3: navadno krajev, voda in vzpetin, RPS4: in nakazanimi smermi do njih), *plastični denar* (UPS: kartice, RPS: z elektronsko vpisanimi podatki, ki omogočajo brezgotovinsko plačevanje in dviganje gotovine na bankomatih, v bankah), *pohorska omleta* (UPS: sladica, RPS1: iz biskvitnega testa, RPS2: nadevana z vloženi brusnicami, RPS3: obložena s stepeno sladko smetano), *pozitivna diskriminacija* (UPS: dodelitev, dodeljevanje, RPS: več ugodnosti manjšim skupnostim kot velikim), *pozitivna energija* (UPS: veselje, RPS: do življenja in dela), *presejalni test* (UPS: preiskava, RPS: za zgodnje odkrivanje bolezni in nepravilnosti pri ljudeh, živalih), *siva ekonomija* (UPS: gospodarska dejavnost, RPS: ki temelji na opravljanju dela v nasprotju z zakonskimi določili, brez nadzora pristojnih državnih organov), *siva pega* (UPS: mesto, področje, RPS1: ki je, ostaja neopaženo, RPS2: zunaj dosega kake dejavnosti), *sobotno leto* (UPS: leto ali daljše obdobje do enega leta, RPS1: navadno brez delovnih ali študijskih obveznosti, RPS2: namenjeno predvsem raziskovanju, izpopolnjevanju, potovanjem), *spletna stran* (UPS: mesto, RPS1: na spletu, RPS2: na katerem so dostopne medijske, besedne, zvočne, filmske vsebine), *spletni dnevnik* (UPS: spletno mesto, RPS: na katerem avtorji s pomočjo preprostega vmesnika objavljajo besedila, slike, posnetke, bralci pa imajo navadno možnost komentiranja), *transakcijska analiza* (1. UPS: teorija, RPS1: osebnosti in komunikacije, RPS2: za osebnostno rast in pozitivno spremembo; 2. UPS: metoda, RPS1:

²¹⁷ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

psihoterapevtska, RPS2: ki temelji na analizi komunikacije posameznika z okoljem), *varna hiša* (UPS: ustanova, RPS1: na skrivnem mestu, RPS2: v katero se kdo zateče pred zlorabo ali nasiljem v družini), *varnostna nitka* (UPS: plastičen trakec, RPS1: nitki podoben, RPS2: vstavljen v papir bankovca ali dokumenta, RPS3: kot dokaz njegove pristnosti, neponarejenosti), *vinilna plošča* [sinonim *gramofonska plošča*], *vodni park* (UPS: prostor, RPS1: urejen, RPS2: za plavanje, vodne igre, šport), *vroči stol* [sinonim *vroči stolček*] (UPS: položaj, delovno mesto, RPS: na katerem je oseba izpostavljena javnemu ocenjevanju, javni presoji, kritiki), *vzajemni sklad* (UPS: premoženje, RPS1: velikega števila oseb, RPS2: ki je naloženo zlasti v vrednostne papirje, RPS3: ki ga upravlja posebna denarna ustanova), *vzpredne volitve* (UPS: anketa, RPS1: o odločitvah volivcev, RPS2: ki poteka istočasno z volitvami, referendumom), *zabavna industrija* (UPS: dejavnost, RPS: ki organizira prireditve ali proizvaja izdelke za množično zabavo, zlasti filmske, glasbene, televizijske), *zelena revolucija* (1. UPS: povečanje pridelka, RPS1: izrazito, RPS2: zlasti visokodonosnih vrst pšenice, koruze, riža, RPS3: doseženo z visoko uporabo gnojil, pesticidov in drugih sredstev; 2. UPS: gibanje, RPS: za spremembo odnosa in ravnanja družbe, politike, gospodarstva do okolja), *zgodovinski spomin* (UPS: védenje, RPS1: ohranjeno, RPS2: o preteklih dogodkih zgodovinske vrednosti), *zračna blazina* [sinonimni sestavi *varnostna blazina*, *varnostni meh*], *ženske študije* (UPS: področje, RPS1: interdisciplinarno, RPS2: študijsko in raziskovalno, RPS3: namenjeno proučevanju vlog, izkušenj in dosežkov žensk v družbi).

(III) METAFORIČNE ZVEZE Z DESNIM PRILASTKOM

(1) **Sklopi, ki so bližji zraslekom**, so *državljan sveta* (UPS: kdor, RPS: je zaradi svojega mednarodnega delovanja poznan po svetu), *organ pregona* (sinonimna razlaga: policija in tožilstvo), *otrok cvetja* (UPS: pripadnik, RPS: gibanja mladih, nasprotnikov militarizma, sprva vietnamske vojne, ki zanikuje ustaljene družbene norme), *ugovornik vesti* (UPS: vojaški obveznik, RPS: ki uveljavlja pravico do civilnega služenja vojaškega roka), *vojna zvezd* (UPS: silovit boj, spopad, RPS: med močnima nasprotnikoma).

(2) **Sklopi, ki so bližji skupom**, so *industrija zabave* [sinonim *zabavna industrija*] (UPS: dejavnost, RPS: ki organizira prireditve ali proizvaja izdelke za množično zabavo, zlasti filmske, glasbene, televizijske), *katalog znanj* (UPS: seznam, RPS1: sistematično urejen, RPS2: zahtevanih znanj in spretnosti določenega strokovnega področja, RPS3: kot podlaga za postopke preverjanja in potrjevanja nacionalnih poklicnih kvalifikacij), *medijska vojna* (UPS: prepiranje, spopadanje, RPS1: dalj časa trajajoče, RPS2: prek medijev), *medijski atentat* (UPS: napad, RPS1: silovit, RPS2: prek medijev), *motnja hranjenja* (UPS: motnja, RPS1:

duševna, RPS2: ki se navadno kaže v nezadostnem zauživanju hrane ali v prekomernem zauživanju hrane in bljuvanju), *oče naroda* (UPS: kdor, RPS: je zaradi svojih zaslug imenovan za voditelja naroda), *polje diskretnosti* (UPS: prostor, RPS1: pred okencem za poslovanje s strankami, RPS2: ločen od ostalega prostora, navadno z zeleno črto), *pralnica denarja* (UPS: ustanova, skupnost, RPS1: ki nelegalno pridobljeni denar spravlja v legalni obtok, RPS2: in s tem zabrisuje njegov izvor), *pranje denarja* (UPS: spravljanje, RPS1: nelegalno pridobljenega denarja v legalni obtok, RPS2: z namenom zabrisati njegov izvor), *smetišče zgodovine* (UPS: dogodki, stvari in ljudje, RPS1: časovno odpisani, RPS2: zaradi neaktualnosti).

(IV) METAFORIČNE ZVEZE S SESTAVLJENIM DESNIM PRILASTKOM

(1) Sklop, ki je bližji zrasleku, je *lovec na glave* (UPS: kdor, RPS1: išče strokovnjake, primerne za določeno delovno mesto, RPS2: in jih poskuša prepričati, naj sprejmejo zaposlitev pri drugem delodajalcu).

(2) Sklopi, ki so bližji skupom, so *dan odprtih vrat* (UPS: predstavitev, RPS1: dela, RPS2: načina življenja, RPS3: delovanja kake ustanove, RPS4: na kraju samem na določen dan), *dan samostojnosti in enotnosti* (UPS: praznik, RPS1: državni, RPS2: v Republiki Sloveniji, RPS3: ki se praznuje 26. decembra, RPS4: ki obeležuje razglasitev rezultatov plebiscita o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije na ta dan leta 1990), *dežela na sončni strani Alp* (Slovenija).

6.3.3 Pri sklopih najdemo nekaj primerov popolne sinonimije,²¹⁸ pri čemer so tudi sinonimi največkrat sklopi npr. *globalna vas – svetovna vas*, *ležeči policaj – sestava cestna ovira*, *privatizacijska vrzel – certifikatska luknja*, *kibernetični prostor – kibernetiski prostor*, *navidezna resničnost – virtualna resničnost*, *virtualna realnost*, *prosti tek – prazni tek*, *vroči stolček – vroči stol*, *zračna blazina – sestavi varnostna blazina*, *varnostni meh*, *industrija zabave – zabavna industrija*, *glasbena kartica – skup zvočna kartica*, *pametna tabla – skup interaktivna tabla*.

6.3.4 Nekateri večbesedni leksemi z lastnostmi sklopa so večpomenski, npr. *odprta meja* (1. UPS: mejni prehodi, RPS1: nenadzorovani, RPS2: prosti, RPS3: med državami, navadno povezanimi zaradi skupnih ciljev v skupnost suverenih držav; 2. UPS: prehod, uvoz v državo, in odhod, izvoz iz nje, RPS: dovoljen), *okoljska vzgoja* (1. UPS: vzgoja, RPS1: odnosa do

²¹⁸ Popolna sinonimija je pri novejšem besedju zaradi postopnega ustaljevanja v rabi relativno pogosta.

okolja, RPS2: ravnanja z njim; 2. UPS: šolski predmet, RPS: s takšno vsebino), *otroški parlament* (1. UPS: predstavništvo, RPS1: učencev kake šole, RPS2: šol kakega območja, RPS3: ki na zborovanju zastopajo interese svojih vrstnikov; 2. UPS: sestanek, zborovanje, RPS: tega predstavništva), *prazni tek* [sinonim *prosti tek*] (1. UPS: vrtenje, RPS1: avtomobilskega motorja, RPS2: pri katerem ta ne poganja vozila; 2. UPS: stanje, RPS: v katerem kdo ne opravlja dela; 3. UPS: časovno obdobje, RPS: brez vsebinskih sprememb in učinkov), *transakcijska analiza* (1. UPS: teorija, RPS1: osebnosti in komunikacije, RPS2: za osebnostno rast in pozitivno spremembo; 2. UPS: metoda, RPS1: psihoterapevtska, RPS2: ki temelji na analizi komunikacije posameznika z okoljem), *veliki pok* (1. UPS: eksplozija, RPS1: snovi, RPS2: s čimer naj bi nastalo veselje; 2. UPS: dogodek, RPS1: pomemben, RPS2: ki ga navadno spremlja hitra razširitev česa), *zelena revolucija* (1. UPS: povečanje pridelka, RPS1: izrazito, RPS2: zlasti visokodonosnih vrst pšenice, koruze, riža, RPS3: doseženo z visoko uporabo gnojil, pesticidov in drugih sredstev; 2. UPS: gibanje, RPS: za spremembo odnosa in ravnanja družbe, politike, gospodarstva do okolja).

6.3.5 Nekateri izpeljani pomeni so nastali z metonimičnim pomenskim prenosom, npr. *otroški parlament*, *transakcijska analiza* (ti navadno ostajajo na stopnji sklopa), drugi pa z metaforičnim (ti imajo možnost prehoda med zrasleke, gl. npr. *prazni tek* in *veliki pok*). (Pomena večbesednega leksema *zelena revolucija* nista izpeljiva drug iz drugega – skupni izhodiščni pomen ni leksikaliziran).

6.4 Skupi

6.4.1 Po N. M. Šanskem so **skupi** po strukturi stalne besedne zveze, ki se tvorijo iz besed s prostim in iz besed s frazeološko vezanim pomenom (Šanskij 2011: 83).²¹⁹ Po J. Toporišiču gre za frazeologeme, v katerih imajo posamezne besede čisto poseben, enkratni pomen.²²⁰ Včasih se ta skupina težje loči od sklopov, kjer gre za prenesen pomen celotne besedne zveze (Toporišič 1982: 364).

N. M. Šanskij ugotavlja, da skupi navadno nimajo homonimnih prostih besednih zvez. Njihova posebnost je, da se lahko sestavine s frazeološko vezanim pomenom zamenjujejo s sinonimnimi (*скоропостижная смерть – внезапная смерть, расквасить нос – разбить*

²¹⁹ Primeri skupov: *расквасить нос, утлый челн, крошечный ад, крошечная тьма ...*

²²⁰ Avtor navaja primere *kriva prisega, mokrocveteče rožce, ljubezen do bližnjega, častna reč, prijazne zvezde* – navadno bi se reklo brez prenesene rabe: *prisega na podlagi laži* ali *lažna prisega, nežne rožice, ljubezen do sočloveka, častna beseda, človeku naklonjene zvezde* (Toporišič 1982: 364).

нос itd.).²²¹ Širši ko je nabor besed, s katerimi se lahko povezuje del frazeološkega skupa, ki nima proste rabe, bližje je tak skup sestavam (Šanskij 2011: 84).²²²

6.4.2 Skupi so najpogostejši tip novejših večbesednih leksemov, ki se pojavlja v gradivu. Zrasleki in sklopi so namreč pogosteje zastopani med frazeološkimi enotami (zveze s konotativnim pomenom), ki imajo v besedilu ekspresivno funkcijo, ker je ekspresivna raba povezana z višjo stopnjo prenesenosti pomena. Za večbesedne lekseme s terminološkim pomenom pa je najznačilnejši tip skup – ti zaradi izhodiščnega pomena ene od sestavin navadno ne morejo imeti ekspresivne vloge, zaradi pomenskega prenosa pa dosegajo višjo stopnjo leksikaliziranosti ter so pomensko in skladijsko trdnejši od sestav. V gradivu novejših večbesednih leksemov se pojavljajo (1) skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavine in (2) pravi skupi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom sestavine.²²³

Skupi iz gradiva so navedeni po naslednjem vrstnem redu:

(I) VEČBESEDNI LEKSEMI Z LEVIM PRIDEVNIŠKIM PRILASTKOM

(1) METONIMIČNI POMENSKI PRENOS

(1.1) METONIMIJA, VEZANA NA JEDRNI DEL ZVEZE

(1.2) METONIMIJA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL ZVEZE

(2) METAFORIČNI POMENSKI PRENOS

(2.1) METAFORA, VEZANA NA JEDRNI DEL ZVEZE

(2.1.1) Skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom jedrne sestavine

(2.1.2) Pravi skupi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom jedrne sestavine

(2.2) METAFORA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL ZVEZE

(2.2.1) Skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom določujoče sestavine

(2.2.2) Pravi skupi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom določujoče sestavine

²²¹ Ta zakonitost se v gradivu novejših večbesednih leksemov ne potrjuje.

²²² Primer: skupa *щекотливый вопрос, щекотливое положение* – zvezi besede *щекотливый* z besedama *вопрос* in *положение*. Beseda *щекотливый* v tem pomenu nastopa samo v zvezah s tema besedama, tj. ima vezano rabo. Besedi *вопрос* in *положение* pa imata prosto rabo in se lahko povezujeta z različnimi besedami (Šanskij 2011: 83).

²²³ Leksikaliziranost oziroma neleksikaliziranost prenesenega pomena določene sestavine večbesednega leksema preverjamo tako, da v besedilnem korpusu poiščemo morebitne besedne zveze s to sestavino v istem pomenu (s pomočjo korpusnih statističnih izračunov (MI³) pa lahko hkrati tudi primerjamo stalnost teh zvez). Leksikaliziranost je razvidna tudi iz uslovarjanja; sestavine z leksikaliziranim pomenom so navedene v SSKJ kot drugotni, izpeljani pomeni iztočnic.

(II) VEČBESEDNI LEKSEMI Z DESNIM SAMOSTALNIŠKIM PRILASTKOM

(1) METAFORIČNI POMENSKI PRENOS

(1.1) METAFORA, VEZANA NA JEDRNI DEL

(1.2) METAFORA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL

(1.2.1) VEČBESEDNI LEKSEMI S SESTAVLJENIM DESNIM PRILASTKOM

*

(I) VEČBESEDNI LEKSEMI Z LEVIM PRIDEVNIŠKIM PRILASTKOM²²⁴

(1) METONIMIČNI POMENSKI PRENOS (gl. razdelek 4.4.2.1.3.2)

(1.1) METONIMIJA, VEZANA NA JEDRNI DEL ZVEZE:

avkcijska hiša (UPS: podjetje, ustanova, RPS: ki se ukvarja z organizacijo dražb), *balkanska pot* (UPS: pot, RPS: tihotapska, organizirana, skozi države Balkanskega polotoka), *garažna hiša* [sinonim *parkirna hiša*] (UPS: stavba, RPS: za parkiranje motornih vozil), *jezikovno načrtovanje* (UPS: potrjevanje in utrjevanje, RPS: položaja jezika z dodatnimi zakonskimi členi in ustaljevanje jezika s posodobljenimi priročniki), *kritična javnost* (UPS: posamezniki ali skupina ljudi, RPS: ki kritično presojuje predvsem delo vlade in aktualna družbena dogajanja), *maturitetna pola* (UPS: test, RPS: z maturitetnimi vprašanji), *parkirni listek* (UPS: potrdilo, RPS: o plačani parkirni na prostoru, kjer je parkiranje časovno omejeno), *prometni stožec* (UPS: prometni znak, RPS: v obliki stožca, ki označuje mesto izvajanja vzdrževalnih del na cesti), *solatni krožnik* (UPS: jed, RPS: iz solate ter različnih hladnih in toplih sestavin, ponujena na krožniku), *telefonska kartica* (1. UPS: kartica, RPS: plastična, za uporabo javnega stacionarnega telefona; 2. UPS: kartica, RPS: za polnjenje računa mobilnega telefona), *zaščitni faktor* (UPS: stopnja na lestvici, RPS: številčno izražena, do katere krema, losjon ali gel za sončenje varuje kožo pred škodljivimi sončnimi žarki), *ženska pisava* UPS: način leposlovnega pisanja, RPS: značilen za ženske avtorice).

(1.2) METONIMIJA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL ZVEZE

Pri teh skupih se pojavljata dva tipa vrstnega pridevnika:

- **izkrajevni** vrstni pridevnik: *angleški brak* (UPS: pes, RPS1: lovski, RPS2: gonič, RPS3: izučen zlasti za lov na zajce), *daytonski sporazum* (UPS: sporazum, RPS1: med sprtimi stranmi na ozemlju bivše SFRJ, RPS2: podpisan novembra 1995 v Daytonu /.../), *dunajski zrezek* (UPS: zrezek, RPS: paniran in ocvrt), *evropski komisar* (UPS: član, RPS: kolegija Evropske komisije), *evropski parlament* (UPS: parlament –

²²⁴ V celotnem besedilu je gradivo z lastnostmi skupa označeno tako, da je podčrtana sestavina s prenesenim, izpeljanim pomenom.

zakonodajni organ, RPS: Evropske unije), *francoska štruca* (UPS: štruca (kruha), RPS: ozka, dolga), *francoski rogljiček* (UPS: rogljiček (pecivo podkvaste oblike), RPS: iz kvašenega maslenega listnatega testa), *kitajska medicina* (UPS: vrsta zdravljenja, RPS1: z odpravljanjem energijskih blokad in poškodb /.../), *lymska bolezen* [sinonim *lymska borelioza*] (UPS: bolezen, RPS: ki se prenaša s piki klopa, okuženega z bakterijo borelijo), *nordijska hoja* (UPS: hoja, RPS1: rekreacijska, RPS2: s posebnimi palicami /.../);

- **izlastnoimenski** vrstni pridevnik: *alzheimerjeva bolezen* (UPS: bolezen, RPS1: degenerativna, RPS2: pri kateri določeni deli možganov odmrejo), *creutzfeldt-jakobova bolezen* (UPS: bolezen, RPS1: nalezljiva, RPS2: ki se z uživanjem mesa obolelega goveda prenaša na človeka /.../).

Primeri za metonimijo sta še večbesedna leksema *desetdnevna vojna* (UPS: vojna, RPS: za osamosvojitve Slovenije leta 1991) in *nuklearna medicina* (1. UPS: medicina, RPS: ki za laboratorijsko in klinično diagnostiko in zdravljenje uporablja radioaktivne izotope; 2. UPS: oddelek, RPS: nuklearni, v bolnišnici).

(2) METAFORIČNI POMENSKI PRENOS

(2.1) METAFORA, VEZANA NA JEDRNI DEL ZVEZE

(2.1.1) Skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom jedrne sestavine

Jedro je samostalnik z leksikaliziranim pomenom, ki je nastal po metaforični poti. Samostalnik je tako v tem pomenu sestavina več zvez. Nekatere so že zabeležene v slovarju, druge pa (še) ne ustrezajo frekvenčnim kriterijem za slovarsko obravnavo.

Primeri:

- **kartica**: *bančna kartica* (UPS: plastična kartica, RPS1: z magnetnim trakom /.../, RPS2: ki se uporablja za brezgotovinsko poslovanje /.../), *grafična kartica* (UPS: plošča, RPS1: tiskanega vezja v računalniku, RPS2: ki omogoča prikaz slik /.../), *magnetna kartica* (UPS: kartica, RPS1: plastična, RPS2: z magnetnim trakom, RPS3: za identifikacijo), *plačilna kartica* (UPS: kartica, RPS: za brezgotovinsko plačevanje), *plastična kartica* (UPS: kartica, RPS1: iz plastične mase, RPS2: z magnetnim trakom ali vdelanim čipom /.../), *pomnilniška kartica* (UPS: naprava, RPS1: majhni kartici podobna, RPS2: elektronska, /.../, RPS3: za shranjevanje digitalnih podatkov /.../), *zvočna kartica* [sinonimni sklop *glasbena kartica*] (UPS: plošča, RPS1: tiskanega vezja v računalniku, RPS2: ki omogoča snemanje in predvajanje zvoka)

- **center:** *blagovno-trgovinski center* (UPS: velik kraj, prostor, RPS: s trgovskimi, poslovnimi objekti), *klinični center* (UPS: bolnica, RPS: ki združuje več klinik)
- **prag:** *bolečinski prag* (UPS: mejna stopnja, RPS: prenašanja bolečin), *tolerančni prag* (UPS: meja, RPS: do katere določen dejavnik še ni (preveč) moteč)
- **otok:** *ekološki otok* [sinonim *ekootok*] (UPS: manjša površina, RPS1: navadno v naselju, RPS2: z zabojniki za ločeno zbiranje odpadkov), *kuhinjski otok* (UPS: sklop, RPS1: kuhinjskih elementov, RPS2: postavljen sredi prostora)
- **revolucija:** *genetska revolucija* [sinonim *genska revolucija*] (UPS: sprememba, RPS1: velika, RPS2: hitra, RPS3: na področju raziskovanja genetike /.../)
- **politika:** *družinska politika* (UPS: skupek načel in ukrepov, RPS1: za izboljšanje razmer, RPS2: kakovosti življenja v družinah), *jezikovna politika* (UPS: urejanje, RPS: jezikovnih razmer in odločanje o njih na nacionalni ravni), *raziskovalna politika* (UPS: usmerjanje, vodenje in finančno upravljanje, RPS: celotnega sistema raziskovanja)
- **vmesnik:** *grafični vmesnik* (UPS: grafični prikaz, RPS1: računalniškega programa, RPS2: na zaslonu, RPS3: ki uporabniku s pomočjo ikon, menijev omogoča delo s programom), *programski vmesnik* (UPS: del programske opreme, RPS1: ki omogoča povezavo funkcij različne strojne opreme, RPS2: in prenos podatkov med različnimi strojnimi platformami)
- **orodje:** *prevajalno orodje* (UPS: računalniški pripomočki, programi, RPS: za prevajanje, RPS2: ali za pomoč pri prevajanju), *programsko orodje* (UPS: program, RPS: ki izvaja določena opravila, povezana z delovanjem računalnika ali z drugim programom)
- **park:** *rolkarski park* (UPS: prostor, RPS1: namenski, za rolkanje, RPS2: opremljen z zidki za drsenje, skakalnicami in klančinami); (*krajinski, narodni, športni, zabaviščni, vozni park*)
- **deska:** *snežna deska* (1. UPS: deska, RPS1: navadno iz umetne snovi, RPS2: v obliki kratke široke smučke, RPS3: za vožnjo po snegu brez palic; 2. UPS: plošča, RPS: zglajenega, zbitega snega na cestišču); *jadralna deska* (UPS: deska, RPS: z gibljivim jamborom za vožnjo po vodi s pomočjo vetra)
- **posrednik:** *borzni posrednik* (UPS: kdor, RPS: opravlja borzne posle po nalogu komitenta) (*borzni, nepremičninski, mirovni, finančni, kreditni, trgovski posrednik*)
- **obroč:** *cestni obroč* (UPS: cesta, pot, RPS1: speljana v obliki obroča, RPS2: okrog naseljenega kraja) (*volanski, ramenski, avtocestni obroč*) (zveze v oklepajih za razlagami so iz korpusa Gigafida, pregledano 12. 3. 2015).

Tega tipa so še: *bančni avtomat* (UPS: avtomatska elektronska naprava, RPS: s pomočjo katere imetnik določenih plačilnih kartic sam dviguje gotovino /.../) (*telefonski avtomat*),²²⁵ *dnevna koncentracija* (UPS: povprečna vrednost, RPS: vseh urnih povprečnih vrednosti koncentracije posamezne snovi, izmerjenih v enem dnevu) (*koncentracija soli, koncentracija v zraku*), *energijsko polje* (UPS: statična energija, RPS: ki jo vsebuje naboj ali skupina nabojev v svoji okolici) (*električno polje*), *gensko inženirstvo*, *genska tehnologija* [sinonim *genetski inženiring*] (UPS: spreminjanje in preurejanje, RPS: genov organizmov, zlasti z namenom, da bi ti postali bolj zdravi, odporni, za človeka bolj uporabni) (*kmetijsko inženirstvo*), *glasbeni stolp* (UPS: elektronska naprava, RPS: za predvajanje glasbe, sestavljena iz več komponent, zlasti radia, CD-playerja, ojačevalnika) (*antenski, kontrolni stolp*), *glikemični indeks* (UPS: število, RPS: (med 0 in 100), ki živila razvršča glede na to, kako zaužitje določenega živila vpliva na dvig krvnega sladkorja) (*borzni, delniški indeks, UV-indeks*), *humanitarni most* (UPS: povezava, RPS: za prevoz ljudi iz obkoljenega področja ali za prevoz humanitarne pomoči ljudem v nesreči) (*gospodarski most*), *igralna palica* (UPS: naprava, RPS: v obliki pokončne palice s podstavkom za igranje nekaterih računalniških igrice) (*dirigentska, beraška, štafetna, pohodna, ribiška*), *izbirna vsebina* (UPS: dejavnost, RPS: obvezna šolska ali zunajšolska, ki si jo učenec sam izbere izmed ponujenih dejavnosti in omogoča pridobivanje takih znanj in spretnosti, ki zadovoljujejo učenčeve individualne želje in zanimanja) (*vsebina pouka, učne ure*), *izmenljivi disk* (UPS: disk, RPS: ki je narejen za enostavno zamenjavo in prenašanje) (*trdi, izmenljivi, zunanji disk*), *laserski gramofon* (1. UPS: naprava, RPS: za predvajanje zvočnih posnetkov s CD-jev; 2. UPS: naprava, RPS: za predvajanje zvočnih posnetkov z gramofonske plošče z uporabo laserskega žarka) (*električni gramofon*), *računalniška pismenost* (UPS: obvladanje temeljnih znanj in veščin za učinkovito uporabo računalnika ter poznavanje nanj navezujočih se možnosti in veščin za uporabo interneta ter komunikacije prek elektronskih medijev) (*bralna, funkcionalna, računalniška, matematična, naravoslovna pismenost*), *slovenska pomlad* (1. UPS: čas, RPS: pred demokratizacijo in osamosvojitvijo Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji; 2. UPS: gibanje, RPS: za demokratizacijo in osamosvojitvev Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji; 3. UPS: stranke, RPS: ki so nastale iz gibanja za demokratizacijo in osamosvojitvev Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji) (*praška pomlad*), *jezikovna kultura* (UPS: poznavanje in raba, RPS: jezika ter obnašanje v jeziku in do jezika)²²⁶, *laserska plošča* (UPS: plošča, RPS: okrogla, tanka, plastična s kovino v sredini,

²²⁵ V oklepaju za razlago so navedene zveze z istim samostalniškim jedrom, ki potrjujejo leksikalizirani pomen. Dodane zveze so iz SSKJ.

²²⁶ V SSKJ je pri teh tipih samostalniških jeder pogosto oznaka, da se rabijo samo s prilastkom, npr. pri iztočnici **kultura** /.../ 3. ed., navadno s prilastkom *lastnost človeka glede na obvladanje, uporablanje splošno veljavnih načel*,

manjša od gramofonske, v katero so digitalno zapisani glasba, videoposnetki ali drugi podatki, ki se preberejo z laserskim žarkom) (*gramofonska, vinilna, laserska plošča*), *maturitetni katalog* (UPS: seznam, RPS: z opredeljenimi cilji mature, številom maturitetnih predmetov, obveznimi in izbirnimi maturitetnimi predmeti, načinom in obsegom zunanjega ocenjevanja znanja) (*zvezdni katalog, katalog umetnin*), *negovalna kozmetika* (UPS: sredstva, RPS: za nego kože, zlasti na obrazu, in las) (*tovarna kozmetike*), *plužna enota* (1. UPS: organizacijska enota, RPS: za odstranjevanje snega s snežnim plugom; 2. UPS: območje, RPS: odstranjevanja snega s snežnim plugom) (*vojaška enota*), *pralna steza* (UPS: prostor, RPS: za avtomatsko pranje avtomobilov) (*kolesarska steza, pristajalna steza*), *prodajni tečaj* (UPS: cena, RPS: valute, po kateri jo je trg pripravljen kupiti) (*uradni tečaj, obračunski tečaj*), *računalniška simulacija* (UPS: predstavitev, RPS: virtualna, računalniška, predvidene, potencialne situacije, dogodka, abstraktnega modela, pripravljena zlasti v eksperimentalne, raziskovalne namene) (*simulacija zračnega napada*), *računalniški virus* (UPS: program, RPS: računalniški, ki se je sposoben razmnoževati in širiti z enega računalnika na drugega, pogosto z namenom povzročati škodo), *računalniško omrežje* (UPS: sistemi, naprave, RPS: ki so med seboj povezani zaradi izmenjavanja podatkov, informacij) (*trgovsko omrežje*), *računalniško opismenjevanje* (UPS: učenje, pridobivanje temeljnih znanj in veščin, RPS: za učinkovito uporabo računalnika ter nanj navezujočih se možnosti in veščin za uporabo interneta ter komunikacije prek elektronskih medijev) (*digitalno opismenjevanje*), *slovenski tolar* (UPS: denarna enota, RPS: Republike Slovenije od 8. oktobra 1991 do 31. decembra 2006), *širokopasovna povezava* (UPS: internetna povezava, RPS: ki omogoča prenos podatkov s hitrostjo več kot 1 megabit na sekundo) (*internetna povezava*), *transplantacijska mreža* (UPS: oddajanje in sprejemanje, RPS: organizirano, človeških organov in tkiv za presaditev) (*obveščevalna mreža*), *tržna niša* (UPS: možnost, RPS: nova, še ne zasedena, za trženje in prodajo), *vinska kraljica* (UPS: ženska, RPS: izbrana za najboljšo na tekmovanju s področja vinogradništva, vinarstva in vinske kulture) (*lepotna kraljica*), *živalska moka* (UPS: krmilo, RPS: ki se pridobiva s sežiganjem živalskih trupel) (*kostna moka*).²²⁷

(2.1.2) Pravi skupi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom jedrne sestavine

Pri tovrstnih skupih je možna osamosvojitev jedra; le-to prevzame pomen celotne zveze (npr. *besedilni korpus – korpus, avtomatska tajnica – tajnica* ipd.).

norm, pravil pri vedenju, ravnanju /.../ // s prilastkom lastnost človeka, družbe glede na obvladanje, uporabljanje delovnih načel, pravil, dosežkov določenih področij pri delu: ima visoko filmsko, gledališko, pevsko kulturo; uprizaritev tega dela zahteva izredno visoko govorno kulturo; igralec je presenetil z izrazito igralsko kulturo /.../.

²²⁷ Primera *lepotna kraljica* in *kostna moka* sta iz korpusa Gigafida (pregledano 12. 4. 2015).

Primeri: *abstinenčna kriza* (UPS: skupek vegetativnih in psihičnih motenj, RPS: ki se lahko pojavijo pri odtegotvanju, odtegnitvi zdravila, alkohola, mamila pri odvisniku), *besedilni korpus* [sinonimni sklop *jezikovni korpus*] (UPS: zbirka, RPS1: besedil, RPS2: v elektronski obliki, RPS3: s standardizirano obliko zapisa, RPS4: z izbranimi podatki), *certifikatska luknja* (UPS: presežek, RPS vrednosti lastniških certifikatov glede na vrednost lastninjenega premoženja, nastali v postopku lastninjenja), *civilna neposlušnost* [sinonim *državljanska neposlušnost*] (UPS: nepokorščina, RPS: nenasilna, državnim organom), *davčna oaza* (UPS: država ali del države, RPS: kjer pravni red predpisuje nizke ali ničelne davke za dejavnost), *debatna kavarna* (UPS: prireditelj, RPS: navadno v okviru knjižnega sejma, na kateri se povabljeni avtorji pred obiskovalci pogovarjajo o določeni temi, povezani s knjigami), *dijaški parlament* (UPS: predstavništvo, RPS: dijakov kake šole, šolskega okoliša), *disketna enota* [sinonim *disketni pogon*] (UPS: del računalnika, RPS: ki omogoča pisanje podatkov na diskete in branje z njih), *disketni pogon* [sinonim *disketna enota*] (UPS: del računalnika, RPS: ki omogoča pisanje podatkov na diskete in branje z njih), *drevesna kirurgija* (UPS: veda, RPS: o sanaciji poškodovanih drevesnih rastlin), *elektronska tablica* (UPS: elektronska naprava, RPS: majhni tablici podobna, za evidentiranje prehodov cestninskih postaj), *elektronska tajnica* (UPS: računalniški sistem, RPS: ki sprejema sporočila uporabnikov v slikovni, zvočni ali besedilni obliki), *elektronska varuška* (UPS: priprava, RPS: za zaznavanje zvokov v prostoru z otrokom in njihovo prenašanje v drug prostor), *električni smog* [sinonim *elektronski smog*] (UPS: elektromagnetna polja, RPS: ki nastajajo ob vključenih električnih ali elektronskih napravah), *finančna policija* (UPS: državni organ, RPS: ki preverja skladnost davčnih prijav poslovne dokumentacije), *ergometrično kolo* (UPS: naprava, RPS: rekreacijska, kolesu podobna, za krepitev mišic, zlasti nožnih, opremljena z ergometrom), *etnično čiščenje* (UPS: uničevanje, RPS: načrtno, narodnostnih, rasnih ali verskih skupin), *genska banka* (UPS: zbirka, RPS: sistematično urejena, gensko značilnih organizmov ali njihovih delov, hranjena v ustreznih ustanovah v ustreznih razmerah, ki je namenjena ohranjanju vrst, genskega materiala), *genetski inženiring* [sinonima *gensko inženirstvo*, *genska tehnologija*] (UPS: spreminjanje in preurejanje, RPS: genov organizmov, zlasti z namenom, da bi ti postali bolj zdravi, odporni, za človeka bolj uporabni), *grafična tablica* (UPS: elektronska tablica, RPS: občutljiva na dotik, ki se priključi k računalniku in s pomočjo katere uporabnik premika kazalec na računalniškem zaslonu tako, da po njej vleče s posebnim pisalom), *igralni plošček* (UPS: naprava, RPS: majhna ploščata, za igranje nekaterih računalniških igrice), *informacijska avtocesta* (UPS: omrežje, RPS: za hiter prenos podatkov), *interaktivna tabla* [sinonimni sklop *pametna tabla*] (UPS: elektronska tabla, RPS: navadno povezana z računalnikom in projektorjem, ki deluje kot zaslon na dotik), *jezikovni*

imperializem (UPS: nadvlada, obvladovanje, RPS: jezikovna, družbe), *lastninsko preoblikovanje* (UPS: sprememba, RPS: v lastniški strukturi gospodarske družbe), *mesna štruca* (UPS: jed, RPS: v obliki štruce iz mletega mesa, kruha, jajc in začimb), *morski sadeži* (UPS: organizmi, RPS: užitni morski, razen rib), *naravovarstvena policija* (UPS: organ, RPS: nadzora in varstva pred škodljivimi in nevarnimi posegi v naravo), *ozonski plašč* [sinonimna sestava *ozonska plast*] (UPS: plast, RPS: v Zemljini stratosferi na višini 25–50 km z visoko koncentracijo ozona, ki absorbira večino ultravijoličnega sevanja Sonca), *pasja šola* (UPS: tečaj, RPS: namenjen urjenju in socializaciji psa), *pasji hotel* (UPS: podjetje, RPS: ki ponuja oskrbo za pse v času, ko so njihovi lastniki odsotni), *pisemska bomba* (UPS: pismo, RPS: z razstrelivom, ki eksplodira ob odprtju), *piščančja gripa* [sinonima *ptičja gripa*, *aviarna influenza*] (UPS: bolezen, RPS: zelo nalezljiva, hitro razvijajoča se, virusna, ki se s ptic prenaša tudi na druge živali in človeka, pogosto s smrtnim izidom), *podatkovno vodilo* (UPS: vodilo, RPS: po katerem se prenašajo podatki med funkcionalnimi sklopi računalnika), *pokojninski steber* (UPS: sklad, RPS: namenjen za zagotavljanje sredstev za pokojnine), *polovična avtocesta* (UPS: hitra cesta, RPS: z enim voznim in odstavnim pasom v vsako smer), *prodajna veriga* (UPS: pojav, RPS: ko vse enote v prodaji uporabljajo isto ime in sodelujejo v promociji, čeprav so lastniki in poslovodje enot samostojni), *programska podpora* (1. UPS: omogočanje, RPS: delovanja določenih opravil z ustreznimi računalniškimi programi; 2. UPS: prodaja in vzdrževanje, RPS: programske opreme), *programski pas* (UPS: čas, RPS: predvajanja televizijskih vsebin), *prometni šok* (UPS: zastoj, RPS: prometa, ki navadno za dalj časa onemogoči normalni potek in pretok vozil), *računalniška igrica* (UPS: igra, RPS: pri kateri igralec navadno z igralno palico, s pritiskanjem na tipke tipkovnice upravlja s podobami na zaslonu, ki jih ustvarja računalniški program), *računalniška mreža* (UPS: povezava, RPS: vozliščnih in osebnih računalnikov), *računalniško jezikoslovje* (UPS: področje, RPS: večdisciplinarno znanstveno, ki se ukvarja s statističnim ali na pravih slonečim modeliranjem naravnih jezikov z računalniškega vidika), *referendumski molk* (UPS: prepoved, RPS: predvolilne propagande navadno dan pred referendumom), *robotska roka* (UPS: naprava, RPS: z vgrajenim robotom, ki samostojno prilagaja svoje gibe), *slana žetev* [sinonim *žetev soli*] (UPS: pospravljanje, RPS: soli na solinah), *snežno kolo* (UPS: vozilo, RPS: kolesu podobno, za vožnjo po snegu), *sobno kolo* (UPS: naprava, RPS: rekreacijska, kolesu podobna, za krepitev mišic, zlasti nožnih), *sojin sir* (UPS: živilo, RPS: siru podobno, iz sesirjenega sojinega mleka, ki se uporablja zlasti v vzhodnoazijski in vegetarijanski kuhinji), *solatni bar* [sinonim *solatni bife*] (UPS: miza, RPS. posebno oblikovana, zlasti v restavracijah, z raznovrstnimi solatami za samopostrežbo), *strelski pohod* (UPS: dogajanje, RPS: pri katerem morilec ustrelji več ljudi v krajšem času, navadno naenkrat in na istem

kraju),²²⁸ *strešni kovček* (UPS: prtljažnik, RPS: kovčku podoben, avtomobilski, strešni), *telefonska tajnica* (UPS: naprava, RPS: ki predvaja posneto /.../ [sinonimi *avtomatska tajnica*, sestavi *avtomatski (telefonski) odzivnik, telefonski odzivnik (3)*], *transakcijski račun* (UPS: storitev, RPS: bančna, ki imetniku računa omogoča prejemanje prilivov, dvigovanje gotovine in nakazovanje (denarja) tretjim osebam), *travni tepih* (UPS: trava, RPS: vzgojena, s koreninskim sistemom in zemljo v obliki enakomerno izrezanih kosov), *tržna znamka* (UPS: znak, RPS: zaščitni grafični, črkovni, za označevanje blaga, storitev), *uporabniško ime* (UPS: zaporedje znakov, RPS: ki se rabi kot identifikacija uporabnika in ki skupaj z geslom omogoča dostop do računalniškega omrežja, elektronske pošte, spletnih storitev), *vodno mesto* (UPS: središče, RPS: z vodnim parkom, z več vrstami vodne zabave), *zaščitne slušalke* (UPS: priprava, RPS: v obliki slušalk za zaščito sluha pri zelo velikem hrupu).

(2.2) METAFORA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL ZVEZE

(2.2.1) Skupi z leksikaliziranim pomenskim prenosom določujoče sestavine

Vrstni pridevnik *adrenalinski* poleg zveze *adrenalinski šport* iz SNB (UPS: šport, RPS: za katerega je značilno stanje povečane vznemirjenosti, psihofizične aktivnosti, ki ga povzroča povečano izločanje hormona adrenalina) tvori še zvezi *adrenalinski odvisnež, užitek* (sklop *adrenalinski park* pa izkazuje nov metonimični prenos – ‘park za adrenalinske športe’);²²⁹ tega tipa so še: *balkanske vojne* (UPS: vojne, RPS: na ozemlju nekdanje Jugoslavije v letih 1991–1995), *biološka pridelava* (UPS: pridelava, RPS: samo z uporabo naravnih, organskih snovi), *biološko orožje* (UPS: orožje, RPS: pri katerem mikroorganizmi povzročajo množična obolenja, smrt), *biološko zdravilo* (UPS: zdravilo, RPS: pridobljeno iz biološkega materiala, za zdravljenje raka, aidsa in drugih hudih bolezni), *bolonjska reforma* (UPS: reforma, RPS: sistema visokošolskega izobraževanja, ki se je na podlagi Bolonjske deklaracije na slovenskih univerzah postopoma uvajala od leta 2005).

(2.2.2) Pravi skupi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom določujoče sestavine:

agresivno zdravljenje (UPS: zdravljenje, RPS: s precej skrajnimi, radikalnimi metodami in snovmi), *ambientalno gledališče* (UPS: gledališče, RPS: ki za uprizoritve izbira okolja zunaj gledaliških stavb in skuša v prostoru zabrisati mejo med igralci in občinstvom), *anonimni pokop* (UPS: pokop, RPS: pri katerem se pepel pokojnika raztrosi po za to določeni trati na pokopališču brez označbe imena pokojnika), *balastna snov* (UPS: snov, RPS: vlaknata, ogrodna, rastlinskih celičnih sten), *balzamični kis* (UPS: kis, RPS: aromatičen, slajši, navadno

²²⁸ Zveza je iz *Sprotnega slovarja (Fran; pregledano 14. 10. 2014)*.

²²⁹ Zveze v oklepaju so iz korpusa Gigafida (pregledano 12. 4. 2015).

temnejše barve, po izvoru iz Modene v Italiji), *baterijska reja* (UPS: reja, RPS: kokoši, pod umetno svetlobo in z omejenim gibanjem, navadno za čim večjo proizvodnjo jajc, mesa), *binkoštna cerkev* (UPS: verska skupnost, RPS: protestantska, ki krščuje samo odrasle);²³⁰ *deviško olivno olje*, *deviško oljčno olje* (UPS: olivno olje, RPS: katerega pridelava ne vključuje nobenega kemičnega postopka oz. obdelave), *drseči delovni čas* [sinonima *gibljivi delovni čas*, *fleksibilni delovni čas*] (UPS: delovni čas, RPS: ki se glede začetka in konca lahko prilagodi potrebam delavca ali delodajalca), *štiriglava stegenska mišica* (UPS: mišica, RPS: v stegnu, ki ima na enem koncu štiri krake),²³¹ *tretje življenjsko obdobje* (UPS: življenjsko obdobje, RPS: ki se navadno začne z upokojitvijo posameznika).

(II) VEČBESEDNI LEKSEMI Z DESNIM SAMOSTALNIŠKIM PRILASTKOM

(1) METAFORIČNI POMENSKI PRENOS

(1.1) METAFORA, VEZANA NA JEDRNI DEL:

banka podatkov (UPS: zbirka podatkov, RPS: velika, navadno javno dostopna, namenjena določeni skupini uporabnikov), *baza podatkov* (UPS: urejena zbirka medsebojno povezanih podatkov; RPS: ki je shranjena na nosilcu podatkov), *borza znanja* (UPS: središče, RPS: informacijsko, v katerem se zbirajo, urejajo in posredujejo podatki o ljudeh, ki znanje iščejo, in o ljudeh, ki znanje ponujajo), *cona za pešce* (UPS: predel, RPS: v prometni ureditvi mesta, kjer je prepovedan dostop z vozili), *festival znanosti* (UPS: prireditev, RPS: večdnevna, ki omogoča pregled dosežkov na različnih področjih znanosti), *gong popularnosti* (UPS: nagrada, RPS: za najbolj popularno osebnost s področja radia, televizije, glasbe in filma po izboru bralcev časopisne priloge Vikend, ki se podeljuje vsako leto), *gong ustvarjalnosti* (UPS: nagrada, RPS: za najboljšo domačo televizijsko oddajo pretekle sezone po izboru strokovne žirije časopisne priloge Vikend, ki se podeljuje vsako leto), *obremenjenost okolja* (UPS: stopnja, RPS: izkoriščanja ali onesnaževanja naravnega prostora), *ranljivost okolja* (UPS: občutljivost, RPS: narave in okolja za posege, ki spreminjajo kakovost in ravnovesje pojavov v njem).

(1.2) METAFORA, VEZANA NA PRILASTKOVNI DEL:

center odličnosti (UPS: center, RPS: visokokakovostne multidisciplinarne skupine raziskovalcev, ki z uporabo sodobnih tehnologij povezuje znanost in gospodarstvo), *delo na črno* (UPS: delo, RPS: samostojno ali nesamostojno, ki ga kdo opravlja v nasprotju z zakonskimi določili brez nadzora pristojnih državnih organov ter brez plačila davkov in

²³⁰ Zveza je iz *Sprotnega slovarja (Fran; pregledano 14. 10. 2014)*.

²³¹ Zadnji zvezi sta iz *Sprotnega slovarja (Fran; pregledano 14. 10. 2014)*.

prispevkov), *družba za upravljanje* (UPS: družba, RPS: ki se ukvarja z upravljanjem (investicijskih) skladov), *generacija X* (UPS: generacija, RPS: rojena približno med letoma 1960 in 1980, ki se ne počuti vpeta v sodobno družbo, je brez perspektive in nezadovoljna, zavrača sprejete družbene norme), *generacija Y* (UPS: generacija, RPS: rojena približno med letoma 1980 in 2000, zrasla ob novih, digitalnih tehnologijah in za katero so značilne prilagodljivost, podjetnost, samozavest), *jed na žlico* (UPS: jed, RPS: tekoča, navadno iz več vrst živil, ki se je z žlico), *otrok iz epruvete* (UPS: otrok, RPS: spočet z zunajtelesno oploditvijo), *skupina za razmislek* (UPS: skupina, RPS: ljudi, ki opravlja raziskovalno, svetovalno delo v kaki dejavnosti), *svinja bradavičarka* (UPS: divji svinji podoben prašič, RPS: z bradavičastimi izrastki, ki živi zlasti v afriških savanah), *status opazovalca* (UPS: položaj, RPS: kandidata za člana kakega združenja, organizacije), *status opazovalke* (UPS: položaj, RPS: kandidatke za članico kakega združenja, organizacije), *parada ponosa* (UPS: javna manifestacija, RPS: za pravice lezbijk, gejev, biseksualcev, transseksualcev in transspolnih oseb).

(1.2.1) **VEČBESEDNI LEKSEMI S SESTAVLJENIM DESNIM PRILASTKOM:** *bolezen norih krav* (UPS: bolezen, RPS: nevarna, zlasti goveda, ki prizadene možgane in se prenaša tudi na človeka), *davek na dodano vrednost* (UPS: davek, RPS: od vrednosti izdelka ali storitve, ko po dokončni obdelavi pride na tržišče), *družba z omejeno odgovornostjo* (UPS: družba, RPS: za ustanovitev katere je potreben osnovni kapital, sestavljen iz vložkov družbenikov, in za katero ti načeloma odgovarjajo le do višine svojega vložka), *družba z neomejeno odgovornostjo* (UPS: družba, RPS: ki nima osnovnega kapitala in za katero družbeniki odgovarjajo z vsem svojim premoženjem), *kmetija odprtih vrat* (UPS: kmetija, RPS: izletniška, ki ima poleg svoje primarne dejavnosti še gostinsko in turistično ponudbo, ne nudi pa nastanitvev), *otrok s posebnimi potrebami* (UPS: otrok, RPS: ki zaradi motnje v razvoju, boleznimi potrebuje pomoč, prilagoditev programa pri vzgoji in izobraževanju).

6.4.3 Tudi pri skupih najdemo popolne sinonime (ki so najpogosteje tudi skupi), in sicer zvočna *kartica* – sklop *glasbena kartica*, *disketna enota* – *disketni pogon*, *gensko inženirstvo* – *genska tehnologija* – *genetski inženiring*, *ozonski plašč* – sestava *ozonska plast*, *civilna neposlušnost* – državljanska *neposlušnost*, *disketni pogon* – *disketna enota*, *električni smog* – *elektronski smog*, *genetski inženiring* – *gensko inženirstvo* – *genska tehnologija*, *interaktivna tabla* – sklop *pametna tabla*, *slana žetev* – *žetev soli*, *solatni bar* – *solatni bife*, *telefonska tajnica* – *avtomatska tajnica* – sestava *avtomatski (telefonski) odzivnik* – sestava *telefonski*

odzivnik (3), parkirna hiša – garažna hiša, drseči delovni čas – gibljivi delovni čas – fleksibilni delovni čas.

6.4.4 V gradivu najdemo nekaj primerov večpomenskih skupov, in sicer *snežna deska* (1. UPS: deska, RPS: navadno iz umetne snovi, v obliki kratke široke smučke za vožnjo po snegu brez palic; 2. UPS: plošča, RPS: zglajenega, zbitega snega na cestišču), *laserski gramofon* (1. UPS: naprava, RPS: za predvajanje zvočnih posnetkov s CD-jev; 2. UPS: naprava, RPS: za predvajanje zvočnih posnetkov z gramofonske plošče z uporabo laserskega žarka),²³² *slovenska pomlad* (1. UPS: čas, RPS: pred demokratizacijo in osamosvojitvijo Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji; 2. UPS: gibanje, RPS: za demokratizacijo in osamosvojitve Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji; 3. UPS: stranke, RPS: ki so nastale iz gibanja za demokratizacijo in osamosvojitve Slovenije izpod komunističnega režima v Jugoslaviji), *plužna enota* (1. UPS: organizacijska enota, RPS: za odstranjevanje snega s snežnim plugom; 2. UPS: območje, RPS: odstranjevanja snega s snežnim plugom), *programska podpora* (1. UPS: omogočanje, RPS: delovanja določenih opravil z ustreznimi računalniškimi programi; 2. UPS: prodaja in vzdrževanje, RPS: programske opreme), *telefonska kartica* (1. UPS: kartica, RPS: plastična, za uporabo javnega stacionarnega telefona; 2. UPS: kartica, RPS: za polnjenje računa mobilnega telefona), *nuklearna medicina* (1. UPS: medicina, RPS: ki za laboratorijsko in klinično diagnostiko in zdravljenje uporablja radioaktivne izotope; 2. UPS: oddelek, RPS: nuklearni, v bolnišnici).

Pri nekaterih primerih lahko opazimo metonimični odnos med pomeni, npr. *nuklearna medicina*, *slovenska pomlad*, *plužna enota*, npr. pri zvezah *snežna deska*, *laserski gramofon* in *telefonska kartica* pa pomena nista izpeljiva drug iz drugega.

6.5 Sestave

6.5.1 Po N. M. Šanskem gre za po zgradbi in v rabi stalne frazeološke zveze, ki so pomensko deljive – sestavljene iz besed s prostim (nefrazeološkim) pomenom (Šanskij 2011: 84). J. Toporišič dodaja, da je pri sestavah »pomen frazeologema enak vsoti pomenov posameznih njegovih sestavin, tj. besed /.../«. ²³³ (Toporišič 1982: 364).

²³² Ta zveza ima v drugem pomenu lastnosti sestave. Pri drugih primerih so pomeni na isti stopnji pomenske zlitosti sestavin.

²³³ Toporišičevi primeri za sestave: *Siti lačnemu ne verjame; odrasli otroci, nepreskrbljeni otroci, dnevna soba, spalna srajca, osnovna šola, delavski svet, delavsko samoupravljanje, pravica do samoodločbe, svoboda vesti in prepričanja, predmetni stavek, temeljna organizacija združenega dela* ipd. Proste besedne zveze bi bile npr. *prezegli otroci, srajca za spanje, posoda za ponoči, svet delavcev, pravica do samoodločanja, osnovna organizacija združenega dela, organizacija skupnega dela* ipd. (Toporišič 1982: 364). »Od prostih (nestalnih) besednih zvez se sestave ločijo samo po tem, da jih ne delamo sproti v govoru, ampak jih jemljemo – kakor vse frazeologeme – že gotove iz spomina (pomnilnika) /.../« (Toporišič 1982: 364).

Specifična lastnost, po kateri se sestave razlikujejo od prostih besednih zvez, je dejstvo, da se v procesu sporočanja ne tvorijo sproti kot proste besedne zveze, ampak so že gotove enote s stalno zgradbo in stalnim pomenom (Šanskij 2011: 84).²³⁴

N. M. Šanskij navaja dve vrsti frazeoloških sestav: sestave komunikativnega tipa in sestave nominativnega tipa. Prve so stavčne (npr. *Човек – то звени величastно*), druge pa besednozvezne, identične samo določenemu delu stavka. Predstavljajo ubeseditev pojma in imajo, podobno kot besede, v jeziku poimenovalno funkcijo: *трудовые успехи, на данном этапе, поджигатели войны, высшее учебное заведение* itd. (Šanskij 2011: 85).

6.5.2 V pričujoči tipologiji so kot sestave obravnavane samo stalne besedne zveze, katerih sestavine nastopajo v izhodiščnem, neprenesenem pomenu, pomen zveze pa je prepoznaven iz pomenov sestavin. Stalne besedne zveze, pri katerih ima katera od sestavin preneseni, drugotni pomen, ki je leksikaliziran, so uvrščene med skupe prvega tipa (skupi, ki so bližji sestavam).

6.5.2.1 Zaradi odsotnosti pomenskih prenosov, ki prispevajo k večji stopnji stalnosti in leksikaliziranosti besedne zveze (gl. razdelek 4.4.2.1), so sestave problematične zlasti v smislu zamenjevanja s prostimi zvezami oz. z v rabi ustaljenimi kolokacijami. Merila za besednozvezno stalnost so:

- (1) omejena povezovalnost (kolokabilnost) sestavin besedne zveze, določljiva tudi s (korpusnimi) statističnimi izračuni,²³⁵
- (2) terminološkost besedne zveze (poudarjena poimenovalna funkcija),
- (3) vrstni pridevnik v prilastku samostalniške besedne zveze,
- (4) stalnost pomenskih razmerij, določljiva s pretvorbniimi možnostmi.

²³⁴ »Raba frazeološke sestave *Любви все возрасты покорны* se razlikuje npr. od rabe povedi *Стихи покоряли читателя своей искренностью и свежестью* po tem, da jo govorec vzame iz spomina v celoti, tako kot posamezno besedo ali frazeološke zveze, ekvivalentne besedi, medtem se stavek *Стихи покоряли читателя своей искренностью и свежестью* po pravilih ruske slovnice tvori iz posameznih besed v samem procesu sporočanja. Za frazeološko sestavo *партийный билет* (*partijska izkaznica*) je značilno predvsem to, da se ne tvori sproti, ampak je kot beseda *партибилет*. Kar se tiče zvez *партийное отношение, партийная прослойка, партийный стаж* itd., se tako kot zveze *билет в кино, хороший билет, железнодорожный билет* itd. tvorijo v ustrezni govorni situaciji« (Šanskij 2011: 84–85).

²³⁵ Primeri sestav z enopovezovalno (po E. Kržišnik (1994a: 33)) (monokolokabilno) sestavino iz gradiva novejših večbesednih leksemov: *предкличная številka, образни lifting, napotni zdravnik, nakladna revija, nakladno pisanje*. V poseben tip terminoloških sestav z enopovezovalno sestavino spadata primera *poliklorirani bifenil* in *dezoksiribonukleinska kislina*.

6.5.2.1.1 Analizirano stalnobesednozvezno gradivo novejših večbesednih leksemov ima v večini potencialni terminološki pomen; v primeru terminološkosti stalnost ni vprašljiva, saj je le-ta povezana z definicijskimi lastnostmi terminoloških zvez (gl. razdelek 4.4.2.1.2).

Sestava, pri kateri izpeljava pomena celotne zveze iz pomenov posameznih sestavin kljub pomenski prozornosti, razvidnosti pomena iz pomenov posameznih sestavin, nezadostno pojasni pojavnost, potrebuje razlago. Zgradbenopomenska razlaga kljub odsotnosti pomenskega prenosa navadno ni dovolj obvestilna, ker ji manjka katera od informacij za razumevanje pomena zveze. Zgledi: *prenosni računalnik*, *prenosni telefon* in *mobilni telefon* ← računalnik, telefon za prenašanje : osebni računalnik, ki v enem ohišju združuje vse enote namiznega računalnika, /.../;²³⁶ *manjši brezžični prenosni telefon* /.../; *zobna nitka* ← nitka za zobe : mehka najlonska ali svilena nitka, ki se uporablja za odstranjevanje zobnih oblog; *zaščitni zakon* ← zakon za zaščito : zakon, ki ščiti slovensko manjšino v Italiji; *vodna postelja* ← postelja z vodo : postelja, pri kateri je posteljni vložek napolnjen z vodo; *raztros pepela* : obred, pri katerem se pepel pokojnika raztrese na posebnem delu pokopališča ali posebej določenem prostoru. Posledično imajo lahko sestave različen status v slovarski strukturi (hierarhiji). Sestave tega tipa se v SSKJ pojavljajo za poševnico, sledi pa jim stranska razlaga.

Sestave, ki razlage ne potrebujejo, se v slovarjih lahko navajajo kot zgledi rabe. Taki primeri so v gradivu novejših večbesednih leksemov redki, npr. *bivalni vrt*, *faksna številka*, *fotokopirni stroj*, *glasbena terapija*, *kemično stranišče* [sinonima *mobilno stranišče* in *prenosno stranišče*],²³⁷ *krožno križišče*, *mestno kolo*, *napenjalna rjuha*, *obratno-industrijska cona*, *pasje zavetišče*, *plašilna pištola*, *podjezična tableta*, *poulično gledališče* [sinonim *ulično gledališče*], *protipotresni zidak*, *raziskovalna novinarka*, *raziskovalni novinar*, *raziskovalno novinarstvo*, *skrajni rok*, *turistični vlakec*, *umetnostna terapija*, *sortirnica odpadkov*, *vlečni pes*.

6.5.2.1.2 Skupi se od sestav razlikujejo po metaforičnem ali metonimičnem pomenskem prenosu ene od sestavin. Primer za metonimijo: pridevnik *optični* v svojem izhodiščnem pomenu tvori sestavi *optični signal* in *optični bralnik* (*optični čitalnik*) ‘bralnik/čitalnik, ki bere s pomočjo svetlobe’, z metonimijo pridobljeni novi pomenski odtenki pa tvorijo skupe

²³⁶ Razlage so vzete iz SNB.

²³⁷ Tovrstne sinonime lahko utemeljujemo tudi z vidika prototipske semantike, ki uvaja prototip kot jedro pojmovnega polja določenega leksema in za katero je značilno brisanje ostrine med posameznimi kategorijami (Vidovič Muha 2013a: 57–58). Npr. *kemično stranišče* kot zveza s potencialnim terminološkim pomenom ni v odnosu popolne sinonimije z zvezama *mobilno stranišče* in *prenosno stranišče*, v splošnem slovarju pa imajo zveze isto razlago, ker v nestrokovnih besedilih izkazujejo isti pomen.

(npr. *optično vlakno* 'vlakno, po katerem potuje optični signal' / *optični kabel* 'kabel iz optičnih vlaken' / *optični disk* 'disk, s podatki, ki se preberejo s svetlobo' (poševnice označujejo pomenske odtenke)) (prim. razdelek 4.4.2.1.4.2).

6.5.2.1.3 Stalnost lahko preverjamo tudi s pomenskoskladenjsko analizo jedrne in prilastkovne sestavine besedne zveze. Na pomenskosestavinski ravni je »stalnost (frazeološkost) sestave dokazljiva s skladenjsko določenostjo razmerja med uvrščevalno pomensko sestavino in razločevalno oz. razločevalnimi pomenskimi sestavinami; terminološka sestava iz samostalnika in vrstnega pridevnika ima torej možno eno samo pretvorbno interpretacijo vrstnega pridevnika« (Vidovič Muha 1988: 84–85). Pomenske sestavine ločujejo večbesedne lekseme – stalne besedne zveze, tip *rdeča mravlja*, od prostih (nestalnih) besednih zvez, tip *rdeča bluza*; prve določa sposobnost vzpostaviti strukturno enako pomenskosestavinsko zgradbo, kot jo ima beseda (Vidovič Muha 2000a: 112).

6.5.3 A. Vidovič Muha ugotavlja, da je »pri strokovnih besednih zvezah s samostalniškim jedrom in levim prilastkom /.../ sestava omejena predvsem na zvezo samostalnika s tvorjenim vrstnim pridevnikom, ki pa ne more biti konverzni izkakovostni tip *belo (blago)*, *črni (ribez)*, *blaga (smrt)* ipd.« (Vidovič Muha 1988: 85). Zaradi odsotnosti pomenskega prenosa in zaradi s tem povezane manjše stopnje leksikaliziranosti zveze je mogoče pri sestavah s pretvorbo določiti pomensko razmerje med samostalniškim jedrom in motivacijskim izhodiščem vrstnega pridevnika v prilastku ter na ta način razčleniti pomen zveze na pomen vrstnega pridevnika in pomen odnosnice. Zato lahko sestave v slovarju navajamo pri (izhodiščnih) pomenih posameznih sestavin.

Najpogostejše razmerje je razmerje **posredne namenskosti**, npr. *ambientalna glasba*, *davčna številka*, *dokapitalizacijski delež*, *družinski zdravnik*, *fakсна številka*, *gospodinjska soba*, *imunski sistem*, *konkurenčna klavzula*, *krajinska arhitektura*, *arhitekt*, *mestno kolo*, *mladinski hotel*, *nagibni vlak*, *napenjalna rjuha*, *napotni zdravnik*, *obrazni lifting*, *obratno-industrijska cona*, *očetovski dopust*, *osebna številka*, *pasje zavetišče*, *podjezična tableta*, *področna koda*, *predklicna številka*, *prenosni računalnik*, *prenosni telefon* [sinonim *mobilni telefon*], *protipotresni zidak*, *stranišče*, *študentski bon*, *študentsko delo*, *študentsko posojilo*, *razvojna psihologija*, *smerna tipka* [sinonim *smerniška tipka*], *starševski dopust*, *stopniščni vzpenjalec* [sinonim *stopniščni vzpenjalnik*], *telovadna žoga* [sinonim *terapevtska žoga*], *transplantacijska medicina*, *turistična kmetija*, *turistični vlakec*, *ustanovitveni kapital*, *varnostna kopija*, *varnostna nitka*, *varnostna blazina* [sinonima *zračna blazina*, *varnostni meh*], *zobna nitka*, *ženska kvota*, *živčni prenašalec*.

Po pogostosti sledi razmerje **namenskosti**, npr. *bivalni vrt, fotokopirni stroj, negovalna bolnišnica, plašilna pištola, preizkusna lutka, premostitvena operacija, previjalna miza, prodajni agent, raziskovalna novinarka, raziskovalni novinar, opozorilna stavka, testna lutka* [sinonim *preizkusna lutka*], *učna pot, vlečni pes*.

Redkeje se pojavljajo razmerje **vzroka in načina**, npr. *abstinenčni sindrom, brizgalni tiskalnik, diahrono jezikoslovje, digitalna fotografija, digitalna kamera, digitalni fotoaparatus* [sinonim *digitalni fotografski aparat*]; razmerje nahajanja, obstajanja v **času, kraju; smeri** delovanja, npr. *adventni venček, cestna ovira* [sinonimni sklop *ležeči policaj*], *daljinski upravljavnik, daljinsko ogrevanje, daljinsko zaklepanje, domači studio*; **spremstvenosti**, npr. *arhitekturna krajina*; **sredstva**, npr. *balonska dilatacij* [sinonim *balonsko širjenje*], *deležijsko izražanje*; **sestavnosti**, npr. *bitna slika, črna koda* [sinonim *bar koda*].

6.5.4 Drugi primeri za sestave: *bencinski servis* (UPS: stavba, RPS1: ob cesti, RPS2: z napravami za oskrbo vozil z gorivom /.../), *biotska raznovrstnost* (UPS: pojavljanje, RPS1: velikega števila, RPS2: različnih rastlinskih, živalskih vrst, RPS3: na določenem območju), *družbenostno jezikoslovje* (UPS: jezikoslovna veja, RPS: ki raziskuje družbeno razsežnost jezikovnih pojavov), *družinski zdravnik* (UPS: zdravnik, RPS: ki se ukvarja z zdravstveno oskrbo vseh članov družine), *državljska neposlušnost* [sinonimni skup *civilna neposlušnost*] (UPS: nepokorščina, RPS1: nenasilna, RPS2: državnim organom), *elektromagnetno sevanje* (UPS: sevanje, RPS: ki pri uporabi ali obratovanju vira sevanja v njegovi okolici povzroča elektromagnetno polje), *elektronsko pisalo* (UPS: pisalo, RPS: s katerim lahko pišemo po posebnem zaslonu), *evrsko območje* (UPS: skupina držav, RPS1: Evropske unije, RPS2: z evrom kot denarno enoto), *geostacionarni satelit* (UPS: satelit, RPS: umetni, RPS2: na navidezno stalni točki nad Zemljinim površjem, RPS3: ki se premika v orbiti nad ekvatorjem, RPS4: z enako hitrostjo in v isti smeri kot Zemlja), *gospodinjska soba* (UPS: soba, RPS: za opravljanje gospodinjskih del /.../), *gostujoči profesor* (UPS: profesor, RPS1: visokošolski, RPS2: ki določeno časovno obdobje /.../ predava na nematični visokošolski ustanovi), *iglični tiskalnik* (UPS: tiskalnik, RPS1: pri katerem se barva nanaša z iglicami /.../), *imunski sistem* (PS: organi in celice, RPS: ki telo varujejo pred boleznimi), *informativni dan* (UPS: dan, RPS: ko se na kaki ustanovi, zlasti šolski, dobi informacije o možnosti šolanja in možnostih za zaposlitev z izobrazbo, pridobljeno na tej ustanovi), *kapitalski delež* (UPS: delež, RPS1: v finančni družbi, RPS2: ki ga imajo fizične ali pravne osebe kot posledica svojega denarnega ali stvarnega vložka), *kasetna bomba* (UPS: bomba, RPS1: sestavljena iz številnih manjših

bomb /.../), *klorovodikova kislina* (UPS: kislina, RPS: iz klora in vodika),²³⁸ *komplementarna medicina* (UPS: medicina, RPS: ki zdravi z metodami, ki trenutno niso del uradne medicine), *komplementarno zdravljenje* (UPS: zdravljenje, RPS: z metodami, ki trenutno niso del uradne medicine), *konkurenčna klavzula* (UPS: dogovor, RPS1: sklenjen v pogodbi, RPS2: med delodajalcem in delavcem, RPS3: o prepovedi opravljanja konkurenčne dejavnosti po prenehanju delovnega razmerja), *konsekutivno tolmačenje* (UPS: vrsta tolmačenja, RPS1: pri katerem tolmač besedilo tolmači v sklopih, RPS2: po tem, ko govorec neha govoriti), *konsolidacija javnih financ* (UPS: okrepitev, RPS1: stanja javnih financ, RPS2: ki dolgoročno omogoča izvajanje proračuna brez večjega zadolževanja),²³⁹ *kosovni odpadki* (UPS: odpadki, RPS1: večji, RPS2: v kosu, RPS3: ki jih ustrezne službe odvažajo le enkrat ali dvakrat letno), *kostna gostota* (UPS: masa, RPS: anorganskih sestavin na prostorninsko enoto kostnine), *krajinska arhitektura* (UPS: veda, RPS1: o oblikovanju krajine in okolja, RPS2: o varstvu okolja in narave /.../), *krajinski arhitekt* (UPS: strokovnjak, RPS: za krajinsko arhitekturo), *kvarčna ura* (UPS: ura, RPS: ki deluje na osnovi kremenovih kristalov), *lastninski certifikat* [sinonim *lastniški certifikat*] (UPS: potrdilo, RPS: o določenem deležu lastninske pravice do denacionaliziranega premoženja), *limfna drenaža* (UPS: metoda, RPS1: masažna, RPS2: pri kateri se spodbuja limfni žilni sistem in limfni pretok /.../), *ločeno zbiranje* (UPS: zbiranje, RPS: z razvrščanjem po lastnosti), *mladinski hotel* (UPS: nastanitvena ustanova, RPS: turistična, poceni, zlasti za mlade), *mobilna hiša* (UPS: hiša, RPS1: navadno počitniška, RPS2: ki jo je mogoče odpeljati na drugo lokacijo), *nagibni vlak* (UPS: vlak, RPS1: z nagibnim sistemom, RPS2: ki omogoča, da se zgornji del vagona nagne za osem stopinj), *nepovratna steklenica* (UPS: steklenica, RPS: ki se v trgovini ne more vrniti ali zamenjati), *nevarni odpadek* (UPS: odpadek, RPS: ki ima eno ali več nevarnih lastnosti), *obrnjeni slovar* (UPS: slovar, RPS: v katerem si besede sledijo po abecednem redu od njihovega konca proti začetku), *očetovski dopust* (UPS: dopust, RPS: ki ga dobi oče za svojega otroka /.../), *opozorilna stavka* (UPS: prenehanje dela, RPS1: kratkotrajno, RPS2: z namenom opozoriti na prihajajočo stavko, RPS3: če se ekonomske, politične zahteve stavkajočih delavcev ne bi izpolnile), *ozonska luknja* (UPS: območje, RPS: tanjšanja ozonske plasti zaradi onesnaževanja s plini), *ozonska plast* (UPS: plast, RPS1: v Zemljini stratosferi na višini 25–50 km z visoko koncentracijo ozona /.../), *panoramska cesta* (UPS: cesta, RPS1: speljana po pobočju, slemenu /.../), *partnerska šola* (UPS: šola, RPS1: ki v okviru svoje dejavnosti kot partner sodeluje z drugimi šolami /.../), *področna koda* (UPS: koda, RPS: za določeno telekomunikacijsko področje), *potovalni računalnik* (UPS: računalnik, RPS1: kot dodatna oprema avtomobilov,

²³⁸ Zveza je iz *Sprotnega slovarja (Fran; pregledano 14. 10. 2014)*.

²³⁹ Zveza je iz *Sprotnega slovarja (Fran; pregledano 14. 10. 2014)*.

RPS2: ki kaže čas vožnje, trenutno in povprečno hitrost, porabo goriva), *prašičja gripa* (UPS: okužba dihal, RPS1: nalezljiva akutna virusna, RPS2: prašičev, RPS3: ki se iz njih lahko prenese tudi na druge živali in človeka), *predmenstrualni sindrom* (UPS: skupek simptomov, RPS: značilnih za čas pred menstruacijo), *preizkusna lutka* (UPS: lutka, RPS1: v obliki človeka, RPS2: ki jo uporabljajo za proučevanje sil na človeka v prometnih nesrečah), *premična hišica* [sinonim *mobilna hišica*] (UPS: hiša, RPS1: manjša, RPS2: počitniška, RPS3: ki jo je mogoče premikati),²⁴⁰ *premostitvena operacija* (UPS: operacija, RPS: pri kateri se premosti obolela žila ali oboleli del drugega votlega organa), *previjalna miza* (UPS: miza, RPS: za previjanje dojenčkov), *prodajni agent* (UPS: kdor, RPS1: ponuja tržno blago, RPS2: v imenu drugega, navadno večjega trgovca), *računalniška tomografija* (UPS: slikanje, RPS1: rentgensko, RPS2: organov v različnih presekih, RPS3: z uporabo računalnika), *računalniška umetnost* (UPS: umetnost, RPS: ki izrablja možnosti, ki jih daje računalnik), *računalniški tomograf* (UPS: naprava, RPS1: za rentgensko slikanje organov, RPS2: v različnih presekih, RPS3: z uporabo računalnika), *računalniški tomogram* (UPS: slika, RPS1: rentgenska, RPS2: organov, RPS3: v različnih presekih, RPS4: sestavljena s pomočjo računalnika), *razvojna psihologija* (UPS: znanstvena disciplina (psihologija), RPS1: ki proučuje človekove psihološke funkcije in njihove spremembe, RPS2: glede na faze ontogenetskega razvoja), *rizični odpadek* (UPS: odpadek, RPS1: ki je nevaren za zdravje ali okolje, RPS2: in ga je zato treba varno deponirati), *robotska operacija* (UPS: operacija, RPS1: izvedena s pomočjo robotizirane aparature z lučjo, kamero, kirurškimi orodji, RPS2: s katerimi je mogoče operirati prek daljinskega upravljanja), *satelitski telefon* (UPS: naprava, RPS: ki omogoča telefoniranje prek satelitskih sistemov), *slikovna pika* [sinonim *slikovna točka*] (UPS: grafična enota zaslona, RPS: najmanjša, ki ima svojo barvo in svetlost), *smerna tipka* [sinonim *smerniška tipka*] (UPS: tipka, RPS1: na računalniški tipkovnici, RPS2: s katero premikamo kazalec ali vnosno točko na zaslonu), *sonarvni razvoj* [sinonimni skup *trajnostni razvoj*] (UPS: razvojna usmeritev, RPS1: ki omogoča zadovoljevanje potreb sedanjih generacij ljudi, RPS2: na način, ki ne ogroža možnosti zadovoljevanja potreb prihodnjih generacij), *starševski dopust* (UPS: dopust, RPS1: ki ga dobi eden od staršev ob rojstvu, posvojitvi otroka, RPS2: za nego in varstvo), *stopniščni vzpenjalec* [sinonim *stopniščni vzpenjalnik*] (UPS: naprava, RPS: ki omogoča vožnjo po stopnicah z invalidskim vozičkom), *športno plezanje* (UPS: plezanje, RPS: prosto, v umetnih in naravnih stenah z dobro zavarovanimi smermi), *študentski bon* (UPS: bon, RPS: s katerim oseba s statusom študenta uveljavlja pravico do subvencionirane prehrane za vsak obrok posebej), *študentsko delo* (UPS: delo, RPS1: zlasti priložnostno, RPS2: ki ga ob posredovanju določenih ustanov za plačilo opravljajo osebe s statusom dijaka

²⁴⁰ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

ali študenta), *študentsko posojilo* (UPS: posojilo, RPS1: za osebe s statusom študenta, RPS2: navadno v študijske namene), *šumeča tableta* (UPS: tableta, RPS1: ki se zaužije raztopljena v tekočini, zlasti v vodi, RPS2: in pri raztapljanju šumi), *telovadna žoga* [sinonim *terapevtska žoga*] (UPS: žoga, RPS1: velika, RPS2: ki se uporablja za pravilno držo pri sedenju, RPS3: kot telovadni rekvizit), *toplozračni balon* (UPS: balon, RPS1: iz lahkih materialov, RPS2: ki se dvigne in leti zaradi toplega zraka, ujetega v ovojnico /.../), *transgenetska tehnologija* [sinonima *transgena*, *transgenska tehnologija*] (UPS: tehnologija, RPS: ki se uporablja pri posegih v gensko zasnovno živih bitij), *transplantacijska medicina* (UPS: medicinska disciplina, RPS: ki se ukvarja s presaditvami človeških organov in tkiv), *učna pot* (UPS: pot, RPS1: urejena, RPS2: sprehajalna, RPS3: na kateri so sprehajalcu z namenom izobraževanja ponujene informacije o različnih temah), *usodna ženska* [sinonim *fatalna ženska*] (UPS: ženska, RPS: ki zaradi svoje lepote in izredne zapeljivosti odločujoče vpliva na moške), *varnostna blazina* [sinonima *zračna blazina*, *varnostni meh*] (UPS: vreča, RPS1: napihljiva, RPS2: vgrajena v avtomobil, RPS3: ki se pri trku avtomatsko ni z zrakom in tako potniku ublaži udarec), *večinski lastnik* (UPS: posameznik ali skupina, RPS: ki ima najmanj 51-odstotni delež podjetja, kapitala), *večžariščno steklo* [sinonim *progresivno steklo*], *vedenjska terapija* (UPS: zdravljenje, RPS: ki poskuša spremeniti neustrezno, neprilagojeno vedenje), *zbirna mapa* (1. UPS: mapa, RPS: z osnovnimi podatki o osebi, dokazilih o formalno in neformalno pridobljenem znanju; 2. UPS: mapa, RPS: v kateri se zbirajo učenčevi izdelki in podatki o njegovih dejavnostih in dosežkih), *znanstvena medicina* [sinonim *uradna medicina*] (UPS: medicina, RPS: ki uporablja le znanstveno preverjene načine zdravljenja), *zvočni semafor* (UPS: semafor ali naprava, RPS: ki slepim in slabovidnim na prehodih za pešce z zvočnim signalom nakaže zeleno ali rdečo luč), *ženska kvota* (UPS: predpisan odstotek, RPS: žensk, ki deluje na kakem področju), *živčni prenašalec* (UPS: kemična snov, RPS: ki prenaša impulze med živčnimi celicami ali med živčnimi in mišičnimi celicami); *enotna matična številka občana* (UPS: številka, RPS: osebna identifikacijska, pod katero je evidentiran državljani v svoji matični državi), *genetsko spremenjeni organizem* [sinonim *gensko spremenjeni organizem*] (UPS: organizem, RPS: katerega genetski material je spremenjen z metodami genske tehnologije).

6.5.6 Zveze z desnim prilastkom: *center za tujce* (UPS: ustanova, RPS: ki na ozemlju svoje države skrbi za tujce brez ustreznih dokumentov za bivanje), *certifikat kakovosti* (UPS: uradno potrdilo, RPS: o kakovosti izdelka, dejavnosti), *jadravec na deski* (UPS: kdor, RPS: de vozi po vodi stoje na jadralski deski), *jadranje na deski* (UPS: šport, RS: pri katerem se stoji na jadralski deski in vozi po vodi s pomočjo vetra), *merilnik korakov* (UPS: priprava, RPS: za

štetje korakov), *obnovljivi vir energije* (UPS: vir energije, RPS: ki se zajema iz stalnih naravnih procesov, kot so sončno sevanje, veter, vodni tok, in ki se ne izčrpa), *pismo bralcev* (UPS: pismo, RPS: uredništvu časopisa, revije, v katerem bralec, skupina bralcev sporoča javnosti kaka svoja mnenja, stališča), *posvojiteljski dopust* (UPS: dopust, RPS: namenjen posvojiteljem za krepitev odnosa s posvojenci), *ribolov z obale* (UPS: ribolov, RPS: športni, pri katerem se z obale, brega meče ribiška vrvica v vodo), *skakanje z elastiko* (UPS: skakanje, RPS: v globino, pri katerem je skakalec pripet z dolgo elastično vrvjo), *skok z elastiko* (UPS: skok, RPS: v globino, pri katerem je skakalec pripet z dolgo elastično vrvjo), *tipka ctrl* (UPS: tipka, RPS: na računalniški tipkovnici, ki v kombinaciji z drugimi tipkami tem dodeli neko drugo funkcijo), *zaslon na dotik* (UPS: zaslon, RPS: elektronske naprave, pri katerem se ukazi podajajo z neposrednim dotikom zaslona); zveze s sestavljenim desnim prilastkom: *center dobrega počutja* (UPS: center, RPS: ki s ponudbo različnih sprostitvenih tehnik, zdrave prehrane človeku omogoča dobro počutje), *dopust za nego in varstvo otroka* (UPS: dopust, RPS: namenjen staršem zanego in varstvo otroka po izteku porodniškega dopusta),²⁴¹ *šola s prilagojenim programom* (UPS: šola, RPS: z učnim programom, ki je prilagojen učencem s posebnimi potrebami), *varovanje osebnih podatkov* [sinonim *varstvo osebnih podatkov*] (UPS: onemogočanje zlorabe in posegov, RPS: v posameznikovo zasebnost pri zbiranju, obdelovanju in hranjenju osebnih podatkov), *varuh/varuhinja človekovih pravic* (UPS: predstavnik/predstavnica, RPS: ljudstva, ki varuje človekove pravice, zlasti pred državnimi organi).

6.5.8 Pri sestavah najdemo zlasti primere popolne sinonimije, z vidika pomenske zlitosti sestavin pa sinonimi najpogosteje ostajajo na stopnji sestave. Primeri: *balonska dilatacija* – *balonsko širjenje*, *cestna ovira* – *sklop ležeči policaj*, *črtna koda* – *bar koda*, *digitalni fotoaparati* – *digitalni fotografski aparati*, *državljanska neposlušnost* – *skup civilna neposlušnost*, *genetsko spremenjeni organizem* – *gensko spremenjeni organizem*, *kemično stranišče* – *mobilno stranišče*, *prenosno stranišče*,²⁴² *kmečki turizem* – *sklop turizem na kmetiji* – *skup turistična kmetija*, *lastninski certifikat* – *lastniški certifikat*, *premična hišica* – *mobilna hišica*, *prenosni telefon* – *mobilni telefon*, *slikovna pika* – *slikovna točka*, *smerna tipka* – *smerniška tipka*, *sonaravni razvoj* – *skup trajnostni razvoj*, *stopniščni vzpenjalec* – *stopniščni vzpenjalnik*, *telovadna žoga* – *terapevtska žoga*, *testna lutka* – *preizkusna lutka*, *transgenetska tehnologija* – *transgena*, *transgenska tehnologija*, *usodna ženska* – *fatalna ženska*, *varnostna blazina* – *zračna blazina*, *varnostni meh*, *varovanje osebnih podatkov* –

²⁴¹ Zveza je iz *Sprotnega slovarja* (Fran; pregledano 14. 10. 2014).

²⁴² Gre za delno sinonimijo (gl. opombo 237).

varstvo osebnih podatkov, večžariščno steklo – progresivno steklo, znanstvena medicina – uradna medicina.

6.5.9 Sestave v gradivu novejših večbesednih leksemov so večinoma enopomenske; primer večpomenske sestave je *zbirna mapa* (1. UPS: mapa, RPS: z osnovnimi podatki o osebi, dokazilih o formalno in neformalno pridobljenem znanju; 2. UPS: mapa, RPS: v kateri se zbirajo učenčevi izdelki in podatki o njegovih dejavnostih in dosežkih) (oba pomena sta na stopnji sestave).

6.6 Analiza izločenega gradiva

Vzporedno z izdelavo tipologije novejših samostalniških večbesednih leksemov sem ugotavljala razloge za izločitev stalnobesednozveznega gradiva, ki je zabeleženo samo v monografiji *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*, iz geslovnika za SNB,²⁴³ in sicer **(a)** s korpusnim statističnim izračunom stalnosti izločenih zvez v primerjavi s stalnostjo uslovarjenih zvez v SNB s skupno sestavino in **(b)** s korpusnim statističnim izračunom stalnosti v primerjavi s stalnostjo še neuslovarjenih zvez s skupno sestavino ter **(c)** z analizo korpusnih konkordanc, upoštevajoč stilno-funkcijski vidik besedne zveze in besedilni tip, kjer se le-ta pojavlja (ekspresivna funkcija v določenih tipih besedil kaže na frazeološkost, strokovno besedilo in poudarjena poimenovalna funkcija pa na terminološkost zveze). Analiza je pokazala, da so izločene zveze štirih tipov.

- (1) Pri zvezah prvega tipa je korpusni statistični izračun pokazal, da se v slovar niso uvrstile, ker gre za proste, nestalne zveze, ki so v rabi kot manj ustaljene kolokacije z nižjo frekvenco, npr. *brezmesno se prehranjevati; brezžično distribuiran; celostna obravnava, oskrba, (grafična) podoba, ponudba, rešitev; čas obdarovanja; črnilo v prahu, gelu; emisija ogljikovega dioksida, plinov, emisija v okolje, zrak; fašistoidna ksenofobija, fašistoiden režim; lunatičen pesnik.*
- (2) Zveze drugega tipa so izpadle zaradi konotativnega pomena in ekspresivnega učinka v besedilu (ker slovar ne obravnava frazemov), npr. *ali smo se za to borili?; bežeči možgani; biti na čakanju; bližnje srečanje tretje vrste; brezzobi tiger; čarovniški strel; črn scenarij; deklica za vse; deček za vse; dihati komu za ovratnik, dihati na škrge;*

²⁴³ Za pobudo se zahvaljujem red. prof. dr. E. Kržišnik.

voziti se na etanol; (biti, pristati) na igli; biti brez jajc; imeti jajca; ne imeti jajc; taktika korenčka in palice; misija nemogoče; dati možgane na pašo; izklopiti možgane; mrtev papir; (pejt) v tri pirovske; (kot) vroče žemljice; živeti iz kovčka.

(3) Zveze tretjega tipa so stalne besedne zveze z lastnostmi sestav, ki pa se v besedilnem korpusu pojavljajo redkeje kot druge zveze s skupno sestavino in glede na frekvenčni kriterij ne izpolnjujejo pogojev za uvrstitev v slovar. To so npr. *abolicionistični sistem* (v SNB sta pogostejši sestavi *abolicionistična država* in *abolicionistično gibanje*); *abiotska pestrost* (proti *abiotski dejavnik*); *ekološko vozilo*; *ekološka sanacija*; *humanitarna akcija, pomoč, humanitarni koncert, turnir*; *karierna orientacija, ovira, služba, karierne možnosti, priložnosti*; *krizna skupina, krizni center, krizni sestanek*; *čvrsti jogurt, lahki jogurt, tekoči jogurt*; *mafijaska afer*; *maturitetne točke, maturitetni esej, maturitetni tečaj, maturitetno branje*; *medijska gonja, kampanja, krajina, kultura*; *oglaševalska industrija, oglaševalsko besedilo.*

(4) V četrti tip spadajo zveze z ozko terminološkim pomenom, ki se v splošnih, nestrokovnih besedilih redko pojavljajo in zato niso primerne za splošni slovar, npr. *abjektna umetnost* (0 pojavitev v Gigafidi); *aerirani beton* (3 pojavitve v Gigafidi); *aeracijski bazen* (14 pojavitev v Gigafidi); *bovini spongiozni encefalitis* (0 pojavitev v Gigafidi); *disociativne motnje mišljenja* (4 pojavitve v Gigafidi); *karotidne žile* (1 pojavitev v Gigafidi); *legastenična motnja* (*legastenični*: 10 pojavitev v Gigafidi).

7 SKLEP – POVZEMALNE UGOTOVITVE

7.1 Stalna besedna zveza kot leksikalna enota

Ker je cilj doktorske disertacije jezikoslovna analiza stalnih besednih zvez za potrebe slovaropisja, izhajam iz stališča, da je stalna besedna zveza **leksem (leksikalna enota)**, tako kot tvorjena ali netvorjena beseda.²⁴⁴ Leksemске lastnosti stalnih besednih zvez proučujem zlasti z leksikalnopomenskega vidika, saj so le-te izenačene z besedo na pomenski ravnini. Pri proučevanju pomena večbesednih leksemov zato teoretično izhajam iz strukturalnega pojmovanja pomena leksema, ki kot lekseme vključuje tudi stalne besedne zveze.

7.2 Potrjevanje leksemskosti na naglasni ravnini

Dokaze za leksemskost stalnih besednih zvez lahko v sodobni češčini najdemo tudi na naglasni ravnini. Potrditev hipoteze, da se stalne besedne zveze razvijajo kot ena pomenska (in naglasna) celota, torej kot leksem, čeprav so sestavljene iz več pomenskih (in naglasnih) enot, lahko izpeljemo iz rezultatov raziskave spreminjanja praslovanske naglasne paradigme a²⁴⁵ v češčini na gradivu samostalnikov ženske a-jevske sklanjatve, ki jo je v okviru diplomskega dela opravila K. Hollan (*Spreminjanje praslovanskega naglasnega sistema v stari in sodobni češčini na gradivu samostalnikov ženske a-jevske sklanjatve*, 2013).

Češka dolžina, ki je odraz praslovanskega starega akuta,²⁴⁶ se pri delu psl. samostalnikov a-sklanjatve, ki pripadajo akcentski paradigmi a, posploši na celotno paradigmo, pri čemer se lahko v orodniku ednine nepričakovano pojavlja (sicer v tem sklonu zaradi psl. trizložnosti prvotna) kračina. Krajše oblike so včasih vezane na stalno besedno zvezo, npr. *plnou parou*, *vši silou*, *značnou měrou*; or. mn. *šetřit silami* (čeprav je sicer zaradi analoške izravnave v orodniku ed. *párou*, *sílou*, *mírou*; or. mn. *sílami*) (Hollan 2013: 74).

Ker so stalne besedne zveze v zavesti kot ena pomenska enota, so se te orodniške sestavine zveze izognile delovanju analogije znotraj paradigme.

Drugi dokaz za to, da se stalne besedne zveze razvijajo kot ena pomenska celota, pa je v češčini v nekaterih paradigmah tožilnik ednine, kjer se vzporedno z zaradi dvožložnosti pričakovano dolžino, npr. *víra* (tož. ed. *víru*), samo kot sestavina stalne besedne zveze pojavlja različica s kračino, prim. *na mou věru*. Kračina, vezana na sestavino stalne besedne zveze, je kračina v večžložnici, kjer se je samoglasnik pričakovano skrajšal (Hollan 2013: 75),

²⁴⁴ Zato so stalne besedne zveze v slovarjih obravnavane kot leksemi (imajo razlago, ponazarjalno gradivo ipd.).

²⁴⁵ Po norveškem jezikoslovcu Ch. S. Stangu (1957).

²⁴⁶ Praslovanski stari akut (") je značilen za akcentsko paradigmo a (nepremično naglasno mesto na osnovi skozi celotno paradigmo) – pojavlja se le na dolgih psl. zložnikih. Odras psl. starega akuta v češčini je dolžina v enožložnicah in dvožložnicah (npr. psl. *uěra > č. víra), v večžložnicah pa se je skrajšala (npr. psl. *malína > č. malina).

iz česar lahko sklepamo, da je bila stalna besedna zveza v zavesti kot ena (večzložna) pomenska (in zato naglasna) celota.

7.3 Novejši večbesedni leksemi z oblikoslovnega in skladijskega vidika

Gradivo samostalniških večbesednih leksemov nefrazeološkega tipa s potencialnim terminološkim pomenom je bilo v prvi fazi dela analizirano z oblikoslovnega in s skladijskega vidika. Tovrstna analiza je zasnovana zlasti na dveh temeljnih delih, in sicer *Nova slovenska skladnja* J. Toporišiča (1982) in *Slovensko leksikalno pomenoslovje* A. Vidovič Muha (2000). Teoretična izhodišča *Nove slovenske skladnje* in *Slovenskega leksikalnega pomenoslovja* (ta temelji na gradivu iz SSKJ) smo uporabili za analizo gradiva novejših večbesednih leksemov, da bi na ta način uzavestili tipološke težnje pri novejših nefrazeoloških samostalniških večbesednih leksemih.

Gradivo je bilo razdeljeno na (1) zveze z levim prilastkom in (2) zveze z desnim prilastkom. Pri prvih je bila z oblikoslovnega in skladijskega vidika obravnavana pridevniška sestavina s skladijsko vlogo levega prilastka. Pri drugih je bila s skladijskega vidika obravnavana struktura desnega samostalniškega prilastka.

7.3.1 Pridevniška sestavina samostalniških večbesednih leksemov

Pridevniška sestavina večbesednih leksemov je na oblikoslovni ravnini obravnavana z vidika možnosti skladijske določnosti in stopnjevanja. Na skladijski ravnini pa opazujemo stavčnočlensko vlogo pridevnika (ali nastopa samo kot levi prilastek ali tudi v povedkovem določilu). Na podlagi zgoraj naštetih pridevniških lastnosti so namreč izoblikovana merila za razločevanje lastnostnih in vrstnih pridevnikov in za določanje mejnih tipov (ki so v celoti povzeta po *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* A. Vidovič Muha).

S tega vidika so problematični kakovostni pridevniki barve in snovni pridevniki, ki imajo možnost prehajanja med vrstne in so za potrebe slovaropisja kot konverzni tipi obravnavani v okviru večpomenskosti. Drugo problematično skupino pa tvorijo nekateri izdeležniški pridevniki, ki v vlogi prilastka izkazujejo določno obliko in s tem vrstnost, v povedkovniški vlogi pa izkazujejo nedoločno obliko – so še deležniki in imajo pomen stanjskosti.

Vsi morebitni mejni primeri tako spadajo med pridevnike barve, snovne pridevnike ali izdeležniške pridevnike (npr. *črn(i) kruh*, *samozaposlen(i) zavarovanec* ipd.).

Pri pridevnikih barve je zanimiv zgled *črn scenarij*, ki je stalna besedna zveza, čeprav samostalniško jedro določa kakovostni pridevnik (ki ga dokazuje tudi preizkus s stopnjevanjem: *bolj črn scenarij, najbolj črn scenarij*), ki ima leksikalizirani preneseni pomen²⁴⁷ (zgled sicer zaradi ekspresivnega učinka v besedilu spada med frazeme, zato se ni uvrstil v SNB).

Zanimivo je tudi prehajanje vrstnega pridevnika, ki je nastal s pomenskim prenosom pridevnika barve, nazaj med kakovostne pridevnike (z novim pomenskim prenosom), npr. pridevnik *zeleni* v pomenu 'ki je v zvezi z varovanjem, ohranjanjem narave, življenjskega okolja' v zvezah *zelena tehnologija* (*/.../ odločajo o (ogromnih) količinah denarja, vloženega v razvoj čim bolj zelene tehnologije*; Gigafida, pregledano 21. 3. 2015) (proti npr. zvezi *zeleno gnojenje*, kjer pridevnik nima možnosti stopnjevanja).

V korpusnih besedilih zasledimo posamezne primere stalnih besednih zvez s pridevnikom "v nedoločni obliki" v povedkovniški vlogi, vendar gre največkrat za z vidika knjižnega jezika napačen zapis osrednjeslovenske pogovorne različice pridevnika, ki je rezultat moderne vokalne redukcije, npr. *procikličen* (*Kritiziral je zadnji britanski proračun, ker je "na žalost procikličen"*, Gigafida, pregledano 21. 3. 2015).

7.3.2 Večbesedni leksemi z desnim samostalniškim prilastkom

Večbesedni leksemi z desnim samostalniškim prilastkom so v jeziku manj pogosti kot večbesedni leksemi z levim pridevniškim prilastkom, kar potrjuje tudi gradivo novejših večbesednih leksemov. Prevladujejo večbesedni leksemi z lastnostmi skupa; sledijo sestave, sklopi, zraslekov pa med gradivom ni. Glede na skladenjsko strukturo so v stalnobesednozveznem gradivu najštevilnejši desni samostalniški prilastki **neujemalni sklonski rodilniški nepredložni** (npr. sestave *certifikat kakovosti, enotna matična številka občana, lipa sprave, merilnik korakov; center dobrega počutja, varovanje/varstvo osebnih podatkov; skupi borza znanja, festival znanosti; generacija X; banka podatkov; kmetija odprtih vrat; sklopi center odličnosti; državljani sveta; dan odprtih vrat; polaganje rok; padeč berlinskega zidu*).

Drugi najpogostejši tip samostalniškega prilastka ob jedru je **neujemalni predložni prilastek** (npr. sestavi *center za tujce, jadralec na deski; skupa delo na črno; davek na dodano vrednost; sklopi cona za pešce, deklica za vse, dežela na sončni strani Alp; možje v modrem*).

Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo le dve zvezi z **ujemalnim samostalniškim desnim prilastkom**: sestavo *avtomobil bomba* in skup *svinja bradavičarka*,

²⁴⁷ V SSKJ naveden kot tretji pomen: */.../ 3. ekspr. za človeka zelo neprijeten /.../*.

samo enkrat pa je v gradivu zastopan **neujemalni imenovalniški prilastek**, in sicer pri primeru *tipka ctrl* (zveza spada med sestave).

7.4 Leksikalnopomenske lastnosti večbesednih leksemov

Leksikalnopomenske lastnosti večbesednih leksemov, ki potrjujejo leksemkost stalnih besednih zvez, so v pričujoči disertaciji osvetljene s treh vidikov.

7.4.1 Pomenskosestavinski vidik

S pomenskosestavinskega vidika so prikazane pomenska zgradba večbesednega leksema in njene spremembe, ki so povezane s pomenskimi prenosi (sestavini) stalnih besednih zvez.

7.4.1.1 Povezovalnost pridevniških pomenskih sestavin ponazarja obširna množica večbesednih leksemov s prilastkom *digitalni* ali *elektronski*, ki poimenujejo elektronsko ali internetno, virtualno različico določenih predmetov in dejavnosti. Omenjena pridevnika namreč z RPS pomensko določata samostalniška jedra kot digitalne, elektronske različice izhodiščne pojavnosti in tako povezujeta denotate več različnih jedrnih samostalnikov, kot sta npr. *pošta*, *redovalnica*, v metaforičnem pomenu, pa tudi samostalnikov s podkategorijo človeško v izhodiščnem pomenu, npr. *tajnica*, *varuška*, kjer je prek metafore ohranjena funkcija določenega poklica, izgubi pa se kategorialna sestavina živost.

7.4.1.2 Strukturalno analizirani pomen večbesednih leksemov služi tudi kot prikaz različnih stopenj pomenske zlitosti sestavin večbesednih leksemov, ki se odražajo kot različne pomenskosestavinske kombinacije z različno stopnjo leksikaliziranosti. Za sestave je zaradi odsotnosti pomenskih prenosov značilna razpoznavnost pomenskih sestavin posameznih besed iz pomenskosestavinske zgradbe celotne zveze. Za skupe, sklope in zrasleke pa je zaradi pomenskega prenosa (ene od) sestavin in s tem povezane spremembe skladenjskopomenskega odnosa med sestavinama značilna višja stopnja pomenske zlitosti sestavin in leksikaliziranosti celotne zveze, ki se glede na pomenskosestavinsko zgradbo posameznih sestavin kaže kot nova pomenskosestavinska kombinacija.

7.4.2 Pomenotvorni vidik večbesednih leksemov

S pomenotvornega vidika so obravnavane vrste pomenskih prenosov (sestavini) stalne besedne zveze; posledica le-teh so različne stopnje pomenske zlitosti sestavin večbesednega leksema. Metonimični in metaforični pomenski prenos namreč prispevata k **povezovanju** pomenov

posameznih besed v besedni zvezi v enotni, celotni pomen in sta zato pogoj za leksikalizacijo stalne besedne zveze, ki je kot leksikalna enota členjena samo navidezno, izrazno – globinsko, pomensko pa je celovita.

Pomenski prenos, vezan na eno sestavino besedne zveze, je lahko **leksikaliziran** ali **neleksikaliziran**. Leksikalizirani pomen določene besede potrjuje množica besednih zvez, ki jih le-ta tvori, v svojem neleksikaliziranem pomenu pa se beseda pojavlja samo kot (določujoča ali jedrna) sestavina (ene) stalne besedne zveze. Stalna besedna zveza z novim pomenskim prenosom pridobi nov pomen in tudi višjo stopnjo ustaljenosti, trdnosti.

K trdnosti in ustaljenosti besedne zveze poleg pomenskih prenosov prispeva tudi **terminologizacija**. Termini zaradi svoje besedilne funkcije nimajo možnosti pomenskega širjenja – to možnost pridobijo z determinologizacijo. Besedna zveza, ki ne razvija novih pomenov, ima tako možnost terminologizacije; ko se besedna zveza terminologizira, izgubi potencial za nadaljnje pomenske prenose in s tem pridobi stalnost. Zaradi natančne opredeljenosti in najvišje stopnje ustaljenosti terminološkega pomena tudi terminološki večbesedni leksemi z lastnostmi sestave (torej pomensko prozorni) potrebujejo slovarsko razlago.

7.4.2.1 Metonimija je enostavnejši pomenski prenos, saj se zgodi v okviru iste pojavnosti, pri čemer je le izpostavljen drugi del ali drugi vidik te pojavnosti – zato je v slovarju metonimični pomenski prenos navadno prikazan kot podpomen oziroma pomenski odtenek.

7.4.2.1.1 Skupi z metonimičnim pomenskim prenosom so redkejši kot skupi z metaforičnim pomenskim prenosom. Primer za metonimijo v jedrnem (samostalniškem) delu zveze je *avkcijska hiša* (UPS: podjetje, ustanova, RPS: ki se ukvarja z organizacijo dražb); primer za metonimični prenos prilastkovne sestavine zveze pa je leksem *desetdnevna vojna* (UPS: vojna, RPS: za osamosvojitve Slovenije leta 1991).

Večina skupov s preneseno prilastkovno sestavino (metonimija temelji na izpostavljanju vidika **izvornosti** pojavnosti) izkazuje prevladovanje dveh tipov vrstnega pridevnika, in sicer **izkrajevnega** (npr. *angleški brak*, *daytonski sporazum*) in **izlastnoimenskega** (npr. *alzheimerjeva bolezen*).

7.4.2.1.2 Sklopi, nastali z metonimijo, so v zbranem gradivu redkejši. Navadno so nastali s kombinacijo metaforičnega in metonimičnega pomenskega prenosa izhodiščnega pomena, pri

čemer je metonimija vezana na samostalniško jedrno sestavino zveze, npr. *odprti telefon*, nekateri pa tudi z metonimičnim prenosom celotne proste besedne zveze, npr. *bela halja*. Ker je metonimična povezava logična in bolj razvidna od asociativne metaforične povezave med izhodiščnim in novim pomenom (asociativna povezava se zaradi nejasnosti lažje izgublja), lahko predvidevamo, da se razvoj pri sklopih, nastalih z metonimijo, ustavi, zato take zveze navadno ne prehajajo v zrasleke.

7.4.2.2 Metafora zaradi pogostosti predstavlja osrednji del obravnave v sklopu pomenotvornega vidika večbesednih leksemov. Metaforični prenos je zapletenejši pomenski prenos, ki se zgodi po asociativni poti. Ima več kombinatornih možnosti kot metonimični, ki je omejen na isto pojavnost, zato je leksikalna metafora pogostejša kot metonimija. Metaforično pridobljeni leksikalizirani pomeni leksemov so v slovarju navedeni kot samostojni.

7.4.2.2.1 Največ novejših večbesednih leksemov, nastalih z metaforičnim prenosom, ima lastnosti **skupa**.

7.4.2.2.1.1 Skupov, pri katerih je metaforičnost vezana na **jedri** del zveze, je več kot tistih s preneseno prilastkovno sestavino. Jedrne sestavine tovrstnih zvez se lahko tudi pomensko osamosvojijo (pridobijo pomen celotne zveze), npr. *avtomatska tajnica → tajnica 2. /.../*,²⁴⁸ tako npr. *besedilni korpus → korpus*.

V podstavi metaforičnega pomena je lahko **(1) oblika**, npr. *glasbeni stolp* (UPS: elektronska naprava, RPS: za predvajanje glasbe, sestavljena iz več komponent, zlasti radia, CD-playerja, ojačevalnika), prevladujejo pa primeri z metaforizacijo na podlagi **(2) funkcije** ali **namembnosti**, npr. *alternativna medicina* (UPS: način ugotavljanja in zdravljenja bolezni, RPS: ki v nasprotju z uradno medicino ne uporablja le znanstveno preverjenih metod).

Primeri za spremembo kategorialne pomenske sestavine samostalnika (tj. živosti in človeškosti) ob metaforičnem pomenskem prenosu sta leksema *avtomatska tajnica* (UPS: naprava, RPS: ki predvaja posneto uporabnikovo sporočilo in shranjuje posnetke sporočil telefonskih klicev) ter *elektronska varuška* (UPS: priprava, RPS: za zaznavanje zvokov v prostoru z otrokom in njihovo prenašanje v drug prostor), ki kažeta, kako poimenovanja poklicev motivirajo jedro samostalniške (terminološke) zveze po funkciji.

²⁴⁸ Drugi pomen besede *tajnica* še ni ustaljen (v korpusu Gigafida najdemo malo primerov) in zato v slovarju ni zabeležen.

Obširnejša množica večbesednih leksemov s prilastkom *elektronski* kaže, kako lahko določujoča sestavina samostalniške besedne zveze, tj. levi prilastek, prispeva k metaforizaciji jedrne sestavine. Te zveze namreč poimenujejo nove pojavnosti, nastale kot posledica digitalizacije, razvoja tehnike in široke uporabe računalnikov kot nadomestilo za nekatere predmete ali dejavnosti, tj. kot njihove elektronske, digitalne različice, zlasti v obliki internetnih storitev, npr. *elektronska redovalnica*. Pomenski prenos, vezan na jedro, je utemeljen na podobnosti po funkciji (zato isti izraz in novi pomen), vrstni pridevnik kot določujoča sestavina zveze pa je v svojem izhodiščnem pomenu in določa vrsto, različico novih pojavnosti (npr. *elektronski, digitalni*).

Večjo množico novejših skupov s preneseno jedrno sestavino, nastalih zlasti z razmahom računalništva, izkazuje tudi pridevnika *programski* in *računalniški*, npr. *programska podpora, računalniška mreža* ipd.

7.4.2.2.1.2 Primerov skupov s prenesenim pridevniškim prilastkom je med novejšim besedjem nekoliko manj. V prilastku je lahko konverzni pridevnik (npr. izkakovostni, izdeležniški), metafori pa so podvrženi tudi pravi vrstni pridevniki, gl. npr. *fotografski spomin, adrenalinski šport* ipd.

Med vrstnimi pridevniki s prenesenim pomenom je v gradivu novejših večbesednih leksemov precej takšnih, ki so nastali iz **kakovostnih**, tj. iz pridevnikov **barve** (npr. *črna točka, rdeče meso, rumeni časopis*); iz pridevnikov **stanja, lastnosti** (npr. *anonimni pokop, agresivno zdravljenje, divje odlagališče* [sinonim *črno odlagališče*], *dobri holesterol, mehka droga, mladi raziskovalec, neskončni papir, nore gobe*); iz pridevnikov **dejanja** (npr. *dežurni krivec, letеči cilj, montirani proces, parkirana delnica*), pa tudi iz **snovnih** pridevnikov (npr. *goveja glasba, jogurtna revolucija*).

Pri vrstnih pridevnikih, ki niso nastali iz kakovostnih, so lastnosti samostalnika v podstavi, na katerih temelji metaforični pomen pridevnika, **videz, oblikovanost**: *palični mešalnik, pomarančna koža, vrvični telefon*; **razsežnost**: *širokopasovna povezava*; **nahajanje v času**: *pomladna stranka*; **funkcija**: *satelitski turnir*.

Pretvorba stalne besedne zveze s pravim vrstnim pridevnikom, ki ima preneseni pomen, v zvezo z desnim prilastkom načeloma ni mogoča, ker zveza ob pretvorbi izgubi smisel, zato tudi pomenska analiza vrstnega pridevnika s prenesenim pomenom ni mogoča, npr. *fotografski spomin* 'spomin **fotografskega aparata/fotografa' ali *krompirjeve počitnice* 'počitnice **iz krompirja'. Z neleksikaliziranim pomenskim prenosom se namreč spremeni tudi pomensko razmerje med sestavinama besedne zveze. Morebitna pomenska pretvorba

prilastkovnega dela zveze je možna le kot opis (razlaga) metaforičnega odnosa z izhodiščnim pomenom motivirajoče besede pridevnika, npr. **spomin, v katerem so podatki shranjeni natančno, podrobno kot na fotografiji*; ta princip je uveljavljen tudi v slovarskih razlagah tovrstnih zvez, npr. *gverilsko vrtnarjenje* (UPS: vrtnarjenje, RPS: zlasti na opuščeni, zanemarjeni javni mestni površini z namenom ustvarjanja lepšega, prijetnejšega bivalnega okolja), *informacijska družba* (UPS: družba, RPS: s tako informacijsko infrastrukturo, ki omogoča dostopnost informacij vsakomur, na vsakem mestu in ob vsakem času), *kasetna bomba* (UPS: bomba, RPS: sestavljena iz številnih manjših bomb, ki se uporablja pri izstrelitvah iz zraka z namenom, da doseže čim širše območje) ipd.

V nasprotju z zrasleki in sklopi, kjer gre za pomenski prenos celotne (prototipne) zveze, je pri skupu prenesena ena sestavina, pri čemer gre lahko za leksikalizirani ali neleksikalizirani (neustaljeni) pomenski prenos.

Pri skupih z leksikaliziranim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine (taki skupi so bližji sestavam) je pomenskoskladenjska analiza vrstnega pridevnika s prenesenim pomenom možna, ker se je metaforično nastali pomen osamosvojil. Leksikaliziranost pomena potrjuje besedilo; taki pridevniki določajo različna samostalniška jedra, npr. *pametni + hiša, kartica; zeleni + gibanje, gnojenje*.

7.4.2.2.2 Glede na razvidnost pomena zveze iz pomenov sestavin **sklope** delimo v dve skupini:

(1) sklopi z nemotiviranim prenesenim pomenom glede na motivacijsko izhodišče, ki so bližji zraslekom (pomeni sestavin so neleksikalizirani, neustaljeni, pomen večbesednega leksema kot celote pa je še asociativno razviden brez diahrone analize);

(2) sklopi z leksikaliziranim, vendar neizhodiščnim, izpeljanim pomenom vsaj ene od sestavin, ki so glede na definicijske lastnosti bližji skupom (pomenska analiza posameznih sestavin leksema je mogoča, zato so sklopi tega tipa lahko v slovarski mikrostrukturi vezani na posamezni pomen iztočnice, zaradi pomenskega prenosa, vezanega na vse sestavine, pa obvezno potrebujejo razlago).

Metaforični pomenski prenos je torej vezan na celo besedno zvezo; asociativna prvina je lahko: (1) **barva**, npr. *bela karavana* (UPS: skupina smučarjev in njihovih spremljevalcev, RPS: ki se udeležujejo zimskih smučarskih tekmovanj v različnih krajih);

(2) **videz, oblika** ali **otip**: *orodna vrstica* (UPS: del slike, RPS: na računalniškem zaslonu, kjer so druga poleg druge v eni smeri razvrščene ikone), *sledilna kroglica* (UPS: pripomoček, RPS: podoben računalniški miški, za upravljanje s kazalcem na zaslonu), *svetlobno pero*

(UPS: naprava, RPS: peresu podobna, vhodna, občutljiva na svetlobo, ki z dotikom na računalniški zaslon omogoča izbiranje ukazov in premikanje kazalca); najpogosteje pa **(3) funkcija** ali **namembnost**: *adrenalinski park* (UPS: park (urejen prostor), RPS: za adrenalinske športe); *kronska priča* (UPS: kdor, RPS: lahko v sodnem ali upravnem postopku odločilno vpliva na izid postopka), *zelena mafija* (UPS: skupina, RPS: organizirana, prekupčevalcev, z zelenjavo in sadjem na velikih trgih, tržnicah).

7.4.2.3 S pomenotvornega vidika proučujemo tudi nadaljnje pomenske prenose leksikaliziranih zvez in tako ugotavljamo **obseg pomenja** večbesednih leksemov.

Večpomenskost se v gradivu pri skupih načeloma potrjuje le v primerih, ko isti leksem poimenuje dve pojavnosti, pomena pa nista metaforično povezana, ampak ju povezuje samo preneseni pomen ene od sestavin večbesednega leksema, npr. *jogurtna revolucija* (1. UPS: organizirana zborovanja, demonstracije, RPS: proti takratni oblasti v jugoslovanski avtonomni pokrajini Vojvodini v letih 1988 in 1989; 2. UPS: oznaka, RPS: za organizirana zborovanja, demonstracije po letu 1991, usmerjene proti birokratskim in demokraciji odtujenim oblastnim strukturam na različnih nivojih).

Večpomenski skupi lahko, redko, nastanejo z metonimičnim prenosom (z metaforičnim glede na gradivo nikoli), npr. *zeleni čaj* (1. UPS: poživljajoča pijača iz posušenih listov čajevca (čaj), RPS: nefermentiranih; 2. UPS: posušeni listi čajevca za pripravo te pijače, RPS: nefermentiranih).

V gradivu so tudi primeri večpomenskosti pri sklopih, npr. *grdi raček* (1. UPS: kdor, RPS: je sprva grd, manj uspešen, kasneje pa se kljub drugačnim pričakovanjem izkaže za lepega, uspešnega; 2. UPS: kdor ali kar, RPS: ima navadno med vsemi najbolj neprimerne, nesprejemljive lastnosti), *novi val* (1. film. smer v filmski umetnosti po letu 1950, po izvoru iz Francije,²⁴⁹ 2. UPS: glasba, RPS: rokovska, iz 70. in prve polovice 80. let 20. stoletja, ki izhaja iz pankaa, s prvinami pop glasbe), *odprta meja* (1. UPS: mejni prehodi, RPS: nenadzorovani, prosti, med državami, navadno povezanimi zaradi skupnih ciljev v skupnost suverenih držav; 2. UPS: prehod, uvoz v državo, in odhod, izvoz iz nje, RPS: dovoljen), *otroški parlament* (1. UPS: predstavništvo, RPS: učencev kake šole, šol kakega območja, ki na zborovanju zastopajo interese svojih vrstnikov; 2. UPS: sestanek, zborovanje, RPS: tega predstavništva) ipd.

²⁴⁹ Razlaga je iz SSKJ.

7.4.2.4 Značilnost novejšega besedja je pomenska **asimetričnost** kot posledica neustaljenosti oz. postopnega ustaljevanja izraza in pomenja. Nekaterim izrazom je težko določiti pomen, ker kot sestavina besednih zvez izkazujejo različne pomenske odtenke, po drugi strani pa imajo nekateri pomeni več izrazov, ki so lahko popolni sinonimi, npr. *civilna neposlušnost* in *državljanska neposlušnost* (UPS: nepokorščina, RPS1: nenasilna, RPS2: državnim organom).

Skupi s preneseno jedrno sestavino s popolnimi sinonimi so zlasti dveh tipov:

(1) možnost zamenjave ima jedrna sestavina s prenesenim pomenom (teh primerov je manj), npr. *disketni pogon* in *disketna enota*, *slikovna pika* in *slikovna točka*, *solatni bar* in *solatni bife*;

(2) možnost zamenjave ima prilastkovna sestavina v izhodiščnem pomenu (ti prevladujejo), npr. *civilna neposlušnost* in *državljanska neposlušnost*.

Tovrstni popolni sinonimi pri skupih ne ostajajo vedno na isti stopnji pomenske zlitosti sestavin, npr. skup *besedilni korpus* ima sinonim z lastnostmi sklopa, *jezikovni korpus*, *ozonski plašč* pa sestave, *ozonska plast*; skup *ekološki otok* ima sinonim v obliki zloženke, *ekootok*, skup *slana žetev* pa ima sinonim v obliki zveze z desnim prilastkom, *žetev sol*. Več sinonimov ima skup *genetski inženiring*, in sicer *gensko inženirstvo* in *genska tehnologija*, kjer je možnost zamenjave prilastkovne in jedrne sestavine.

Med skupi s preneseno prilastkovno sestavino najdemo le štiri primere s popolnimi sinonimi, in sicer *divje odlagališče* in *črno odlagališče*, *pametna tabla* in *interaktivna tabla*, *vroča linija* in *vroči telefon* ter *zeleni podor* in *zeleno gnojenje*.

Pri sklopih med novejšim besedjem najdemo več primerov popolne sinonimije, npr. *globalna vas* in *svetovna vas*, *ležeči policaj* in *cestna ovira*, *navidezna resničnost* in *virtualna resničnost* in *virtualna realnost*, *prazni tek* in *prosti tek*, *privatizacijska vrzel* in *certifikatska luknja*, *vroči stol* in *vroči stolček*, *zabavna industrija* in *industrija zabave*, pri čemer različice ostajajo na isti stopnji pomenske zlitosti sestavin.

7.4.3 Pretvorbno-tvorbni vidik večbesednih leksemov

Pretvorba služi kot prikaz različnih izraznih možnosti določenega pomenskega razmerja med dvema samostalnikoma in omogoča natančnejšo razčlenitev pomena (sestavin(e)) večbesednega leksema, kar je neposredno uporabno za slovarske razlage določenih tipov večbesednih leksemov – pomensko prozornih in takih z leksikaliziranim pomenskim prenosom sestavin(e), kjer je to razmerje razvidno.

7.4.3.1 Pomen vrstnega pridevnika kot določujoče sestavine večbesednega leksema

Z izpostavitvijo pomenskega razmerja med samostalniškim jedrom stalne besedne zveze in samostalnikom, ki motivira vrstni pridevnik kot določujočo sestavino zveze, se lahko podrobneje razčleni leksikalni pomen **vrstnega** pridevnika kot sestavine samostalniškega večbesednega leksema (tipologija je povzeta po A. Vidovič Muha, dodan je le tip NAČINOVNI IN VZROČNI vrstni pridevnik).

Najproduktivnejši tip vrstnih pridevnikov pri novejših večbesednih leksemih tvorijo **NEGLAGOLNIŠKOJEDRNI NAMENSKI** in **POSREDNONAMENSKI** vrstni pridevniki (največ je posrednonamenskih pridevnikov, nehomonimnih s svojilno pomensko skupino pridevnikov), ki so pogosteje sestave (posrednonamenski v zvezah *dokapitalizacijski delež*, *davčna številka* in namenski v zvezi *bivalni vrt*) kot skupi (npr. namenski v zvezi *igralna palica* in posrednonamenski v zvezah *borzni posrednik*, *bolečinski prag*). Prevladujoča težnja pri nastajanju večbesednih leksemov je torej vzpostavljanje namenskosti celotnega leksema.

Manj pogosti so novejši večbesedni leksemi z **VRSTNIMI GLAGOLNIŠKOJEDRNIMI SREDSTVENIMI** (npr. skupa *svetlobno onesnaževanje* ← onesnaževanje s svetlobo ← svetloba onesnažuje, *medijski atentat* ← “atentat” z mediji ← mediji izvajajo “atentat”) in **PREDMETNIMI PRIDEVNIKI** (npr. sestava *lastninsko preoblikovanje* ← preoblikovati lastnino, skup *etnično čiščenje* ← “čiščenje” etnosa (naroda) ← “čistiti” etnos (narod)).

VRSTNIH IZPRISLOVNIH PRIDEVNIKOV je med gradivom novejših večbesednih leksemov najmanj; najdemo le dve zvezi s pridevnikom **SMERI DELOVANJA** (sestavi *centralno zaklepanje* ← zaklepanje iz centra in *daljinski upravljalik* ← upravljalik na daljino), nekaj primerov **VRSTNEGA PRIDEVNKA OKOLIŠČIN**, in sicer **VRSTNI PRIDEVNIKI NAHAJANJA**, **OBSTAJANJA** (**KRAJEVNI**, npr. sestava *cestna ovira* ← ovira na cesti, skup *cestni obroč* ← “obroč” na cesti, in **ČASOVNI**, npr. sestava *adventni venček* ← venček v času adventa). V gradivu je tudi nekaj primerov za **VRSTNE KRAJEVNE IZHODIŠČNE PRIDEVNIKE** (npr. sestava *slovenski tolar* ← tolar iz Slovenije in skup *kitajski datelj* ← “datelj” iz Kitajske).

Poleg obstoječih tipov novejše besedje izkazuje dva nova produktivna tipa pridevniške vrstnosti, in sicer odnos **NAČINA** in **VZROKA**, pretvorbno povezana s prislovnim določilom notranjih okoliščin (iz samostalniške predložne zveze) – načina in vzroka. Ena od prevladujočih teženj nastajanja večbesednih leksemov je tako vzpostavljanje odnosa vzročnosti in zlasti načinovnosti, pri čemer gre za vzrok za potek glagolskega dejanja in način njegovega poteka. Primera za načinovnost sta sestava *brizgalni tiskalnik* ← tiskalnik, ki tiska z *brizganjem* in skup *elektronska denarnica*, za vzročnost pa npr. sestava *abstinenčna kriza* ← *kriza/sindrom zaradi abstinence*.

Obširnejšo skupino v gradivu novejših večbesednih leksemov tvorijo **VRSTNI VIDEZNI PRIDEVNIKI**; pogosteje se pojavljajo videzni **SPREMSTVENI** (npr. sestava *ekološka tržnica* ← tržnica z ekološkimi živili ← na kateri so ekološka živila, skup *energijsko polje* ← “polje” z energijo ← na katerem je energija) in **SESTAVNI** (sestava *besedilni korpus* ← korpus iz besedil ← ki ga sestavljajo besedila, skup *solatni krožnik* ← “krožnik” s solato ← na katerem je solata). **SNOVNIH** je malo (npr. skup *sojin sir* ← “sir” iz soje).

Med novejšim besedjem najdemo malo primerov **IZSVOJILNE VRSTNOSTI** (izimenski izsvojilni vrstni pridevnik npr. v skupu *Alzheimerjeva bolezen*), iz česar sklepamo, da je poudarjanje razmerja med sestavino in celoto v stalni besedni zvezi najmanj produktivno.

7.4.3.2 Izrazne možnosti pomenskih razmerij med jedrom in določujočo sestavino večbesednega leksema

Z izpostavitvijo pomenskega razmerja med sestavinama samostalniške stalne besedne zveze s strukturo *samostalniško jedro + samostalniški desni prilastek*, ki je lahko tudi skladijska podstava medponskoobrazilne zloženke, pretvorbno-tvorbni vidik omogoča natančnejšo členitev leksikalnega pomena tovrstnih zloženek (hkrati pa se besedne zveze s tako strukturo, ki imajo možnost pretvorbe v medponskoobrazilno zloženko, potrjujejo kot stalne in s tem kot leksemi).

Pomenska klasifikacija novejših večbesednih leksemov z desnim prilastkom, ki nam je lahko v pomoč pri slovarskem razlaganju stalnih besednih zvez z desnim prilastkom, temelji na pretvorbni možnosti samostalniškega desnega prilastka (z ugotavljanjem možnosti pretvorbe v levi (pridevniški) prilastek se pomenska tipologija desnega samostalniškega prilastka navezuje na tipologijo pridevniške vrstnosti).

Pri zvezah z neglagolniškim jedrom lahko desni prilastek pretvorimo (razširimo) v stavek – prilastkov odvisnik, ki pojasnjuje pomenski odnos med jedrom in desnim prilastkom.

Zveze z neujemalnim **imenovalniškim** prilastkom lahko prehajajo v zloženke z imenovalniško medpono, samostalnik v desnem prilastku pa lahko nastopa tudi kot pridevnik, sklonljiv z ničto končnico, v levem prilastku (prim. Toporišičev tip *cekas žica* ← *žica cekas* → *cekasžica*), pri primeru *tipka ctrl* pa to zaradi krajšave v prilastku ni mogoče (*ctrl tipka* ← *tipka ctrl* → **ctrltipka*).

Pri **rodilniških** desnih prilastkih gre glede na gradivo novejših večbesednih leksemov najpogosteje za izražanje **namenskosti** leksema, pri čemer gre za **posredno namenskost**, ki je vezana na neglagolski samostalnik, npr. *lipa sprave* ← lipa, (namenjena) za simboliziranje

sprave, *center dobrega počutja* ← “center”, (namenjen) za omogočanje dobrega počutja, *borza znanja* ← “borza”, (namenjena) za posredovanje znanja, *festival znanosti* ← “festival”, (namenjen) za promocijo znanosti, *gong popularnosti*, *gong ustvarjalnosti* ← “gong”, (namenjen) za nagrajevanje popularnosti, ustvarjalnosti. Pri zvezah *enotna matična številka občana* ← /.../ številka (od) občana, *pismo bralcev* ← pismo (od) bralcev; *obnovljivi vir energije* ← vir (od) energije, *certifikat kakovosti* ← certifikat (od) kakovosti lahko izpostavimo odnos svojilnosti, pojavlja pa se tudi pomensko razmerje sestavinskosti, in sicer v primerih *banka podatkov* ← “banka”, sestavljena iz podatkov in *baza podatkov* ← “baza”, sestavljena iz podatkov.

Naslednji tip desnega prilastka je **rodilniški**, nastal s pretvorbo **tožilniškega** predmeta. Samostalnik v jedru je pretvorjena glagolska zveza s tožilniškim predmetom, ki je skladijska podstava vrstnih **predmetnih** pridevnikov; primeri: sestave *merilnik korakov* (meriti korake), *sortirnica odpadkov* (sortirati odpadke), *varuh/varuhinja človekovih pravic* (varovati človekove pravice) in skup *darovalec organov* (“darovati” organe). Ta tip zvez z desnim prilastkom je lahko potencialna skladijska podstava medponskoobrazilnim zloženkam (tip *dajalec posojila* → *posojilodajalec*), izglagolski samostalniki pa ne morejo biti podstava vrstnim predmetnim pridevnikom, zato pretvorba v levi prilastek (*posojilni dajalec) ni mogoča.

Drugi tip **rodilniškega** desnega prilastka, ki je tudi pretvorba **tožilniškega** predmeta, stoji ob samostalniškem jedru, ki je **abstraktni samostalnik** iz pridevnika z glagolsko podstavo. Gre za dva skupa, in sicer *obremenjenost okolja* (“obremeniti” okolje) in *ranljivost okolja* (“raniti” okolje).

Med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo tudi dva primera zveze z desnim **ujemalnim** prilastkom. En leksem (z lastnostmi sestave) ima pomen **spremnosti** (*avtomobil bomba* ← *avtomobil, ki vsebuje bombo*), pomen **videza** pa ima skup *svinja bradavičarka* ← *svinja, ki ima “bradavice”*.

Desni prilastek lahko nastopa kot predstopnja levega prilastka (ko se samostalnik popridevi), samostalniška besedna zveza z desnim prilastkom pa je lahko skladijska podstava zloženke. Edini potrjeni primer razvidne tovrstne pretvorbe v gradivu novejših večbesednih leksemov je pri zvezi z desnim rodilniškim prilastkom *industrija zabave*, ki ima dvojnično zvezo s popridevljenim levim prilastkom *zabavna industrija* (UPS: dejavnost, RPS: ki organizira

prireditve ali proizvajajo izdelke za množično zabavo, zlasti filmske, glasbene, televizijske); obe zvezi spadata med skupe.

7.4.3.3 Pomen sestavin večbesednega leksema z vidika propozicije

Pretvorbno-tvorbni vidik omogoča tudi primerjavo pomena posameznih sestavin stalnih besednih zvez s **pomensko podstavo povedi** (večbesedni leksemi kot pretvorba podrednih razmerij v stavčni povedi).

7.4.3.3.1 Če neglagolniškojdrne namenske pridevnike razvrstimo glede na pretvorbno povezavo njihovega pomena s propozicijo, ugotovimo, da so udeleženske vloge samostalniškega jedra zveze najpogosteje delovalniki, in sicer D₁, **vršilec** (mesto osebk): *fotokopirni stroj* → *stroj fotokopira*, D₄, **rezultat** (mesto tožilniškega predmeta): *napenjalna rjuha* → *napenjati rjuho* in D₆, **sredstvo** (mesto orodniškega predmeta): *jadralna deska* → *jadrati z desko*, manj pogosteje pa so vloge samostalniškega jedra večbesednega leksema **okoliščine** (*bivalni vrt* → *bivati na vrtu*).

7.4.3.3.2 Pri desnih prilastkih ob glagolniškem jedru na podlagi pretvorbne povezave njihovega pomena s propozicijo ugotavljamo, ali je pred posamostaljenjem povedka samostalnik v desnem prilastku v vlogi **vršilca** dejanja (prvega delovalnika, mesto osebk v stavku), **rezultata**, ki ga dejanje prizadeva (četrtega delovalnika, mesto tožilniškega predmeta v stavku), **sredstva** (šestega delovalnika, mesto orodniškega predmeta v stavku) ali **okoliščin**.

Primer za pretvorbo **prisojevalne** zveze v zvezo z **rodilniškim** prilastkom je v gradivu novejših večbesednih leksemov samo *padec berlinskega zidu* ← *Berlinski zid pade* (osebek).

Nekaj več primerov je za pretvorbo samostalnika kot **tožilniškega** predmeta v **rodilniški** desni prilastek, in sicer (*varovanje/varstvo*) *osebni podatki* ← *varovati osebne podatke*, (*civilno služenje*) *vojaškega roka* ← *civilno služiti vojaški rok*, (*polaganje*) *rok* ← *polagati roke*.

Med gradivom najdemo tudi dva primera zveze s **predložnim** desnim prilastkom, ki je pretvorba **prislovnega določila načina**, in sicer (*jadranje*) *na deski* ← *jadrati na deski* in (*skakanje*) *z elastiko*, (*skok*) *z elastiko* ← *skakati/skočiti z elastiko* (prislovno določilo načina).

7.5 Medponskoobrazilna zloženka in imenska zveza z določujočo sestavino, ki se sklanja z ničtimi končnicami

7.5.1 Proučevanje medponskoobrazilnih zloženek novejšega tipa, zlasti skladijsko-pomenskih lastnosti posameznih sestavin tovrstnih leksemov, vključuje dva vidika.

7.5.1.1 Pretvorbno-tvorbni vidik (po obstoječi skladijskobesedotvorni teoriji A. Vidovič Muha) upošteva globinsko (pomensko) strukturo leksikalne enote. S tega vidika se določeno pomensko razmerje (med samostalnikoma v skladijskopodstavni besedni zvezi) lahko pretvori samo v medponsko obrazilo zloženke ali v obrazilo vrstnega pridevnika (izpeljanega iz samostalnika kot desnega prilastka skladijskopodstavne zveze), kar je dokaz, da gre v teh primerih lahko samo za zloženke. Prva sestavina zloženke je torej morfem, sestavina besede, zato z vrstnim pridevnikom kot sistemskim ustreznikom strukturno nista enaka.

7.5.1.1.1 Pomenska razmerja pri zloženkah (ugotovljiva s pretvorbno-tvorbno metodo zlasti pri pomensko prozornih enotah) so podobna kot pri stalnih besednih zvezah. Analizirani primeri novejših medponskoobrazilnih zloženek kažejo, da gre najpogosteje za odnos **namembnosti**, sledi **spremstvenost**, **sredstvo**, **sestavnost**, **snovnost** in obstajanje v **kraju**.

7.5.1.2 Z vidika površinske strukture (glede na besedno vrsto sestavin leksema) lahko tovrstne “narazen pisane zloženke” razumemo tudi kot besedne zveze z določujočo sestavino s hibridno besednovrstno pripadnostjo in samostalniškim jedrom. Določujoča sestavina se namreč s tega vidika glede na kategorialne lastnosti približuje pridevniku – take primere lahko pojasnimo s procesom konverzije (samostalnik hkrati s pomenskim prenosom izgubi svoje kategorialne lastnosti in pridobi pridevniške).

7.5.2 Merila za razločevanje (samostalniških) določujočih sestavin zloženke od prilastkov besedne zveze, nastalih s konverzijo

Novejše medponskoobrazilne zloženke bi lahko razdelili na dva tipa: (1) v prvi tip se uvrščajo primeri, bližji **zloženkam**, pri katerih določujoči del ni konvertit (ni nastal iz samostalnika s konverzijo) in je besednovrstno samostalnik, pri čemer **ni** nadomestljiv z vrstnim pridevnikom; (2) v drugi tip pa se uvrščajo primeri, bližji **besednim zvezam**, pri katerih so določujoče sestavine besednovrstno pridevniki, nastali s **konverzijo**; le-ti so nadomestljivi z domačim polnopomenskim pridevniškim ustreznikom.²⁵⁰

²⁵⁰ Povzeto po konzultacijah z red. prof. dr. Andrejo Žele.

7.5.2.1 Prva, določujoča sestavina medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa je izvorno lahko okrnjeni (kakovostni ali vrstni) pridevnik (kar sklepamo tudi glede na dejstvo, da vzporedni samostalnik ne obstaja) ali pa se pojavlja tudi kot samostalnik (v tem primeru gre za izsamostalniško konverzijo).

7.5.2.1.1 Možnost pojavljanja v povedkovem določilu imajo sestavine, ki so okrnjeni kakovostni pridevniki (npr. *Glasba je alter*); pri vrstnih si lahko tovrstne primere razlagamo tudi z izpustom, npr. /.../ *posnetek* je bil pravzaprav *demo* [posnetek] (Gigafida, pregledano 25. 1. 2015). Izsamostalniške sestavine te možnosti nimajo. Iz tega lahko sklepamo, da so primeri z določujočimi sestavinami iz okrnjenega pridevnika bližji **besednim zvezam**.

7.5.2.1.2 Nekatero določujočo sestavino medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa, ki so okrnjeni vrstni pridevniki, ali tiste, ki so nastale s konverzijo iz samostalnika, imajo možnost besednovrstne osamosvojitve (pri čemer postanejo nosilke pomena celotne zveze). V teh primerih se v rabi vzporedno z zloženko pojavlja istopomenski enobesedni ustreznik, ki je izrazno prekriven z določujočo sestavino, npr. *demo posnetek* = *demo*; *vikend hiša* = *vikend*, *pop glasba* = *pop*. Ti primeri so zato bližji **zloženkam**, saj lahko predvidevamo, da je prva sestavina ohranila samostalniške lastnosti.

Zveze z določujočo sestavino, ki je okrnjeni kakovostni pridevnik, nimajo istopomenskih samostalniških ustreznikov (ker ne gre za stalne zveze), določujoča sestavina pa se kot pravi pridevnik dosledno pojavlja tudi v povedkovem določilu, npr. *Glasba je zelo alter*.

7.5.2.1.3 Možnost poenobesedenja imajo samo medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa z izsamostalniško konverzno določujočo sestavino, npr. *disko klub* > *diskač*, *vikend hiša* > *vikendica*. Pojav poenobesedenja kaže na **besednozveznost** teh primerov.

7.5.2.1.4 Možnost nadomeščanja določujoče sestavine medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa z istokorenskim pridevniškim ustreznikom, npr. *pop glasba* → *popovska glasba*, imajo samo medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa z izsamostalniško konverzno določujočo sestavino, ki kot sestavina samostalniške besedne zveze oz. zloženke nima prenesenega pomena. Taki primeri so v rabi redki, npr. *pop glasba* → *popovska glasba* (1704 : 6 pojavitev v korpusu; *popglasba* 125), *rock glasba* → *rockovska glasba* (1216 : 313 pojavitev v korpusu; *rockglasba* 40), *velnes center* → **velneški center* (12 pojavitev v

korpusu; teoretično možni dvojnici **velneški center* in **velnescenter* se v besedilnem korpusu ne pojavljata).²⁵¹ Ta pojav potrjuje **besednozveznost** tovrstnih primerov.

7.5.2.1.5 Možnost nadomeščanja določujoče sestavine medponskoobrazilne zloženke novejšega tipa s sinonimnim vrstnim pridevnikom, ki kaže na **besednozveznost** leksikalnih enot, imajo samo primeri z izsamostalniško konverzno določujočo sestavino.

7.5.2.1.6 Za razumevanje problematike so bistvene ugotovitve A. Gložančev, ki navaja dejstva, ki kažejo na **besednozveznost** določenih primerov, npr. (1) odprtost za desna jedrna določila, s čimer je povezana tudi različna stopnja kolokacijske trdnosti med sestavinami leksemskih enot, (2) odprtost za realizacijo v vlogi levega ali tudi desnega prilastka (*all inclusive ponudba* ali *ponudba all inclusive*) in tudi v vlogi povedkovega določila ter razdružljivost (*all inclusive počitniški paket*) in (3) primeri z elipso z metonimijo in preneseno rabo prve, prilastkovne sestavine leksemskih zvez tipa *alfa samec* (Gložančev 2012: 134 – 137).

7.5.2.1.7 Primeri, pri katerih je možna ena sama kombinacija določujočega dela in jedra, npr. *bar koda*, so bližji **zloženk**i. Pri teh primerih prva sestavina nima samostalniškega ustreznika oz. se ne rabi tudi kot samostalnik.

7.5.2.2 Enote z večjo stopnjo pomenske zlitosti sestavin, tj. skupi (*bar koda*, *biokmetija*, *biopridelava*, *country glasba/kantri glasba*, *doktor roman*, *etnoglasba*, *fitness center*, *folk glasba*, *jumbo plakat*, *mailing akcija*, *mailing lista*, *peki papir*, *skejt park/rolkarski park*) in sklopi (npr. *banana republika*, *top lista*, *top model*, *vila blok/vilablok*), imajo tudi večjo stopnjo stalnosti, zato so bližje **zloženk**am.

7.5.2.3 Če predpostavljamo, da je pisava skupaj oz. narazen posledica skladijsko-pomenskih razlik med zloženko in (stalno) besedno zvezo, bi bila lahko analiza korpusnega gradiva dodatno merilo za tipologiziranje tovrstnih zloženk. Ob tem pa moramo upoštevati, (1) da na zapis narazen vplivajo mdr. težave pri zlogovni meji²⁵² – taki primeri so zato za tipologijo na osnovi skladijsko-pomenske analize nerelevantni – in (2) da zapis v lektoriranih besedilih izkazuje upoštevanje obstoječe kodifikacije, ki kot normativno ustrežnejšo različico navaja zapis skupaj, zaradi česar je korpusno gradivo manj primerno za analizo.

²⁵¹ Besedilni korpus Gigafida, pregledano 14. 12. 2014.

²⁵² Primeri iz besedilnega korpusa Gigafida, pregledano 24. 1. 2015: *tarot karte*: zapis narazen – 149 pojavitev, zapis skupaj – 0 proti npr. *sumo borec* zapis narazen – 143 pojavitev, zapis skupaj – 72.

7.5.3 Glede na zgoraj navedena merila imajo nekateri primeri zlasti izsamostalniških konverznih določujočih sestavin obe možnosti interpretacije (in s tem obe možnosti uresničitve v rabi): npr. *kamp prikolica – počitniška prikolica – proti kampprikolica – ø*. Pri prvem primeru je izpostavljeno pomensko razmerje namembnosti: ‘prikolica za počitnikovanje’, pri drugem pa pomensko razmerje krajevnosti: ‘prikolica v kampu’.²⁵³

7.6 Poenobesedenje

Prehajanje večbesednih leksemov v enobesedne z zlaganjem in poenobesedenjem (univerbizacija) je lahko eno od meril za višjo stopnjo stalnosti besedne zveze, čeprav med gradivom novejših večbesednih leksemov najdemo tudi primere poenobeseditev prostih besednih zvez priložnostnic, vzetih neposredno iz govora,²⁵⁴ npr. *emocionalec* ‘emocionalen človek’, *japonec* ‘japonski avto’. Pojav poenobesedenja povzroči prehod nezaznamovano rabljene besedne zveze v zaznamovano rabljeno tvorjenko, ki je navadno žargonizem ali slengizem (npr. *alzheimer* ‘alzheimerjeva bolezen’), poenobesedenje pa sega zlasti na področje tehnike (npr. *antivirusnik* ‘antivirusni program’), cest (npr. *dolenjka* ‘dolenjska avtocesta’), prehrane (npr. *dunajec* ‘dunajski zrezek’), in oblačil (npr. *leviske*). Pogosto se univerbizirajo stalne besedne zveze, ki označujejo osebe, zlasti z vidika njihovega poklica, delovanja oziroma funkcije ali pa po kaki negativni lastnosti (pri teh je poudarjena ekspresivnost), npr. *civilnik*, *dodiplomec* ‘dodiplomski študent’.

7.7 Večbesedni leksemi z vidika frazeologije v ožjem smislu

V disertaciji so v razdelku o frazeologiji predstavljene predvsem leksikalnopomenske lastnosti frazeološke enote, zlasti z vidika stopenj pomenske zlitosti sestavin. Frazemi so s tega vidika lahko samo skupi ali sklopi z neleksikaliziranim pomenom sestavin ali zrasleki, medtem ko so nefrazeološke stalne besedne zveze lahko tudi sestave, skupi ali sklopi z leksikaliziranim (prenesenim) pomenom sestavin. Visoka stopnja pomenske zlitosti sestavin frazema pogojuje oblikovne lastnosti frazeološke enote, npr. ustaljenost (in nezamenljivost sestavin), reproduciranost, in njene pomenske lastnosti (omejena pretvorbost, metaforičnost, neprevedljivost, ekspresivnost, emocionalnost).²⁵⁵

Večbesedni leksemi s potencialnim terminološkim pomenom, ki predstavljajo osrednji del korpusa novejšega besedja, gradiva za našo raziskavo, in ki so zaradi odsotnosti konotativnega pomena izključene iz proučevanja frazeologije v ožjem smislu, sodijo med

²⁵³ Povzeto po konzultacijah z red. prof. dr. A. Žele (dne 4. 6. 2014).

²⁵⁴ Povzeto po konzultacijah z red. prof. dr. A. Žele (dne 4. 6. 2014).

²⁵⁵ Lastnosti so povzete po Kržišnik 1994: 22.

leksikalne enote, ki so predmet proučevanja t. i. frazeologije v širšem smislu.²⁵⁶ Glavna skupna lastnost večjega dela večbesednih leksemov in frazemov je torej pomenska zlitost sestavin besedne zveze, ki v pričujoči disertaciji predstavlja osnovo za tipologiziranje gradiva – metoda proučevanja stopenj pomenske zlitosti sestavin in s tem povezanega procesa frazeologizacije se tako lahko prenese tudi na obravnavo nefrazeoloških stalnih besednih zvez.

7.8 Uslovarjanje večbesednih leksemov

7.8.1 Smernice v slovanskem slovaropisju

Pregledani enojezični razlagalni slovarji slovanskih jezikov večbesednih leksemov ne navajajo kot iztočnice, ampak bodisi kot podiztočnice (slovaški SSSJ in poljski USJP) bodisi v gnezdih (terminološkem, frazeološkem ali v gnezdu leksikaliziranih zvez), ali pa med zgledi rabe (samo v SSKJ so od ostalega ilustrativnega gradiva ločene s poševnico). V SSKJ in slovaškem SSSJ je možnost navajanja večbesednih leksemov tudi kot samostojnega pomena pri eni od sestavin leksema (ali pri obeh), ki ga uvaja pojasnilo *v zvezi s/z*.

Kot težnja se v slovaropisju pojavljata tudi dve ločeni gnezdi: gnezdo za stalne besedne zveze nefrazeološkega tipa, v katerem se poleg stalnih besednih zvez z različnimi stopnjami pomenske zlitosti sestavin navajajo tudi večbesedni termini in večbesedna lastna imena, in frazeološko gnezdo. Sestave se praviloma navajajo med ponazarjalnim gradivom.

Neterminološki večbesedni leksemi z lastnostmi sestave se v vseh slovarjih navajajo pri ponazarjalnem gradivu (seveda samo pri prvem oziroma izhodiščnem pomenu besede kot iztočnice), skupaj s prostimi besednimi zvezami. Terminološke sestave pa se navajajo v terminološkem gnezdu (z obvezno razlago in kvalifikatorjem).

Skupi se praviloma navajajo **(a)** kot ponazarjalno gradivo pri izpeljanih (neizhodiščnih) pomenih, če so navedeni pri iztočnici, ki je njihova sestavina – v tem primeru razlage ne potrebujejo, saj je prenesena sestavina že razložena – in **(b)** kot samostojni pomeni ali v gnezdih različnih tipov – v tem primeru gre za skupe, pri katerih pomen prenesene sestavine ni leksikaliziran, ustaljen (zato ni zabeležen kot novi pomen sestavine, ampak beseda v tem pomenu nastopa samo v določeni zvezi).

Sklopi in zrasleki se navadno navajajo v gnezdih. Frazeološke zveze, ki so sklopi in zrasleki, so v vseh slovarjih navedene v frazeološkem gnezdu.

²⁵⁶ Osnovni gradivski vir, *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, med večbesednimi podiztočnicami ne navaja frazeoloških enot, ampak večbesedne poimenovalne enote – terminološke ali determinologizirane, ki so del splošnega besedja.

Nefrazeološki večbesedni leksemi so glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin v slovarjih obravnavani enotno, v skladu s svojimi tipološkimi lastnostmi, ki vplivajo na njihovo uslovarjanje. Edini odstop od pravila predstavljajo terminološke sestave, ki imajo v nasprotju z neterminološkimi večbesednimi leksemi kljub pomenski prozornosti vedno razlago, ne glede na mesto v slovarju.

7.8.2 Uslovarjanje večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom

S slovaropisnega vidika (z vidika jezikovnega opisa) je zaradi slovarskega prikaza enot (mesta v slovarju, razlag, ponazarjalnega gradiva ipd.) smiselno upoštevati tudi stilistični in besedilnofunkcijski vidik in vse večbesedne enote (terminološke, frazeološke in nefrazeološke) zajeti s terminom *večbesedne leksikalne enote*, ki se dalje delijo na *frazeme* in *večbesedne lekseme* (oz. *stalne besedne zveze*), ki so lahko *terminološki* ali *neterminološki*.²⁵⁷ Nefrazeološki večbesedni leksemi, ki sestavljajo gradivo za analizo novejšega besedja, imajo za razliko od frazemov v besedilu le poimenovalno funkcijo in so stilno nezaznamovani.

Edini kriterij za ločevanje nefrazeoloških večbesednih leksemov od frazemov v ožjem smislu je prisotnost ekspresivnega učinka v besedilu. Z vidika slovaropisja so problematični mejni primeri, pri katerih ekspresivni učinek ni jasno razviden (npr. *ležeči policaj*, ki se zaradi izrazite poimenovalne funkcije bliža terminu, zaradi jasno razvidne metafore in pogovornega izraza *policaj* pa se bliža frazemu). Zato bi bilo treba za potrebe slovaropisja iz besedilnih korpusov izločiti tovrstno gradivo in ga posebej analizirati z vidika ekspresivnega učinka v besedilu.²⁵⁸

7.8.3 Uslovarjanje pravih vrstnih pridevnikov

Tipologija pridevniške vrstnosti prispeva k možnosti izboljšave slovarskih razlag vrstnih pridevnikov. Namesto besedotvornih razlag vrstnih pridevnikov SSKJ-jevskega tipa *v zvezi s/z* oziroma *nanašajoč se na* se z upoštevanjem leksikalnopomenske tipologije pridevniške vrstnosti odpira možnost natančnejše pomenske razlage, ki temelji na opisu pomenskega razmerja med sestavinami stalne besedne zveze, pri čemer je v primerih, kjer je odnos težko definirati (npr. sestava *razvojna psihologija* in skup *vinska kraljica*), najustreznejši način

²⁵⁷ Pojem *večbesedni leksem* oz. *stalna besedna zveza* je širši od pojma *frazem*, ki je z vidika pomenske zlitosti sestavin stalna besedna zveza z lastnostmi zrasleka, sklopa ali skupa, poleg tega pa mora imeti tudi konotativni pomen. Glede na to se frazeološka proučevanja delijo na t. i. frazeologijo v ožjem in na frazeologijo v širšem smislu, ki obravnava vse tipe stalnih besednih zvez.

²⁵⁸ Za to pobudo se zahvaljujem red. prof. dr. E. Kržišnik.

razlaganja s splošnorazmernimi razlagami. To velja zlasti za pridevnike, izpeljane iz terminološkega samostalnika, ki so pomensko vezani izključno na terminološki pomen motivirajočega samostalnika, npr. *kostna gostota* ← ki je v zvezi s kostmi; *ozonski plašč*, *ozonska plast* ← ki je v zvezi z ozonom; *ženska pisava* ← ki je v zvezi z ženskami; prim. še *litijev* v zvezi *litijev atom* ← ki je v zvezi z *litijem* proti *litijeva baterija* ← *baterija z litijem* ← ki vsebuje *litij* (v tem primeru gre za pomenski odtенок, odmik od izhodiščnega strogo terminološkega pomena pridevnika).

Zgled za vrstni pridevnik – pomenski razmerji med motivirajočim samostalnikom vrstnega pridevnika in jedrom imenske zveze sta prikazani kot pomen in podpomen; prvo je razmerje krajevnosti, drugo pa posredne namenskosti:

vftni /.../ **1.** ki je na vrtu: *vrtni palček*, *vrtna uta*, *vrtna lopa*, *vrtno pohištvo* /.../ **1.a** ki je namenjen za urejanje vrta: *vrtna kosilnica*, *vrtno škarje* /.../

7.8.4 Uslovarjanje konverznih vrstnih pridevnikov

Konverzne pridevnike v slovaropisju obravnavamo v okviru večpomenskosti. Na podlagi podrobnejše skladenjsko-pomenske analize bi tako lahko ločili konverzne vrstne pridevnike od izhodiščnih kakovostnih znotraj enega slovarskega sestavka z vrstnim pridevnikom v podpomenu ali drugem, izpeljanem pomenu.

Primer:

čfn -a -o /.../ **1.** ki je take barve kot oglje ali saje: črni lasje; črn maček/.../ **črni** -a -o STALNE BESEDNE ZVEZE črni ribez /.../; črna murva /.../; črna redkev /.../259

7.8.5 Uslovarjanje večbesednih leksemov glede na stopnjo pomenske zlitosti sestavin

Sestave se v slovarju navajajo kot ponazarjalno gradivo pri (prvem) pomenu vrstnega pridevnika ali samostalnika in navadno ne potrebujejo razlage. Razlaga ima pri sestavah bolj pojasnjevalno, obvestilno funkcijo v smislu podrobnejšega opisa, dodajanja informacij o okoliščinah, obvezno pa razlago potrebujejo sestave terminološkega tipa.

Skupi z leksikaliziranim prenesenim pomenom ene od sestavin se v slovarju navajajo pri izpeljanih, drugotnih pomenih posameznih sestavin zveze ali samostojno, bodisi kot (pod)iztočnice, kot samostojni pomeni ali podpomeni, zato jim vedno sledi razlaga.

²⁵⁹ Razlaga in zgledi so prirejeni po SSKJ.

Za slovaropisne namene je smiselno ločevati skupe in sklope z leksikaliziranim prenesenim pomenom sestavin od skupov in sklopov z neleksikaliziranim pomenom sestavin, ker ravno na podlagi te lastnosti večbesednih leksemov ločujemo tudi frazeme od nefrazeoloških večbesednih leksemov.

Sestave (npr. *vrtna uta*) in skupi z leksikaliziranim prenesenim pomenom ene od sestavin (npr. *bančna kartica*) so zaradi pomenske samostojnosti, leksikaliziranosti sestavin s pomenskega vidika manj trdne. Pomen tovrstnih stalnih besednih zvez je zato možno razcepiti na pomene posameznih sestavin, zato jih v slovarju lahko navajamo pri posameznih pomenih. Zgleda (a) za sestave:

vrtni /.../ 1. ki je na vrtu: *vrtni palček, vrtna uta, vrtna lopa, vrtno pohištvo* /.../ **1.a** ki je namenjen za urejanje vrta: *vrtna kosilnica, vrtno škarje* /.../²⁶⁰

(b) za skupe z leksikaliziranim pomenskim prenosom jedrne sestavine:

kártica /.../ 1. pravokoten kos papirja /.../ 2. pravokoten kos plastike, ki vsebuje strojno berljive osebne podatke: *bančna kartica, plačilna kartica* plastična kartica z magnetnim trakom, vdolanim čipom ali obojim, ki se uporablja za brezgotovinsko poslovanje /.../, *kreditna kartica* plastična kartica z magnetnim trakom, vdolanim mikročipom, ki se uporablja kot negotovinsko plačilno sredstvo za plačilo s kreditnega računa uporabnika z odlogom ali za dvig gotovine na bančnih avtomatih /.../ 3. naprava ali deli naprave, s katero se doda namembnost elektronski napravi: *pomnilniška kartica* majhni kartici podobna elektronska naprava brez pomičnih delov za shranjevanje digitalnih podatkov, najpogosteje v digitalnih fotoaparatih, dlančnikih in prenosnikih /.../, *grafična kartica* plošča tiskanega vezja v računalniku, ki omogoča prikaz slik, podatkov na računalniškem ekranu /.../²⁶¹

Pomen večbesednega leksema uporabnik slovarja torej lahko izpelje iz slovarske razlage ene sestavine tako, da pomen le-te poveže z leksikaliziranim pomenom druge sestavine, kar kaže na dejstvo, da imajo stalne besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom (ene od) sestavin trdnejšo pomensko zgradbo, ki je zaradi neleksikaliziranosti, neustaljenosti ni možno razcepiti na pomene posameznih sestavin in potrebujejo samostojno polno slovarsko razlago (zato so navadno obravnavane v posebnem razdelku).

Primeri za (a) skup z neleksikaliziranim prenosom jedrne sestavine, (b) sklop z neleksikaliziranim pomenskim prenosom in (c) zraslek:

²⁶⁰ Pomenski razmerji med motivirajočim samostalnikom vrstnega pridevnika in jedrom imenske zveze sta prikazani kot pomen in podpomen; prvo je razmerje krajevnosti, drugo pa posredne namenskosti.

²⁶¹ Razlage so prirejene po SNB in SSKJ, zgledi pa so iz korpusa Gigafida (pregledano 14. 4. 2015).

(a) **žétev** /.../ 1. delo, dejavnost, povezana s pospravljanjem žita s polja /.../ STALNE BESEDNE ZVEZE²⁶² **žetev soli** pospravljanje soli na solinah; slana žetev /.../

(b) **tísk** /.../ 1. prenašanje z določeno tiskarsko tehniko na **papir** /.../ STALNE BESEDNE ZVEZE **drobni tisk** besedila, namensko napisana v manjšem, težje prepoznavnem naboru črk, ki je določen za posebno vlogo /.../

(c) **vêjica** 1. manjšalnica od veja /.../ STALNE BESEDNE ZVEZE **plavajoča vejica** način shranjevanja realnih števil, od zelo velikih do zelo majhnih /.../

²⁶² Večbesedni leksemi z neleksikaliziranim pomenskim prenosom (ene od) sestavin so lahko v slovarju prikazane v gnezdu nefrazeoloških večbesednih leksemov.

8 VIRI IN LITERATURA

8.1 Viri

ANIĆ 2004 = Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber, 2004.

Besedilni korpus slovenskega jezika Gigafida: <http://demo.gigafida.net/>. (Pregledano od februarja 2011 do aprila 2015.)

Besedilni korpus slovenskega jezika Nova beseda: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html. (Pregledano od februarja 2011 do aprila 2015.)

Besedilni korpus slovenskega jezika FidaPLUS: <http://www.fidaplus.net>. (Pregledano od februarja 2011 do aprila 2012.)

DOBROVOLJC – JAKOP 2011 = Helena Dobrovoljc – Nataša Jakop, *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*, Ljubljana: Založba ZRC, 2011.

GLONAR 1936 = Joža Glonar, *Slovar slovenskega jezika*, Ljubljana: Umetniška propaganda, 1936.

FRAN = *Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2014–, različica 1.0, www.fran.si, dostop od 14. 10. 2014 do aprila 2015.

KRVINA 2014– = Domen Krvina, *Sprotni slovar slovenskega jezika*, različica 1.0, www.fran.si, dostop 14. 10. 2014.

MURKO 1833 = Anton Murko, *Slovénsko-Némshki in Némshko-Slovénski rózхни besédnik: kakor se slovénshina govori na Shtájerskim, Koròshkim, Krájnskím in v' sahodnih straneh na Vógerskim*, Slovénsko-Némshki dél, V' Grádzi, 1833.

PLETERŠNIK 2006 = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar I–II*, Ljubljana, 1894–95, Elektronska izdaja na CD-ROM-u, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.

POHLIN 1781 = Marko Pohlin, *Tu malu besedishe treh jesikov*, Laybach, 1781.

SNB 2012 = *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, ur. Aleksandra Bizjak Končar – Marko Snoj, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.

SNB = *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, www.fran.si, dostop 14. 10. 2014 do aprila 2015.

SP 2001, (CDROM) 2003 = *Slovenski pravopis*, ur. Jože Toporišič, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, (CDROM) 2003.

SSJČ ¹1960–1971, ²1989 = *Slovník spisovného jazyka českého*, ur. Bohuslav Havránek, Praha: Československá akademie věd, ¹1960–1971, ²1989.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, ur. Anton Bajec idr., Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, I. (1970): A–H, II. (1975): I–Na, III. (1979): Ne–Pren, IV. (1985): Preo–Š, V. (1991): T–Ž, Dodatki A–Š.

SSKJ 1998 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* na CD-romu z *Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika* in *Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU – DZS, 1998.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, www.fran.si, dostop od 14. 10. 2014 do aprila 2015.

SSKJ 2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, www.fran.si, dostop od 14. 10. 2014 do aprila 2015.

SSSJ 2006, 2011 = *Slovník súčasného slovenského jazyka*, ur. Klára Buzássyová – Alexandra Jarošová, Bratislava: VEDA, I. (2006): A–G, II. (2011): H–L, 2006, 2011.

TSRJA 2004 = *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*, ur. Наталия Юльевна Шведова, Moskva: Российская академия наук, 2008.

USJP 2004 = *Uniwersalny słownik języka polskiego. Wersja 1.0* (CD-ROM), ur. Stanisław Dubisz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2004.

WSJP 2007–[2012] = *Wielki słownik języka polskiego*, ur. Piotr Żmigrodzki, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2007–[2012]. Dostopno prek <http://www.wsjp.pl>.

8.2 Literatura

ARHAR 2007 = Špela Arhar, *Kaj početi z referenčnim korpusom FidaPLUS*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2007.

BAJEC – KOLARIČ – RUPEL 1956 = Anton Bajec – Rudolf Kolarič – Mirko Rupel, *Slovenska slovnica*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.

BOKAL idr. 2003 = Ljudmila Bokal – Alenka Gložančev – Nataša Jakop – Polona Kostanjevec – Nastja Vojnovič, *O načrtovanem slovarju novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika*, Jezikoslovni zapiski 9 (2003), št. 1, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 7–47.

ČERMÁK 2007 = František Čermák, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Praha: Univerzita Karlova v Karolinu, 2007.

FILIPEC – ČERMÁK 1985 = Josef Filipec – František Čermák, *Česká lexikologie*, Praha: Academia, 1985.

FLEISCHER 1997 = Wolfgang Fleischer, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Niemeyer, 1997.

GANTAR 2007 = Polona Gantar, *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.

GLOŽANČEV – KOSTANJEVEC 2006 = Alenka Gložančev – Polona Kostanjevec, *Novejše besedje slovenskega knjižnega jezika – seznam (A–O)*, Jezikoslovni zapiski 12 (2006), št. 2, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 89–159.

GLOŽANČEV – JAKOPIN idr. 2009 = Alenka Gložančev – Primož Jakopin idr., *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*, Zbornik na podlagi istoimenskega projekta 2007–2009, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.

GLOŽANČEV 2012 = Alenka Gložančev, Novejša slovenska leksika v luči obravnave samostalniških zloženek v Slovenskem pravopisu 2001, v: *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*, ur. Nataša Jakop – Helena Dobrovoljc, Ljubljana: Založba ZRC, 2012, 125–139.

HOLLAN 2013 = Korana Hollan, Spreminjanje praslovanskega naglasnega sistema v stari in sodobni češčini na gradivu samostalnikov ženske a-jevske sklanjatve: diplomsko delo, Ljubljana, 2013.

HOLZ 2003 = Nanika Holz, Besedilni korpus Nova beseda in geslovník za Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika, *Jezikoslovni zapiski* 9 (2003), št. 1, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 89–94.

HUMAR 1998 = Marjeta Humar, Frazeologija kot ponazarjalno gradivo v Pleteršnikovem slovarju, v: *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar: zbornik s simpozija '96 v Pišecah*, ur. Jože Toporišič, Pišec: Komisija "Maks Pleteršnik"; Novo mesto: Dolenjska založba, 1998, 87–96.

JAKOP 2006 = Nataša Jakop, *Pragmatična frazeologija*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.

JEMEC TOMAZIN 2010 = Mateja Jemec Tomazin, *Slovenska pravna terminologija: od začetkov v 19. stoletju do danes*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.

KEBER 2011 = Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

KERN 2012 = Boris Kern, Pisanje skupaj in narazen v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika, v: *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*, ur. Nataša Jakop – Helena Dobrovoljc, Ljubljana: Založba ZRC, 2012, 141–149.

KRIŽAJ-ORTAR 1984 = Martina Križaj-Ortar, O posamostaljenju povedka prisojevalne zveze, *Slavistična revija* 32 (1984), št. 3, 277–288.

KRIŽAJ-ORTAR – BEŠTER – KRŽIŠNIK 1994 = Martina Križaj – Marja Bešter – Erika Kržišnik, *Pouk slovenščine malo drugače*, Trzin: Different, 1994.

KRŽIŠNIK 1986 = Erika Kržišnik, Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi cerkovni ordningi, v: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 6*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986, 435–445.

KRŽIŠNIK 1994 = Erika Kržišnik, *Slovenski glagolski frazemi: ob primeru frazemov govorjenja*, Doktorska disertacija, Ljubljana, 1994.

KRŽIŠNIK 1998 = Erika Kržišnik, Normativno v frazeologiji, v: *Jezična norma i varijeteti*, Zagreb – Rijeka, 283–295.

KRŽIŠNIK 2007 = Erika Kržišnik, "Metafore", v katerih govorimo v slovenščini frazeološko – konceptualnometaforična analiza frazemov govorjenja, v: *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah, Europhras Slovenija*, ur. Erika Kržišnik – Wolfgang Eismann, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2007, 183–203.

KRŽIŠNIK 2009 = Erika Kržišnik, Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju, v: *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*, ur. Andrej Perdih, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, 53–56.

KRŽIŠNIK 2010 = Erika Kržišnik, Idiomska beseda ali frazeološka enota, *Slavistična revija* 58 (2010), št. 1, 83–94.

KRŽIŠNIK 2013 = Erika Kržišnik, Moderna frazeološka veda v slovenistiki, v: *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*, ur. Nataša Jakop – Mateja Jemec Tomazin, Ljubljana: Založba ZRC, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2013, 15–26.

LOGAR 2005 = Nataša Logar, Filter vrečka ali filtervrečka, foto posnetek ali fotoposnetek, ISDN paket ali ISDN-paket?, v: *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika, Zora 32*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Slavistično društvo, 2005, 222–249.

MAJDIČ 1970 = Viktor Majdič, Frazeologija, v: Slovar slovenskega knjižnega jezika, *Naši razgledi* 19 (1970), št. 5, 138–139.

MEL'ČUK 1960 = Игорь Александрович Мельчук, О терминах "устойчивость" и "идиоматичность", *Вопросы языкознания* 1960, št. 4, 73–80.

MOLOTKOV 1977 = Александр Иванович Молотков, *Основы фразеологии русского языка*, Leningrad: Nauka, 1977.

МОКИЕНКО 1980 = Валерий Михайлович Мокиенко, *Славянская фразеология*, Moskva: Vysšaja škola, 1980.

MRŠEVIĆ-RADOVIĆ 1987 = Dragana Mršević-Radović, *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet, 1987.

MÜLLER 1980 = Jaka Müller, Pomenske skupine in pomenska zgradba samostalnika, v: *XVI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, ur. Jože Toporišič, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1980, 35–46.

MÜLLER 1981 = Jaka Müller, Pomenoslovje samostalniških besed, *Jezik in slovstvo* 27 (1981), št. 1, 10–16.

NAPOTKI 1981: *Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ. 1. in 2. del.*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija. Tipkopolis.

NOVAK 1975 = France Novak, Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti besedja, v: *XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 7.–19. julija 1975, ur. Martina Orožen, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1975, 37–48.

NOVAK 2004 = France Novak, *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev*, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.

OSNUTEK 1.1 2015 = *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Različica 1.1*, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2015.

PERDIH 2009 = *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*, ur. Andrej Perdih, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.

PRAZNIK 1999 = Zvonka Praznik, Določna in nedoločna oblika pridevnika v Murkovem slovarju, v: *Murkov zbornik: referati s Simpozija Anton Murko in njegov čas*, Maribor: Slavistično društvo, 1999.

RIGLER 1971 = Jakob Rigler, H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ, *Slavistična revija* 19 (1971), št. 4, str. 433–462.

SNOJ 2004 = Jerica Snoj, *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.

SNOJ 2006 = Jerica Snoj, Metonimični pomeni: sintagmatski vidik, v: *Slovensko jezikoslovje danes*, ur. Ada Vidovič Muha, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2006, 73–86.

STANG 1957 = Christian S. Stang, *Slavonic Accentuation*, Oslo: Universitetsforlaget, 1957.

SUHADOLNIK 1968 = Stane Suhadolnik, Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo* 13 (1968), št. 7, 219–224.

SUHADOLNIK 1984 = Stanislav Suhadolnik, Glonarjev slovar slovenskega jezika, *Obdobja* 5, Ljubljana, 505–517.

ŠANSKIJ ¹1963, ⁶2011 = Николай Максимович Шанский: *Фразеология современного русского языка*, Moskva: Vysšaja škola, ¹1963, Moskva: Knjižnij dom "Librokom", ⁶2011.

ŠEKLI 2011 = Sinhronija in diahronija v opisnem in zgodovinskem jezikoslovju, *Obdobja* 30, ur. Simona Kranjc, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011, 455–460.

TOPORIŠIČ 1971 = Jože Toporišič, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, *Slavistična revija* 19 (1971), št. 1, 55–75.

TOPORIŠIČ 1972 = Jože Toporišič, Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede), *Slavistična revija* 20 (1972), št. 3, 285–318.

TOPORIŠIČ 1973/1974 = Jože Toporišič, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, *Jezik in slovstvo* 19 (1973/74), št. 8, 273–279.

TOPORIŠIČ 1974 = Jože Toporišič, Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo* 20 (1974/75), št. 2/3, 33–39.

TOPORIŠIČ 1976 = Jože Toporišič, Besedotvorna teorija, *Slavistična revija* 24 (1976), 163–177.

TOPORIŠIČ 1978 = Jože Toporišič, Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku, *Slavistična revija* 26 (1978), št. 3, 287–304.

TOPORIŠIČ 1982 = Jože Toporišič, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana: DZS, 1982.

TOPORIŠIČ 1982 = Jože Toporišič, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, v: *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana: DZS, 1982, 273–279.

TOPORIŠIČ 1992 = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

TOPORIŠIČ ¹1976, ⁴2000 = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Založba Obzorja, ¹1976, ⁴2000.

VIDOVIČ MUHA 1981 = Ada Vidovič Muha, Fraza kot merilo pomenske delitve nekakovostnih pridevnikov, *Jezici i književnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti u XX veku*, Beograd: Filološki fakultet, Međunarodni slavistički centar, 1981, 123–132.

VIDOVIČ MUHA 1988a = Ada Vidovič Muha, *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek*, Ljubljana, Partizanska knjiga, 1988.

VIDOVIČ MUHA 1988b = Ada Vidovič Muha, Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez, v: *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 4.–16. julij 1988. Zbornik predavanj*, Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1988, 83–91.

VIDOVIČ MUHA 1996 = Ada Vidovič Muha, Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika (ob Kopitarjevi slovnici), v: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani, 29. junij do 1. julij 1994: simpozij ob stopetdesetletnici njegove*

smrti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, ur. Jože Toporišič, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1996, 115–130.

VIDOVIČ MUHA ¹2000a, ²2013a = Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete), ¹2000, ²2013.

VIDOVIČ MUHA 2000b = Ada Vidovič Muha, Čas v besedi (Tipologija leksikalne večpomenskosti), v: *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2000, 85–109.

VIDOVIČ MUHA 2003 = Ada Vidovič Muha, Pomenska tipologija leksemov glede na vrsto denotata, v: *Zbornik referatov z drugega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja od 5. do 6. aprila 2001*, ur. Vesna Požgaj Hadži, 2003, 37–48.

VIDOVIČ MUHA 2006 = Ada Vidovič Muha, Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico, v: *Slovensko jezikoslovje danes*, ur. Ada Vidovič Muha, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2006, 23–42, 377–399.

VIDOVIČ MUHA 2007 = Ada Vidovič Muha, Izrazno-pomenska tipologija poimenovanj, *Slavistična revija* 55 (2007), št. 1–2, 399–408.

VIDOVIČ MUHA 2011 = Ada Vidovič Muha, *Slovensko skladiščno besedotvorje*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.

VIDOVIČ MUHA 2013b = Ada Vidovič Muha, Fazem med besedo in stalno besedno zvezo, v: *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*, ur. Nataša Jakop – Mateja Jemec Tomazin, Ljubljana: Založba ZRC, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2013, 15–26.

VODUŠEK 1961 = Božo Vodušek, O leksikografskem ugotavljanju in urejevanju besednih pomenov, *Jezik in slovstvo* 7 (1961), št. 1, 5–10.

VRBINC 1998 = Marjeta Vrbinc, *Frazeološke enote, njihov status in vključevanje v slovarje: doktorska disertacija*, Ljubljana, 1998.

VRBINC 2001 = Marjeta Vrbinc, Kolokacije in rojeni govorce – pomen ključevanja kolokacij v dvojezične slovarje, v: *Skripta 5*, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 51–63.

WEISS 2009 = Peter Weiss, Skupaj ali narazen v novem slovarju slovenskega jezika, v: *Posvet o novem slovarju slovenskega jezika*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2009, 145–152.

ŽAGAR KARER 2007 = Mojca Žagar Karer, Determinologizacija v splošnih in terminoloških slovarjih, *Obdobja 24*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2007, 599–609.

ŽELE 1998 = Andreja Žele, Terminološka gnezda v Slovarju slovenskega knjižnega jezika s stališča pomenskih in skladenskih lastnosti pridevnikov: pridevniške iztočnice na -en, v: *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje: zbornik referatov s Posvetovanja o slovenskem naravoslovno-tehničnem izrazju*, ur. Marjeta Humar, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Sekcija za terminološke slovarje, 1998, 129–137.

ŽELE 2004 = Andreja Žele, Aktualizacijsko širjenje/ožjenje pomenja ustaljenega besedja kot odraz besedilne različnofunkcijskosti, *Obdobja 22*, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2004, 133–148.

ŽELE 2005 = Andreja Žele, Novejša leksika z vidika aktualizacije pomenov in tvorbenih usmeritev, v: *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*, *Zora 32*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Slavistično društvo, 2005, 240–248.

ŽELE 2007 = Andreja Žele, Današnja leksika med sistemom in rabo, v: *Besedje slovenskega jezika*. *Zora 50*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Slavistično društvo, 2007, 12–20.

ŽELE 2008 = Andreja Žele, *Osnove skladnje*, Ljubljana: samozaložba, 2008.

ŽELE 2009a = Andreja Žele, Enojezični slovarji – sledenje pomenskosti besed oz. kaj in kako pravi raba, *Obdobja 28*, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2009, 457–461.

ŽELE 2009b = Andreja Žele, O geslovníku za novi slovar slovenskega jezika, v: *Posvet o novem slovarju slovenskega jezika*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2009, 75–82.

ŽELE 2009c = Andreja Žele, Pomenotvorne zmožnosti z vidika /de/terminologizacije (v slovenščini), v: *Terminologija in sodobna terminografija*, ur. Nina Ledinek – Mojca Žagar Karer – Marjeta Humar, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, 125–139.

**IZJAVA O AVTORSTVU
DOKTORSKE DISERTACIJE**

Podpisana Špela Petric, z vpisno številko 18109032, rojena 21. 9. 1981 v kraju Ljubljana, sem avtorica doktorske disertacije z naslovom: *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja*.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predložena doktorska disertacija izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbela, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena v seznamu virov in so v delu citirana v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo v RS na področju avtorskih in sorodnih pravic;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko doktorske disertacije;
- soglašam / ne soglašam (ustrezno obkrožiti) z objavo doktorske disertacije na spletnih straneh Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

V Ljubljani, dne _____ Podpis avtorice: _____